GUNTER GRASS
CUVINTELE FRAŢILOR GRIMM
O DECLARAŢIE DE IUBIRE

SERIA DE AUTOR
GÜNTER GRASS

GOETHE INSTITUT
The translation of this work was supported by a grant from the Goethe-Institut which is funded by the German Ministry of Foreign Affairs
Günter Grass, *GRIMMS WÖRTER*. *Eine Liebeserklärung*

Foto copertă: e Stephanie Friedman; Tommason/Dreamstime.com
Foto autor: GNUFDLE Florian K, 2004
www.*polirom.ro*
Editura POLIROM

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României:
GRASS, GÜNTER

Cuvintele Fraţilor Grimm / Günter Grass; Alexandru Al. Şahighian (trad. din lb. germ. şi note de).
— Iaşi: Polirom, 2013
ISBN 978 – 973 – 46 – 3636 – 5
I. Şahighian, Alexandru Al. (trad.)
821.112.2 – 31 = 135.1
Colecţia BIBLIOTECA POLIROM este coordonată de Bogdan-Alexandru Stănescu.

GUNTER GRASS

CUVINTELE FRAŢILOR GRIMM

O DECLARAŢIE DE IUBIRE

Traducere din limba germană şi note de Alexandru Al. Şahighian

POLIROM 2013

GÜNTER GRASS s-a născut în 16 octombrie 1927, la Danzig, unde şi-a petrecut copilăria şi adolescenţa. La şaptesprezece ani s-a înrolat în Waffen-SS, iar în 1945 este luat prizonier de către americani. După război a urmat Academia de Artă din Düsseldorf (1947 – 1952), apoi Universitatea de Arte Plastice din Berlin. A trăit un timp la Paris, apoi în Italia, iar din 1960, în Berlinul de Vest şi la ţară, în landul Schleswig-Holstein. A debutat în 1956 cu volumul de poezii *Avantajele găinilor-giruetă*, dar ulterior s-a afirmat ca prozator, cu romanul care îl va consacra pe plan internaţional, *Toba de tinichea* (1959). împreună cu *Pisica şi şoarecele* (1961) şi *Ani de câine* (1963), acesta intră în alcătuirea „Trilogiei Danzigului”. Poet, prozator şi dramaturg, Günter Grass a publicat numeroase cărţi, dintre care amintim romanele *Anestezie locală* (1969), *Calcanul* (1977), *O chestiune încurcată* (1995) şi *în mers de rac* (2002), volumele de proză scurtă *întâlnire la Telgte* (1979), *Rubrica naşteri sau germanii sunt pe moarte* (1980) şi *Povestiri lugubre* (1992), volumul de eseuri şi polemici politice *Din jurnalul unui melc* (1972), volumele de versuri *Ultimul dans* (2003) şi *August stupid* (2007). În 2006 i-a apărut prima carte de memorii, *Descojind ceapa*,

urmată doi ani mai târziu de *Aparatul de fotografiat*, ambele stârnind controverse aprinse. Activitatea sa literară a fost recompensată cu cele mai prestigioase distincţii, culminând cu Premiul Nobel pentru Literatură (1999). La Editura Polirom au apărut: *Toba de tinichea* (2005, 2007, 2012), *Anestezie locală* (2008), *Pisica şi şoarecele* (2009), *Secolul meu* (2012), *în mers de rac* (2002, 2013), *Descojind ceapa* (2007, 2012), *Aparatul de fotografiat* (2010), *între Germania şi Germania* (2012).

Cuvintele Fraţilor Grimm (2010), cel de-al treilea volum de memorii al lui Günter Grass, foloseşte drept pretext cuvintele propuse de Jacob şi Wilhelm Grimm în *Dicţionarul limbii germane* pentru a se întoarce în timp şi a rememora diverse episoade din viaţa celor doi fraţi, dar şi din trecutul autorului însuşi. Când sobră, când hâtră, presărată cu digresiuni întortocheate, jocuri de cuvinte sclipitoare şi turnuri de frază ingenioase, naraţiunea urmăreşte viaţa atât de celebrilor Fraţi Grimm, ale căror poveşti sunt cunoscute astăzi până în cele mai îndepărtate colţuri ale lumii – ne sunt dezvăluite firile şi aspiraţiile lor diferite, li se conferă substanţă, iar cititorii ajung să-i vadă aievea, ca pe doi oameni în carne şi oase. *Dicţionarul limbii germane*, publicat între anii 1852 şi 1960 în treizeci şi două de volume, început de Jacob şi Wilhelm Grimm la propunerea editorilor Karl Reimer şi Salomon Hirzel şi continuat de numeroşi colaboratori, devine astfel nu doar o înşiruire monotonă de cuvinte, ci şi o ţesătură vie de vocabule vechi şi noi, folosite încă sau date uitării, în care se împletesc şoaptele, ezitările, strădaniile, revoltele, slăbiciunile şi bucuriile celor doi fraţi.

Se dedică lui Ute, care mi-a stat alături cuvânt de cuvânt

La azil

De la A, ca în „amontele” dintru-nceput, despre care s-ar pomeni în avan-hronic, şi pân’ la Z, ca în „zadar”, „zăbală”, „zaiafet” ori „zoaie”. Cuvinte din vechime, care s-au isprăvit ori se-nvârtesc în roata fricii, excentric, şi altele ce, dimpotrivă, băgăreţe, mai au în ele ceva suflu:

proscrise, izgonite într-aiurea. Vai, ţie, bătrâne Adam!

Au fost odată ca niciodată doi fraţi, care se numeau Jacob şi Wilhelm şi pe care lumea-i socotea nedespărţiţi. Erau vestiţi în toată ţara, fapt pentru care li s-a şi spus, după numele de familie, Frăţânii ori, mai degrabă, Fraţii Grimm. Chiar şi după uzul vorbirii de astăzi, căreia îi cam place a se fuduli cu împrumuturi, au ajuns cunoscuţi printr-o locuţiune drept *Grimm Brothers* şi, fie şi numai din auzite, dar necitite, drept moşii cu „tolba cu poveşti”, care ne spun basme cu Albă-ca-Zăpada şi Cenuşăreasa.

Fiind născuţi în acea parte a comitatului împărătesc Hessa care, dimpreună cu oraşul Hanau, forma unul dintre cele peste trei sute de petice din ţesătura mereu cârpită şi răscârpită a micilor state germane, cei doi şi-au păstrat până la bătrâneţe felul de-a vorbi de pe meleagurile de baştină, chiar dacă întrucâtva îndulcit de schimbarea locurilor unde se stabileau pentru o vreme.

Jacob a venit pe lume în 1785, iar Wilhelm, cu un an mai târziu – aşadar ambii doar cu puţină vreme înaintea Revoluţiei Franceze, ce avea să modifice, din Europa şi până în cele mai îndepărtate colonii, alcătuirea puterii, pe când în comitatul Hessa abia dac-a schimbat ceva. În orice caz, nu se-ntâmpla mai nimic nici în oraşul natal, Hanau – unde tatăl lor, Philipp Wilhelm Grimm, îşi vedea de treabă ca avocat al Curţii penale, iar mai apoi ca secretar orăşenesc –, nici în apropiatul Frankfurt, excepţie făcând doar momentul încoronării împăratului, de care fraţii îşi vor aminti mai târziu, din depărtarea înceţoşată a anilor: parada trupelor landgrafului a fost un spectacol ce oferea imagini colorate, pe care memoria le mai şi înfrumuseţa. Bubuitul tunurilor şi grozăviile războiului i-au ocolit, în schimb aveau în preajmă pădurea-ntunecată, unde se rătăceau copii şi doruri şi dorinţe şi unde frica prinde rădăcini în felurite chipuri.

Apoi, cei doi Grimm au locuit la Steinau, un târguşor aflat la drumul comercial ce lega oraşele-târguri Frankfurt şi Leipzig. Aici Jacob şi Wilhelm au fost educaţi de preceptori până când, după moartea tatălui, s-au mutat la

Kassel, unde – trăind în sărăcie – au urmat liceul cu sprijinul mătuşii lor Zimmer, care – ca doamnă de onoare – se bucura de vază şi dispunea de oarece avere.

Dintre ceilalţi trei fraţi şi sora de care, după moartea mamei, au trebuit să se-ngrijească Jacob şi Wilhelm, posteritatea n-a reţinut decât numele lui Ludwig Emil Grimm. Acesta, căruia ceilalţi Grimm îi spuneau Louis, i-a desenat în creion pe cei doi fraţi vestiţi – căci despre ei e vorba aici! –, i-a caricaturizat din fuga peniţei şi i-a imortalizat pe plăci de cupru cu acul de gravat: Jacob înaintea lui Wilhelm, înfăţişaţi dintr-o parte, astfel încât profilurile lor ni s-au imprimat în memorie cu trăsături desluşite. Ambii de o ţinută aleasă – cel mai vârstnic cu lavaliera înnodată, în timp ce vârfurile gulerului de la cămaşa celui mai tânăr stau răşchirate. Cu privirea cătând drept înainte, aţintită asupra unui lucru aflat, pesemne, departe. Părul unuia coboară în bucle, al celuilalt e abia ondulat. Cu o expresie foarte gravă pe chipuri de fiecare dată.

Fraţii. Doi fraţi îmbrăcaţi cu simplitate. Reproduşi pe paginile de titlu, tipăriţi pe bancnota de 1.000 de mărci, imprimaţi pe timbre poştale. Ori pe bilete de bancă. Întru totul potriviţi s-ajungă monumente, nume de străzi, festivaluri şi să-i atragă pe turiştii dornici să colinde în lung şi-n lat: în trena vieţii lor se aşterne o cale de basm. Aşa au şi ajuns la noi, cât se poate de familiari şi pe potriva gustului comun, osândiţi să rămână inofensivi.

Eu, însă, îi văd înhămaţi împreună, pe viaţă, la carul totdeauna încărcat peste măsură cu cărţi. Întorcând pe-o parte şi pe alta terfeloage legate în piele de porc, stivuind foliante, luând urma unor mituri, legende, manuscrise pierdute – şi asta încă de la Marburg, din vremea studenţiei, iar mai apoi şi prin alte locuri, oriunde s-ar fi putut depozita lucruri uitate. Nişte romantici în drum spre Biedermeier, prefirând – împătimiţi de limbă – vorbe, numărând silabe, interogând limba asupra originilor ei, degustând pe cerul gurii mutaţii consonantice, dând la iveală ambiguităţi ascunse, retrezind la viaţă cu un sărut

cele adormite, scuturând praful de pe venerabile monumente ale limbii, iar mai apoi, tot iscodind cuvinte, ajungând să poarte de grijă fiecărei litere şi, mai cu seamă, cu migală deosebită, vocalelor de la început de cuvânt. Patimă fără leac şi corvoadă impusă de bunăvoie; zeflemitorii erau de părere că ţi-l puteai lesne închipui pe Jacob ferecat între coperţile unei cărţi, legat în piele scumpă.

Dar, pentru început, nu vom înşira aici tot ceea ce fraţii Grimm, cu flerul lor, au scos la iveală din biblioteci – Wilhelm răscolind în arhive din beciuri, iar Jacob cotrobăind prin manuscrise şi cărţi chiar şi în timpul vreunei călătorii, de pildă la Viena, unde Congresul dansa, euforic, valsuri ori făcea felurite învârteli cumpărând şi vânzând ţări – pentru ca mai apoi să resusciteze cele descoperite, graţie unei sârguincioase respiraţii (în *Biblia* lui Luther i s-ar fi spus, poate, „răsuflătură”) gură la gură. O observaţie doar: pe cât de îngemănaţi se prezentau cei doi fraţi în public, pe-atât de singulari şi opuşi între ei erau. Şi dacă la început, încă de la însărcinarea poetului Brentano[1], s-au văzut lucrând un timp împreună, mai apoi totuşi, „întrucât lui Clemens îi lipseau fie stăruinţa, fie cheful să ducă treaba până la capăt”, doar Wilhelm singur a scos sub formă de carte toate basmele adunate, spre a nu le lăsa să cadă în hăul mereu căscat al uitării. Aceste basme – povestite la şezători în satele din Hessa şi transmise fraţilor de prieteni culegători –, mai întâi în stare brută, fiind versiunea primară, fuseseră apoi netezite cu grijă şi domolite ca ton. Răspândite în ediţii succesive, ne sunt la îndemână şi azi ca *Basmele Fraţilor Grimm*.

Jacob, cel mai vârstnic dintre fraţi, se îngrijea mai mult de originea cuvintelor şi cerceta modul lor de funcţionare gramaticală. Acolo unde Wilhelm, de dragul eufoniei, mai trişa din când în când, Jacob le rămânea fidel cuvintelor. Cei doi se completau şi se delimitau unul de celălalt. În diversele oraşe unde au trăit, odăile lor de erudiţi se găseau una lângă cealaltă, ceea ce le permitea

1 Clemens Brentano (1778-1842) - scriitor romantic german.

mai apoi, prin uşa ocazional întredeschisă dintre ele, câte-un schimb (mut) de manuscrise ori de interpelări glumeţe, uneori chiar dispute purtate în surdină de la odaie la odaie. În tot acest timp au înghiţit mult praf de cărţi, ce-i făcea rău mai ales lui Wilhelm, a cărui sănătate era precară. Bolea adesea, era umoral, vedea mereu abisuri căscându-i-se în faţă, părând atunci absent şi având nevoie de îmbărbătarea fraternă.

Deseori cei doi căutau o compensaţie în natură, motiv pentru care îi voi întâlni cât de curând şi în repetate rânduri plimbându-se fie prin parcul palatului, la Kassel, fie pe malul râului Fulda ori, mai târziu, prin parcul Tiergarten din Berlin, dar prezentându-se chiar şi la dorinţa mea ori citaţi de mine cu şiretenie. Când unul câte unul, fiindcă ştiu că Jacob merge cu pas mai ager, când unul lângă celălalt, pentru o bucată scurtă de drum. Amândoi sunt tulburaţi până-n străfunduri de năvala cuvintelor, care se-nfăţişează, chemate ori nechemate, îşi manifestă, şuşotind, ataşamentul, se-nghesuie şi stăruie vociferând să li se dea întâietate. De cum au fost strigate, cuvintele se şi prezintă, cu mic, cu mare, cu sau fără noimă; şi-aproape toate au pretenţia să fie confirmate prin citate.

O însărcinare de o natură specială le-a trezit elocinţa. Pas cu pas îl aud pe Jacob, după ce-a ajuns de la „alabastru" la „albastru", de la „alune" la „anume", lucrând şi variind aerul pe care-l tragi în piept, îl aspiri, „ce minunat adie aerul dinspre munţii natali" la Schiller şi cum mai „sare-n aer o căruţă cu pulbere" la Goethe, iar apoi ia de bună o vorbă din bătrâni a lui Fischart[2], care-i numeşte pe „cimpoierii ce pentr-un gologan îşi dau şi aerul, şi duhul" – „vânzători de aer răsuflat"; asta în timp ce Wilhelm, ţinându-se pe urmele fratelui său, trecând de la „darac" la „dor de ducă", din segmentul lexical al literei D, nu reuşea să vadă un capăt de drum nici chiar făcând pe dracu-n patru: acum e la „dorinţă", la cele trei dorinţe din basme.

2 Johann Fischart (1546-1591) - scriitor satiric german.

Între ei şi mine cuvintele se aştern punte – gustăm tustrei plimbarea pe cărări bătătorite. Stau alături de unul ori de celălalt sau mă ţin deoparte de cei care, în vechime, au strămutat consoane şi au rotacizat, au aspirat sonuri şi zvonuri, au sincopat silabe. Aşa-i şi văd: drepţi, încă neîncovoiaţi de povara anilor, când unul o ia viguros înainte, când celălalt mai tărăgănează pasul.

Dar, după cum îmi ies acum în cale ca bibliotecari, cei doi învăţaţi îşi petreceau timp îndelungat stând cloşcă, ducând o viaţă de-un sedentarism gârbovitor. Mi-au devenit apropiaţi nu în perioada timpurie petrecută în principatul Hessa, la Kassel – pe când Wilhelm îşi câştiga existenţa cu lucruri mai degrabă în marginea preocupărilor sale, în vreme ce Jacob slujea la mai mulţi stăpâni, printre care şi Jérôme, fratele lui Napoleon, îngrijindu-se de biblioteca acestuia pentru un salariu bunişor. Nu, nu atunci, ci în toiul vieţii lor: la Universitatea din Gôttingen, faimoasa Georgia Augusta, unde, în plus, ca profesori – atunci când nu şedeau cufundaţi în cărţi în fosta Biserică Sf. Paul –, vorbeau liber de la catedră, fără prea mare chef, şi stricau orzul atotştiinţei lor pe cine nu trebuia. Profesori buni n-au fost niciodată. Mi-l imaginez pe Jacob cum vorbeşte în gol peste capetele studenţilor săi.

Încă din această perioadă tot ce scrie – fie scrisoare sau manuscris – scrie cu minuscule, nivelând astfel orice substantiv[3]. Nici chiar după punct nu trebuie ca vreo majusculă să-ţi atragă atenţia. Excepţie de la regulă fac doar numele proprii. Iar fratele său, chiar dacă mai puţin consecvent, caută să facă întocmai. În ce mă priveşte, mă voi supune poruncii lor ori de câte ori citatele stivuite de ei cer să fie scrise cu literă mică.

Cei doi locuiesc în Alleestrasse, la numărul 6, cu vedere peste grădinile vecine asupra turlelor Bisericii Sf.

---

3 în germana actuală, substantivele se scriu cu literă mare,

însă fraţii Grimm au fost adversari convinşi ai acestei reforme ortografice.

Ioan. Între timp, lui Wilhelm, ca soţ, trei copii îi atârnă de picior ca o piatră de moară. Cât despre Jacob, consideră că asta-i ajunge ca familie. Şi probabil că amândoi – mai mult respectaţi decât iubiţi de studenţi – ar fi rămas până la adânci bătrâneţi sedentari, la poalele munţilor Harz, dacă domnitorul Ernest Augustus, proaspăt uns rege de Hanovra, dintr-o dorinţă aprigă de putere, capriciu şi proastă dispoziţie, n-ar fi făcut o pungăşie: ca urmaş al fratelui său, a declarat nulă şi neavenită Constituţia dată de acesta şi aprobată de Parlament în 1833. Satrapul a abolit-o. Prea liberală! în lături cu ea! Motiv pentru care jurământul depus de funcţionarii săi, la fel ca şi de toţi profesorii Universităţii din Göttingen, trebuia ignorat ca şi când n-ar fi fost depus niciodată. Trebuiau să şi-l calce, să se gudure preaplecat. Şi pe dată şi-a asigurat stăpânirea absolută printr-o nouă Constituţie, ce semăna ca două picături de apă cu aceea de mult răposată şi reacţionară din anul 1819.

Această sfruntare i-a făcut nu doar pe fraţii Grimm, ci şi pe cinci alţi profesori, să protesteze – de aici înainte întreaga Germanie, oricât ar fi fost de dezbinată altminteri, avea să-i numească „Cei Şapte din Göttingen".

Pentru că neruşinarea monarhului le trezise conştiinţa, Cei Şapte se-ntărâtară foarte şi, parcă stârniţi de numele fraţilor, simţiră suindu-li-se la creier cuvinte îndreptate împotriva samavolniciei princiare, cuvinte parcă scoase dintr-un „grimoar" – dintr-un breviar de formule vrăjitoreşti; care asupra minţii lor avură efectul unui soi de „grizu-grimzu" grozav, ce-i făcea să „grimaseze" furios; căci vechiul cuvânt german *grimme*[4] se subsuma încă din *Cântecul Nibelungilor* sensului de „furie": *des wart ichgrimmegenuoc*[5] – lucru ştiut nu doar de cei doi învăţaţi filologi, ci şi de profesorii Dahimann, Albrecht, Ewald, Weber şi de istoricul literar Gervinus; căci uite-aşa ne-ntărâtăm şi facem „grimase furioase". Cuvinte care se împerechează: La Motte Fouqué, în *Inelul magic*, „într-un

4 Numele celor doi fraţi înseamnă „mînie", „furie", „înverşunare".

5 „Asta m-a înverşunat peste poate", în germana medievală în original.

târziu ieşi o arătare de om… dar avea chipul foarte palid şi schimonosit de-o *grimasă de furie* sălbatică”; sau la Wilhelm Heinse, scriitor şi învăţat, ca şi fraţii, în ale sale „hieroglife spre reamintire”, *în Capela sixtină*, „numai chipuri cu *grimase de furie* sălbatică întipărite pe ele”.

Dahimann – care, din poruncă regală, concepuse cândva împreună cu alţii textul Constituţiei în prezent violate – puse acum în grabă pe hârtie un înscris, pe care apoi îl revăzură cu toţii temeinic şi-l corectară, netezindu-l în mai multe rânduri, până ce dispărură lucrurile din cale-afară de supărătoare. Astfel, Cei Şapte din Göttingen îşi mai înfrânară furia, redactând protestul lor pe un ton moderat şi totuşi desluşit: „Fără a-şi leza conştiinţa”, ei nu voiau să accepte în tăcere ca, „fără altă investigare şi pledoarie din partea celor îndreptăţiţi să le facă”, Constituţia „să piară singură de mâna Puterii”.

Şi cum s-au comportat toţi ceilalţi profesori de la Georgia Augusta? Chiar dacă printre ei nu se mai număra, ce-i drept, niciun Georg Christoph Lichtenberg, cu limba lui ascuţită care, cu o glumă scăpărătoare îmbrăcată în puţine cuvinte, să poată contribui printr-un distih la această mascaradă, se ridică totuşi întrebarea: ce au făcut în această situaţie extraordinarul matematician Carl Friedrich Gauss şi o seamă de pedagogi, teologi, jurişti şi filosofi care aprofundaseră chestiunile moralei?

Pe când unul dintre ei s-a refugiat la adăpostul magiei numerice a formulelor abstracte, alţii au luat în schimb poziţie împotriva Celor Şapte. Cât despre cei care mai rămăseseră, aceştia aveau ezitări chiar şi la cea mai mică adiere potrivnică, altminteri făceau niţel mutre din obligaţie, dar nu voiau să aibă nici în clin, nici în mânecă, zău aşa, cu politica.

Astfel încât şi-au periat bine de scame robele profesorale şi au mers în pelerinaj smerit la monarh, căruia i s-au înfăţişat dinaintea ochilor întocmai cum erau deprinşi, adică slugarnic. După care, retrăgându-se toţi la casele lor, eroii noştri aflaţi sub papuc au început să exerseze, preventiv, fiecare la căldura căminului, acea

atitudine care, un veac mai târziu, avea să se numească „emigraţie internă” sau „rezistenţă prin cultură” şi să fie socotită ca făcând parte din rezistenţa împotriva unei tiranii, de altfel, investite.

Doar şase dintre ei s-au decis – dar asta când interdicţia de-a mai profesa fusese de mult pronunţată împotriva Celor Şapte, iar ordinul de expulzare a trei dintre ei era de-acum în vigoare – să înainteze un „Protest în revenire”, pe care însă regele Hanovrei l-a sancţionat prin simplă ignorare, neavând din acest motiv niciun ecou.

S-a lăsat, deci, tăcerea şi ea a persistat. Nimic nou sub soare – căci de-acum înainte profesorii universităţilor germane au devenit introvertiţi ori şi-au luat un aer de distinsă detaşare. Discutau la nesfârşit chestiuni profesionale, de preferinţă în cercul lor restrâns de specialişti, îşi găseau cotloane şi nişe în care să se acineze, se delectau cu jocul neobosit al intrigilor, nu voiau cu niciun chip să provoace supărare şi nu cârteau decât cel mult în cercuri de amici, altminteri cultivând – în ciuda erudiţiei! – făţărnicia calculată, ferindu-se în orice caz să ia în mod public vreo atitudine tranşantă sau căutând apropierea puternicilor zilei. Şi iată de ce, din gura lor, la abia o sută de ani de la protestul Celor Şapte din Göttingen, nu s-a auzit niciun cuvânt de împotrivire atunci când ţării întregi i-a sunat ceasul în ’33 şi în toate universităţile germane, ca şi la Göttingen, s-a pornit acţiunea de „curăţare” – cum puteai citi în proclamaţii – a amfiteatrelor de profesorii şi studenţii evrei pentru ca ele să fie de-aici înainte „purificate” (ceea ce era socotit a fi o „realizare”). În această privinţă, Uniunea Naţional-Socialistă a Studenţilor, fie ea din Königsberg sau Freiburg, din Leipzig sau Heidelberg, s-a dovedit a fi forţa motrice a barbariei arianizante ce cuprindea ţara. Fiindcă nicăieri, în niciun seminar sau laborator unde se ţinuseră vreodată ore sau se făcuse muncă de cercetare, nu mai rămăsese nici urmă din furia profesorală de odinioară ori din acea nesupunere studenţească ce s-a dovedit cu efect atunci când trei dintre Cei Şapte – profesorii Dahimann,

Gervinus şi Jacob Grimm – au primit un răgaz de trei zile ca să părăsească principatul, în caz contrar fiind ameninţaţi cu întemniţarea; se poate spune şi că au fost alungaţi – sau expulzaţi, dacă e să ne conformăm limbajului oficial actual, ce corespunde practicii cotidiene.

Purtătorii de robe de la Georgia Augusta au înghiţit până şi această măsură fără nicio împotrivire. Alungarea celor trei a fost motivată prin faptul că publicarea protestului tulburase liniştea în principat. Trebuie spus însă că textul nu primise bunul de tipar din partea profesorilor incriminaţi, ci că, dimpotrivă, pe linia ierarhică pe care fusese înaintat protestul se nimerise a fi – cu sau fără intenţie – şi o verigă slabă prin care textul „răsuflase” în afară, el fiind copiat de mână, prin munca neîntreruptă zi şi noapte a mai bine de două sute de studenţi, pentru a fi răspândit apoi ca foaie volantă.

În acest scop, studenţii s-au îngrijit de un serviciu de curierat. În acea vreme nu-ţi stătea la dispoziţie niciun xerox. Şi nicio agenţie de presă nu umbla cu limba scoasă după ştiri de actualitate. În plus, ceea ce azi e transmis de la un capăt la celălalt al lumii într-o fracţiune de secundă, via internet ori telefonie mobilă, reuşind totodată, graţie şireteniei celor mai noi mijloace de comunicare – chiar şi sub forma unui e-mail prosteşte de limbut –, să dejoace orice formă de cenzură, în vremea fraţilor Grimm încă mai era o aventură plină de riscuri. Şi totuşi în scurt timp s-a format o reţea informaţională care a făcut cunoscută în principatele atent supravegheate ale Germaniei, precum şi în oraşele ei întrucâtva mai libere, ba chiar până în Anglia şi Franţa, grozăvia acelei încălcări a Constituţiei. Şi-aşa, Cei Şapte din Göttingen au ajuns să fie elogiaţi chiar şi pe meleaguri îndepărtate.

Acasă, în schimb, la faţa locului, poliţia municipală a ciomăgit adunările de studenţi. Dragonii au împrăştiat mulţimile de pe străzi şi din pieţe. Iar oamenii s-au tupilat. Cel mult dacă vreunul ori altul o fi fredonat „Die Gedanken sind frei”[6]...

---

6 „Gîndurile sînt libere" - cunoscut cîntec popular german, al cărui

Când însă în căminele studenţeşti s-a auzit că, în câteva zile, socotind din data de 11 decembrie 1837, cei trei expulzaţi aveau să părăsească regatul Hanovrei cu diligenţa, trecând prin Witzenhausen pentru a-şi căuta azil în Hessa învecinată, peste şapte sute de studenţi au pornit la drum în noaptea de 16 spre 17 decembrie, şi încă pe jos, fiindcă poliţia municipală interzisese sub ameninţarea cu pedeapsa călătoriile cu birja, precum şi închirierea de cai şi trăsuri.

Dar nu exista putere oficială care să-i poată opri. Studenţii s-au deprins rapid să ignore dispoziţiile autorităţilor. Chiar cu o zi înainte parcurseseră, în ciuda ameninţării unei ciomăgeli, cele trei mile şi trei sferturi până la graniţa marcată de râul Werra. Mulţi dintre ei o făcuseră pe drumuri ocolite. De unii singuri ori în grupuri. Când se-mprăştiau, când se adunau la loc. Iar acum îi aşteptau la podul ce ducea spre Witzenhausen pe profesorii lor mult stimaţi. Se pare că era o zi geroasă, dar nu ningea şi Werra nu era acoperită de gheaţă. Însă că printre ei cu siguranţă se aflau şi niscaiva indivizi bănuiţi ori ştiuţi a fi informatori.

Friedrich Christoph Dahimann şi Jacob Grimm au sosit cu prima diligenţă, Georg Gottfried Gervinus cu a doua. Chiar cu o jumătate de milă înainte de pod, nişte tineri alergau deja pe lângă cele două trăsuri, cu mersul lor forţat. Unii dintre ei cu făclii fumegânde în mâini, alţii împingând atelajele. Aplauzele şi ovaţiile îmboldeau caii. Relatarea pe care ne-a lăsat-o Ernst Berthlan, pedagog la aşezământul teologic, care li se alăturase studenţilor, pomeneşte de coroanele de imortele ce le-au fost înmânate celor trei alungaţi. Li s-au mai dat şi pachete cu hrană rece. Imediat după sosirea la locul de plată a taxei de pod, profesorii îşi încurajară studenţii prin cuvinte de despărţire, aşa de pildă istoricul Dahimann: „Luaţi aminte

---

text a fost publicat pentru prima oară pe foi volante, la sfîrşitul secolului al XVIII-lea. Melodia s-a adăugat abia mai tîrziu, spre 1820. Textul a trecut prin mai multe variante, ultima aparţinîndu-i poetului Hoffmann von Fallersleben.

că nu aceia sunt cei mai răi cetăţeni ai unui stat, care cer ca jurămintele să nu fie încălcate...” Cât despre Jacob Grimm, acesta îndemnase tineretul studios în felul ce-i era propriu, mai degrabă pierzându-se în generalităţi: „Inimile voastre sunt încă şi mai receptive în faţa cunoaşterii a ceea ce-i drept. Păstraţi-vă acest bun al tinereţii până la vârsta cea mai înaintată şi aşa vă veţi încheia viaţa împăcaţi”.

Gervinus, de departe cel mai tânăr dintre cei izgoniţi, nu e citat de Berthlan. După cum relatarea pedagogului de la aşezământul teologic nu pomeneşte nimic nici despre faptul că – de îndată ce pocnetul bicelor pusese caii din nou în mişcare, iar diligenţele, însoţite de aclamaţii, aplauze şi cântece, trecuseră de mijlocul podului, părăsind astfel neospitalierul regat al Hanovrei – Jacob Grimm, privind îndărăt cu jale pe fereastra trăsurii, se pare că s-ar fi tânguit, scoţând un monosilabic „Ah” mai mult şoptit decât exclamat: „Ah...”

Acest vaier derivă, desigur, din anteriorul „A!” şi dintr-un „Aha!” mai degrabă surprins. Dar şi Luther îi pune în gură lui Ieremia un: „Ah, cine va da capului meu apă...” sau: „Ah, cum s-a întunecat aurul...”[7] Şi mereu dai peste strigăte de jale sau de bucurie: „Ah, bietul de mine” ori: „Ah, cât e de frumos”.

Şi încă-i mai ştiu pe unii sau alţii care anunţă o pierdere ori se bucură anticipat, prefaţându-şi exclamaţia printr-un „Ah”: „Ah, sărmane Yorick”, „Ah, îndurerate, te apleacă...”[8], „Ahaha şi ahaha, nu ştie, pe cinstea mea, nimenea, aşa socot, că mi-s Statu-Palmă-Barbă-Cot!”. Şi mai urmează câteva citate care te-mbie să te scalzi. Iar în tinereţea mea, la cinema, Zarah Leander în rolul lui Orfeu

---

7 „Ieremia” (9:1), respectiv „Plângerile lui Ieremia” (4:1), în Biblia sau Sfânta Scriptură, Editura Institutului Biblic şi de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, Bucureşti, 2005, pp. 739 şi 792. (Traducerea tuturor citatelor biblice din carte s-a făcut în conformitate cu această ediţie). În varianta românească apare de fapt „Vai”, schimbat aici în „Ah”.

8 „Apleacă-ţi faţa, / Indurerato, te apleacă..." (în J.W. Goethe, Faust, trad. de Lucian Blaga, Editura Albatros, Bucureşti, 1982, partea I, p. 193, rugăciunea Margaretei).

se tânguia din toţi bojocii: „Ah, am pierdut-o pe vecie...”

Pe lângă toate astea, Lessing mai recurge şi la un „Ah” substantivat: „Atunci ea-i răspunse cu un «Ah»...” Ce păcat că, mai târziu, Jacob, pentru care belşugul de citate trebuia să se-ncheie cu Goethe, n-a vrut să mai ştie nimic de dramaticul „Ah” al Alcmenei lui Kleist. Deseori exclamaţia apare chiar dublată: „Ah-ah!” Şi când, nu demult, am scris *Aparatul de fotografiat*, prietena mea Marie-mai-arde-i-o-poză se tot minuna, în „Povestirile din camera obscură”, în faţa harababurii familiale, repetând: „Ahahah!”

Prilejuri n-au lipsit niciodată. Obişnuită în cazul descrierii eforturilor pe care le cer muncile grele, îndeplinite cu gemete şi văicăreli, este formula concisă „cu chiu şi vai”, căreia uneori i se mai prepune azi şi-un „ah” (zice-s-ar augmentativ): „cu ah şi chiu şi vai”. Iar Fleming[9] s-a priceput chiar să meşterească un verb din „ah”-ul mult prea des repetat în chinurile dragostei: „Şi eu, lipsit de chef şi voie bună, am lâncezit şi am tânjit, şi am icnit şi am oftaht şi a-hu-it...” Şi alte câte şi mai câte din limba vorbită începând ori sfârşind cu un „ah”: Ah, Doamne Dumnezeule!

Când însă Jacob Grimm şi-a luat rămas-bun cu un „Ah” mai degrabă oftat decât strigat, acest vaier li se adresa mai puţin oraşului şi vieţii sale sociale, care oricum îl plictisise dintotdeauna, şi mai mult fratelui său rămas la Göttingen, precum şi soţiei şi copiilor acestuia, Herman, Rudolf şi Auguste, pe care îi socotea ca pe familia sa. Mai ofta şi după toate comorile din Biserica Sf. Paul şi din biblioteca universitară până de curând încredinţate lor, pe care fraţii le considerau a fi ale lor, şi pe deasupra după cei şapte ani în care şezuse cufundat în cărţi – de-a lungul cărora se rotunjiseră volumul al treilea şi apoi al patrulea din a sa *Gramatică germană*, iar el ciulise urechea la neîntreruptele schimbări ale limbii, abstras în preistoria formării sunetelor, preocupat cu evlavie doar de

9 Paul Fleming (1609-1640) - medic şi poet german, considerat a fi cel mai de seamă reprezentant al liricii baroce germane.

„monumentele limbii", cum numea el cuvintele din vechime, pentru ca astfel, departe de iureşul contemporaneităţii şi fără a trebui, deci, să îmbrăţişeze vreo cauză anume, să se poată simţi în afara gâlcevilor cotidiene dintre partide.

Căci îi era scârbă de orice politică şi politichie. Nu voia să fie nici cu unii, nici cu alţii, fie ei liberali sau constituţionali. Nici chiar în propoziţiile lui secundare referitoare la trista stare de lucruri din ţară nu detectai nimic scandalos, nicio lărmuială democratică, ci numai vaiere ce-şi erau suficiente sieşi. Ca şi cetăţean se situa deasupra partidelor, în ciuda distanţei pe care-o păstra faţă de aristocraţie, anodină şi abominabil arhaică – amin! Considera că nu are obligaţii decât faţă de sistemul lui de norme şi reguli gramaticale şi – după cum avea să se arate – faţă de Constituţia ţării, deşi socotea că aceasta, la fel ca orice altă creaţie omenească, necesita reforme.

Acum însă Constituţia fusese încălcată. Şi voiseră să-l oblige la sperjur. Să renunţe la atitudinea şi principiile sale ar fi însemnat să se abandoneze. Aşa ceva era cu neputinţă. Ca să nu mai pomenim de faptul că – din motive ce-ar fi putut fi găsite în cercetările sale asupra mitologiei germanice – jurământul depus era pentru el irevocabil, dacă nu cumva chiar sacrosanct; de vreme ce dăduse încă în *Cântecul Nibelungilor* peste strigătul plin de amărăciune: *war sunt die ei de komen*[10]...

De aici şi semnătura sa şi a fratelui său sub protest. De aici şi alungarea. De aceea şedea acum alături de Dahimann – ori şedeau cumva, în tăcere, unul în faţa celuilalt? – în trăsura care deja trecuse podul şi lăsase în urmă râul de la hotar. Oricum, părea s-asculte ecoul „Ah"-ului său oftat în urmă, care era totodată sunetul cel mai dintru-nceput – sunetul melodios al unui A purtat pe aripa unei respirări. A – de la Adamul dintru-nceput. A – pe care orice prunc îl gângureşte cel dintâi. A-ul scurt, ca şi cel lung. Din interiorul ori de la sfârşitul cuvântului. Dublat la

10 Textual: „Unde s-au dus jurămintele?", cu sensul: „Cum rămîne cu jurămintele?", în germana medievală în original.

începutul unui singur cuvânt, „aalenian”, primul etaj al jurasicului mediu, urmat de „aba”, „abac” şi „abacă”, „abagiu”, „abandon” şi „abandona” – aşa cum era acum nevoit şi el să părăsească Göttingenul, pe care-l îndrăgise –, apoi seriile de cuvinte cu prefixele privative, de negare sau de afinitate, de renunţare sau separare, precum aşi abşi *an* – „afon”, „agramat” (cuvânt ce-i dădea fiori!), „amoral”, „amorf, „anormal”, „apatrid”, „apolitic” şi „atemporal”; ori: „abdica”, „abjura”, „abroga”, „abstinenţă”, „abţine”; ori: „anacronic”, „analfabet”, „anistoric”.

Se pare că, înainte ca diligenţele să se pună în mişcare spre principatul Hessa, ce-i atrăgea pe cei trei alungaţi cu promisiunea unui azil, un student i-ar fi întins lui Jacob Grimm – fapt nu întru totul verificat, dar verosimil –, dimpreună cu coroniţa de imortele, un măr (*Apfel*) şi-un pumn de alune, să le mănânce pe drum, la care savantul, după ce „Ah”-ul lui se stinsese, i-ar fi spus lui Dahimann în timp ce se uita la alune şi la măr (de presupus, unul de iarnă):

— Ah, prietene, de la A şi până la Z sau de la adamicul, amarnicul măr şi de la alună până la zvârlirea noastră afară din ţară, oriunde ne-om afla, îi rămânem credincioşi limbii noastre fecunde, pe cât de uituce, pe-atât de pedante din clipa în care-şi ia un aer oficial.

De îndată, fructul adamic şi alunele dăruite îi aduseseră în minte şi pe limbă felurite alte cuvinte: „portocala” (*Apfelsine*) sau mai degrabă „naramza”, fructul fiind amar, cidrul din Hessa (*Apfelwein*) şi, în ciuda gerului de decembrie, care se făcea simţit şi înăuntrul trăsurii, „ramul înflorit al unui măr”, apoi „alunul” ca formaţie regresivă a „alunei”, la fel cum „prunul” derivă din „prună”, polisemia cuvântului „alunar”. Pe lângă asta îşi aminti şi de-o formă a cuvântului „măr” în germana veche: *aphul*. În ce-l priveşte pe Adam şi nefericita lui muşcătură din măr, îşi spuse imediat în gând săltăreaţa epigramă a lui Logau[11]: „Adam, vai, din măr muşcase ne’ntârziat, pe

11 Friedrich von Logau (1605-1655) - poet şi epigramist german al

negândite, / Pentru că-n acele vremuri încă nu erau cuţite”. Şi-i străfulgeră prin minte şi reflecţia lui Jean Paul din *Introducere în estetică*, despre gustul nostru pervertit de acea fatală muşcătură. Şi cum „aşchia” e la o aruncătură de beţigaş de *aphul*, s-ar fi putut gândi şi la ea, care nu sare departe de trunchi. Mi-ar fi plăcut să-l pun la curent cu noutăţile zilelor noastre, căci în lumea computerelor A vine de la Apple.

La sfârşit – actele lor fuseseră deja controlate, iar cele două trăsuri trecuseră şi de punctul de vamă –, mai întâi în mod recurent, dar apoi luând-o mult înainte şi ajungând de la sunetul primordial A şi mărul *adamic* direct la Z şi (sărind peste D de la „discordie”) la mărul *zavistiei*, aşadar la un fruct cu privire la care – după cum ne asigură cronicarul Berthlan – el însuşi îi prevenise pe studenţi în discursul său de despărţire: „Nu vă pierdeţi în zavistiile politice ale zilei de azi, dacă tot vreţi să rămâneţi prieteni pe viaţă…”

În faţa vămii din Witzenhausen, unde făcură un scurt popas, Jacob îşi dezmorţi niţel picioarele. La câţiva paşi depărtare, Dahimann şi Gervinus erau adânciţi într-o discuţie. De-ar fi fost aici Ludwig Emil, fratele celor doi Grimm, negreşit ar fi desenat din câteva trăsături această adunare de bărbaţi gravi, caricaturizându-i un pic.

Jacob se tot învârtea pe lângă trăsură, până ce-i răsări deodată în faţă o bătrână ţinându-l de mână pe nepotul ei. Ger, răsuflare risipită într-un abur. Pentru o clipă, soarele răzbătu prin perdeaua de nori. Ciori pierdute-n rămurişul golaş. Bătrâna îi zise nepotului:

— Copile, dă-i domnului mâna. A fost alungat, e un pribeag.

Ceea ce copilul făcu. Nu numai Dahimann şi Gervinus auziră şi văzură asta. Aşa se face că această întâlnire a intrat în legendă. Fiindcă nu se aştepta să fie abordat.

Jacob se sperie, refugiindu-se în trăsură. Dar, încă în timp ce călătoreau spre Kassel – oraş ce-i era cunoscut din perioada când stătuse acolo, schimbând mai mulţi stăpâni,

---

barocului.

şi care acum promitea mai degrabă şovăielnic un adăpost – şi pe când mai erau însoţiţi călare de restul studenţilor ce-şi tocmiseră în Hessa cai potriviţi pentru drum, în mintea lui şuvoiul de vorbe (stârnit de cuvântul revelator „alungare" şi în a cărui curgere meandrică se-mpleteau propoziţii principale şi secundare care toate-şi aveau rădăcinile în litera A) tot mai curgea năvalnic: „angelic" şi „ambră" ori străvechiul nume al berzelor, *Adebar*. Poate că-n faţa ochilor îi stăteau, pe alocuri, abisul, dorinţa de abandon, de alunecare în neant, pe care în vremurile de mai târziu o împărtăşeau mulţi alţi exilaţi al căror loc de refugiu era numit în batjocură „Grand Hotel Abis". „Aoleu!" îi veni pe buze şi exclamaţia „Au!" la durere. Apoi, din afundul nesecat de vorbe al doctorului Rabelais, cel în căutare de azil o viaţă-ntreagă, îi fulgeră prin minte *torchecul* – „anusştergăul", în traducere. Să tot alegi! Apoi, din arteziana atât de alegră mai ţâşniră: „alibi" şi „alifie", „afânat" şi „afumat", „apogeu" şi „apoplexie". „Alişveriş"? O „aporie"! îşi aminti că la Hanau şi Steinau toată lumea vorbea despre maică-sa ca despre „administratoreasa". Deodată îi căşună un cuvânt: „aburi", exclamă el, ce „abureală"! Dar cine ne sunt amăgitorii? Pesemne alde Cutare rămaşi la Göttingen, camuflaţi în robele lor profesorale, baricadaţi îndărătul catedrelor şi aburind studenţimea cu vorbe, grijania şi anafura lor, afurisiţii!

În cele din urmă – poate pentru că prietenul Dahimann îl cerceta cu o privire îngrijorată – Jacob îl invocă pe-acel alungat vechi-testamentar din care ne tragem cu toţii, de altfel – aferim:

Ah, tu, amarnice arhi Adame!

De la azbuche luând-o şi-apelpisit, căci apăsat de angarale şi angoase, era de aşteptat că altauna, adică ceva aidoma alunecătorului, alunecosului şarpe te-o agăţa el cu ceva, cu o ofertă căreia de la Augustin încoa' – hait, alivanta! – îi zice căderea în afară sau păcat adamic şi care de-atunci aprig paternitatea o acuză şi-aşteaptă pensie-alimentară.

După care-o ţine tot aşa: arând şi-asudând, apoi mai

abitir tot asudând şi-arând – şi-atât:

acţiune, muncă în act şi în acord, şi plusvaloare-acumulând şi apucând şi abuzând de ea până când, zău aşa, rămâne-afif – ce-aiurea în tramvai!

Ah, tu, amarnice arhi Adame!

Jacob Grimm, care era născut în Hessa, ar fi trebuit să aibă o idee despre ce-l aştepta pe cel întors acasă şi totuşi se sperie zărindu-i pe agricultorii din satele străbătute în grabă: aracanii de ei – ce amarnică sărăcie! Şi iute-i mai trecură prin cap locuţiuni precum „om amărât” sau „golan amărât” sau „dreptul la azil” şi altele, până ce-şi aminti de: „vai, aracan de mine, biet huhurez ce mi-s” – un vers dintr-un cântec popular ce se găseşte în *Cornul fermecat al feciorașului*, acea culegere a tinerilor prieteni Achim von Arnim şi Clemens Brentano la care colaboraseră şi Fraţii Grimm şi a cărei alcătuire e povestită pe larg în romanul *Calcanul*, în capitolul „Celălalt adevăr”. Ce-i drept, acolo pictorul Philipp Otto Runge, sosit din Pomerania, stârneşte abănat şi indignare, căci reuşeşte cu basmul cules şi notat de el în graiul germanei de jos, „Povestea pescarului şi a muierii lui”, să pună de-o ceartă care mai durează şi azi, fiindcă în toate cele bărbatul, mereu numai bărbatul e...

Apoi însă, Jacob îşi aminti de-acei amărâţi şi aracani despre care, totuşi, când e vorba de minte, citeşti în „Evanghelie”: „Fericiţi cei săraci cu duhul”! Lui Jacob îi mai veni în minte şi Hans Sachs, la care sărăcia apare chiar personificată: „Ici-şa vieţuieşte coana Sărăcie, amar de noi!”

Întorcându-se după aceea spre Dahimann, care era pesemne cu gândul în altă parte, Jacob puse capăt căutării lăuntrice de vorbe:

— Prietene, priveşte numai câtă sărăcie... o sărăcie de nedescris!

Dar imediat după aceea începu să i se pară important şi reversul paradisului pierdut, anume activitatea laborioasă, care merge mână-n mână cu sărăcia, şi-odată cu ea dobândi însemnătate şi tot ce aduce cu sine ca

vorbe: „truda”, „râvna” şi „sârguinţa” „răbdarea” (azi am spune, poate, „anduranţa”) – totul pe-o plată ca vai de ea. Viaţa de până acum nu-i fusese determinată decât de aceste câteva lucruri, dar totodată şi atârnase de ele. Iată de ce – atunci când veni clipa să-şi ia adio de la Dahimann şi Gervinus, care-şi continuau călătoria, fiindcă principatul Hessa nu le oferea azil – Jacob spuse către tovarăşii săi de drum:

— Ce ne rămâne este activitatea noastră, munca.

Aşadar, ce-i de mirare că, abia instalat în locuinţa închiriată pentru el de fratele său, pictorul Ludwig Emil, în strada Schöne Aussicht nr. 7 – dar lipsit aici de cărţile care-l înconjuraseră până acum şi fără un loc de muncă –, îl ispiti o ofertă ce la prima vedere părea absolut aiurea şi anapoda, însă mai apoi avea să se dovedească admirabilă: editorii Karl Reimer şi Salomon Hirzel le făcură lui şi fratelui său, din partea editurii Weidmann din Leipzig, o ofertă în scris – anume să alcătuiască un dicţionar nou, de proporţii, al limbii germane, spre „a-şi umple cu ceva răgazul nedorit”, cum îşi va aminti mai târziu Jacob.

Ce apostolat pentru cei doi Grimm! Ce apogeu editorial! Şi ce afinitate electivă între perechea de editori şi cea de fraţi! Cine oare să fi bănuit că aici avea să-nceapă ceva fără de sfârşit? Halde întregi de cuvinte, grămădite şi sedimentate. Acum se cerea ca ele să fie extrase. Dar cum s-o facă: doar ei doi? Ori cu ajutoare de pretutindeni?

Ca să dea propunerii mai multă greutate, Reimer şi filologul Moritz Haupt, cel care avusese ideea acestei călătorii, îl vizitară pe Jacob la Kassel. Când acesta îi dă de veste fratelui rămas la Göttingen, Wilhelm îi răspunde pe 2 aprilie 1838: „Dragă Jacob, tocmai am primit scrisoarea ta cu ştirea despre vizita celor din Leipzig. Mărturisesc că nu mă simt în stare să judec chestiunea. Dacă e să ţin seama de osteneala propriu-zisă care însoţeşte alcătuirea unui dicţionar, asta îmi provoacă o oarecare spaimă…”

Apoi însă, după ce primeşte asigurarea că decizia îi aparţine, Wilhelm aduce imediat în discuţie bazele pe care ar urma să se desfăşoare această afacere: „Va trebui să nu

fim supuşi la presiuni cu privire la un termen de încheiere a lucrării. De asemenea, trebuie specificat cu precizie ce venit anual ni se asigură astfel. Şi, întrucât ştiu din experienţă cât de îndoielnice rămân asemenea raporturi generale cu o editură, neformulate în termeni precişi, va mai trebui, în sfârşit, ca totul să fie stabilit în scris şi cu clauze bine lămurite...”

În încheiere, relatează despre gâlcevi orăşeneşti, vizite importune, pălăvrăgeli prosteşti, bârfe locale şi obişnuitele discordii. îi mai transmite fratelui aflat departe salutări dragi din partea soţiei, Dorothea – îndeobşte i se spune Dortehen –, ca şi din partea fiilor Herman şi Rudolf şi a micuţei Auguste. Şi că i se duce dorul lui „Apapa”, cum îi zic copiii lui Jacob.

Câteva zile mai târziu, Wilhelm se arată deja mai binevoitor faţă de chestiunea cu dicţionarul: „Am reflectat la această poveste şi încep să cred că asta ne-ar putea asigura existenţa pe viaţă. Numele tău îi garantează întreprinderii un succes hotărât şi, presupunând că s-ar vinde 10.000 de exemplare – posibil chiar 20 până la 30.000 –, câştigul ar fi foarte mare...”

Cu un entuziasm vizibil crescut pentru această întreprindere proiectată pe termen lung şi totodată amintindu-şi de ocara suferită la Göttingen, adaugă: „În dispoziţia în care mă aflu acum, ideea în sine să nu mai depind de nicio slujbă de stat e pe gustul meu”.

Jacob îi relatează epistolar lui Wilhelm, în felul captivant ce-l caracterizează, despre vizita din Leipzig: „Le-am explicat că ai prefera să lămureşti lucrurile cu ei mai degrabă în scris decât verbal. Haupt mi-a plăcut personal la fel de mult cum îmi plăcuseră mai înainte şi scrisorile lui, iar Karl Reimer are şi el un fel de-a fi serios şi liniştit...”

Wilhelm recunoaşte că, la rândul lui, socoteşte că „tânărul Reimer e un bărbat foarte destoinic”, după care dă totuşi frâu liber suspiciunilor: „dar tatăl e proprietarul editurii şi ştiu precis că fiul nu poate întreprinde de unul singur nimic care să aibă vreo importanţă. În spatele

propunerii se-ascunde bătrânul, aşa că va trebui să ne mişcăm cu prudenţă…”

Wilhelm se referea la Georg Andreas Reimer, proprietarul editurii Weidmann, care trecea drept şiret şi cărpănos. Cel puţin de formă, la începutul anilor ’30, le dăduse pe mână editura fiului său şi ginerelui Salomon Hirzel. Neîncrederea lui Wilhelm era justificată.

După alte câteva scrisori schimbate de cei doi fraţi, în care printre altele Jacob îi mulţumeşte lui Dortehen pentru cutiuţa muzicală primită cadou, dar totodată se plânge că lampa lui de lectură fumegă şi-i oboseşte ochii, fără ca el să se priceapă s-o dreagă, Wilhelm începe să negocieze cu editorii o retribuţie anuală mulţumitoare. Mai întâi este vorba de un avans de 1.000 de taleri germani ce urmează a fi reţinuţi mai târziu din onorariul lor. Wilhelm stăruie în formularea pretenţiilor, punând răbdarea tânărului editor la încercare. Stilul negustoresc al scrisorilor nu lasă loc întorsăturilor graţioase şi efuziunilor lirice care-i sunt altminteri proprii.

Acest fel de a se purta, sec şi prozaic, mi s-a părut ciudat, de vreme ce, până atunci, pe mai tânărul Grimm îl crezusem visător, blând, cu vorbe romanţioase pornite din inimă şi mergând la inimi – oricum, un om aflat departe de cele pecuniare, un romantic scos parcă dintr-o carte ilustrată, nevoit să-şi îndure melancolia înnăscută, mereu aproape de basmele sale povestite pe un ton plăcut-familiar, în care se-ntâmplă cel mult ca un măgar să aibă o cufureală cu ducaţi ori fata morarului să toarcă paie preschimbându-le în aur ori să se-abată o ploaie de taleri din stele peste-un biet copil.

Acum însă, părăsit de fratele său, e pe cont propriu. Îl văd clocind posac în locuinţa din Göttingen, care pare pustie în ciuda nevestei şi a liotei de copii. Pe cap poartă o bonetă de fetru sau catifea, părul îi cade în plete pe umeri. Şade aplecat peste hârtii pe care sunt înşiruite cifre. Calculează câştigul şi pierderile, socoteşte cât le revine autorilor. Iar pe de altă parte ar vrea, abstras din timp, să se cufunde totodată în *Cântecul lui Roland*, pentru a

recrea în germană şi aici, cum a mai făcut-o odinioară lucrând la traducerea epopeilor daneze[12], caracterul melodios al versurilor. Dar, potrivit voinţei rectilinii a fratelui său, ar urma acum să-nceapă o muncă trudnică: vede înălţându-se în faţa sa grohotişuri de vorbe, sedimentate de mai bine de-o mie de ani, strat după strat. E cuprins de presimţiri negre. îmi pare chiar că-l aud ţipând: „Nu! Niciun fel de contracte! Nimic, frăţioare, care să ne lege de mâini şi de picioare...”

Şi-afară, în faţa ferestrei, măcăne întruna raţa vecinului, despre care chiar de curând, atunci când se plângea de lampa lui care fumegă, Jacob a vrut să afle dacă tot mai măcăne la fel de otova.

„Da, frate, mai măcăne. Iar o lampă de citit care să nu fumege vei primi cu poşta viitoare. Cu editorii însă, oricât ţi s-ar părea ei de bine-crescuţi şi manieraţi, bagă bine de seamă să nu se stabilească în scris nimic ce ne-ar putea aduce din nou într-o stare de dependenţă. îmi lipseşti tare mult. Şi copiilor le e dor de tine. «Unde-i Apapa?», ţipă ei. Cât priveşte dicţionarul, sunt în continuare nehotărât”.

Dar, după un timp în care şi-au povestit epistolar o sumedenie de greutăţi casnice şi tot soiul de alte neplăceri şi gâlcevi, pe deasupra plângându-se mereu şi de faptul că trăiesc despărţiţi, cei doi fraţi au început, totuşi, să adune cuvinte – mai degrabă fără un plan precis şi iară metodă: nu de la Ala Z sau de la „arămar” până la „zlătar” ori de la „alene” până la „zorit”. Au întocmit fişe probatorii mai curând după cum se nimerea şi nu urmând neapărat ordinea alfabetică, rugând cu ardoarea de început o serie de specialişti, precum eruditii filologi Lachmann şi Haupt, dar şi un număr de prieteni care trăiau în locuri depărtate, printre alţii şi pe dinamica văduvă a lui Achim von Arnim, Bettina, care se aprindea într-o clipită, să pornească împreună cu ei la căutare de cuvinte, toate acestea

---

12 Referire la culegerea Altdänische Heldenlieder, Balladen und Märchen (Vechipoeme eroice, balade şi basme daneze), trad. de Wilhelm Grimm, ed. Mohr und Zimmer, Heidelberg, 1811.

trebuind certificate prin referiri la tezaurul literaturii germane. Jacob îl trăgea pe Wilhelm după sine.

Trebuie remarcat pe scurt că, în timp ce erau atraşi noi şi noi căutători de cuvinte şi colecţionari de citate – numărul lor crescuse deja la mai bine de treizeci, chiar dacă Lachmann şi Haupt abandonară curând proiectul –, primele fişe alcătuite trebuiau puse într-o ordine. Chiar de la început, dimensiunea articolelor şi selecţia cuvintelor se cereau fixate cu o voinţă neabătută.

Astfel se apucară de zăpăcitoarea aranjare de cuvinte. Vocabule şi citate năvăleau de pretutindeni. Căutătorii de cuvinte trebuiau să demonstreze originea fiecărei vocabule culese. Şi trebuiau să arate ce autor o întrebuinţase pentru întâia oară. Citate se găseau începând de la căutarea Graalului de către Parsifal şi de la *Cântecul Nibelungilor* încoace, trecând prin germana *Bibliei* lui Luther şi ajungând până la versurile lui Goethe şi ale lui Schiller. Pe lângă asta, ambiţia îl îndemna pe Jacob să afle dacă un cuvânt ori altul nu se găsea cumva, incipient, încă în limba gotică a episcopului arian Wulfila şi, dacă da, cum se transformase acel cuvânt în germana veche şi medie de sus. Să urmărească mutaţia consonantică şi urmările ei. Ce se putea desprinde din poliloghia dialectelor? Ce ecou îşi găsise cutare ori cutare cuvânt în limbile scandinave? Ce cuvânt fusese deja anunţat în sanscrită? Ce cuvânt cu rădăcină aparent germană e împrumutat din latină? Cum trebuie procedat cu o seamă de cuvinte vulgare – şi de aceea scandaloase – atunci când acestea sunt vii şi expresive, folosite de popor? Ce autori îţi furnizează citatele cele mai edificatoare?

Nu, fără autori contemporani, hotărăşte Jacob, fără vreun Heine sau, mai rău, Gutzkow[13]! Sau oricine se mai numără printre membrii grupării Junges Deutschland[14]. O ceată de zăluzi, o clică de zurbagii, cum spune Wilhelm. El

---

13 Karl Gutzkow (1811-1878) - scriitor, dramaturg şi ziarist german.

14 Mişcare literară germană a scriitorilor tineri (jung) de orientare liberală din anii premergători Revoluţiei din 1848; un pandant al bonjuriştilor din Principatele Române.

voia să-l aprofundeze pe predicatorul Geiler von Kaisersberg[15] din Strasbourg, „să se-nfrupte” din tezaurul lui de cuvinte şi expresii sugestive. L-a rugat într-o scrisoare pe unul dintre culegătorii de cuvinte să cerceteze cu zel traducerea lui Fischart din *Gargantua* pentru a descoperi adaptări şi creaţii de cuvinte noi pline de forţă, asta deoarece Fischart, la fel ca Rabelais însuşi, avea darul limbii. Alţi culegători trebuiau să acorde atenţie poeţilor barocului. Cineva a promis să se ocupe de Hans Sachs, altcineva să-l examineze îndeaproape pe Lessing.

Totodată trebuia citit şi acumulat cât mai mult. Au fost parcurse şi cântărite pe toate feţele cărţi lesne accesibile sau devenite rarităţi. Trebuiau cercetate şi culegerile de cuvinte ale lui Schottel şi Adelung, deşi Jacob mai degrabă le desconsidera strădaniile. Totuşi cei doi fraţi încă nu reuşiseră să găsească un sistem. îşi croiau drum prin coca de cuvinte fără un plan anume şi parcă la nimereală. Au fost nevoiţi să-i respingă pe câţiva culegători, care se dovediseră a nu fi de încredere. „Arţăgos” derivă din „arţag”. Şi, pe deasupra, în îndepărtatul Göttingen, Wilhelm părea adumbrit de stări sufleteşti capricioase – era un depresiv înnăscut. Cât despre

Jacob, acesta era pe cale să se rătăcească în zăpăcitoare aranjări de cuvinte.

La toate acestea se mai adăuga deranjul provocat de vizitatorii ocazionali, aflaţi în trecere prin ambele oraşe. Iritante erau şi aluziile vagi la nişte oferte de slujbe la Hamburg, în Elveţia ori la Marburg (unde fraţii îşi făcuseră studiile), în plus şi grijile legate de Ferdinand, alt frate al lor, slab de caracter, care abandona sistematic orice muncă nou începută, n-avea niciodată o leţcaie şi trebuia susţinut din bugetul precar al casei părinteşti.

Fiindcă, înainte ca editorul Reimer să-nceapă să-i plătească, noile împrejurări de viaţă îi apăsau prea tare, fraţii trăiau din donaţiile strânse pentru Cei Şapte din

15 Johann Geiler von Kaiserberg (1445-1510) - cel mai cunoscut predicator german de la sfîrşitul Evului Mediu.

Göttingen. Asta îl mâhnea mai mult pe Wilhelm decât pe Jacob, care acum scria şi scria neîncetat. Alungat fiind, cuvinte precum „azil” şi „amar” ori „amarnic” (amarnică sărăcie), pe care le tot auzea de la traversarea podului peste Werra încoace, i-au înlesnit accesul la prima literă a alfabetului: întâiul articol scris de el – care însă avea să fie tipărit pe două coloane şi jumătate abia peste mulţi ani – era dedicat cuvântului „activitate”[16], poate pentru că presimţea strădaniile şi osteneala activităţii lor uriaşe de mai târziu. După care mai dedică alte două coloane şi verbului corespunzător.

Ce alt cuvânt dacă nu acesta? întreaga lui viaţă însemna activitate şi muncă. Totul trebuie lămurit cercetând originea şi evoluţia cuvintelor. Nu-i ajunge trimiterea la goticele *arbaits* şi *arbaidjan*. Mai adaugă în coloană polonezul *rabota* şi latinescul *labor*. Ne atrage atenţia asupra faptului că iniţial munca era genul de activitate ce-i revenea doar slugii, argatului, mai cu seamă privitor la muncile agricole. îl citează pe Moise: „Fiii lui Israel însă gemeau sub povara muncilor…”[17] Ca traducător al *Bibliei*, Luther încă îi spunea muncii *erbeit* şi nu *Arbeit*. Jacob descoperă apoi că, „de când activitatea omenească a ajuns să fie mai puţin argăţească şi mai liberă”, sensul cuvântului-titlu s-a extins „asupra unor îndeletniciri mai lesnicioase şi mai nobile”. Curând, „activitatea” muncii ajunge să însemne „ce s-a muncit, ce-i de muncit”. Jacob enumeră ce fac meşteşugarii, zilierii, pomeneşte tot soiul de activităţi şi munci artistice, de pildă lucrul „în fildeş”, se opreşte apoi la activităţile intelectuale, cele spirituale, cele savante – aşadar la activitatea sa şi la sârguinţa cu care aşterne cerneala pe hârtie. Munca poate fi dulce sau, după cum oftează Goethe când escaladează Vezuviul, „ţi se acreşte de-atâta osteneală”. Chiar şi natura munceşte, ceea ce Jacob dovedeşte printr-un citat: de parcă ar trece prin durerile facerii, „marea turbată, valurile sunt în necontenită activitate”, la fel cum sunt în activitate şi

16 în original, Arbeit (muncă, trudă, osteneală).

17 Biblia, „Ieşirea" (2:23), ed. cît., p. 69.

materiile care dospesc, vinul şi berea.

Şi alte domenii de activitate, până ce articolul e încheiat, oferind o consolare prin psalmul care în traducerea lui Luther sună astfel: „Viaţa noastră atâta ţine, şaptezeci de ani... iar de va fi fost minunată, a fost osteneală şi muncă”[18].

Cum am trecut de pragul celor optzeci de ani, dar par în continuare să mai fiu în putere, mă alătur bucuros acestei opinii, cu-atât mai mult cu cât nu întrevăd încă un capăt al activităţii. Chiar şi poveştile din bătrâni se cer repovestite. A fost mereu câte ceva. În fiecare clipă a început câte ceva nou. Şi, până în ziua de azi, de câte ori am încheiat o activitate, o altă muncă mă şi aştepta.

Deseori se-ntâmplă să fie ocazii pierdute, închise ca într-o măciulie, care apoi eclozează şi mă îmboldesc să-mi ţes iar firul. De data asta, cel care – cu articolele sale la cuvintele-titlu – mi-a dat brânci să m-apuc din nou de treabă a fost Jacob Grimm, şezând acum în conul de lumină al unei lămpi care nu mai fumegă. Cuvinte şi sintagme suplimentare precum „administraţia” muncii sau, mai nou, „agenţia” muncii, „angajator” şi „angajat” şi, uneori, „apt” de muncă, dar şomer, îmi amintesc pe de-o parte de cele trăite în tinereţe, când la Administraţia activităţilor obşteşti din cadrul Reichului, spre sfârşitul războiului, cazmaua, ca instrument de muncă, a fost înlocuită de carabina cu ţeavă scurtă 98; pe de altă parte, gândul mă duce la nesfârşitele activităţi prestate, din simţ civic, de bună seamă, în vârtelniţa politică.

Ce probleme vizau aceste activităţi? De pildă, aservirea clasei muncitoare sau munca în acord şi aprehensiunea ori, mai pe şleau, frica sau chiar angoasa pierderii locului de muncă; sau istoria europeană a activităţii muncii; sau August Bebel[19], strungarul, şi

---

18 Cf. „Psalmii" (89:10-11): „Zilele anilor noştri sînt şaptezeci de ani. Iar de vor fi în putere, optzeci de ani, şi ce este mai mult decît aceştia, osteneală şi durere", ed. cît., p. 609.

19 August Bebel (1840-1913) - politician german, unul din întemeietorii mişcării muncitoreşti social-democrate din Germania.

discursurile sale ţinute în Reichstag, de asemenea, discursurile adversarului său, Bismarck[20]; suferinţele pricinuite de legea antisocialistă din 1878, care interzicea organizaţiile şi activităţile socialiste şi social-democrate pe teritoriul Reichului german; perpetua ceartă în jurul revizionismului, apogee şi afunzimi, Noske[21] – infam, Otto Wels[22] – statornic şi de neclintit. Şi mai ce încă? Agitaţia răzvrătită şi zurbalâcul – vreau să zic: revolta – muncitorilor din 1953, şantierul din Aleea Stalin. Manifestările de partid de la Gotha la Erfurt şi până la Godesberg, unde – după cum se credea – a triumfat în sfârşit Eduard Bernstein[23]. După care iar şi iar aceeaşi acuzaţie asasină: „Social-democraţi, cine ne-a trădat?”. Şi altele câteva, pe care unii fii din familii prea bune le adresau reprezentanţilor muncitorilor. Sau cei care abandonau cauza, abjurând stânga şi revenind în joc foarte la dreapta. Călătoriile mele electorale din anii ’65 şi ’69, încolo şi-ncoace, de la Passau până la Flensburg şi îndărăt. Înfiinţarea la nivel federal a unor grupuri electorale de iniţiativă. La vânătoare de alegători şi voturi, oscilând între ardoare avântată şi adumbrire. Şi mereu era vorba de cuvinte precum „alocaţie”, „asigurări” contra riscului şi „accidente” de muncă, „asistenţă” socială ori „ajutor” de şomaj. Era vorba şi de pierderi – dureroase, dar inevitabile – precum acceptarea liniei Oder-Neisse. Sau de avortul legalizat – o provocare. De alunecările şi aburcarile mărcii vest-germane. De acordul sau autorizaţia de mediu şi de alte cuvinte compuse monstruoase care nu figurează în cele treizeci şi două de volume ale dicţionarului proiectat

---

20 Otto von Bismarck (1815-1898) - politician german, între 1871-1890 primul cancelar al Reichului german, la întemeierea căruia a contribuit hotărîtor.

21 Gustav Noske (1868-1946) - politician social-democrat german şi ministru al Apărării, cunoscut pentru duritatea cu care a reprimat mişcările revoluţionare din Germania anilor 1918-1920.

22 Otto Wels (1873-1939) - politician social-democrat.

23 Eduard Bernstein (1850-1932) - teoretician şi politician social-democrat.

de Jacob şi Wilhelm Grimm, ci se vor regăsi abia, cu mai bine de o sută douăzeci de ani mai târziu, în ediţia dusă la capăt, până la litera Z: aşa cum îmi stau acum în faţă, la îndemână, încât să le pot frunzări, pentru ca, până la urmă, să mă pomenesc citind în ele captivat, mereu captivat.

Dar în primul şi singurul volum apărut în timpul vieţii lor, care ajunge de la *A* la *Biermolke* (zer de la laptele brânzit prin adaos de bere), cu puţin înainte de *Arbeiteriohn* (plata unui muncitor, salariu) şi-a mai găsit, ce-i drept, loc şi *Arbeiterin* (muncitoarea), nu însă şi femeia de muncitor aşa cum am cunoscut-o în timpul turneului meu electoral din 1969, la o manifestare politică unde se strânseseră vreo trei sute din acestea.

Asta se întâmpla la Gelsenkirchen, într-o cantină de fabrică. Urma ca eu să mă produc între două alte manifestări. Fusese dorinţa candidatului local. Ori să fi fost cumva o sală a organizaţiei sindicale din Wanne-Eickel?

Oricum, la mesele pe care erau cafele şi prăjituri şedeau trei sute de femei mai în vârstă – doar puţine dintre ele erau foarte tinere. Pesemne că fiii şi bărbaţii lor trudeau în mina din Schalke şi în alte câteva din jur. Niciun bărbat nuse-ncumetase să se amestece printre aceste femei de muncitori ori, mai exact, de mineri, care de altfel păreau cu totul absorbite de cozonacul şi prăjiturile lor cu nucă. Iar în afară de asta îşi mai şi povesteau ceva. Doar cu jumătate de glas, dar neîntrerupt. Aproape că nu ascultau pălăvrăgeala de argumente pietrificate şi abureli blegite ce răzbătea din partea din faţă a sălii, unde – pe un podium – se înălţa pupitrul de la care se vorbea. Acolo, un funcţionar sindical, care se prezenta şi în calitate de candidat la Bundestag, se dădea de ceasul morţii. Cu ajutorul microfonului, căuta să trezească la viaţă statistici, reamintind lucruri de mult dispărute – extracţia de cărbune din iarna înfometată a anului 1947, cu geruri cumplite: „Fără noi, ortacii din mină, cuptoarele s-ar fi stins şi activitatea ar fi încetat pretutindeni!”

Apoi însă, cu un glas care dăduse în răguşeală, a

profeţit viitoare ameninţări pentru exploatarea de cărbune în general, nu doar pentru mina din Schalke. Aruncând în jur un abracadabra de cifre. Un alandala statistic. O apocalipsă de propoziţii panglicare şi lungi ca teniile, care din lipsă de aer se sfârşeau – atunci când se sfârşeau! – printr-un acces de astm. Mai întâi a fost vorba despre ameninţarea şomajului, apoi de alcătuirea proastă şi realcătuirea legii cărbunelui, dătătoare de speranţă.

Mă uitam la funcţionarul sindieal, care între timp ajunsese să se ambaleze peste măsură, iar în spatele meu le simţeam pe femeile de muncitori. Bănuiam că pentru ele toate astea erau apă bătută în piuă. El vorbea despre asigurarea salariului în caz de boală, despre acţionari avizi de câştig şi despre activităţi şi locuri de muncă ameninţate. Repetând mereu cuvintele „aservire” şi „exploatare”. „Pe noi, angajaţii” – ţipa el – „nu ne puteţi ţine aproape de muncă, departe de pâine!” Abandonă într-un târziu şi coborî agale de pe podium, culegând aplauze răzleţe.

După el urma să vorbesc eu. Dar despre ce?! Dacă nici măcar candidatul, care ştia să spună despre condiţiile de activitate şi asigurarea lor mai multe decât aş fi putut eu învăţa pe dinafară, nu găsea ascultare la auditoare, ce le-aş fi putut eu oferi celor trei sute de femei?

Chiar înainte de-a urca pe podium, asudasem abundent de spaimă. Dar, în dicţionarul Fraţilor Grimm, o asemenea asudare – şi nici asudarea sub limbă! – n-o găseai întărită prin citate din literatură. Iată-mă deci umplând ulterior această lacună: fruntea mi-era brobonită.

Discursul meu elaborat cu grijă acasă, cu ambiţiile lui retorice ce-ar fi deşteptat eventual atenţia unor gospodine cu morbul lecturii şi a unor profesori extenuaţi de serviciul şcolar, ar fi fost cu siguranţă prea arogant. Aşa încât l-am lăsat deoparte şi, aruncându-mă cu capul înainte, am început să vorbesc liber. Şi iată că mi-a venit apa la moară, povestind diverse istorioare, de pildă cea despre Gustav Heinemann[24], social-democratul care tocmai

24 Gustav Heinemann (1899-1976) - politician german, iniţial creştin-

fusese ales în funcţia de preşedinte al RFG.

Ales la limită. Creştin-democraţii nu se sfiiseră să apeleze în favoarea candidatului lor la cele peste douăzeci de voturi ale vechilor nazişti, aflaţi – ca membri ai NPD[25] – în Adunarea federală. „Scandalos!”, am exclamat. Din fericire, totuşi, cum – în mod excepţional – de data asta liberalii nu ezitaseră, Heinemann reuşise să fie ales. Şi imediat după aceea, la întrebarea-capcană a unui ziarist: „Domnule preşedinte federal, dumneavoastră iubiţi statul?”, răspunsese sec şi cu francheţe: „Nu iubesc statul – îmi iubesc nevasta!”

Asta păru să merite nişte aplauze, ba se auziră chiar şi râsete. Femeile îşi abandonară prăjiturile. Nu toate, dar tot mai multe se întoarseră spre mine, cu trupurile răsucite pe jumătate, vrând – după cum mi se părea – să mai audă şi alte anecdote. Aşadar nu m-am zgârcit şi – fiindcă atotstăpânitorul rege Cioc-de-sturz din basmele Fraţilor Grimm n-ar fi întreţinut îndeajuns combustia – am înteţit focul cu basmul „Hainele cele noi ale împăratului” de Andersen, de folos în lupta electorală. Subiectul aruncat în discuţie a fost din nou primit cu aplauze. Am pomenit în treacăt, cu un citat aferent, de frica de chinezi a cancelarului încă în funcţie[26], spunând că acesta este „gol”, asemenea copilului din basmul lui Andersen, şi l-am şters din registru trecându-l la rubrica „A fost odată”.

Astfel, din anecdotă în anecdotă, m-am eliberat tot mai mult vorbind şi vorbind, bănuind mai degrabă subliminal ce seducţie primejdioasă poate exercita discursul liber – căci deja eram tentat să mă produc cu cele mai verosimile scorneli ale mele; până la urmă am găsit o modalitate de-a încheia agreabil şi, judecând după

---

democrat, apoi social-democrat, preşedintele RFG între 1969 şi 1974.

25 Naţional-democraţii din Germania sînt reuniţi într-un partid mic, de extremă dreaptă, înfiinţat în 1964.

26 Aluzie la Kurt Georg Kiesinger, cancelar federal între anii 1966-1969. Figură controversată din cauza carierei politice din perioada regimului naţional-socialist, Kiesinger a fost cancelarul primei „Mari Coaliţii", mediind între creştin- democraţi şi social-democraţi.

aplauze, m-am bucurat de un succes considerabil.

Mai târziu m-am aşezat la masă cu nevestele de mineri, am mâncat împreună cozonac şi-am băut cafea, am fost lăudat pentru măiestria cu care-mi răsuceam necontenit ţigări cu tutun Schwarzer Krauser – într-un cuvânt, mă acceptaseră, chiar dacă nu de la început.

Am putea acum, aşa cum au făcut Fraţii Grimm pornind de la un cuvinţel, un afix precum *ab* –, să construim o listă mai lungă: de la „a abdica", trecând prin „a abduce", „abhora", „abjudeca", „abjura", „abnega" şi până la „a abzice", să spunem. Sau tot aşa, plecând de la a sau *an* – „anacronic", „analfabet", „anorganic", „anormal", „apatrid", „asexuat", „asimetric", „asincron", „astenic", „atemporal", „ateu", „atipic". Sau, apelând din nou la cuvântul-titlu *activitate*, activitatea muncii, să cităm lucrurile adecvate din vocabularul altor doi împerecheaţi, cunoscuţi sub numele de Marxengels. Fiindcă ceea ce dicţionarul Fraţilor Grimm tratează sub cuvântul-titlu *Art* (soi, fel, specie) şi împănează cu citate – la Gryphius[27] dăm peste următorul distih nostim: „Grădina mi-o stropeşte / Şi ea mai aprig creşte" – se găseşte la Engels, în *Dialectica naturii*, în care se referă la descoperirile cercetătorului Charles Darwin. Dar scrierea crucială a acestuia, *Originea speciilor*, încă nu fusese aşternută pe hârtie în vremea când cei doi fraţi încă mai trăiau despărţiţi, fiindcă bricul Beagle, la bordul căruia se afla Darwin, abia îşi începuse drumul de întoarcere acasă. Cu toate acestea, sunt de părere că titlul lucrării *Rolul muncii în procesul de transformare a maimuţei în om* de Friedrich Engels, devenit aproape o zicală, este aplicabil şi la dezvoltarea capacităţii de vorbire a omului – de la sunetele primare ale maimuţei şi până la sofisticatele acrobaţii lingvistice ale hegelienilor de la Marx la Adorno –, această evoluţie trebuind considerată o realizare avansată în activitatea muncii. Lingviştii îşi tot ascut limba. Se vorbeşte de laboratorul limbii. Cuvinte şi sensuri noi, precum

27 Andreas Gryphius (1616-1664) - poet şi dramaturg german al barocului.

„abalienare” sau „avatar”, din informatică, se agaţă de intrarea în dicţionar, vrând astfel să facă parte din tagma aleselor.

Şi iată că un alt alai de afixe şi derivate aferente, de alianţe şi altoiri de cuvinte dau alarma, chemându-mă la acţiune fără astâmpăr, cu agitaţia unor aprigi activiste ale luptei de clasă, şi somindu-mă să nu abandonez asediul literei A. De aceea, înainte de-a ajunge la vremea lui Bismarck şi la August Bebel – cu alte cuvinte, înainte de-a trece, ce păcat, nu agale, ci accelerat la litera B, lăsând în urmă multe alte aşchii sărite din trunchiul lui A –, ţin să mă mai opresc la un cuvinţel folosit adesea, şi-anume „aşa”.

De-abia a introdus Jacob Grimm această „particulă” în dicţionar, comentând-o, că şi iese din casa unde locuieşte, ce poartă numele de „Zur schônen Aussicht” [28] (e într-adevăr o casă cu privelişte frumoasă), trântind uşa în urma lui, fiindcă fratele care pictează îl calcă pe nervi cu aerele de artist şi caricaturile sale „instant”: aşa o poamă! Aşa că o ia din loc, ezitând necontenit în preumblarea sa nervoasă: când aşa, când aşa – şi tot aşa. Şi-ajunge, presupun, în parcul împădurit din apropiere, din jurul palatului Wilhelmshôhe, unde te poţi plimba până la poarta păzită.

Odinioară, înainte şi după domnia regelui Jérôme, ca şi în vremea lui, s-a îngrijit de biblioteca de-aici. Aşa însă, nu primeşte niciun salariu prin milostivenie princiară ori napoleoniană, dar se poate bizui pe lucrarea încredinţată lor de editura Weidmann – aşadar pe asaltul asiduu al cuvintelor.

Aşa-l şi văd, luând-o aiurea la picior… Cum e? E-aşa şi-aşa: nu altfel – astfel! Are în minte un proverb: „Cum îţi aşterni, aşa dormi”. Şi un distih glumeţ dintr-ale lui Von Logau: „La curte-i de folos mintea să-ţi bei până-ntr-atât şi-aşa, / Ca-n papură să vezi doar nodul altuia”. Şi-o exclamaţie comic-disperată din *Combabus* de Wieland[29]:

28 Casa cu vedere frumoasă.

29 Christoph Martin Wieland (1733-1813) - scriitor, traducător şi

„Să laşi aşa o frumuseţe de femeie în seama ei, fără s-o bagi în seamă!?”

Aici, în parc, printre stejarii bătrâni, sub bolta de frunze a unui arţar, reflectează la ceea ce îl leagă pe „aşa” de „aşadar” – acesta din urmă e un „aşa” subliniat şi are valenţe de întărire şi concluzive. Şi-apoi iar se-ntoarce la „aşa”, care poate fi şi un „astfel”, şi la felul cum îl foloseşte Luther pe primul: «să se arate uscatul!» Şi a fost aşa” („Facerea”, 1: 9); sau: „Întoarce-te la Balac şi să-i zici aşa!” („Numerii”, 23: 5); şi iar: „Şi (aşa) s-a stins toată fiinţa...” („Facerea”, 7: 23) [30].

Şi-şi aminteşte de felul cum apare „aşa”-ul în basmele redactate uneori prea nepăsător de fratele lui, Wilhelm: „Şi pentru răutatea şi vicleşugul lor, aşa au fost pedepsite: să nu mai vadă câte zile-or mai avea”. („Cenuşăreasa”)

Aflat acum pe drumul înapoi spre casă, cu palatul Wilhelmshohe – precum şi toate amintirile împovărătoare – în spate, îi mai vin în minte un vers din *Mesiada* lui Klopstock: „aceştia-s, aşadar, cei doisprezece?” şi unul din Goethe: „aşadar mi-e asta crima, că m-am înflăcărat, cândva, pentru Properţiu?”

Păi... aşadar, chiar aşa – ori nu-i aşa?

Ba da, ba nu, e-aşa şi-aşa.

De nu s-ar fi-ntâmplat însă aşa, ba poate, aşa-zis, pe dimpotrivă chiar?... Aşadar?!

Ţi-e silă de atâta imprecizie, ai vrea să fie-aşa şi nu-n doi peri, ci într-unul singur, da – ce Dumnezeu atâta bâlbâială? în fiecare zi – se mânie Goethe – apare „un nou cârpaci care să dreagă statul şi care-i de părere că: aşa... şi-aşa!”...

Ori, însă, iată iară, la Hans Sachs: „când se apucă de ceva, el zice: fată, ştii, asta şi aia trebuie s-o faci şi aia-asta, ba – casa se ţine, aşadar, uite, aşa şi-aşa”.

---

editor german, unul dintre reprezentanţii cei mai de seamă ai iluminismului german. Combabus e o povestire comică în versuri, publicată în 1770.

30 Biblia, ed cît., pp. 11, 177, 18.

Mai înainte însă de-a mă pierde, precum Jacob pe coloane întregi, în considerarea altor şi altor cuvinte, turnându-le şi distilându-le în alambic, avid cum sunt de ele, alăturând variante culte şi populare, luând pe vârful limbii un pic din aldămaş şi-un strop de aldămaş (în amintirea acordului lor încheiat cu editorul) ori admirând sclipirea unui adamant; sau reflectând la greutatea unor cuvinte mărunte de statură, care-ncep cu una din vocalele A, E, I, O, U: ei aş, e ud oţi nu-i aşa?! E-aşa! apoi – ia uscă-l! Aşadar, înainte de-a mă adânci în cuvântul „altfel" şi, de ce nu, în vecinul lui de sens, „altminteri", şi în variantele „altmintere", „altminterea", „altminteri" şi tot aşa – dau la Lessing peste: „când, inevitabil, una pe alta o umbreşte, când altfel nu-i chip decât ca regina să sufere de pe urma ibovnicei ori aceasta de pe urma celeilalte" –, ori de a-mi bate capul cu alte cuvinte-titlu precum *adio* şi *alungat* sau *alungare*, asta din cauză că Jacob a fost nevoit să părăsească atât de precipitat blestematul acela de oraş universitar, să-şi ia adio de la el – Goethe îl pune pe Wilhelm al său să-şi ia adio de la teatru desluşit, atunci când acesta „simţi că nu-i mai aparţinea şi că nu trebuie decât să plece" – şi înainte de-a mai înnegri hârtia cu prefixele anşi *ab* –, ori de a-i mai da o dată cinstire mamei fraţilor Grimm, „administratoresei", ori de-a mă lamenta de afecţiunile şi beteşugurile şi abalienarea vârstei avansate, înşiruindu-le pe ale mele mai ales şi, grăbindu-mă, şi pe-ale lor; înainte să aduc vorba de lingăii de profesori din Göttingen, de amăgitorii aceia care-şi aburesc studenţii, şi, lăsându-i în urmă, să-l însoţesc pe Jacob în călătoria sa de la Göttingen, trecând podul peste Werra, la Kassel, locul de azil, ori, pornind de la cuvântul „alungare" şi de la germana *Bibliei* lui Luther să-l invoc încă o dată pe bătrânul, amarnicul arhi Adam ca să ajung apoi la Abel, Avraam, Aaron, la profetul Amos şi apostolul Andrei, pentru ca imediat după Cina cea de Taină să schimb un pios „amin" pe un „nema" anapoda păgân, aşa cum s-a întâmplat atunci când, pe la mijlocul anilor '60, din însărcinarea compozitorului Wolfgang Hufschmidt, am

scris un antitext eretic la *Tedeumul de la Meissen*, care apoi – după câteva tăieturi operate de cenzura din RDG, statul german al „muncitorilor şi ţăranilor” –, a putut fi ascultat în primă audiţie chiar în Domul din Meissen (mie însă mi s-a refuzat viza de intrare în ţară) –, aşadar, înainte de-a face toate astea, îmi zic că e mai bine să abandonez alte căutări şi să nu mă las ademenit să continui, ca nu cumva să cad din apologia lui A într-o „anomalie”, în „abnormitate” – cuvinte, de altfel, de negăsit în dicţionarul Fraţilor Grimm – şi să închei aici litera A, aşa cum a făcut-o şi Jacob, cu „azur”.

În vremea romantismului, culoarea asta albastră precum cerul a fost, ca rimă la *Flur* (câmp) şi *Natur* (natură) ori la „pur” şi „condur”, foarte pe gustul poeţilor cum erau Achim von Arnim şi Clemens Brentano, în vreme ce Bertolt Brecht, la timpul său, nu se dădea în lături să rimeze „azur” cu „mahmur”. Odată cu Brentano, însă, şi cu sora acestuia, Bettina – care fusese pentru scurt timp în vizită la Kassel, unde prin purtarea ei copilăroasă făcuse oarecare vâlvă –, iată că ne şi salută litera B.

Pentru cei buni...”[31]

Epistolar

După ce A-ul a fost asecat de cuvinte, primul volum al dicţionarului continuă cu B-ul, care începe cu o exclamaţie brutală, *ba*! şi cu *bă* – sunetul scos de miei când behăie. Imediat după asta dai peste *ba-ba*, în chip de cea dintâi bâiguială scoasă de copilul foarte mic. Dar, după bolboroseala sunetelor primare, rămase neschimbate până-n ziua de azi, şi înainte de-a continua cu *baar* (scris şi *bar*), ceea ce în germană înseamnă „gol” sau „descoperit”, Jacob Grimm a boscorodit şi conjurat spiritul limbii, punându-şi parcă întreaga speranţă în bunătatea şi blândeţea acestei instanţe superioare: „Limbile n-au rămas neschimbate, dar imboldul mişcării lor era guvernat de

---

31 Aluzie la „Cuvîntul înainte" al Bettinei von Arnim la cartea ei Corespondenţa lui Goethe cu o copilă (Goethes Briefwechsel mit einem Kinde, 1835): „Cartea aceasta este pentru cei buni şi nu pentru cei răi; numai oamenii răi o pot răstălmăci..."

reguli”.

Dar Jacob încă n-a ajuns aşa de departe. Se vor mai scurge nişte ani până să se ajungă la tipărirea primelor pagini. Pe Jacob îl apasă şi-acum condiţiile de trai din Kassel. E nevoit să se-agite într-o cămăruţă de lucru neîncăpătoare. În locuinţa fratelui său, băjenarul nu are decât o perspectivă limitată de la fereastră. Nu mai are, ca altă dată, o vedere frumoasă asupra oranjeriei şi a pădurii care, la orizont, suia întunecată coasta muntoasă. Doar un număr de paşi încolo şi-ncoace, pe duşumeaua tocită bine de-atâta mers. O răbdare de benedictin: în faţă i se-ntinde un drum de cuvinte pe care abia a început să păşească. Mai adineauri a eşuat în încercarea de a-şi pune ordine în cartotecă. Aici şi acum, între masă şi etajera cu o puţinătate de cărţi, îi lipseşte ceea ce în rafturile întinse ale Bibliotecii universitare din Göttingen i-ar fi fost la îndemână şi, odată cu a doua literă a alfabetului, ar fi putut conduce îndărăt la vechea germană de sus, în vocabularul căreia P ţinea adesea loc de B. Şi încă mai departe înapoi ar trebui să meargă, până la sanscrita în care *bhadsch* şi *bhag* îţi dau deja o idee despre ce vor fi mai târziu *Bäcker* (brutar) şi *backen*, munca lui. O ia de departe, ca şi cum ar trebui la rândul său – la fel ca pasagerul bricului Beagle, care la întoarcerea în Anglia s-a apucat să demonstreze evoluţia speciilor pe baza a tot ceea ce burduşise în cala vasului – să descopere originile formării cuvintelor, bulucindu-le în cartoteca sa.

Şade la fereastră gârbovit, bunghinind la cuvinte. Nu se uită afară. Notează mutaţiile consonantice – cât de timpuriu şi de năbădăios l-a îmboldit şi îmbrâncit F pe B – şi arată motivul pentru care spunem *hafer* (ovăz) în loc de mai vechiul *haber*, precum şi *kăfig* (cuşcă), odinioară *kebich*. Scormoneşte în cartotecă: „Înaintaşii noştri pesemne că ziceau *ferg* în loc de *berg* (munte)”.

Ştie precis şi cum s-a pierdut B-ul, „căci dacă scriitorii barocului au mai exagerat cu B-ul medial, ca de pildă în cazul lui *hembde* (cămaşă; azi, *Hemd*) şi *frembde* (străinătate; azi, *Fremde*), el lipseşte totuşi acum la *warns*

(tunică, vestă) şi *amt* (oficiu, funcţie), care odinioară îţi ţineau de cald, ca *wambes*, şi erau de neocolit, ca *ambt*".

Ceva îl bine dispune, pe buze-i apare un zâmbet – fiindcă vizita pe care i-au făcut-o de curând editorii din Leipzig i-a prilejuit o nouă însemnare: „Saxonii mai pronunţă şi azi, după cum se scria odinioară, *berle* în loc de *perle* (perlă) "[32].

După o pauză îndeajuns de lungă pentru a-l juca pe B contra lui P şi pe P contra lui B, îl aud bolborosind: „Un B dublat s-a menţinut în *ebbe* (reflux), dar nimeni nu mai scrie azi *abbt* în loc de *abt* (abate)".

Aşa ajunge să-mi fie tot mai apropiat. În faţa ferestrei e iarnă. Curând îl va ajuta în munca sa noua lampă de citit pe care Wilhelm i-a trimis-o în locul celei fumegânde. Şade gheboşat – de parc-ar fi o caricatură a lui Ludwig Emil – dinaintea mesei încărcate de hârţoage, scormonind în balamucul din cartotecă, şi deschide una dintre puţinele cărţi ce i-au rămas; îi savurează mirosul de vechi şi bătrânesc, apoi e ca şi cum ar veni buluc peste el grijile familiale – căci iată-l dintr-odată scriindu-i fratelui de departe: „Mai adineauri a trecut pe-aici Morcoveaţă şi mi-a adus scrisoarea ta de ieri. Am primit galoşii. Şi încă o scrisoare de la Ferdinand, precum şi răspunsul pe care i-l poţi trimite odată cu banii. Dacă te mai poate supăra ceva în toată afacerea asta, atunci e brutalitatea lui fudulă..."

Răspunsul lui Wilhelm sună aşa: „Îi voi trimite banii lui Ferdinand; nu se va schimba în veci: nu vrea să renunţe la sminteala lui vanitoasă şi basta. Dortehen i-a trimis şi ea ceva haine". Din păcate, trândavul târâie-brâu al familiei, măcar că nu lipsit de înzestrare, nu putea fi adus pe calea cea bună.

Când însă Jacob, după *ba* şi *bă*, a ajuns la *baar*, iar apoi, cu a-ul nedublat, la *bar* precum în *barfuss* (desculţ) şi *Bargeld* (bani peşin), e posibil să se fi gândit mai puţin la fratele lui Ferdinand, care avea necontenit nevoie de numerar, cât mai ales la Bettina von Arnim, care – rămasă

32 Asupra acestui fapt îi atrage atenţia chiar felul de-a vorbi al editorilor lui, care sînt din regiunea Saxonia.

văduvă – scrisese primul ei bestseller încă din perioada petrecută de Jacob la Göttingen. Se prea poate ca şi versurile jucăuşe ale lui Goethe – „Chiar nu pricepi?! Şi totuşi totul este clar: când am, zvârl primprejur biştar după biştar!” – să-l fi purtat cu gândul la Bettina. În cartea ei *Corespondenţa lui Goethe cu o copilă* poţi citi – e mai degrabă o băsnire decât ceva bazat pe realitate – cu câtă inocenţă şi degajare şedea în poala admiratului Goethe, în timp ce mâna lui, boţindu-i bluza, se brodise a se aşeza uşor, dar perceptibil, pe bruma ei de ţâţişoare – azi le-am spune, poate, balconaşe! – înmugurind feciorelnic.

Publicarea acestui episod a scandalizat lumea. Fratele ei, Clemens – care de ani de zile ducea o viaţă cucernică şi scria cărţi de reconfortare morală pentru oameni cu credinţă în minuni –, trăind departe de ea, în schimb sufleteşte aproape de o sfântă de ţară cu mintea bramburită, îi trimisese nechibzuitei sale surori, a cărei mântuire îl îngrijora, chiar înainte de publicarea epistolarului ei jenant, o scrisoare în care el, cel ce odinioară cu verbul său brâncise munţii, urnindu-i din loc, şi boscorodise florile, învăţându-le să vorbească, o ruga acum să taie pasajul cu pricina.

Chiar şi din liota lor de copii, pe care Achim von Arnim i-o lăsase moştenire cincantenarei, dar deloc bocciei şi başoaldei Bettina, pe lângă moşiile sale grevate de ipoteci şi manuscrisele netipărite, se găsise un fiu care să se burzuluiască împotriva ei şi s-o bălăcărească: cică blestemăţia aia bezmetică publicată de mamă-sa i-ar putea periclita lui cariera diplomatică!

Bettina abia dacă luase în seamă beştelelile bigote ale fiului ei Siegmund. Să înfrunte filistinismul unor burtă-verde era pentru ea o necesitate mereu reînnoită. Şi – când cu puţini ani mai târziu Cei Şapte din Göttingen au fost destituiţi din funcţii şi Jacob dimpreună cu alţi doi tovarăşi de suferinţă au fost alungaţi din oraş – ea n-a ezitat să le fie aproape fie vizitându-i, fie adresându-le scrisori ce-i curgeau din condei cu mare spontaneitate. Bătuse darabana în toată ţara şi formulase petiţii bătăioase care

să-i determine pe birocraţii de la putere să-i numească pe cei doi fraţi în post la Berlin.

Îi scria lui Wilhelm, pentru care nutrise simpatie încă din anii de tinereţe, dar şi lui Jacob, care era mai degrabă rezervat din fire. Cum însă acesta din urmă credea că-i ştie pe bodogănitorii prusaci de serviciu, printre care se numărau juristul Savigny şi filologul Lachmann, şi nici nu voia să se facă mare bâlci în jurul său şi să se bulbucească şi boldească la el nişte oameni al căror radicalism politic îl detesta, i-a răspuns Bettinei astfel: „Zelul neobosit cu care aţi îmbrăţişat cauza noastră ne mişcă nespus. Chiar de-ar fi să dea totul greş, un asemenea sprijin rămâne de neuitat, ne insuflă curaj şi speranţă. Dar, iubită prietenă, mai bine e să faceţi prea puţin, decât prea mult. Lăsaţi, vă rog, ca orice decizie ce ne-ar putea fi favorabilă să evolueze cât mai liniştit…”

Însă pe Bettina von Arnim, născută Brentano, când îi sărea bâzdâcul, n-o putea bloca nimeni să-l biciuiască cu vorbe pe cumnatul ei Savigny, să-l bombăne bănuitoare pe Lachmann şi să-l bombardeze necontenit cu scrisori (ba mai adăugând chiar şi-o copie a unei scrisori violent băşcălioase către Savigny) pe principele moştenitor prusac şi regele Frederic-Wilhelm al IV-lea de mai târziu, bârâind-o pe Măria Sa cu cei doi fraţi Grimm.

La care băgăcioasa petiţionară a primit şi-un răspuns: „Ceea ce m-aţi lăsat să întrezăresc din inima şi duhul celor doi îmi încălzeşte sufletul cum ar face-o cel mai bun vinişor de Rheingau şi-mi sporeşte nespus dorinţa să-i pot numi ai noştri…”

Apoi însă, succesorul la tron aflat deocamdată în aşteptare, pe care speranţele puse în el şi dorinţele de mai bine îl împovărează peste măsură, o roagă pe „preastimata doamnă” să-i păstreze astfel epistola, „încât nimeni să nu afle de ea; faceţi din scrisoare papiote pentru părul graţioaselor dumneavoastră fiice, pe care le salut călduros; sau mai bine: aruncaţi-o în foc. Credeţi-mă: dacă se află de aşa ceva (în ţară sau străinătate), voi eşua negreşit! De aceea, păstrând tăcerea îi veţi ajuta pe prietenii

dumneavoastră şi pe al dumneavoastră prea supus slujitor, FW, prinţ moştenitor”.

Astfel, ceea ce Bettina îşi dorise să ducă la bun sfârşit lin, fără bucluc şi bâlbâieli, s-a transformat într-o chestiune belalie de tot. Prinţii moştenitori trebuie să-şi pună belciug în nas şi să se înfrâneze atât timp cât tatăl stăpâneşte autocratic peste regat. Cu toate astea, scrisorile ei nu mai conteneau. Şi, fiindcă-i mersese deja buhul cu cele trei volume ale ei – în care puţinele mărturii scrise de mâna lui Goethe, amestecate cu o mulţime de basme şi braşoave de-ale ei, fuseseră ridicate, în titlu, la rangul de „corespondenţă” –, Bettina era cunoscută şi vorbită de bine sau nu, precum şi bârfită ori niţeluş luată în tărbacă şi bălăcărită nu numai în saloanele din Berlin, ci şi hăt departe, peste fruntariile Prusiei. Un bolid mereu în mişcare. Un foc bengal. O bombardă. Un boţ de energie pură.

Acum, când cea mai recentă carte a ei despre o fostă prietenă, nefericita Gunderrode[33], era gata de tipar şi nu-i mai oferea cenzurii niciun pretext de interzicere ori de ciuntire a unor pasaje – motiv pentru care curând avea să fie în toate librăriile şi mult mai târziu, în vremea mea, avea s-o determine pe o altă scriitoare[34] să confirme durerea lui Karoline von Gunderrode. Bettina, în schimb, a considerat că e liberă să depună noi eforturi în sprijinirea celor doi fraţi, pe-brânci sau cum o fi, cu boscării ori fără, cu briciul sau cu vorba bună.

Dar pentru că Berlinul, din consideraţie pentru curtea hanoverană încuscrită, stăruia în refuz sau – în ce-l privea pe prinţul moştenitor – continua să ezite, urma ca, din dorinţa ei şi la propunerea istoricului francez Michelet, fraţii Grimm să fie numiţi profesori la Universitatea din Paris, spre ruşinea patriei germane. Jacob, însă, pe care precedentele şederi la Paris din vremea lui Napoleon şi de

---

33 Karoline von Günderrode (1780-1806) - poetă romantică germană.

34 Aluzie la Christa Wolf, care a scris un eseu empatic despre poeta romantică, precum şi o povestire, „Kein Ort. Nirgends" („Nici un loc. Nicăieri", 1979), avînd-o ca personaj central pe Von Günderrode.

după ieşirea lui din scenă încă îl mai deprimau, se opunea acestei plecări. Era prea german în spirit pentru ca Franţa să-l entuziasmeze – şi asta în ciuda faptului că cei doi fraţi erau acolo foarte respectaţi, ba mai mult, admiraţi. Pe deasupra, Wilhelm trăgea nădejde să scoată bani berechet de pe urma procesului. Socotea că sunt îndreptăţiţi şi se arătase dispus să intenteze proces la Hanovra, ca reprezentant al Celor Şapte din Göttingen. În scrisorile trimise la Kassel relata desfăşurarea acţiunii.

Era un motiv în plus pentru Jacob să caute să tempereze dinamismul Bettinei: „Cât priveşte mijloacele noastre de trai, nu trebuie să ne facem griji în anii următori; procesul nostru aşteaptă să fie judecat, iar dacă îl câştigăm şi sunt siliţi să ne plătească cea mai mare parte din salarii, atunci ne-am scos şi-om duce împăcaţi ce-o mai vrea Dumnezeu. Ce mai scriem ar trebui să ne aducă nişte venituri suplimentare – m-am angajat într-o lucrare de proporţii la Leipzig, urmează să fie început un dicţionar mare al limbii germane, nu al celei vechi, ci al limbii de azi, al limbii vii de la Luther la Goethe...”

Chiar dacă Wilhelm mai ezita, lucrurile fuseseră deja hotărâte. Era o decizie luată de Jacob de unul singur, probabil într-unul din momentele când – aşa cum făcea adesea în zilele însorite – se sustrăgea, căci familia fratelui său Ludwig Emil îl cam strângea în balamale. Acceptarea proiectului legat de dicţionar, care curând avea să fie întărită printr-o scrisoare primită din partea editorilor, fusese pesemne pregătită de o plimbare. Tot despre o plimbare a sa îi scrie şi lui Wilhelm în data de 28 ianuarie 1838: „Azi m-am plimbat prin luncă şi peste râul Fulda, îngheţat în întregime; aici e întotdeauna vreme frumoasă, dar în oraş simţi mirosul pătrunzător de huilă...”

În cămăruţa lui era mereu parcă buimac şi blegit de griji, dar această stare i se risipea într-o clipită sub cerul limpede al zilei geroase. Şi din nou reuşeşte să se cufunde în torentul de cuvinte al alfabetului. Îl înviorează baia pe care-o face într-o limbă ce variază nestatornic sunetele iniţiale cu cele mediale şi care se compune, cum avea să

scrie mai târziu, din cuvinte „înrudite-n străvechime ori împrumutate”. Şi de îndată îşi pune întrebarea dacă să ia mai întâi în lucru vocalele şi eufonia lor, de pildă I-ul, şi să iradieze, punând în lumină, „iracan”, „irascibil”, „iraţional”, „ireal”, „irefutabil”, „ireductibil”, „irelevant”, „iremediabil”, „ireparabil”, „iresponsabil”; ori să se întoarcă la litera A, încheind-o apologetic şi apoteotic; ori să se-apuce neîntârziat de E, că tot face acum, exultând, echilibristică pe lunecuşul îngheţat al râului Fulda şi e preocupat de cuvântul *Eis* (gheaţă) şi nu numai de cuvânt, ci şi de gheaţa în sine (oare e suficient de groasă ca să-l ţină?), iar apoi sare de 4 a *Eis \aeisenbahn* (cale ferată), un nou-născut printre cuvinte („*elicei*”, ¿*elicopterului*” *încă*. nu le venise vremea!), care – la drept vorbind – n-ar trebui introdus în dicţionar, dar a dat peste el de curând într-o scrisoare a editorului Reimer din Leipzig, căci de-acolo urmează ca o cale ferată aproape terminată să ducă, trecând peste poduri ce mai trebuie construite, până la Dresda. Şi în aceeaşi scrisoare e vorba şi de un anumit Friedrich List, care plănuieşte să lege întreaga Germanie printr-o reţea de cale ferată. Astfel ar fi impulsionată unirea Germaniei – un lucru pe care şi Jacob şi-l doreşte din adâncul sufletului – şi ar fi învins egoismul bolnav al micilor stat germane.

N-a întâlnit pe nimeni în drum. Era singur, doar cu glasul lui, care când era ger răzbătea până departe. Se poate să fi explorat, ţinându-şi echilibrul pe gheaţa Fuldei, şi alte litere, de pildă V-ul, plecând, probabil, de la „vagabondând vajnic” şi de la „vântul vâjâind” peste gheaţa „vitroasă” şi ajungând la „viteaz”; în orice caz, de cum luase hotărârea să-nceapă cu marea căutare a cuvintelor şi-şi pusese astfel capul pe butuc, cu vitejia insuflată de-o zi geroasă de ianuarie, pe dată se şi pornise un adevărat torent de scrisori dinspre oraşul Târgului de mostre înspre Göttingen, unde Wilhelm continua să locuiască împreună cu familia, şi de asemenea spre Kassel, de unde Jacob le răspundea editorilor Karl Reimer şi Salomon Hirzel. La ezitările şi bălmăjelile fratelui său,

Jacob reacţiona cu prima poştă, îmboldindu-l, căci ştia că Wilhelm se bloca atunci când era vorba să ia o decizie.

Într-una din scrisorile trimise la Göttingen, Reimer bătuse monedă berechet lămurindu-l pe destinatar ce aştepta de la el: „Înainte de orice, ne-ar bucura dacă aţi menţiona o perspectivă fie şi îndepărtată a finalizării prelucrării dicţionarului german, despre care am înţeles că nu aţi fi împotrivă să-l luaţi în lucru, refăcându-l, cu ajutorul câtorva prieteni ai dumneavoastră...”

Această frază făcea aluzie la o propunere din urmă cu nişte ani buni, atunci când editorul Cotta le scrisese fraţilor în februarie 1823: „Îngăduiţi-mi, rogu-vă, întrebarea dacă n-aţi fi dispuşi să îngrijiţi o nouă ediţie dintr-un dicţionar german precum cel al lui Adelung [35]”.

Jacob, care nu punea mare preţ pe strădaniile lexicografice din secolul anterior, notase chiar de-atunci pe marginea scrisorii, cu scrisul lui cu literă mică, retezând cu tenacitate toate substantivele la înălţimea verbelor şi adjectivelor[36]: „Pe data de 18 mai am răspuns refuzând politicos”.

Între timp Cotta murise – un motiv în plus pentru editorul Reimer să dea o anumită greutate propunerii sale: „Dacă însă socotesc cuprinsul întregului a fi întrucâtva egal cu cel al dicţionarului lui Adelung, propunerea mea ar fi să stabilim onorariul pentru articolele scrise la suma de 10.000 de taleri...”

Era vădit că editorii nu bănuiau ce buchiseală enormă îi aştepta pe cei doi fraţi, prin ce balast de cuvinte trebuiau să răzbată; după cum nici Jacob încă n-avea habar de lucrul la care se înhămase deja. Scăldându-se în belşugul de cuvinte, îmbuibându-se cu ele, îşi închipuia că

---

35 Johann Christoph Adelung (1732-1806) - bibliotecar şi lexicograf german. Dicţionarul gramatic-critic al limbii germane, a cărui a doua ediţie a apărut în anii 1793-1801, a fost la vremea sa cea mai cuprinzătoare lucrare de acest gen.

36 Aluzie la ortografia germană, în care substantivele se scriu cu majusculă. Au existat şi continuă să existe încercări - eşuate pînă acum - de-a impune scrierea cu minusculă a tuturor cuvintelor.

începutul îi reuşise. De pe când păşise pe gheaţa Fuldei – chiar ştiind că încă nu băgase la catastif toată litera dintâi a alfabetului – barem se simţise ca un bulucbaşă peste bulucul de cuvinte începând cu A.

Reimer a mai adăugat, ce-i drept, la onorariul final, încă 4.000 de taleri pentru munca de redactare şi s-a oferit pe deasupra să le mai plătească fiecăruia dintre cei doi fraţi, rămaşi fără mijloace de subzistenţă după ce fuseseră destituiţi din funcţie la Göttingen, „500 de taleri anual, ce urmează mai târziu a fi scăzuţi, treptat, din onorariul cuvenit tipăririi succesive a volumelor în parte”. Această propunere trăda însă o perspectivă lacunară asupra lucrurilor. Başca, tânărului editor, bietul de el, zgârciobul de taică-său îi şi sărise la beregată, beştelindu-l şi blamându-l pentru filotimie – ceea ce Wilhelm prevăzuse din capul locului.

După ce s-au sfătuit scurt între ei, trimiţându-şi doar câteva scrisori unul altuia, Jacob a refuzat onorariul oferit: „Propunerea dumneavoastră de-a ne retribui pentru conducerea unei lucrări atât de complexe şi de ample, care se va întinde pe cel puţin patru, dacă nu cinci volume mari, in-folio, cu suma de 4.000 de taleri în totul e prea puţin atractivă…”

Jacob dorea ca fiecare dintre ei să primească câte 1.000 de taleri pe an, în timp ce Wilhelm îşi închipuia că în patru-cinci ani vor reuşi să-şi încheie munca la dicţionar, după care ambii s-ar fi putut întoarce la ştiinţa independentă.

Dar, până să se ajungă la semnarea contractului între editori şi Fraţii Grimm, avea să mai treacă un lung răstimp de griji şi privaţiuni; ca să nu mai vorbim despre numărul cu mult mai mare de volume ale dicţionarului, care au ajuns să fie tipărite în decursul unei perioade marcate de câteva războaie.

Aşa că cei doi au rămas în continuare fără un venit asigurat. Pentru că, imediat după destituire şi surghiun, în multe oraşe precum Hamburg, Kiel ori îndepărtatul Königsberg, s-a iniţiat o colectă de bani, ba chiar şi la

Leipzig s-a înfiinţat o asociaţie de ajutorare, sprijinul s-a făcut, totuşi, simţit în curând. Încă din decembrie 1837 a fost publicat un apel, care readucea în amintire revoltătorul fapt al demiterii lor, întărind astfel încă o dată protestul: „Cei şapte profesori – Dahimann, fraţii Jacob şi Wilhelm Grimm, Albrecht, Gervinus, Ewald şi Weber – nutresc convingerea fermă că cine a depus în faţa regentului şi a patriei jurământ pe Constituţia în vigoare nu poate fi dezlegat unilateral de acesta...”

La sfârşitul acestui apel, căruia i-a mers buhul în toată Germania, găsind pretutindeni un ecou fericit, mai era scrisă o frază, de unde lipsea totuşi cuvântul „solidaritate”, mult folosit până în ziua de azi, când respectat, când dispreţuit: „Cerem, aşadar, celor de bună-credinţă din patria noastră germană ca, dacă aceşti bărbaţi vrednici vor rămâne iară slujbe, să ne dea de ştire de vor să contribuie cu ceva la uşurarea ursitei grele a acestora şi menţionăm că şi cea mai mică donaţie o considerăm ca pe un gest public al recunoaşterii acelei idei, contribuţia urmând a fi strânsă la timpul potrivit”.

Primul care a donat o sumă considerabilă de bani a fost editorul Salomon Hirzel, au urmat apoi un şir de negustori, de profesori, un bancher, librarul Wiegand. Banii soseau de pretutindeni. Curând s-au strâns sume însemnate, pe care Jacob le-a dat în „administrare şi le-a împărţit tuturor profesorilor afectaţi de îndepărtarea din funcţie.

Până în octombrie fraţii au rămas despărţiţi. Din scrisorile lui Jacob aflai despre bolile cumnatei sale Marie şi ale ciudatei ei mame, imobilizată într-un scaun cu rotile; de asemenea, despre bizareriile fratelui său Louis, pictorul, şi multe despre vremea ploioasă – dar numai când şi când despre munca la dicţionar.

Wilhelm, la rândul lui, relata despre declinul vădit al Universităţii din Göttingen, despre becisnicii şi bălăcăreli, despre bârfe şi clevetiri profesorale: „Aici, soţia consilierului aulic Langenbeck povesteşte lumii că suntem în solda Franţei. Trebuie să fii de o mârşăvie strigătoare la

cer ca să spui asemenea lucruri”.

Lamentările lui aveau un gust amar: nu le mai rămăseseră decât puţini prieteni. Nicio universitate nu voia să-i mai angajeze după concedierea Celor Şapte. „Roba şi toca i le-am vândut lui Ritter”.

Trebuie să-i fi venit greu, că doar îi plăcuse cândva să-i pozeze în robă lui Ludwig Emil pentru o acuarelă; în vreme ce Jacob, dimpotrivă, polemizase deja cu ani în urmă împotriva costumaţiei profesorale.

În scrisorile sale, Wilhelm nu se zgârcea cu bârfele. Se văita că se îmbolnăvise Auguste, fata lui, căreia i se spunea Gustehen, şi se arăta îngrijorat de cheltuielile mari pe care le cerea plănuita mutare la Kassel. îl sâcâia vizita iminentă a lui Bettine, despre care era convins că se bizuia pe el, Wilhelm, că se va ocupa de moştenirea literară a lui Arnim – ceea ce, desigur, era bucuros să facă, însă nu chiar imediat şi brusc, dând bezmetic buzna. A adăugat la cele scrise fratelui o scrisoare a prietenei lor comune din tinereţe, explicându-i: „Scrisoarea cuprinde un plan aventuros. Când se porneşte, pe dată bate câmpii şi se pierde cu capul în nori, în această privinţă se aseamănă întrucâtva cu Clemens”.

După mutarea lui Wilhelm, când din noiembrie devenise sigur că nu mai exista nicio şansă să se revoce destituirea Celor Şapte, că aşadar nu se mai puteau baza pe plata în continuare a salariilor, Comitetul de ajutorare din Leipzig a decis să le plătească profesorilor concediaţi salariul lor până ce aveau să-şi găsească o slujbă.

Cei în totul 22.000 de taleri strânşi au fost un sprijin până în anul 1842, când în cele din urmă Dahimann, ultimul dintre Cei Şapte, a fost angajat şi el ca profesor la Universitatea din Bonn. Cei doi fraţi au beneficiat de sprijin de la bun început, chiar dacă se codeau să accepte banii. Mândria burgheză îi făcea să ezite. Obişnuiţi să trăiască în austeritate, nu voiau să rămână datori nici unui om şi cu-atât mai puţin unor grupuri partizane. De aceea, ajutorul primit din partea unor democraţi radicali li se părea ambilor – lui Jacob ca şi lui Wilhelm – îndoielnic, ba

chiar indezirabil. Nu voiau ca lumea să se uite la ei ca la nişte eroi şi rebeli împotriva ordinii de stat sau chiar să-şi bulbuce ochii admirativ din cauza atitudinii pe care-o luaseră şi care li se părea cum nu se poate mai firească. Nu trebuia ca cercurile liberale să-i sprijine, fie ele din Frankfurt sau din jurul editorului hamburghez Campe, de vreme ce lealitatea dovedită de ei în faţa Constituţiei îşi avea rădăcinile în tenacitatea lor de conservatori. Cel mult îşi permiteau nişte declaraţii patriotice care, ce-i drept, nu valorau prea mult, întrucât numai ce fuseseră rostite, că şi erau măturate din cale precum frunzele toamna.

Oricum, acel „ajutor solidar”, cum spuneam, a favorizat acceptarea verbală a contractului cu editorii, acceptare pe care fraţii n-o percepeau totuşi ca obligatorie, într-o scrisoare a lui Jacob către Wilhelm citim: „În ce priveşte dicţionarul, e cu neputinţă să mai tratăm şi cu alţii; pe lângă asta, Reimer şi Hirzel sunt oameni cu purtări prea alese, încât să mai facem nazuri prea multe”.

În acest fel Jacob pusese capăt strădaniilor secrete ale fratelui său de a negocia cu un alt editor un onorariu mai bun. A fost luată în considerare chiar şi mutarea la Leipzig, ceea ce ar fi fost foarte pe placul lui Reimer. Dar, după o scurtă vizită la Leipzig, care i se păru prea dinamic, Jacob declară că oraşul acesta îi surâde prea puţin. Cât despre Dorothea, soţia lui Wilhelm, care prefera oricum ţinutul Hessa, ce-i era familiar, ea se opuse la rândul ei mutării.

Reimer nu-i slăbea însă în scrisori: „De-ar fi să mai intervină ceva care să vă determine să vă schimbaţi acum ori mai târziu hotărârea în favoarea noastră, soţia şi sora mea se vor strădui să-i uşureze cumnatei dumneavoastră acomodarea cu un loc ce-i e străin…”

După mutarea lui Wilhelm, cei doi fraţi au rămas la Kassel, unde – deşi incomodaţi de spaţiul neîncăpător – au devenit imediat activi – era de presupus că anunţul publicat de editori încă din iulie în *Börsenblatt*, hebdomadarul librarilor germani („La editura noastră va apărea *Dicţionarul limbii germane* de Fraţii Grimm”)

însufleţise căutarea cuvintelor de la A la Z.

Dar cu ce să începi? înapoi la A, la prefixul *an* –, să zicem, şi la anexele acestuia? Probabil că numeroasele bilete, bileţele ori scrisori sosite pe adresa lor, pline de fişe probatorii pentru varii cuvinte, l-au determinat pe Jacob să mai zăbovească pentru început la litera B, lămurind pe baza citatelor corespunzătoare originea cuvântului *Brief* (scrisoare, epistolă, carte, răvaş) – anume latinescul *littera brevis* şi exemplele: epistolele apostolilor, biletul de liberă trecere primit de Luther pentru a fi ferit de primejdii, schimbul de scrisori între Weimar şi Jena, la care făcea referire bunul cunoscător al operei lui Goethe, editorul Hirzel.

Mă aşez lângă Jacob, care stă ciucit, şi caut să-i atrag atenţia asupra scrisorilor lui Mendelssohn Bartholdy, dar muzica şi muzicienii – chiar şi renumitul compozitor Ludwig Spohr, care dirijează o orchestră la Kassel – nu-i stârnesc deloc interesul. Şi nici faptul că-i semnalez faimoasa scrisoare pe care Klaus Mann i-a scris-o în 1933, din exil, lui Gottfried Benn, precum şi răspunsul îngrozitor al acestuia[37], nu-l distrage pe Jacob de la munca sa.

Zadarnică a fost şi încercarea de a-l ademeni cu un alt cuvânt, *Briefmarke* (timbru poştal), povestindu-i despre soarta postbelică a colecţiei mele de timbre din copilărie. Jacob pare să se audă doar pe sine, are un aer distant şi bosumflat sau, ca să zic aşa, „încheiat în bumbi” până-n gât, bunghineşte la cuvinte şi le bifează mai departe liniştit: o bolboroseală continuă, numărătoarea babiloniei de cuvinte, aranjarea acestora fiecare la locul său. Şi bob cu bob se umple sacul dicţionarului.

Tot aşa, nu s-a lipit de el nici cât balta de gâscă

---

37 Gottfried Benn, medic şi poet, se lăsase temporar atras de naţional-socialişti. El răspunde reproşurilor adresate în 1933 de romancierul Klaus Mann, fiul lui Thomas Mann, spunând: „Mă pronunţ în modul cel mai personal pentru noul stat, fiindcă poporul meu este cel care-şi croieşte aici drumul”. Pe lângă asta mai făcea şi alte afirmaţii agravante, considerând că în epoca în care trăia se puneau temeliile „unei ultime concepţii măreţe a rasei albe” şi că lumea asista la o mutaţie istorică şi la apariţia unui nou tip biologic.

menţionarea schimbului meu de scrisori deschise cu scriitorul ceh Pavel Kohout atunci când Primăvara de la Praga ne-a dat oareşice speranţe. De asemenea, nici citatele din corespondenţa mea cu scriitorul japonez Kenzabur5 Ce, în cuprinsul căreia am căutat să comparăm istoria încărcată de vinovăţie[38] a ţărilor noastre. Abia când am plecat de lângă el, părăsind vremelnicia lui, a părut înclinat să-mi acorde o mai mare atenţie cu prima ocazie nimerită.

Din motive politice, am scris un număr de scrisori deschise. Pe una dintre ele i-am trimis-o scriitoarei Anna Seghers[39] atunci când, pe 13 august 1961, a fost ridicat Zidul de-a curmezişul Berlinului. îi scriam: „Azi, în Leipziger Strasse sunt masate, ca nişte coşmaruri, tancuri ce ne apasă somnul şi sunt o ameninţare pentru oamenii pe care vor să-i apere. Azi e primejdios să mai trăieşti în statul dumneavoastră, dar e cu neputinţă să-l mai părăseşti…” Niciun răspuns din partea ei. Iar mai târziu, la fel, când un cuvânt din parte-i i-ar fi putut ajuta pe scriitorii persecutaţi de puterea de stat, ea s-a mărginit să tacă. Cea care, aflată în exilul mexican, trecuse sub tăcere lovitura mortală cu dalta de spart gheaţa şi supravieţuise terorii lui Stalin nu găsise cuvintele potrivite.

O altă scrisoare deschisă am scris-o în 1966, atunci când Kurt Georg Kiesinger a ajuns cancelar federal al unui guvern de uniune naţională: „Vă întreb: cu ce argumente ar putea combate tineretul din această ţară acel partid din alte vremuri, care ar putea azi renaşte cu titulatura NPD, cât timp dumneavoastră împovăraţi funcţia de cancelar federal cu trecutul dumneavoastră ce rămâne contestabil? Cum să păstrăm memoria luptătorilor torturaţi şi ucişi din

---

38î n anul 1961, în care a fost ridicat Zidul Berlinului, a votat, totuşi, împotriva excluderii scriitorului Heiner Miiller, considerat disident, din Uniunea Scriitorilor din RDG.

39 Anna Seghers (1900-1983) – scriitoare germană. După întoarcerea din exil, alege în 1950 să trăiască în Berlinul de Est. Membră a SED (Partidul Comunist din RDG); din 1952 până în 1978 preşedinta Uniunii Scriitorilor din RDG.

Rezistenţă, a celor omorâţi la Auschwitz şi Treblinka, când dumneavoastră, participantul pasiv de-atunci, cutezaţi să decideţi azi, aici, liniile directoare ale politicii noastre?”

Această scrisoare deschisă, ca şi cealaltă – pentru a nu cita decât din acestea două –, n-a blocat nici ridicarea Zidului, nici ocuparea funcţiei de cancelar federal de către un fost membru al Partidului Nazist cu vechi state de serviciu, dar în felul acesta s-a putut auzi ceea ce trebuia spus.

Alţii au folosit şi ei această formă de comunicare. De pildă Heinrich Boll, care în toamna anului 1958 a publicat un text mai lung, „Scrisoare către un tânăr catolic”, în *Caiete de lucru ale catolicilor laici*. îşi exprima acolo mânia împotriva Bisericii şi a implicării ei zeloase în treburile Partidului aşa-numit Creştin.

Mult mai târziu, pe când scoteam împreună cu el şi cu ziarista Carola Stern o revistă mereu în pană de bani, l-am rugat pe Boli să-mi spună ce manuscrise ale cărţilor sale a bătut la bătrâna maşină de scris Remington, între timp abandonată. Scrisoarea lui de răspuns şi maşina de scris, pe care mi-a trimis-o împreună cu ea, mi-au slujit drept model când le-am creionat pentru o litografie, care mai apoi, în tiraj mare şi cu autograful lui şi-al meu pe ea, ne-a adus bani îndeajuns cât să asigure existenţa revistei noastre, *L’80*, pentru alţi doi ani; revista se pronunţa pentru socialismul democratic.

Din scrisoarea lui Heinrich Boll citez mai multe titluri, nu doar pentru că în unele dintre ele predomină B-ul: *Das Brot der frühen Jahre* (*Plinea anilor de început*) –, *Billard um halbzehn* (*Partida de biliard de la ora nouă şi jumătate*) –, *Die verlorene Ehre der Katharina Blum* (*Onoarea pierdută a Katharinei Blum*) şi *Fürsorgliche Belagerung* (*Asediu grijuliu*).

Cuvântul propriu-zis *Brief*, la care revin acum, se găseşte în volumul al doilea al dicţionarului. Jacob Grimm îl prezintă în articolul introductiv ca pe un înscris oficial purtând un sigiliu, legitimat printr-un citat din Goethe descoperit – spre satisfacţia lui Jacob, care putea fi foarte

pedant în chestiunea citatelor – de profesorul de gimnaziu Ludwig Klee: „Cât despre-a lor fidelitate, nu cereţi vreo scrisoare, nici pecete".

Urmează scrisoarea ca ordin scris, aşa cum o găsim la Luther: „De binevoieşte regele, să-mi dea scrisori către guvernatorii de peste fluviu, ca să-mi dea drumul să pot ajunge în Iuda..."

Şi „epistola", în limba gotică *ai pistaulein*, ajunge în limba *Bibliei*: „Când a citit regele lui Israel scrisoarea, şi-a rupt hainele sale"[40].

Urmau o sumedenie de citate în care apărea cuvântul şi apoi erau amintite expresii în care „scrisoare" avea doar sensul de hârtie împăturită sau de pacheţel, slujind deci altor necesităţi: „o scrisoare de ace", „o scrisoare de tutun".

În limbajul bursei însă, „scrisoare" poate însemna şi „curs nominal" sau „hârtie de valoare" şi altele. Să ne mai gândim şi la obligaţiuni, titluri de împrumut şi de creanţă sau bonuri de tezaur, dar şi la diverse alte certificate – cu alte cuvinte, la hârtii mincinoase, a căror valoare atestată s-a spulberat în cele patru zări şi i-a lăsat pre mulţi bătând din buzele umflate; sau care se boşesc şi prăpădesc în aşa-numitele *bad banks*[41], ca moştenire lăsată de Lehman Brothers sau de alţi boscari de înaltă clasă, care i-au îmbrobodit şi bancrutat pe destui, ba unii dintre ei au mai şi ieşit basma curată.

Când am desenat maşina de scris şi scrisoarea lui Heinrich Böll, am adăugat cu un creion litografic o floarea-soarelui şi o foarfecă, despre care am afirmat că e de temut. Fiindcă cele scrise pot fi îmbucătăţite şi ciuntite cu foarfeca, aşa cum cenzura o făcea nu numai în vremurile fraţilor Grimm. Pe lângă asta, se obişnuia şi se mai obişnuieşte să deschizi nepermis scrisori cu ea. Din raţiuni de securitate sau pentru control intern, corespondenţa de e-mailuri poate fi supravegheată. Corespondenţa poate fi

---

40 Biblia, „Neemia" (2:7), „Cartea a patra a Regilor" (5:7), ed. cît., pp. 509 şi400.

41 Bănci-pubelă (în engl., în orig.).

interzisă, scrisorile – ca ale Bettinei – pot fi băsnite, poţi bombarda lumea cu scrisori în lanţ. Vrei un job, ai o astfel de intenţie, fie ea bună sau rea? Ce stai atunci: hai, scrie o scrisoare de intenţie!

Plini de zel să nu omită vreun cuvânt ori cuvinţel, cei doi fraţi – căci Wilhelm dă şi el o mână de ajutor – descoperă genuri de scrisori din abundenţă: la „scrisoarea de indulgenţă”, care mai târziu le va pricinui greutăţi, în primul volum, la cuvântul-titlu *Ablassbrief*, se mai adaugă *Mahnbrief* (somaţie) şi *Adelsbrief* (înscris de înnobilare), din care se trage *Briefadel*, boieria de rang inferior, cea „cu pitac”. Şi cum germana e meşteră la compus cuvinte, se mai aminteşte aici şi de *Bettelbrief* (scrisoare de cerşeală), *Frachtbrief* (scrisoarea de trăsură), *Lehrbrief* (certificat de ucenicie), *Schuldbrief* (titlu de gaj). Nimic nu poate înlocui însă scrisoarea de dragoste, celebrată cu o mulţime de citate. Vreun cadou ce nu-ţi foloseşte la nimic se dovedeşte a fi bun de *Briefbeschwerer* (prespapier). Nimeni nu-i la adăpost de scrisori falsificate. Romanele epistolare au ajuns la modă. Cât despre secretul corespondenţei, el a fost dintotdeauna o legendă şi între timp a ajuns nul şi neavenit. Sporovăială cu poştaşul e o dorinţă a văduvelor însingurate. Şi când, în cursul lecturii publice din piesa mea *Plebeii fac exerciţii de revoltă*, de la Theater am Schiffbauerdamm, am fost buzunărit la garderoba artiştilor şi am rămas buzău, fiindcă mi s-a sfeterisit portvizitul în care-mi ţineam fotografiile celor opt copii ai mei şi a soţioarei mele Ute, cea cu balconaşe frumoase, fie-mi îngăduit s-o spun, ei bine, a început atunci o poveste ca dintr-un alt basm…

Când însă fraţii Grimm n-au trebuit să mai scrie scrisori, căci şedeau de-acum unul lângă celălalt, în faţa cutiilor pline ochi de fişe, au descoperit pe bileţelele cu citate culese zelos de profesorul de gimnaziu Klee dovada că, aşa cum o făcuse Goethe, dacă nu scrisoarea (scrisorelnic?!!), barem epistola putea fi folosită şi ca adverb. Că doar acesta îi scria lui Zelter[42]: „Epistolar,

---

42 Cari Friedrich Zelter (1758-1832) - compozitor şi dirijor german,

poate că nu vei mai avea multă vreme veşti de la mine”. După cum şi văduva scriitorului Arnim menţiona în corespondenţa ei neobosită că „m-au şi vizitat epistolar mai mulţi prieteni de departe...”

Bettina, plicu-acesta pecetluit de buzele-ţi ca bobul albăstriu de afină de ştire-mi dă, cât de bezmetic şi de-a buzna scrisoarea ta şi-a mea broditu – s-au – drum bun, cale bătută! – să nu se întâlnească, să se piardă şi totuşi să reînflorească să-mi aline chinul.

Ah, zvârle în mine, bietul, c-o scrisoare, chiar de ţi-am spus cândva îngrijorat, de bună seamă.

„Scrisori nu-mi mai trimite, doar la arhivă ele sunt bine-venite”, la care-ai vrut babilonia s-o sfârşeşti şi basta, c-o ultimă scrisoare, un brânci de despărţire, corespondenţa noastră care, chiar şi boţită-betegită, încă mai sta-n balans, pe muchie, între dulce şi amar; când dintr-odat-un porumbel, cu-a ta scrisoare-n cioc, aduse ştire în secret, cam cine-s cei care-n Berlin la uşa ta s-a bulucit şi-au flecărit şi au bârfit... bla-bla şi bâra-bâra... tot aşa.

La care-mi vine în minte un flamand rotund şi borcănat, băutor de bere, cu o burtă babană ca o bute, care de curând a deschis în apropiere de Bruxelles o expoziţie cu desene şi bronzuri de-ale mele. Pentru că aduce cu acel personaj şi se potriveşte cu intenţia mea literară, îl voi numi Lamme[43], chiar dacă-i lipseşte un Eulenspiegel contemporan ca însoţitor.

Lamme mi-a povestit cum familia sa, „bazată”, cum se spune, pe nişte porumbei călători, a ajuns să se îmbogăţească. O invenţie de-a bunicului său – ori cumva a străbunicului? –, care avea mâini dibace de bricoler, permite cronometrarea cu precizie a timpului de zbor la concursurile de porumbei călători, îndrăgite nu doar în Belgia flamandă şi valonă. Un mecanism brevetat cu

---

prieten apropiat al lui Goethe, cu care a purtat o corespondenţă de aproape treizeci de ani.

43 Aluzie la Lamme Goedzak, tovarăşul de aventuri şi farse al lui Till Eulenspiegel din romanul lui Charles de Coster.

ceasornic e prins de piciorușul stâng sau drept al porumbelului; mecanismul acesta se vinde-n draci chiar şi în China, unde milioane de crescători de porumbei călători se bat pe aceste cronometre. Între timp, una din filiale le produce, la preţuri imbatabile, chiar acolo, pentru piaţa asiatică. Fiindcă nu numai chinezii au ajuns bolânzi după pariuri. Mai ales în timpuri de criză ca cele de azi, când totul merge brambura şi ultima brumă de bănişori, ce belea, riscă şi ea să se topească – ei bine, în aceste timpuri porumbeii călători sunt vestitori de noroc şi belşug.

Lamme mi-a povestit despre concursuri de zbor de până la şapte sute de kilometri distanţă. Nu s-a vorbit decât în treacăt despre utilitatea porumbeilor călători în bătălii, ca transmiţători de ordine, străbătând cu bravură de la un batalion la altul chiar focul de baraj al bateriilor de tunuri. Dar mi-a mai spus că n-a băgat de seamă nicăieri, nici în porumbarele flamande, nici în cele valone, că porumbeii, chiar şi bărbătuşii, ar fi belicoşi ori că şi-ar căuta beleaua cu luminarea ori că ar fi cumva, pur şi simplu, bădărani. Vrând să-mi dovedească neîndoios că sunt simboluri valide ale păcii, a exclamat: „Ai mei sunt blânzi!”

Asta-mi spunea acel mecena pe care, din raţiuni literare, l-am numit Lamme. M-a asigurat că nu-şi face griji în ce priveşte viitorul. Cât timp se va mai putea baza pe banii aduşi de cronometre, se va preocupa mai departe de artă, la fel cum a făcut-o deja cu desenele şi sculpturile mele. Aţinut să-mi mai spună că bronzurile mele înfăţişând perechi care se împreunează îi sunt cu deosebire dragi. Şi a mângâiat un bronz cu patină brună.

Dar, ajungând de la *Brief* (scrisoare) la *Bronze*, bronzul amintit mai sus, trebuie totuşi spus că aliajul acesta de aramă este precar documentat în al doilea volum al dicţionarului Fraţilor Grimm, care se întinde de la *Biermorder* (strică-bere) până la *Dwatsch* (găgăuţă). E consemnat doar „a bronza”, nu însă şi piesa turnată în bronz, nici cel care o face. Jacob se opunea din principiu vocabularului meşteşugăresc. Eu însă vreau să vă

povestesc aici o întâmplare, în urma căreia oraşul Göttingen s-a procopsit în 1991 – adică anul când în sud-estul Europei, numit mai pe scurt şi funest Balcani, s-au prăpădit multe – cu un bronz mai special.

Chiar dacă la vremea lor fraţii Grimm au fost izgoniţi din acest oraş, n-am încotro şi călătoresc deseori la Göttingen pentru simplul motiv că editorul meu acolo îşi are sediul. Tipografia lui, care funcţionează zi şi noapte, se dovedeşte a fi un magnet pentru artiştii din lumea întreagă, aşa cum mă atrage şi pe mine de la carte la carte. Pe lângă asta, fiind membru al Societăţii Lichtenberg, el e prieten cu un bărbat pe care-l cheamă Tete Bottger, care – cum se va vedea – e eroul poveştii pe care vreau să o relatez.

Tete Bottger şi-a făcut intrarea în poveste atunci când autorităţile municipale au ajuns la concluzia că oraşu-i prea sărac – ajuns la fundul blidului, cum ar zice unii – pentru a-i mai ridica un monument din bronz (de mult scadent!) lui Georg Christoph Lichtenberg, savantului şi autorului „caietelor cu bruioane”[44], un bărbat mărunţel şi pe deasupra cu un gheb cât o baniţă, care cu mulţi ani înaintea fraţilor Grimm ajutase universitatea să dobândească o mai bună înţelegere a lucrurilor.

S-a întâmplat ca acest Tete Bottger, un bărbat energic şi care nu se ferea să-şi forţeze limitele, să se afle în Balcani cu puţin înainte ca acolo să înceapă măcelăririle reciproce, călătorind în Albania pentru a deschide la Tirana o expoziţie a marelui grafician Horst Janssen. De altfel, vedea o înrudire apropiată între Janssen şi Lichtenberg, trăsătura de condei a ambilor făcând lucruri de pomină din nişte bagatele şi mofturi.

La Tirana însă, lumea se îndeletnicea în acea vreme, la fel ca şi în restul Europei de Est, cu dărâmarea monumentelor, fie ele dăltuite în piatră ori turnate în bronz, în mărime supranaturală. Toate acestea îl reprezentau pe dictatorul Enver Hodja, care guvernase Albania ca pe un refugiu şi-o ultimă mărturie de viaţă a

---

44 Astfel îşi intitula Lichtenberg, ironic, colecţiile de aforisme.

stalinismului, fortificând-o ca pe un buncăr de credinţă neabătută.

Când au fost dărâmate monumentele, un număr de sculpturi în bronz s-au sfărâmat şi ele în bucăţi. În felul acesta, pe piaţa neagră a apărut o anumită cantitate din respectivul metal. Tete Bottger a dovedit fler, a prins ocazia din zbor şi a cumpărat pe te miri ce fragmente din metalul traficat, care ar fi ajuns pentru o lucrare în bronz de mărime medie.

După orişicare strădanii l-a găsit chiar şi pe sculptorul Fuad Dushku, care cândva îl modelase pe dictator în mărime supranaturală. Metalul adunat de Bottger urma să fie însă folosit la redarea lui Lichtenberg, adică tocmai a iluministului şi maestrului aforismelor pline de duh, al cărui monument încă mai lipsea din piaţa din Göttingen.

Şi chiar aşa s-a întâmplat. Studiind o serie de grafici, printre care şi unele creionate empatic de mâna lui Janssen, Dushku s-a familiarizat cu figura micuţului ghebos, modelând-o la jumătate din dimensiunile reale pentru a obţine un mulaj în ghips ca model pentru turnarea lucrării în bronz: formatorul, turnătorul, şlefuitorul şi cel care adaugă patina şi-au făcut fiecare datoria.

Totul s-a întâmplat la Tirana. O turnătorie care decenii la rând turnase un Hodja după altul în mărimi diferite şi-a demonstrat din nou calitatea bine cunoscută, turnând acum figura de bronz a unui bărbat cu o gândire cu totul opusă primului: sub bogăţia de bucle a perucii, încălţat în ghete cu cataramă, îl descopereai în toată strălucirea lui fragilă pe cel care fusese o chintesenţă de vorbe ascuţite cu adresă şi care, fie şi preţ de numai două rânduri lămuritoare, mai aruncase câte-o lumină asupra patriei sale mohorâte, pentru ca aceasta să-şi recunoască starea jalnică. În mâna stângă ţine o bilă semănând cu globul imperial, dar care în fapt reprezintă un atom cu semnul lichtenbergian de plus şi minus, indicând încărcătura electrică.

Transportul i-a dat unele bătăi de cap. Albania încă mai practica izolaţionismul, fiind preocupată de graniţele ei. Dar Tete Böttger s-a dovedit plin de iscusinţă, reuşind să expedieze bronzul de mărime mijlocie, împachetat şi asigurat cu *isolierband*, par avion la Paris şi de acolo mai departe, la Köln. Sculptura cântărea înjur de patruzeci de kilograme.

S-a mai întâmplat un mic necaz pe drumul de la Köln la Göttingen, parcurs de Böttger cu bronzul încărcat în automobilul său Benz – nu, nu o ciocnire de maşini, dar la o frână bruscă, bronzul, aşezat pe bancheta din spate, a trecut prin parbriz. Sculptura n-a suferit nicio stricăciune.

În sfârşit, Göttingen a ajuns fericitul posesor al unui monument care – turnat din bucăţile de bronz ale unui despot şi bonz de partid în mărime supranaturală – îl înfăţişează acum pe un om care, într-unul din miile lui de aforisme, propunea următoarea reţetă: vinde o pereche din pantalonii tăi şi cumpără-ţi din banii luaţi o carte.

De atunci, Lichtenberg stă în piaţa oraşului. Placa cu care sculptura e fixată de sol a fost prinsă în şuruburi, aşa încât – de-ar fi ca ea să deranjeze vreodată – să poată oricând fi mutată din loc. Dar cine vrea să citească inscripţia de pe această placă trebuie să se aplece, să se încline în faţa lui Lichtenberg. Şi cine-i mângâie ghebul, acela, se pare, e străfulgerat de toate ideile sale foc de deştepte, de care avem azi atât de mare nevoie.

El apare şi în dicţionarul Fraţilor Grimm, citat prescurtat şi de cele mai multe ori amputat şi de spirit. Dar edililor, cât şi profesorilor Universităţii din Göttingen, care încă mai e faimoasă, le lipsesc banii – altfel spus, bronzul – pentru a le ridica şi Celor Şapte un monument care să fie admirat de toată lumea, aşa cum un asemenea monument există totuşi la Hanovra. E, poate, necesar ca Tete Bottger să mai întreprindă o călătorie de îndată ce pe altundeva sunt iar dărâmate monumente şi se iveşte ocazia de a face rost de metal neferos pe bani puţini.

Iar vă mănâncă ghebul şi vreţi s-o luaţi pe cocoaşă? Prea bine, dezmierdat c-un toc de bătaie, ghebu’ naibii,

pipărat şi sărat până-ţi găseşti beleaua. De-aşa gheb îşi râd şi curcile, se behăie şi bârâiecii, de te duci la vale buluc şi de-a berbeleacul. Ştie Fischart ce ştie: „Cine are nasu' gheboşat e bun de gură şi e bun la sfat”. Esop era ghebos.

Într-unul din cântecele din *Cornul fermecat* tot îşi râde-n barbă un bărbătuş ghebos.

Iar din ghebul lui Lichtenberg, spune Tete Bottger, care cam trebuie s-o ştie, poţi scăpăra scântei, cu care să-ţi aprinzi nu paie, ci mintea-n cap.

Astimp, deşi cu vreo sută cincizeci de ani înainte de căderea Zidului şi a urmărilor acestei căderi până şi în Albania, schimbul de scrisori între Leipzig şi Kassel, Kassel şi Berlin se desfăşura un-doi, cu prima poştă; editorul Reimer îi ţinea neîntârziat pe fraţii Grimm la curent; editorul Hirzel transmitea politicos de fiecare dată salutări; şi nici Bettina nu era leneşă la scris, aşa încât Jacob a găsit în repetate rânduri motive să-şi manifeste îngrijorarea în scrisorile lui către Dahimann şi Gervinus. Dar, chiar dacă cei doi, cu toată bunăvoinţa pe care-o nutreau faţă de Bettina, îi criticau excesul de zel depus în chestiunile publice – că era prea băgăcioasă, spuneau ei, şi de o elocvenţă supărătoare –, Dahimann, pe de altă parte, care cântărea lucrurile cu privirea lucidă a istoricului, l-a dojenit pe Jacob într-o scrisoare atunci când nu s-a arătat dispus să accepte donaţiile băneşti care curgeau din abundenţă (cetăţeni ai oraşului Königsberg, de exemplu, voiau să le trimită un ajutor de 1.600 de taleri): „S-ar putea ca refuzul acceptării donaţiilor, eventual perceput ca o dovadă de trufie, să domolească entuziasmul ţării întregi pentru acţiunea exemplară a Celor Şapte din Göttingen şi să înăbuşe interesul patriotic”.

Aşadar, fratele mai vârstnic – îndemnat şi de cel mai tânăr, care ca tată de familie trebuia oricum să gândească mai gospodăreşte – s-a răzgândit: până la urmă esenţial era să fie sprijinită după puteri comunitatea locativă numeroasă din Casa cu vedere frumoasă, de care aparţineau – în afara familiei fratelui pictor Ludwig Emil – şi cei doi fraţi nevoiaşi, Ferdinand şi Karl. La Kassel se

trăia modest şi fiecare pfenig se cerea chibzuit.

Într-acolo mergea întreaga corespondenţă. Dar oricât i-ar fi presat editorii – chiar dacă aranjarea potopului de fişe deja începuse, iar literele toate, deşi în conformitate cu alfabetul, se buluceau să se pună care mai de care în valoare şi, înarmate până-n dinţi cu citate, căutau să se întreacă reciproc în batalioane şi regimente de text –, Jacob s-a văzut mai întâi nevoit să pună pe hârtie pledoaria devenită mai târziu faimoasă.

Încă de la Göttingen, Wilhelm dăduse o formă mai concisă primei versiuni. Fiind încă şi mai departe de orice interese partinice, el tăiase tot ce avea un gust prea pronunţat politic. Ce rămăsese era grija purtată statorniciei jurământului depus, precum şi miezul propriu-zis, refuzul ca atitudine – aşa încât, la drept vorbind, ar fi trebuit ca ambii să treacă drept autori ai documentului. Dar când, mai apoi, ceea ce rămăsese din text a fost tipărit şi editat la Basel, începându-şi drumul şi păcălind, după cum se sperase, cenzura pretutindeni valabilă în patrie, scrierea nu l-a făcut cunoscut ca autor decât pe mai vârstnicul Grimm.

Într-o scrisoare a sa, Wilhelm ştiuse încă dinainte că: „Scrierea, pe deasupra şi concepută în felul acesta atât de intens, va face mare vâlvă – mai mare decât îţi închipui, poate…”

Ca pentru a o dovedi, aşa s-a şi-ntâmplat. Lui Jacob, celui alungat, îi revenise să-şi înceapă pledoaria cu un vers din *Cântecul Nibelungilor*: „Cum rămâne cu jurămintele?”

Căci doar despre asta era vorba. Pentru cei doi fraţi, încălcarea Constituţiei de către regele Hanovrei însemna degradarea jurământului depus de ei. Modul în care jurământul îi pironea de o Constituţie care cu siguranţă nu putea trece drept una liberală, pentru ei avea totuşi caracter obligatoriu; nicio samavolnicie princiară nu putea denunţa unilateral această obligaţie. Dar jurământul din vremurile de mai târziu pretindea o atitudine, a cărei consecinţă a fost obedienţa cu ochii închişi chiar şi în faţa crimelor.

Cei Şapte din Göttingen, în frunte cu Jacob Grimm, n-au fost însă conştienţi de pericolul acestei „obedienţe oarbe” inerente jurământului depus. Pentru ei spiritul constituţional era porunca cea dintâi şi cea din urmă. Constituţia în forma ei redactată îngăduia cel mult unele îndoieli, dar realitatea ei era inviolabilă. De aceea Wilhelm, fapt semnificativ pentru el, a şi reţinut într-o imagine poetică labilitatea şi laşitatea plină de zel a majorităţii profesorilor din Göttingen, peste douăzeci la număr: „Caracterele au început să se desfrunzească aidoma copacilor tomnatici într-o zi geroasă”.

Îmi vine aici în minte încercarea mea de a-mi aduce aminte în timp ce „descojeam ceapa”: ceea ce rămâne şi nu poate fi relatat decât şovăitor.

S-a întâmplat într-un luminiş de pădure iernatic îngheţat. Aveam şaptesprezece ani atunci când, aşezaţi în careu sub un cer de noapte de-o limpezime geroasă, ne-au pus să jurăm pe führer, patrie şi popor, precum şi pe reichsführerul Waffen-SS. Am rostit una după alta propoziţie cu propoziţie: „*Jur*...” Eram cu toţii pătrunşi, şi eu, de solemnitatea clipei. După depunerea jurământului am început să cântăm: „Chiar de-ar ajunge toţi sperjuri, noi tot loiali vom fi...”

N-a mai fost cazul. Sfârşitul războiului m-a eliberat de obedienţa oarbă ce-o jurasem, fără să devin totuşi pe dată văzător şi să pricep ce crime enorme poate tăinui un jurământ rostit într-o noapte geroasă. N-aş mai depune niciun jurământ în veci.

Dar fraţii Grimm erau pe-atunci de părere că dăduseră, împreună cu alţi cinci, un exemplu timpuriu din ceea ce azi se numeşte „patriotism constituţional”; având însă în vedere subita violare a Constituţiei de către regele Ernest Augustus de Hanovra, te frapează azi câtă substanţă a pierdut Constituţia Republicii Federale Germania, care e valabilă aici de şaizeci de ani.

Nu respectă ceea ce promite. Nici n-a devenit realitate îndatorirea socială a proprietăţii, înscrisă în ea, nici nu-i egal în faţa legii fiecare cetăţean. Când, după

dezintegrarea celuilalt stat german, a apărut posibilitatea unirii, articolul final al Constituţiei – care, în cazul unei eventuale reuniri a celor două state, prevedea ca întregii populaţii germane să i se prezinte o nouă constituţie – a fost răstălmăcit şi mai apoi eliminat. Şi, de când dreptul constituţional la azil a fost amputat, mai rămânând doar o frântură din el, arestarea în vederea expulzării şi expulzarea forţată de refugiaţi au devenit o practică de zi cu zi – ceea ce-i o ruşine nu doar pentru cei care încă se mai numesc patrioţi constituţionali.

Niciun jurământ nu m-ar putea lega de această bază deteriorată a statului. Şi chiar de-aş fi jurat – lucru de care am fost însă scutit –, în orice poziţie m-aş fi aflat, pe textul ei cândva intact şi-atât de promiţător, ar trebui acum să-mi încalc jurământul fie şi numai din cauza brutalităţii cu care sunt trataţi solicitanţii de azil, din cauza recăderii în barbarie.

Dar fraţilor Grimm le-a fost acordat azilul, chiar dacă în silă. În schimb, numirea ca bibliotecari la Kassel ori ca profesori la Universitatea Marburg – acolo unde Jacob şi Wilhelm studiaseră în anii tinereţii – a dat greş din pricina îngustimii de spirit a guvernării principelui elector, iar asta oricât ar fi stăruit Bettina von Arnim cu petiţii pe lângă autorităţi. Ea nu s-a zgârcit nici la cerneală, nici la vorbe lămuritoare de îndată ce undeva mijea vreo rază de speranţă. Fără a i se cere, solicita un post ca locţiitoare a celor doi fraţi.

Nu-i deci de mirare că sora lui Clemens Brentano, dăruită cu felurite talente – scria, desena, făcea muzică –, îl scotea din răbdări mai ales pe Jacob. Bravura ei nepăsătoare. Gândirea ei tenace. Fantezia ei slobodă. Bunăvoinţa ei plină de râvnă faţă de cei sărmani, izgoniţi, prigoniţi: nimeni nu scăpa de compasiunea ei.

Toate acestea făceau mai dificile relaţiile cu ea. În ciuda anilor adunaţi – era de-o vârstă cu Jacob – şi deşi mamă a şapte copii, încă mai arăta tânără, iar nevoia ei nestăvilită de dragoste se revărsa nu doar în scrisori, îi călca pe nervi chiar şi pe prietenii ei. Dahimann şi

Gervinus se plângeau de bulucurile de cuvinte de pe buzele ei, pe care nu le puteai ignora. Tot timpul cârtea şi beştelea. Pe de-o parte era admirată, pe de alta – considerată o pacoste.

La asta se mai adăuga şi cearta cu cumnatul ei Savigny, din cauză că fostul profesor şi amic patern al fraţilor Grimm – un funcţionar de stat ale cărui purtări ar fi putut ilustra în mod exemplar un manual Biedermeier de bune purtări – nu voia acum, când cei doi se aflau la ananghie, să-i susţină necondiţionat.

Bettina era cu totul altfel. Încă din vremea lui Goethe i se dusese buhul de nebună şi başbuzucă. Şi totuşi ea a fost cea care, înaintea tuturor celorlalţi, a obţinut în cele din urmă o slujbă la Berlin pentru cei doi fraţi.

A fost glasul timpului. Puhoaiele irezistibile ale cuvintelor ei bătăioase, bulbucitoare, în cărţi ce refuzau jumătăţile de măsură, în scrisori ce nu-şi puneau belciug la gură, divulgând tot ce-i tăinuit. Jacob, mai cu seamă, suferea de pe urma trăncănelii ei băgăcioase. Ea ţinea să demonstreze mereu că mesajul lui Martin Opitz[45], „vorbeşte pe şleau" – altfel spus: fără înconjur, nu-ţi pune dop la bot – era bine-venit. La asta se mai adăugau vizitele ei la zoo cu studenţii – când era lună plină! – şi haosul ei familial, din perspectiva unor burghezi. Spre deosebire de ea, însă, perechea noastră de fraţi, întroienită de-atâtea citate mâzgălite pe-o mulţime de bileţele – care încă mai lucra fără un plan şi alimentată de întâmplare, sărind de la „făclie" la „păduche" („ban la ban, păduche la păduche trage") şi de la „drojdie" la „alean" – miza acum pe ordine. Cei doi voiau să se disciplineze şi pentru început să nu mai lucreze decât la litera B. Mai ales Jacob stăruia să procedeze aşa. A înşiruit o sumedenie de cuvinte începând cu *be*şi, ajungând la cuvântul-titlu *Beerdigung* (înmormântare), mi-ar fi putut da ocazia (cum tot mă strecurasem în odaia lui de lucru!) să-i povestesc despre acea zi de vară a anului 1985, când noi – adică fiii lui Boli,

45 Martin Opitz (1597-1639) - important poet german baroc.

Waliraff[46], Kopelew[47] şi cu mine – l-am purtat la groapă pe Heinrich Böll; în fruntea alaiului mortuar cânta un taraf de ţigani, ale cărui melodii se pierdeau melancolic în vânt, dar totodată parc-ar fi vrut să-i îndemne la dans pe cei îndoliaţi.

Mi-ar fi plăcut să-l hrănesc pe Jacob cu citate din Boli, aş fi ajuns de la *Befehisnotstand* (stare de necesitate) la *Befehisverweigerung* (refuzul executării ordinului), de la *Beichte* (spovedanie) la *Beichtgeheimnis* (secretul spovedaniei), pentru ca făcând apoi un salt să-i furnizez odată cu ziarul *Bild* – care l-a bălăcărit şi urmărit ca un brigand până pe patul de spital – un cuvânt-titlu în plus, dimpreună cu citatele corespunzătoare; pesemne însă că Wilhelm a fost cel care m-a dat deoparte, trăgând cu coada ochiului în locul meu la ce făcea frate-său şi ignorând contribuţia mea la *Beerdigung*, pentru ca în cele din urmă, având renumele de a fi expert în basme, să-şi aducă el însuşi aportul plecând de la *pesamo* din vechea germană de sus, trecând prin *beseme* din germana medie şi ajungând în sfârşit la *Besen* – adică mătura folosită până în ziua de azi. De aici şi un derivat, *Besenbinder* (măturar). Iar firea cam vrăjitorească a Bettinei l-o fi purtat cu gândul şi la coada de mătură, din moment ce capacitatea de zbor a acesteia fusese de-acum demonstrată cu o ocazie specială: de noaptea walpurgică, iată, doar la o aruncătură de băţ ori preţ de-o zburdătură pe băţul măturii de la Göttingen până-n munţii Harz...

Pe-noptat, vrăjitoarele zboară, zvâr, în grabă mare până sus pe Blocksberg – „der Brocken” îi zice, Bolovanu’, adică; iar ca să se-mpreune cu balaoacheşu’ de Belzebut, bulendrele naibi-s gata de orice de cum le-a fost trântit Berbantu’ încornat sub baldachin de nori şi şi-a băgat în ele ghimpele. Ia uite numa’: pe băţu’ măturii încălecate, apoi descălecând şi trase-n ştremeleag de cel Beteag şi-mpeliţat, şi dă-i, şi hâţa-hâţa – atac la baionetă,

46 Giinter Wallraff (n. 1942) - jurnalist de investigaţie şi scriitor german.

47 Lew Kopelew (1912-1997) - germanist, scriitor şi traducător rus.

bălăbăneală beată, balet în balansoar, blestemăţie mare, ce mai... de tot barbar!

Da’ i-auzi numa’: o balangă micuţă capăt pune la buleala toată şi la bairam – basta acu’!

Şi-aşa, ceea ce ieri, ’nainte de-a călca pe-aci Îmbuclucatul însuşi – păi, care altu’? Beleaua de Belial! – ar fi slujit, mătura, zic, la curăţatul brici-şi-lună-al duşumelei, se-ntoarce acum – zice o gospodină numa’ bună de belit, şi ea o boarfă, da’ cu rost la treabă – ’napoi: cioc, boc, hai, treci la loc în cămara cu mături a mă-tii: *Besen, Besen, seid’s gewesen*...[48]

Ceea ce-mi permite iar o referire la profesorul de gimnaziu Klee, care cu siguranţă le-a pasat fraţilor Grimm, dimpreună cu citatul de rigoare, această bine cunoscută formulă vrăjitorească – e de dorit ca ucenicii vrăjitori s-o poată folosi cu iscusinţă, ca să nu trebuiască nimeni să mai dreagă busuiocul după ei. Eu, însă, neavând la îndemână nicio baghetă miraculoasă de faurmaur ori de „bătrânul vraci aice” şi nici vreun băţ de mătură pe care să-l încalec şi să ajung în zbor la locul dorit, m-am mişcat ani şi ani ca melcul, da’ ce zic eu, ca o beşleagă de melc, tot aburcînd – iar apoi din nou de-a berbeleacul la vale, de la B la B, notându-mi în treacăt în jurnalul meu cum am ajuns de la Bebel la Brandt[49] şi constatând că pe parcursul acestui drum m-am întâlnit întruna cu Eduard Bernstein, care s-a dovedit a fi un bun mijlocitor între August Bebel şi Willy Brandt.

Din cartea primului, *Din viaţa mea*, am aflat despre începuturile mişcării muncitoreşti. De celălalt m-a apropiat construirea Zidului Berlinului. În ce-l priveşte însă pe Bebel şi cartea sa, mi-ar fi plăcut – dacă vreodată s-ar fi

---

48 Versuri din poezia „Der Zauberlehrling" („Ucenicul vrăjitor") de Goethe: „Măturice! / Stai cuminte / Ca-nainte! / Căci la vreme / Doar bătrînul vraci aice / Duhuri, poate să vă cheme!" (în antologia Poezii şi poeme, prefaţă şi note finale de Romul Munteanu, trad. de Şt.O. Iosif, Editura Tineretului, Bucureşti, 1964, p. 193).

49 Willy Brandt (1913-1992) - politician social-democrat german, cancelar federal al RFG între anii 1969-1974, distins cu Premiul Nobel pentru Pace (1971).

ajuns la asta – să mă implic într-un film de televiziune în trei părţi, care să prezinte mai întâi anii săi de început, ca ucenic de strungar în lemn, apoi strădaniile sale pline de şiretenie din perioada grea a „legilor socialiste”, apoi poziţia adoptată de Bebel în decursul nesfârşitei „certe a revizionismului” şi în cele din urmă înmormântarea lui la Zürich, aşa cum am descris-o în romanul *Calcanul*. Toate acestea le-aş fi înfăţişat tovarăşilor de partid, care azi sunt aşa de departe de istorie; ei, însă, nu vor să ştie de unde vin şi abia dacă bănuiesc măcar cine i-a îmboldit să străbată perioade de sărăcie şi privaţiuni, lăsând în urmă vizibile urme ale unui mers târâş-grăpiş.

Oricum, sunt în posesia unei scrumiere din epoca lui. Piesa din alamă turnată, cu înflorituri, înfăţişându-l pe

Bebel ca relief din profil, mi-a dăruit-o Leo Bauer, un prieten care a murit de mult şi care, după o lungă detenţie siberiană, s-a convertit de la credinţa în comunism şi în caracterul imperativ, necondiţionat al acestuia, la social-democraţie, cu a sa „pe de-o parte, pe de altă parte”. Bauer a fost în acelaşi timp prieten cu Brandt şi cu Wehner – o realizare de maestru în materie de balans.

Deseori, preceptul lui Bebel, „Nu umblăm cu orice preţ după bunăvoinţa partidelor burgheze!”, care împodobeşte ca înscris scrumiera mea, e acoperit de chibrituri arse. Bebel şi, ca auxiliar, scrumiera de alamă ce-mi aminteşte de el m-au învăţat să suport înfrângerile ca pe nişte tovarăşi de drum; ele mi-au dat brânci să merg mai departe. Într-un film despre viaţa lui m-aş mulţumi să joc un rol secundar: cel de poliţai bătăuş cu bâta în mână sau, mult mai bine, de revizionist belaliu şi cusurgiu în ce priveşte orice principii de bază.

Dar, dacă e să povestesc despre prima mea întâlnire cu Willy Brandt, trebuie spus din capul locului că raportul acestuia despre nordul bogat şi sudul sărăcit – scris pe la mijlocul anilor ’70 pentru Naţiunile Unite – mai este valabil încă şi azi referitor la foamea ca stare cronicizată; „Şi foametea e un război” – acest citat din Brandt ar putea fi titlul unui film fără de sfârşit.

De fapt, nici n-ar fi trebuit să fiu de faţă atunci când Hans Werner Richter – conducătorul, ba chiar şi „butaşul” (în hanul pe care-l alegea el ne strângeam cu toţii) legendarului Grup 47[50] – a condus vreo duzină de scriitori la

Primăria din Schoneberg, unde pe la sfârşitul lui august ori începutul lui septembrie ne-a primit primarul general al Berlinului. Richter era de părere că nu sunt apt pentru o întâlnire cu Brandt: mai întâi pentru că sunt prea anarhist şi pentru că, pe deasupra, prea mi se dusese buhul ca „spaimă a burghejilor” de la apariţia primului meu roman, *Toba de tinichea*. La urma urmei, discuţia avea să se poarte în jurul alegerilor pentru Bundestag, care se desfăşurau în paralel cu lucrările la Zid, ce se tot lungeau. Iar Brandt ăsta era, oricum, o figură în care lumea îşi punea speranţa în vremuri tulburi.

Eu, însă, ajunsesem pe făgaşul politicii în urma unui discurs al cancelarului federal Konrad Adenauer[51], ţinut la Regensburg, în care acesta încercase să-l discrediteze pe contracandidatul lui ca fiind copil din flori şi să bârfească pe seama faptului că supravieţuise ca expatriat.

Această defăimare gravă dintr-o preacreştină gură era de neacceptat. Iată de ce eu, caşubul mustăcios cam bădăran şi outsiderul, voiam să fiu de faţă la această întâlnire a scriitorilor cu Brandt. Aşa că Richter a trebuit să cedeze. Şi-aşa se face că l-am auzit pe Brandt, care era însoţit de referentul lui, Egon Bahr[52], vorbind despre situaţia înspăimântătoare a Berlinului şi, mai în treacăt, şi despre îmbunătăţiri sociale.

---

50 Cenaclu literar iniţiat de Hans Werner Richter, care a funcţionat între anii 1947-1967, fără o formă de organizare propriu-zisă sau un program literar, scopul întâlnirilor fiind lectura şi promovarea tinerilor autori.

51 Konrad Adenauer (1876-1967) - primul cancelar federal, între 1949 şi 1963, totodată unul dintre întemeietorii Uniunii Creştin-Democrate, fiind preşedintele acestui partid pînă în 1966.

52 Egon Bahr (n. 1922) - politician german social-democrat; alături de Willy Brandt, a fost unul dintre promotorii politicii de deschidere faţă de Europa de Est.

Ce spunea dădea de gândit. Vorbind întortocheat, cu pauze care se prelungeau, căuta să ne facă să pricepem cât de mult îl consumau nervos pe el, primarul unui oraş de-acum divizat, pe de-o parte construirea Zidului, însoţită de proteste, de încercări de-a fugi peste graniţă, ca şi de inactivitatea îngrijorătoare a Forţelor Aliate, şi, pe de altă parte, faptul că, în calitate de candidat al social-democraţilor, trebuia să se deplaseze mereu, fiind solicitat şi dorit ca orator în săli şi în pieţe.

Apoi, tot rostogolindu-şi R-ul lui din nordul Germaniei, a ajuns la fondul chestiunii. E batjocorit şi jignit de adversarii politici. Ziariştii unui anumit concern de presă îl prezintă ca pe un duşman şi trădător de patrie. De aceea, textele discursurilor sale trebuie zilnic rescrise. Deseori se simte nevoia de cuvinte care să nu-şi fi tocit sensul. Considerând că găseşte aici înţelegerea cuvenită, îi roagă aşadar pe scriitorii prezenţi să-şi folosească înzestrarea dovedită şi să sprijine cauza bună cu idei bine-venite.

La început a vorbit mai degrabă poticnindu-se, ca şi cum îl jena că face din beştelelile şi bălăcărelile înghiţite subiectul spuselor sale. Discursul lui era căznit, bolovănos. Parc-ar fi vorbit în gol. Apoi însă, ridicarea Zidului părea să-i dea o forţă vizionară: e imperios necesară o politică nouă, care să mizeze pe dialog şi destindere între marile puteri, menţinând deschisă pe termen lung reunificarea ţării divizate pentru ca astfel, într-o bună zi, chiar dacă una îndepărtată, chestiunea Zidului să devină caducă; pentru asta e nevoie însă de sprijinul intelectualilor, şi în special al scriitorilor.

Apoi a tăcut. Duzina de scriitori căreia i se adresa a tăcut mai întâi şi ea. Se prea poate ca Egon Bahr să mai fi adăugat câte ceva, poate nişte gânduri care încă de pe-atunci se mişcau în direcţia tezei de mai târziu a „acomodării reciproce”. Oricum, scriitorii adunaţi acolo s-au dezmeticit curând şi-au început să-i sară la beregată. Iar Partidul Social-Democrat oferea astfel de ocazii îndeajuns. Îndârjirea bosumflată şi brutalitatea luptelor

interne între facţiuni, încercarea de a-l pune mereu pe celălalt cu botul pe labe. Căutarea băloasă a compromisului cu orice preţ. Meschinele îmbunătăţiri la îmbunătăţiri, strădania de-a obţine mereu doar o brumă de dreptate în plus. Burtă-verzimea lor, bălegoşenia în toate. Falsa conştiinţă de sine şi de bine. Başca tot ce le mai putea bubui prin minte.

Brandt a tratat cu înţelegere aproape orice beşteleală auzită acolo. Dar când, spre sfârşitul întâlnirii limitate ca timp – trebuia să ajungă la aeroportul Tempelhof şi de-acolo în partea occidentală, ca să vorbească şi iar să vorbească în pieţe şi săli –, aşadar când a mai întrebat o dată duzina de critici săritori la beregată (sau să fi fost Bahr cel care a pus întrebarea?) dacă nu cumva unul ori altul dintre cei de faţă ar fi dispus să îmbogăţească cu texte mai scurte sau mai lungi discursurile candidatului, singurul care a ridicat mâna – spre mirarea duzinei de scriitori, dar poate şi a primarului însuşi – am fost eu, „spaima burghejilor”, oaspetele admis aici doar cu reticenţă.

Aşa s-a şi întâmplat. În timpul luptei electorale am stat în biroul lui Egon Bahr, aplecat peste un teanc de manuscrise de discursuri, căutând să dau mai multă concreteţe şi plasticitate la ceea ce suna prea fad şi lipsit de viaţă – ceva în genul: la brânza bună, burduful potrivit.

Nu mai ştiu ce idei electrizante, bune sau nebune, mi-au dat atunci prin minte, ce becuri mi s-au aprins. Fapt e că ici ascuţeam, colo tăiam câte ceva. De pildă, începuturile de frază care corespundeau cu sfială lui

Brandt de-a spune „eu”. Mi-am făcut o regulă din a înlocui formule precum „Cel ce vă vorbeşte aici consideră...” sau „Cel căruia i s-a dat cuvântul simte nevoia să spună...”, prin formule denotând siguranţă de sine: „Eu vă spun, eu declar, eu am făcut, voi face, eu sunt aşa şi pe dincolo”.

Egon Bahr era sceptic în privinţa accentuării mele profilactice a „eului”. Considera că, de-ar fi să salvez în discursul ţinut mai târziu chiar numai o treime din „eu”

rile strecurate în manuscris prin contrabandă, tot s-ar chema că mi-am adus, meritoriu, obolul la lupta electorală şi am făcut berechet – altfel spus, că am binemeritat de la patrie.

Când, în cursul vreunei călătorii în provinciile germane din vest, după un zbor charter de la Berlin-Tempelhof, am avut ocazia să fiu de faţă în pieţe sau în săli burduşite cu lume, am simţit o mândrie copilăroasă de câte ori îl auzeam adresându-li-se cu R-ul lui rostogolit cetăţenilor din Heilbronn sau Darmstadt şi declarând mulţimilor: „Eu sunt...”, „Voi face...”, „Vă spun...”, „Eu vreau...”

Mi-a venit uşor să-mi abandonez o vreme manuscrisul la *Ani de câine* pentru a-l susţine pe Brandt şi a lua de-aici înainte atitudine în public. Din când în când îmi înşurubam călimara, ieşind din acalmia atelierului meu şi expunându-mă intemperiilor. Asta a avut drept urmare că am devenit un social-democrat calificat. Ceea ce înseamnă că n-am ajuns niciodată într-un loc anume, n-am căutat o ţintă finală, am fost şi sunt şi-acum mereu pe drum...

Dar să mai subliniez o dată: imboldul, brânciul de-a mă politiza mi l-a dat nu Willy Brandt, ci atotoreacreştinul cancelar, Adenauer. El, cel care din iubirea de aproape, desigur, îl ţinea pe lângă sine, ca secretar de stat, pe comentatorul legilor rasiale, Hans Globke[53]; el, cel căruia Occidentul creştin îi ajungea doar până la Elba – el, aşadar, îl bănuia subliminal pe Brandt, „alias Frahm”[54], de trădare de ţară. Creştinismul său de coloratură catolică îl făcea să înfiereze originea extraconjugală a copilului ca pe o tară.

---

53 Hans Globke (1898-1973) - jurist, colaborator al naziştilor, unul dintre autorii odioaselor „legi rasiale de la Nürnberg"; faptul că din 1953 a fost şeful cancelariei lui Adenauer şi socotit „eminenţa cenuşie" a acestuia demonstrează că tranziţia de la Germania nazistă la Republica Federală s-a făcut lent, garantînd continuitatea elitelor administrative.

54 Numele lui adevărat era Herbert Frahm, numele conspirativ de Willy Brandt l-a adoptat în 1934, după emigrarea în Norvegia, unde a activat ca membru al SAPD (Partidul Muncitoresc Socialist German, interzis în 1933 de nazişti); din 1947 a devenit numele lui permanent.

Iar scopul, considera Konrad Adenauer, scuză orice mijloc – de aceea mai trece şi azi drept un adevărat om de stat.

Dar, luând-o pe calea ocolită a făţărniciei creştine şi ajungând la folosirea abuzivă a cuvântului Cristos, scris în germana medievală *Krist*, iată-mă ajuns la litera C. Pentru cei doi fraţi culegători de cuvinte, ea trecea – fiind potrivită să fie schimbată contra altor litere – drept un avorton strecurat în patul lăuzei, fapt pentru care, în volumul doi al dicţionarului lor, i-au dat să umple, între B şi D, doar treizeci şi şapte de pagini, pe două coloane.

Cezura

Aud corurile vorbite, care până în anii ’80 răcneau glorificând chaosul, haosul: „Distrugeţi ceea ce vă distruge!”. Dar distruşi (*kaputt*) de-a binelea erau până la urmă numai cei care răcneau. Bettina von Arnim, în schimb, şezând iar pe canapea cu picioarele încrucişate sub ea, ostenită de pe urma capriolelor şi capriciilor ei, a pus, scriindu-i lui Wilhelm, chiar din capul locului un C, în loc de K: „Mă simt cu totul zdrobită” (*capul*) – şi iată de ce, după selecţia critică a lui Jacob Grimm din volumul al doilea, unde lucrurile sunt gospodărite cu economie, regăsim în cele doar câteva coloane ale literei C, aşezat între „cabală” şi „curtezană”, cuvinţelul „capul” plus citatul corespunzător; pe de altă parte însă, C-ului de sus (notei Do), atât de jubilant, cu care Sfânta Cecilia caută să-l concureze pe heruvim, cântându-l în triluri înalte, nu i s-a acordat niciun rând.

Ce mai lipseşte în rest: faptul că aici nu apar călugării cistercieni corespunde regulilor dicţionarului – dar de ce oare nu s-a găsit un loc pentru „cosmos”? Chaosul nu există. Nu există nici clovni care să se strâmbe sub cortul circului. Surprinzătoare e şi lipsa învăţăturii lui Calvin, ţinând cont că fraţii Grimm au fost crescuţi, în orăşelul Steinau din Hessa, în spiritul confesiunii reformate, aşadar cu o searbădă rigoare calvinistă. Luteranii erau ţinuţi la distanţă. Puţinii catolici din preajma lor, ca şi catehismul lor, pe cât li se păreau de bălţaţi, pe-atât le şi erau de străini.

Anii copilăriei mele au fost însă marcaţi de un catehism care – ca tot ce era catolic (*katholisch*) – ţinea de litera K. Dogmele, ca şi registrul păcatelor prevăzute în oglinda sufletului, mi le-a băgat în cap un vicar care se chinuia al naibii să respecte celibatul, motiv pentru care ne pipăia pe noi, copiii, cu bucurie, pe băieţi ca şi pe fete, fiindu-i cu toţii la fel de dragi. După care dispărea cu un zâmbet sfios în cămăruţa de lângă sacristie, ce-i slujea drept chilioară (*Klauzur*) de reculegere.

În trocul dintre litere poţi citi – ca pe un comics cu bule umplute cu litere foarte captivant, ca pe un roman de capă şi spadă – felul cum C-ul semirotund se răşchiră, arătându-şi colţii, în K. Poţi vedea cum din *Cloake* (cloacă) se trece în germană la *Kloake*, cum Nicolaus devine Claus, pentru ca mai târziu să se transforme în Klaus. De aceea ne şi atrage Jacob, preventiv, atenţia asupra folosirii fluctuante a lui C şi K şi totodată asupra unor cuvinte germane care, pe deasupra, mai cochetează şi cu Z. Că doar scriem *Keller* (beci), dar şi *Celle*, deopotrivă cu *Zelle* (celulă), tot aşa cum amestecând cimentul (*Zement*) cu nisipul obţinem beton ori cum tragem cercuri cu compasul, şi uite că din *Cirkel* ajunge *Zirkel* ori, de îndată ce o creaţie a zilelor noastre, oaia Dolly, ne bântuie prin somn, ne temem fie de *Clon*, fie de *Klon* (una şi aceeaşi „clonă”). Să vezi şi să nu crezi: a mers şi merge şi-aşa, şi-aşa!

Încă de timpuriu, *Capital* s-a transformat în *Kapital*, comuniştii i-au înfricoşat pe burghezi devenind *Kommunisten* – pesemne că de asta au şi fost pedepsiţi în dicţionar, neprimind niciun loc. În schimb, crucea (*Kreuz*) şi-a păstrat C-ul în *Cruzifix*. Citricele au rămas citrice, chitra tot aşa. La fel, abstracţie făcând de *Kaiser* şi *K.u. K*, iată că Cicero şi Cezar (şi chezaro-crăiesc) au fost scutiţi de transformare. În cazul cuvintelor *Kaffee*, *Kakao*, *Krone* (coroană), C-ul s-a dus pe apa sâmbetei, menţinându-se totuşi, în ciuda afacerilor necurate şi a creditelor îndoielnice, la *Commerzbank*. Într-o poveste ceva mai lungă am putea istorisi cum *Cinema* s-a transformat în *Kino*. Dar cine-şi mai aminteşte? Cândva a existat o

Classen-Lotterie (loterie pe clase). Când a trebuit să aleagă cuvintele cu C şi să-şi şi argumenteze alegerea, Jacob a resimţit un anumit disconfort şi – după cum avea să scrie mai târziu în cuvintele introductive la cea de-a treia literă – i se părea oricum că era supus unui soi de „capriciu difuz”, fiind nevoit să filtreze din maldărul de cuvinte latineşti, care acum purtau la început un K, pe cele care, precum cuvântul „calendar”, încă îi mai rămăseseră credincioase lui C. S-a decis aşadar pentru o „selecţie radicală”. Ceea ce însemna să lase deoparte cuvinte pe care, din motive ce nu le putem decât bănui, le considera îndoielnice – probabil pentru că unele construcţii lexicale aveau pentru el un iz prea pătrunzător modernist sau pentru că îl speriau cu C-ul lor etalat periferic şi străin în raport cu ştiinţa lui paseistă.

De exemplu, „chimia”, cu privire la cuvintele în retortă ale căreia avea să-i avertizeze mai târziu, mult mai târziu, pe germaniştii strânşi de el. Şi, odată cu chimia, cenzura şi toate chimicalele, nedându-i industriei chimice nicio şansă să se dezvolte urzind niscai neologisme în coloanele dicţionarului său – ceea ce totuşi n-a împiedicat-o să aprovizioneze pieţe mai de aproape ori mai de departe cu pastile din nou rotunjite, până ce – ca putere economică concentrată în concerne – a ajuns să stăpânească totul în aşa măsură, încât a corupt medici, farmacişti şi politicieni: la început i-a *corrupt*, apoi i-a *korrupt*, dar mereu i-a cumpărat, i-a uns, i-a şperţuit.

Sub forma ei actuală de lobby, această putere economică îşi cumpără locuri în parlament şi funcţii în ministere. Promovează legi şi creează miniştri care-i fac pe plac. Guvernează şi ea fără să fi fost aleasă, controlează fără să fie controlată. Chiar şi agricultura nu-i iese din vorbă chimiei (ca industrie agrară), căci oferta ei se întinde de la îngrăşămintele chimice până la pesticide, de care până şi iarba rea piere şi care nu cruţă nicio insectă.

Ca să nici nu mai vorbim despre medicamentele ale căror efecte secundare cer apoi alte medicamente cu alte efecte secundare. Cucernici de parcă am vrea să intonăm

crezul, Ute a mea şi cu mine înghiţim zi de zi, în bună înţelegere, înaintea micului dejun, dar şi după cină, câte un cocteil de pilule colorate; la fel cum fac în toată ţara milioane de moşi şi milioane de babe. Pilule pentru, pilule contra. De pildă, tot ce se vinde prin farmacii, cu sau fără reţetă, pentru scăderea nivelului de colesterol.

Pe deasupra, chimia ne pune la dispoziţie o serie de produse concepute de biochimişti creativi, pentru ca, ţinând pasul cu progresul, să ne putem însuşi manipularea celulară. Aproape că nu merită să mai discutăm despre cucuruzul modificat genetic. Dar, de îndată ce-mi răsar în faţa ochilor himere ori chimere, cum se mai spune, mă-ntreb de ce acestor izvodiri – nu doar din vremea lui Watson şi Crick! – ale hybris-ului omenesc nu le-a fost dat să aibă şi ele un cuvint-titlu. Fiind pur şi simplu lăsate deoparte de Fraţii Grimm, măcar că ele au existat de la bun început: cu trei ochi, multicefale, îndărătnice, pipernicite-piticite şi pompate până au ajuns nişte coloşi. Dar ne şochează nu fiindcă seamănă cu nişte monştri telegenici, continuatori ai doctorului Frankenstein, proveniţi din cutia cu module lego şi nu fiindcă în unele filme de groază au dobândit chip, ca urmaşele târzii ale garguielor prinse de catedralele gotice ale Franţei – ci pentru că în curând ne vom ciocni de ele ca de nişte copii ale noastre, astfel încât – chiar dacă la început doar în vis – creatura omenească se va vedea oglindită sub formă de chimeră; căci asta vom fi de îndată ce o hoardă de geneticieni ne va închipui ca nou-născuţi: nişte chimere!

Dar, pentru că monstrul pomenit, Chimera, nu-i de găsit la Fraţii Grimm nici la singular, nici la plural – foarte spre deosebire de Ciclop –, încerc să deslușesc cauzele acestei surprinzătoare lacune. Că doar chimerele – sub diverse forme: fermecate, afurisite, substituite – fac parte din personalul basmelor culese de ei. Apărând sub chipul regelui-broască ori al lui Rumpelstilzehen. Transformaţi prin vrajă în una sau alta. Croitoraşul cel viteaz se luptă cu un uriaş care stoarce apa din pietre. Există spiriduşi şi unicorni, mătrăgunedoamne-bune şi-un peşte turtit care-ţi

poate îndeplini aproape toate dorinţele. Doar ce spui *Bricklebrit*! – şi pe dată măgarul se cufureşte cu ducaţi de aur. Oasele copilei ucise devin fluier, al cărui cântec ne povesteşte omorul petrecut. Iar ceea ce istoriseşte povestea are o natură chimerică. Şi Aschenputtel – Cenuşăreasa noastră, căreia în graiul german din nord i se spune Aschenbrödel, în Suabia, Aschengrittel, iar prin alte colţuri ale lumii, Cinderella – le cere ajutorul unor turturele, care într-o clipită culeg boabele de linte din cenuşă şi spre sfârşitul basmului le scot ochii surorilor maştere: pe cel stâng şi cel drept, pe cel drept şi cel stâng. Căci aşa-i Cenuşăreasa – drăgălaşă şi cuminte, pe de-o parte, monstruoasă pe de alta. Dar după cum am mai spus, cu regret, chimerele nu şi-au găsit loc în dicţionarul Fraţilor Grimm. Dar oare de ce?

Poate pentru că cei doi fraţi erau de-acum istoviţi după literele A şi B. Ori pentru că, dintr-un capriciu, Wilhelm deja se concentra asupra lui D, ori pentru că sârguinţa lui de colecţionar de cuvinte se consuma altundeva. Sau poate pentru că, dincolo de ABC, toate literele îşi lansau oferta cvasi-concomitent, flecărind şi aruncând cu citate în jur şi îngâmfându-se, în timp ce fraţii erau tot timpul copleşiţi de fişele şi bileţelele pe care poşta li le aducea de pretutindeni.

Se prea poate, însă, şi ca schimbările politice să le mai fi frânat zelul celor doi Grimm. Aşadar, devenise previzibil sfârşitul şederii lor la Kassel – care, din dragoste pentru C, deseori se mai scria şi Cassel, tot aşa cum Köln s-a scris multă vreme Coln –, iar asta făcea ca familia să fie cuprinsă de oarecare agitaţie.

De cum deschideau o scrisoare ori alta primită de la editorii lor, Reimer şi Hirzel, se şi vedeau mai aproape de clipa când aveau să se mute din Kassel, ceea ce-i bucura şi-nfricoşa deopotrivă – într-atât erau de înrădăcinaţi în ţinutul Hessa în ciuda desconsiderării de care avuseseră parte aici.

Scrisorile editorilor relatau despre regele prusac Frederic-Wilhelm al III-lea, care – fiind deocamdată

admirabil în formă şi exersat în exercitarea cenzurii – se străduia să-mpiedice festivităţile prilejuite de împlinirea a patru sute de ani de la inventarea tiparului.

În scrisoarea din 17 februarie 1840, adresată de Reimer lui Wilhelm, editorul scosese în evidenţă fundamentala neîncredere a regelui faţă de orice tipăritură şi implicit faţă de orice editor. Ceea ce-i istorisise cândva librarul şi tatăl colegului său Salomon, bătrânul Isaak Elias Hirzel, suna acum ca un soi de comentariu anticipat: necrologul ce urma să fie rostit la mormântul editorului emerit Cotta şi publicat în gazeta oficială trebuia cenzurat din consideraţie pentru Frederic-Wilhelm al III-lea, despre care Reimer spunea în scrisoare: „Întrebat de ce, redactorul gazetei a explicat că regele, care obişnuia să citească gazeta, remarcase cu neplăcere pasajul cu pricina, fiindcă nu suferea ca nişte literaţi, şi anume Goethe şi Schiller, să fie atât de ridicaţi în slăvi…”

De la acest rege – înrudit cu cel al Hanovrei şi aidoma lui în ce privea străşnicia fudulă şi despotismul obtuz – cu siguranţă că nu te puteai aştepta la nimic bun, cu-atât mai puţin la numirea în post a fraţilor, motiv pentru care cei doi Grimm, pierzându-şi speranţa şi trăind strâmtoraţi, lucrau tot mai fără convingere la căutarea cuvintelor. Era ca şi cum le-ar fi lipsit imboldul să se reapuce cu hotărâre de maldărul lor de fişe. Dar tocmai când Jacob voia deja să se cufunde în Gramatica sa, iar Wilhelm în Evul Mediu târziu, unde spera să-şi găsească refugiul la Konrad von Wiirzburg[55], iată că de la Leipzig le-a sosit o scrisoare din care răzbătea o bucurie agitată.

Reimer scria: „Aici se aşteaptă din ceas în ceas vestea morţii regelui. Să dea Dumnezeu ca schimbarea iminentă să fie una favorabilă…”

După care editorul trecea imediat la subiect: chestiunea dicţionarului. Deplângea felul trenant în care decurgea căutarea cuvintelor-titlu la litera A, regretând că nişte prime trimiteri încă n-au ajuns la tipar. „Acesta ar fi cel mai frumos monument pentru jubileu…”

55 Konrad von Würzburg (cca. 1220-1287) - poet german.

Se referea la sărbătorirea artei tipografice la Leipzig. Iniţial, festivităţile au fost plănuite – la fel ca la Berlin – împotriva voinţei autorităţilor, apoi au fost, pe scurt, interzise, iar în cele din urmă totuşi s-au ţinut. Spre sfârşitul lunii iunie a fost mare tămbălău timp de trei zile. Lumea fiind cu chef, s-au auzit şi brutalităţi spuse în limbajul de breaslă, dar şi revendicări avide de libertate. La aceste festivităţi, fiind invitaţi de Reimer şi Hirzel, au luat parte şi Jacob Grimm şi Dahimann, dar s-au ferit de birturile gălăgioase, unde „declaraţiile radicale" zburau de la masă la masă.

În timpul acestor manifestări, Frederic-Wilhelm al III-lea era deja mort. Decedase în data de 7 iunie. Abstracţie făcând de ceremoniile oficiale, doar puţină lume purta doliu după el. La tronul Prusiei i-a urmat fiul cu favoriţi cârlionţaţi al reginei Luise, cândva iubită chiar şi de popor: Frederic-Wilhelm al IV-lea, cel ce preţuia în mod deosebit clădirile venerabile din trecut şi tablourile înnegrite de vreme – din care cauză i s-a spus „Frederic-Wilhelm Romanticul".

Asta a avut consecinţe şi a trezit speranţe. De aceea le şi scria Karl Reimer celor doi fraţi: „Noul rege al Prusiei pare să fie lipsit de multe dintre prejudecăţile de care era cotropit defunctul…"

Iar Bettina von Arnim jubilase deopotrivă la moartea unuia, ca şi la succesiunea celuilalt, fiindcă pe unul îl dispreţuise pentru încăpăţânarea retrogradă şi învechirea lui în rele, iar pe celălalt, ca prinţ moştenitor, îl copleşise cu scrisorile ei imploratoare şi instructive în sensul educării bine intenţionate a prinţului. Anticipând sfârşitul dominaţiei nobiliare, Reimer scria bucuros: „E certă numirea în post a lui Eichhorn[56], care e de origine burgheză". Iar în aceste condiţii, Bettina – care în decursul anilor nu ostenise niciodată să atragă tuturor atenţia asupra situaţiei fraţilor Grimm şi în cele din urmă să ceară

---

56 Johann Albrecht Friedrich von Eichhorn (1779-1856) - om de stat prusac, numit în 1840 de Frederic-Wilhelm al IV-lea, surprinzător, ministru al Cultelor şi Instrucţiunii Publice.

în gura mare numirea lor într-o slujbă sigură – putea fi cu-atât mai încredinţată că i se va da în sfârşit ascultare.

Dar abia pe 2 noiembrie 1840 a sosit pentru Eichhorn clipa cea mare. Curând cei doi fraţi au primit o scrisoare de la ministrul Cultelor, care-i transmitea lui Jacob dorinţa regelui, consfinţită printr-un document, „ca dumneavoastră şi fratele dumneavoastră să fiţi puşi în starea de a putea duce aici la capăt misiunea importantă şi deosebit de anevoioasă aaumată prin elaborarea unui dicţionar critic complet al limbii germane, fără a mai avea alte griji şi dispunând de răgazul necesar, totodată slujindu-vă de mijloacele şi înlesnirile din capitală”.

Oricât s-ar fi simţit cei doi fraţi acasă în Hessa lor, cu colinele ei împădurite, după o mică ezitare au dat curând curs invitaţiei, cu-atât mai mult cu cât nu urmau să primească o slujbă publică; ceea ce însemna că nu trebuiau să depună niciun jurământ pe nicio constituţie care, prin samavolnicie regală, ar fi putut fi cândva încălcată. Ca savanţi fără funcţie publică aveau să primească pentru munca lor, din fondurile regale, mai întâi un salariu de 2000 de taleri, care mai târziu – în urma intervenţiei lui Alexander von Humboldt[57] în favoarea lor – a fost ridicat la 3.000 de taleri.

Atât de generos nu fuseseră plătiţi nici în calicul de Kassel – excepţie făcând munca lui Jacob ca bibliotecar în slujba lui Jérôme, fratele lui Napoleon – şi nici în anii de la Gôttingen. La asta se mai adăugau şi alte gesturi de bunăvoinţă ale noului rege: li s-a permis să ţină prelegeri la universitate, chiar dacă, din consideraţie pentru curtea hanoverană, n-au fost numiţi profesori; oricum, Jacob era membru al Academiei de Ştiinţe şi un savant respectat încă din perioada lor de la Gôttingen.

Şi în alte privinţe bătea un suflu nou în Prusia. Ca evreu botezat, tânărul compozitor Mendelssohn Bartholdy

---

57 Alexander von Humboldt (1769-1859) - naturalist german de mare faimă. Alături de fratele său, Wilhelm (1767-1835) - savant şi om de stat, cofondator al Universităţii din Berlin a exercitat o influenţă uriaşă asupra culturii germane pînă în ziua de azi.

a primit însărcinarea să reformeze viaţa muzicală şi implicit muzica corală a comunităţii creştine luterane. Iar printr-un decret regal, Oficiul central pentru urmărirea revoluţionarilor şi a altor demagogi a fost dizolvat. Ca ministru al Justiţiei, Savigny a promulgat mai multe legi. Un număr de deţinuţi au fost puşi în libertate. Chiar dacă n-a fost abrogată, cenzura presei a fost totuşi atenuată. Te puteai aştepta şi la alte capitulări, cedări şi concesii.

În orice caz, fraţii Grimm au considerat ispititoare oferta regală, cu-atât mai mult cu cât dinspre Hessa nu puteai spera nimic. Jacob a plecat pentru două săptămâni la Berlin, unde Bettina von Arnim – cea care cu adevărat dusese la bun sfârşit numirea fraţilor în slujbă cu zelul ei nedomolit, pe deasupra şi înzestrată cu fler, avea să-l ajute în căutarea unei locuinţe.

Noua casă trebuia să aibă numeroase odăi, două încăperi de studiu spaţioase care să dea uşă în uşă, precum şi camere pentru fiii lui Wilhelm şi ai Dorotheei, Herman, Rudolf, precum şi pentru Auguste, fata lor de opt ani. Un salon mai mare pentru a face conversaţie după-amiezile sau pentru a primi oaspeţi seara nu era necesar, asta fiindcă Jacob refuza strict asemenea relaţii de comunicativitate; oricât ar fi fost de uzuale la Berlin astfel de vizite şi întoarcerea lor, Jacob – care rămăsese marcat de educaţia calvinistă şi dintre culori aprecia mai degrabă nuanţele de cenuşiu – le considera o pierdere de vreme. Sindrofiile nu făceau decât să te întrerupă din muncă şi, pe deasupra, s-ar fi putut dovedi tentante – asta era temerea lui – pentru anumite cercuri de orientare prea liberală sau care, mai rău, „vociferau democratic”.

Pentru o chirie de 475 de taleri pe an, s-a găsit în sfârşit şi casa potrivită: pe o stradă de lângă Tiergarten, deci în afara oraşului, dar în apropiere de Poarta Brandenburg. Au tot căutat, pe un ger cumplit de decembrie, şi-n cele din urmă, cum Bettina nu se dădea bătută niciodată, au şi găsit un etaj liber într-o locuinţă abia construită. Înainte strada se numise Kanonenweg, însă primise de curând numele directorului general al

grădinilor din Prusia, Peter Joseph Lenne[58]. Mai mult, acestui Lenne – căruia, pe baza planurilor sale minuţios desenate, i se încredinţase transformarea în parc întins, cu copaci, a numitului Tiergarten, fost teren de vânătoare princiar, devenit apoi grădina-labirint Knobelsdorff – însuşi defunctul rege Frederic-Wilhelm al III-lea, deşi ciufut şi cărpănos cât cuprinde, cum îi mergea faima, îi făcuse totuşi cadou casa cu numărul 1 de pe această stradă. Aşadar, în această vecinătate aveau de-aci înainte să locuiască în Lennestrasse cei doi Grimm şi familia lor.

Răcit şi cu ceva febră, dar hotărât să întreprindă mutarea, Jacob s-a întors la Kassel. Călătoria l-a purtat prin Jena, unde s-a oprit să-l viziteze pe Dahimann, colegul şi tovarăşul său de suferinţă de la Göttingen, care – negăsindu-şi o slujbă – trăia din donaţii. E de presupus că cei doi învăţaţi şi-au cultivat în continuare prietenia bazată pe un respect reciproc, au ocolit opiniile lor politice contrare, dar au deplâns împreună dezbinarea patriei lor.

După ce, în luna martie a anului următor, odată cu sosirea la Berlin a doua care pline cu cărţi şi lucruri gospodăreşti în greutate totală de aproape 23 de chintale, mutarea fusese terminată şi ambele încăperi de studiu îşi găsiseră fiecare ordinea proprie, munca la dicţionar a putut reîncepe cu un nou avânt, cu-atât mai mult cu cât parcul din apropiere, Tiergarten, cu drumeagurile şi cărările lui consolidate, promitea nişte plimbări înviorătoare.

În orice caz, ţinând cont de modul său obişnuit de-a judeca la rece, Jacob i-a scris aproape entuziasmat celuilalt tovarăş al său din Göttingen, istoricului literar Gervinus, următoarele: „Locuim aici pe o stradă construită abia de doi ani, aproape de Tiergarten, ca într-o casă la ţară – de-o parte sunt grădinile, de cealaltă suntem înconjuraţi de stejari, nu chiar atât de frumoşi şi de măreţi ca cei din Hessa, însă foarte impunători. Ceea ce nu poate oferi solul nisipos e menţinut prin marea migală cu care e îngrijit

---

58 Peter Joseph Lenne (1789-1866) - grădinar şi arhitect peisagist german.

Tiergarten, aşa încât îmi pot face plimbările fără ca măcar să ating oraşul zgomotos...”

Trei ani mai târziu – Bettina dăduse deja la tipar scrierea ei intitulată *Cartea asta îi aparţine Regelui*, marcată de pe-acum de atmosfera premergătoare anului 1848 –, bucurându-se şi el de natura înfloritoare din jur, dar mai colorat în expresie, Wilhelm avea să scrie în prefaţa la ediţia a cincea a *Basmelor*, spre finalul dedicaţiei sale, „Doamnei Bettina von Arnim”: „Aţi ales pentru noi o casă în afara zidurilor, unde, la marginea pădurii, creşte un nou oraş străjuit de copaci, împrejmuit de pajiştea verde, de tufe de trandafiri şi ghirlande de flori, încă neatins de gălăgie şi zuruit. De fiecare dată când, în vara toridă a anului trecut, mă plimbam dis-de-dimineaţă încolo-şi-ncoace la umbra stejarilor, iar aerul răcoros topea treptat apăsarea pe care-o mai simţeam după o boală grea, eram plin de recunoştinţă pentru cât de bine ne-aţi purtat şi în această privinţă de grijă...”

Bazându-mă pe aceste citate, îmi doresc acum să-i văd pe amândoi în Tiergarten. Căci pot asta: să-mi doresc, aşa că în basme, să se întâmple ceva.

Curând după ce s-au mutat îi zăresc la plimbare. După vremea schimbătoare de aprilie, iată că a sosit luna mai. Fiecare se plimbă pentru sine, adâncit în gânduri. Jacob cu pas mai iute, având mereu în minte o ţintă, în timp ce Wilhelm mai zăboveşte când ici, când colo, de vreme ce natura te invită s-o faci. Verdele străluceşte în multiple nuanţe. Parfum de liliac. Miresme care ar umple un întreg catalog, dacă le-ai înşira pe toate. Pe deasupra, ciripit de păsărele. Pretutindeni vezi mugurii deschizându-se. Şi, chiar în inima acestei naturi copioase, doi cincantenari în straie germane vechi, care li s-ar putea părea curioase altor trecători. Jacob cu capul gol. Wilhelm îşi poartă cascheta din fetru sau catifea.

Fiind tot mai insistent presaţi în scrisori de editorii lor, îi aud cum rostesc cu jumătate de glas, dar limpede pentru urechea mea, şiruri de cuvinte monosilabice: „act”, „alb”, „arc”... Ori poate caută vreun cuvânt care astupă

lacuna dintre „belfer” şi „beli”? Wilhelm e pe urmele literei D: „danie”, „dinte”, „dodii”, „duşman”… Cei doi fraţi observă cum se coc întregi câmpuri lexicale, în care înfloresc cuvintele „dar” şi „precum”, iar articolele *der*, *die*, *das* proliferează ca bălăriile; ei recoltează câmpurile, le-ntorc cu plugul.

Dar între timp mai năvălesc peste unul sau altul cuvinte care ar putea îmbogăţi litera C (până acum mai slab reprezentată), de vreme ce Berlinul, aflat imediat îndărătul Porţii Brandenburg, pune la dispoziţie o întreagă armie de carete şi căleşti:

În cercurile din oraş se comentează remanierea cabinetului – în şoaptă circulă zvonuri despre un complot.

La marginea câmpului de instrucţie, câţiva caporali, din lulelele cărorase-ncolăceşte fum de mahorcă, caută la răcanii care – la umbra cazărmii – joacă zaruri pentr-un coltuc de pâine cazonă în plus.

La gazetă, în *Vossische Zeitung*, poţi citi despre crime şi pedepse capitale. Un critic de teatru scrie cronica unei comedii, relatând despre capriolele chisnovate ale unei actriţe.

În Casa Savigny, în al cărei salon domnesc convenţionalele purtări de la curte, eşti constrâns să faci încontinuu complimente dulci ca nişte cofeturi (ori, mai vechi, confeturi).

Cauţi companioni de-un chef? Dai peste ei la cârciuma Claponul îngrăşat, unde fac caragaţe o cohortă de colerici gălăgioşi.

Asta-i ciudat, cuiva îi pare ciudat, chestiunea ia o întorsătură ciudată, curioasă.

Alte chestiuni nici nu se cuvin discutate la cafeneaua Stehely, în mijlocul City-ului, nefiind deloc convenabile, ba încă şi scandaloase ori chiar din cale-afară de scabroase.

Afară însă, în faţa Porţii Hamburg, s-au pripăşit calicia şi cerşetoria, după cum vom putea citi curând în cronica socială a Bettina.

La fiecare colţ de stradă stă de pază câte-un curcan.

La teatru curg aplauzele.

Iar la clinica Charité, unde cohorte de bolnavi aşteaptă minuni de la o clismă caldă, pute-a clor.

Politica, se ştie, e necontenit controversabilă; să fii contra şi radical e, categoric, de bonton; un comportament civilizat e *comme-il-faut*.

Circulă zvonuri cum că lui Wilhelm von Humboldt i-a căzut cândva cu tronc o curtezană şi se colportează câte ceva şi despre contactele intime ale lui frate-său, Alexander…

Fetele de condiţie bună şed însă clămpănind cuviincios la clavir şi doar în faţa oglinzii îşi iau un aer cochet.

Calviniştii, din contra, nu vor să cânte corale, aşa cum fac luteranii, de îndată ce cantorul lor…

Dar dinspre partea îngustă a bazinului cu peştişori aurii din Tiergarten te salută o deminudă de piatră: o copie a lui Venus din Capua.

Şi tot ce s-a mai agăţat sau cramponat de C. Totuşi Jacob Grimm refuză să includă *„cameleonul”* în dicţionar, chiar dacă această vietate tinde la fel de voluptuos spre schimbarea culorii şi conversie ca litera C germană. Altul e cazul cuvântului „creatură”, care-l încântă şi pe care – după cum se poate citi mai târziu în al doilea volum – îl consideră ca fiind „mai sonor şi puternic decât cuvântul german *Geschbpf* (făptură)”. Laudă animalele laolaltă cu Grimmelshausen[59]: „Atât de multe creaturi fără raţiune, care ades se comportă mai chibzuit ca oamenii”. Şi exclamă odată cu Bürger[60] sub un tei în floare: „La cer suspină creatura!”. Nu mult după asta, decorul se schimbă şi va vorbi, plimbându-se printre mesteceni proaspăt înverziţi, despre creaturi hiclene ori sărmane ori, odată cu Lessing, despre „cele mai mârşave creaturi”.

De îndată ce dă în drum peste Wilhelm, acesta – auzindu-l pe fratele său ridicând în slăvi şi înfierând atât

---

59 Hans Jakob Christoffel von Grimmelshausen (cca. 1622-1676) - scriitor german.

60 Gottfried August Bürger (1747-1794) - poet şi povestitor german, reprezentant al curentului Sturm und Drang (Furtună şi Avînt).

de pătimaş însuşirile creaturilor umane – îşi mută atenţia pe „poftele creaturii”, ceea ce în acest caz nu-nseamnă decât că ar vrea ca, la înapoierea acasă, în Lennestrasse, să se oprească niţel în piaţa An den Zelten, unde pe plimbăreţii osteniţi îi aşteaptă mese şi scaune şi o cofetărie îi momeşte pe cei doi culegători de cuvinte cu nişte delicioase prăjituri, „buzunărele cu cremă”, pe care să le stropeşti, după chef, cu citronadă sau o ceşcuţă cu ciocolată fierbinte.

În altă ordine de idei: Wilhelm nu mai poartă acum caschetă. Părul deja încărunţit îi cade până pe umeri doar uşor încreţit, în timp ce ai lui Jacob coboară în cârlionţi. De-ar fi aici, Ludwig Emil le-ar putea creiona celor doi fraţi un portret caricatural din numai câteva trăsături.

Oricât de plini de zel ar fi căutat cuvinte cu C, prada rămăsese săracă: n-au consimţit să includă în dicţionar decât puţini termeni. În timp ce se îndeletniceau cu asta, vara a trecut. Iar când a venit toamna, cei doi nu mai făceau decât să cotrobăiască într-un morman de fişe veştejite. Ori să fie cu gândul la alte lucruri. Jacob, pesemne, se străduia să cerceteze şi să constate alte reguli ale gramaticii germane; în timp ce Wilhelm, probabil, se întorsese la epopeea lui Kudrun sau Gudrun ori în Evul Mediu, la Konrad von Würzburg al lui. Totuşi la dicţionar păreau să fi devenit necesare unele corecturi, adnotări şi note de subsol – într-un cuvânt, simple chiţibuşuri, fleacuri, dar care costau efort şi iarăşi alte pagini, ceea ce fără îndoială era neprielnic proiectului lor în ansamblu, care se umfla tot mai mult, semănând, pe de-o parte, cu un lanţ de munţi tot crescând din culme în culme, iar pe de alta cu o exploatare minieră cu puţuri tot mai adânci.

Cu toate astea, în timpul preumblărilor pe drumurile din Tiergarten, de la piaţa An den Zelten la malul râului Spree, trecând prin Hofjägerallee şi ajungând până la fazanerie, niciunul dintre cei doi fraţi – mai mult însă Jacob, decât Wilhelm – nu uitase vreo clipă stăruitoarele cuvinte ale editorului lor Reimer, care-i zorea în scrisorile sale: „Să înţeleg că încă vă mai lipsesc la dicţionar un

număr mare de materiale? Ne-am bucura cu-atât mai mult dacă am ajunge sub tipar, ţinând cont de cât de concordantă este lucrarea întreprinsă de dumneavoastră cu vremurile acestea de-un colosal avânt naţional...”

Niciuna, nici alta! După cum nici din culegerea de fişe probatorii cu citate la cuvintele-titlu – culegere crescândă, ce-i drept, dar mai degrabă un maldăr confuz, fără o concepţie concretă – n-ai fi putut extrage nimic bun de tipar, la fel nici patria nu era încă pregătită. Tot dezbinată rămăsese şi tot numai peticită şi mărunţită, convenind tot numai intereselor principelui în cauză. Nicăieri nu putea, nu voia ori n-avea voie să se mişte nimic. Totul lâncezea, bătea pasul pe loc. Lipsa de chef ori chiar sila se-ntindea tot mai mult. La toate astea se mai adăuga şi faptul că tot soiul de boli puseseră capăt pentru un timp plimbărilor celor doi din Lennestrasse.

Dar nu căzuseră la pat din cauza cine ştie cărei maladii fatale ori a vreunei epidemii, de pildă de holeră – *Cholera*, în germană. Cuvântul acesta de groază, *Cholera*, le-ar fi putut totuşi furniza Fraţilor Grimm un cuvânt-titlu pentru dicţionar. În ebraică el derivă din *chole*, însemnând „boală”, şi *ra*, adică „rău”. Dar dicţionarul nu-l consemnează. În *Simplicius Simplicissimus*[61] se pomeneşte însă de „Catarina cea zorită”, o cufureală în care dădea şi holera şi care deseori era mortală: bolnavii mureau cu miile, fie ei calici sau bogaţi.

Spre sfârşitul anilor ’20, când Jacob şi Wilhelm abia începuseră să pună ordine în biblioteca Universităţii din Göttingen, holera făcea ravagii la Berlin. Chiar şi filosofia germană a avut de suferit de pe urma ei, din moment ce holera l-a omorât pe Hegel şi l-a alungat din oraş pe cel mai aprig potrivnic al său, Schopenhauer. Bettinei, în schimb, epidemia ucigaşă i-a oferit prilejul să-şi urmeze înclinaţiile caritabile, dând o mână de ajutor în casele unde fuseseră concentraţi cei bolnavi de holeră şi administrând beladonă muribunzilor.

---

61 Roman picaresc al lui H.J.Ch. von Grimmelshausen, apărut în 1668, operă fundamentală a literaturii baroce germane.

Cât despre fraţii Grimm, aceştia erau chinuiţi cu un deceniu mai târziu de o serie de boli cărora doctorii n-au ştiut ce nume să le pună.

Mai înainte însă ca mai întâi unul, apoi celălalt dintre fraţi să fie atinşi de-o boală, apoi ambii deodată, în cele din urmă căzând la pat şi nevasta lui Wilhelm, Dorothea, iar Gustehen trebuind să aibă grijă de compresele reci şi de ceaiul fierbinte de muşeţel, lui Jacob – la scurt timp după primirea cine ştie cărei alte decoraţii prusace de clasa şi mâna a doua – i-a fost conferită de către regele francez Ludovic Filip Crucea Legiunii de Onoare.

Pentru Jacob, decoraţiile nu însemnau decât un caraghioslâc, nişte tinichele zornăitoare – „ar trebui desfiinţate toate!” –, iar Franţa îl scârbea încă din vremea slujbei deţinute sub fratele lui Napoleon, Jérôme (căruia i se spunea şi „Regele-Caraghioz”), asta deoarece franţujii, când trebuiseră în anul ’13 să evacueze oraşul Kassel, încărcaseră – în mare grabă şi totuşi metodic – mormane întregi de cărţi, stive de tablouri şi alte comori de artă din castelul Wilhelmshôhe pentru a le căra după ei la Paris, ca pradă confiscată. Tocmai el, Jacob Grimm, care trebuise să asiste la jefuirea depozitului de cărţi alese al bibliotecii îngrijite de el, rămas după aceea vizibil sărăcit, se vedea acum decorat cu această Croix de la Légion d’honneur.

Şi tocmai el, care curând după devalizarea operelor de artă şi după ce, în calitate de consilier de legaţie, asistase la începutul Congresului de la Viena, a acestui mizerabil chef dansant (se ştie doar: „Congresul dansează!”) în timpul căruia se tranzacţionau şi spoliau ţări – tot atunci îl întâlnise pe grăsuleanul de Schlegel cel tânăr[62], care cu ideile lui tranşant retrograde se afla în slujba lui Metternich[63] –, fusese trimis de suveran la Paris

62 Friedrich Schlegel (1772-1829) - filozofai culturii şi scriitor german; alături de fratele său, August Wilhelm, unul dintre fondatorii romantismului german.

63 Klemens Wenzel von Metternich (1773-1859) - om de stat austriac; la Congresul de la Viena a jucat un rol hotărîtor în rearanjarea politică şi teritorială a Europei, urmărind un echilibru al forţelor. A reprezentat

pentru a lua îndărăt comorile de artă prădate şi a se întoarce cu ele în comitatul Hessa; iar acum, tocmai lui, care trebuise să se prezinte în postură de învingător ce revendică imperativ, drept care nu mai era bine privit nici la Biblioteca Naţională (de pildă, de directorul acesteia, cu care fusese odinioară prieten) şi nici la Luvru – tocmai lui, deci, i se acorda acum o înaltă distincţie franceză.

Cu toate acestea, existaseră destule ocazii de a dispera la Paris, căci o serie de preţioase ediţii princeps nu mai putuseră fi găsite. Multe dintre cărţile jefuite au putut fi totuşi recuperate din rafturile unor biblioteci şi din arhive ascunse. De asemenea, la Luvru ori răzleţite prin prăvălii din cartierele mărginaşe, au fost găsite şi o parte din tablourile furate, printre care şi câteva semnate de Rembrandt şi Rubens. Dar cu ce preţ! Jacob se temea că-şi făcuse pretutindeni duşmani.

La Paris se mâniase deseori fiindcă i se dădeau informaţii greşite sau pentru că o parte dintre comorile de artă din Hessa fuseseră între timp vândute de nişte francezi cupizi în ţări până mai ieri duşmane, precum Anglia şi Rusia. Iar acum tot el, Jacob, resemnat să constate neputinţa şi indiferenţa cu care Comisia principilor germani asistase la acest trafic obraznic, descoperea, la mai bine de treizeci de ani după ce avusese parte de o grămadă de experienţe supărătoare, cu câtă înaltă consideraţie era privită aici, în Franţa, activitatea lui de savant – că doar era aici, cu începere de-acum, un venerat Cavaler al Legiunii de Onoare.

Dar ce s-a întâmplat de partea germană atunci când Jacob Grimm a reuşit să dea de urma cel puţin a unei câtimi din pradă, readucând-o intactă acasă? A primit, ce-i drept, un înscris din partea cancelarului de stat Hardenberg, care-i lăuda efortul recuperator decis – în schimb, principele comitatului Hessa nu i-a adresat niciun cuvânt de mulţumire. Jacob a luat această jignire ca pe un lucru obişnuit, dar suferea din altă cauză: multe manuscrise şi cărţi de mare preţ, care în anii de la Kassel îi

---

principiul monarhic şi a combătut mişcările naţionale şi liberale.

fuseseră izvoare la îndemână, oferindu-i o mângâiere, trebuiau acum socotite ca pradă de război dispărută pentru totdeauna.

O durere ce avea să stăruie, cum putem presupune. Cu toate astea, ce curios, cuvântul care semnifică luarea cu japca, în acest caz, „a confisca”, nu se găseşte în dicţionar. Între „confet” şi „confuz” se cască o cavitate (îi putem zice şi „gaură”). Deşi prădarea comorilor de artă a fost dintotdeauna un privilegiu al învingătorilor. Roma s-a împodobit cu marmură grecească. Napoleon a jefuit Egiptul. Spaniolii şi englezii n-au fost leneşi la sfeterisit. Şi de câte ori nemţii au trecut vremelnic drept învingători, au luat şi ei şi s-au arătat temeinici la luat. Numai arareori s-a făcut troc cu pradă contra pradă. De regulă, tot ce s-a furat a rămas bun furat în mâna furului. Tot aşa până în zilele mele, asupra cărora ultimul război încă-şi mai aruncă umbră.

Artă prădată – iată cuvântul de ordine al unor comisii negociind zadarnic. Pagubele se compensează prin câştiguri. Foştii învingători şi învinşi se cramponează, nu cedează decât şovăielnic, dacă dau şi vor să obţină ceva. În această chestiune, toţi administratorii succesorali nu au decât un singur crez.

Poate că din această cauză m-am folosit de ocazie să fac o propunere menită să atenueze urâta expresie de „artă prădată”: în 2001, mulţumindu-i lui Gesine Schwan, preşedinta Universităţii Europa din Frankfurt pe Oder, care mi-a înmânat Premiul Viadrina, şi după ce-am înşirat toate suferinţele cauzate de germani polonezilor şi de polonezi germanilor, am mai spus: „Ce-ar fi dacă germanii şi polonezii ar fi gata să renunţe la revendicarea posesiunilor naţionale şi-ar construi împreună – pentru a face ceva concret – un muzeu în care toate tablourile, sculpturile, manuscrisele, partiturile şi bibliotecile controversate să-şi găsească un loc al lor peren? Un asemenea muzeu ar trebui clădit în apropiere de graniţă, pe cât posibil pe ambele maluri ale fluviului Oder şi, de ce nu, aruncând un pod peste el”.

S-au auzit câteva aplauze şovăitoare, care apoi s-au mai înteţit încurajându-se singure. Preşedinta, în mod vădit o femeie pe care nimic n-o speria, a zâmbit constructiv, ceea ce l-a îmbărbătat pe orator. Aşadar, m-am simţit îmboldit să-mi ţes mai departe ideea (care chiar şi în ciornă îmi păruse îndeajuns de emfatică), sugerându-le ascultătorilor mei – studenţilor polonezi şi germani – următoarea imagine: „Văd în faţa ochilor construcţia: marele arc de cerc peste fluviu. Astfel se prezintă o bucată din Europa viitoare. Căci arta nu le aparţine exclusiv naţiunilor. Operele de artă, oricât de legate ar fi de un loc anume, sunt transfrontaliere prin sfera lor de acţiune. Ele nu trebuie să mai fie o pradă de război”.

Cuvintele îşi au reverberaţia lor. Deşi îngropate sub aplauze, s-ar cere şi azi ascultate pentru a crea fapte, în ce mă priveşte, continui să văd acel muzeu dorit, bogat în opere de artă puse în libertate, care se bolteşte ca un pod peste fluviul de graniţă. E frumos să-l priveşti. O construcţie care vorbeşte de la sine – accesibilă din ambele părţi. Atât doar că pare a vrea să rămână idee fixă, la fel ca şi alte încercări de-a arunca un pod; himere sau chimere, castel în Spania care piere de îndată ce se-apropie vreun vizitator.

Cam tot aşa păreau să stea lucrurile şi cu ideea dicţionarului german. Nu voia să se închege şi pace, chiar dacă acum, în sfârşit, Fraţii Grimm beneficiau de o poziţie onorabilă şi stabilă, existenţa fiindu-le asigurată de o sumă îndestulătoare de taleri germani şi de alte venituri suplimentare; se bucurau, în plus, de o locuinţă spaţioasă, cu vedere spre Tiergarten; ce-i drept, tot aici erau urgisiţi fiecare şi de bolile lor durabile.

În cazul lui Wilhelm o fi fost inima, ale cărei bătăi se-mpleticeau cronic încă din tinereţe. Pe deasupra, era mereu covârşit de stări de melancolie. Cât despre suferinţele lui Jacob, acestea proveneau, opinau medicii, de la plămâni sau vintre. Odată cu medicii se schimbau şi medicamentele. În scrisorile tânguitoare pe care le adresau editorilor din Leipzig nu vei găsi nicio relatare că

vreunul dintre copii ar fi fost bolnav, însă mama acestora avea o constituţie mai degrabă labilă – era mai mult bolnăvicioasă decât serios bolnavă.

Îmi imaginez menajul lor în casa din Lennestrasse decurgând în surdină. Exuberanţa fiilor de doisprezece şi zece ani – strunită. Aceştia lunecă dintr-un colţ în altul al casei de parc-ar avea doar ciorapii în picioare. Micuţa Auguste o ajută la bucătărie pe fata în casă la un terci din fulgi de ovăz. Cei doi fraţi beau apă minerală. Moţăie. Nimic, niciun cuvânt-titlu, fie şi confirmat prin citate, nu se încheagă într-un articol de dicţionar. Ce se petrece şi lărmuieşte în oraş rămâne departe de ei. Trebuie contramandate nişte cursuri de la universitate, pe care Wilhelm le ţine îndeobşte cu plăcere, Jacob însă doar din obligaţie. Oricât ar fi de tentant parcul văratic umbros – basta cu plimbările prin Tiergarten! Nici chiar Bettina, care nu se lasă nicidecum descurajată de vreo boală, nu reuşeşte să-i înviorează pe cei doi fraţi.

Toate astea ar vrea să explice de ce fişierelor anevoios ordonate li se adaugă atât de sporadic articole la vreun nou cuvânt-titlu. De suferit, suferă toate literele, dar în special a treia, de care Jacob nu reuşeşte să se-apropie decât în silă – asta din cauza numeroaselor neologisme de provenienţă păcătoasă, franceză. Pe de altă parte, consideră „deficitare” şi echivalările germane, cum ar fi *Bande* în loc de *Clique* – „bandă” în loc de „clică”. De aceea selecţia făcută de el rămâne lacunară, pare întâmplătoare, neglijentă, crâmpoţită şi cârpăcită, s-ar zice, cu necaz. Mai târziu va scrie la punctul trei introductiv despre caracteristicile acestei litere nestatornice: „dicţionarul nu-şi propune nicidecum să culeagă cantitatea enormă de cuvinte străine începând cu C, ceea ce n-ar duce la nimic...”

Un concept bazat pe economie. Sunt, totuşi, citate „cuvintele de calibru greu” ale poeţilor baroci, precum şi *Cabală şi amor* de Schiller, dar litera C e trecută pe cură de slăbire, fiind din cale-afară de venetică sau franţuzită, cum s-ar mai putea spune.

Pentru că lumea se dădea civilizată, centaurii ţineau de legendă.

Chinina nu era pe-atunci capabilă să se-ncontreze cu malaria, nefiind încă extrasă din scoarţa de chinchină. Ca să nici nu mai vorbim de contergan şi efectele lui secundare asupra embrionilor. Totuşi sistemul metternichian de cenzură & ciripitori (ai naibii informatori!) te lăsa deja să prevezi viitoare sisteme de securitate, precum Central Intelligence Agency, pe scurt, CIA.

Şi încă niciun copyright nu ocrotea basmele pentru copii & casă ale Fraţilor Grimm. La căutatul cuvintelor fraţii nu se puteau ajuta cu chipsuri, nici nu puteau chatui prin spaţiu şi timp. Niciun computer nu le deschidea coridorul spre cyberspaţiu.

Chiar dacă pentru *witz*-ul berlinez orice comicărie era OK, la jocul dintre sfiiciune şi limbă lipsea conceptul de *cunilingus*; ce-i drept, Jacob se dezvăţase de copulat şi carne de muiere, nu se mai cunoştea, oral, decât cu vocalele.

Nicio *call-girl* nu-i dădea o mână de ajutor, nicio curvă, nicăieri n-o mai punea nici cât de-un *coitus interruptus*.

Şi, pentru că încă nu exista cinema, niciun cutter nu decupa obscenităţile din basmele lui Wilhelm, în care capiul de Rumpelstilzehen, un statu-palmă-barbăcot, făcea o mutaţie şi-ajungea clovn, iar Rapunzel n-avea nevoie de coafor, în schimb, regele-broască îşi serba, şiroind, *come-back*-ul.

Pe-atunci, pe când niciun *countdown* încă nu păştea lumea şi niciunde navele-container nu lăsau dâre de ţiţei, iar la Hanovra niciun târg Cebli[64] nu le promitea consumatorilor comunicarea absolută, pe-atunci, pe când Fraţii Grimm, nesătuii mereu avizi de cuvinte, se mai plimbau prin Tiergarten, care încă nu mirosea a cârnăciori şi a curry…

---

64 Cel mai mare tîrg de produse informatice din lume, organizat din 1986 încoace la Hanovra.

După cum şi eu, cu vreo sută cincizeci de ani mai târziu, aşadar în epoca cârnăciorilor cu curry, mă plimbam prin Tiergarten în calitate de cronicar al unor pagube colaterale crescânde. Ce-i drept, nu în sensul Fraţilor Grimm în căutare de cuvinte, dar pe urmele lui Fontane[65], care avea oroare de orice lucru colosal.

Sau alergam cumva pe propriile-mi urme? Ca de obicei, pe drumuri recurente? Precum odinioară în cazul lui Fontane – posibil ca el să-i fi şi întâlnit pe Fraţii Grimm în anii de mai târziu, în apropiere de Insula Rousseau[66] –, eu eram acum cel preocupat de lipsa de unitate a patriei, o suferinţă ce rămâne un privilegiu german: în vremea Fraţilor Grimm şi a lui Fontane, la fel ca şi în vremea mea, când după căderea Zidului şi după o scurtă jubilare înspumată n-a mai contat decât banul, iar cupiditatea Vestului s-a slujit de privatizarea întreprinsă prin oficiul Treuhand.

Cum se mai decantează ori zoiesc timpurile! în orice „mai apoi" e conţinut un „mai înainte". Atât de depărtat de viitor, mă văd căutând motive şi subiecte, tăind-o din Leipziger Strasse de-a curmezişul prin sălbăticia pieţei Potsdam, azi de pe-acum vândută pe tarabă marilor concerne, iar apoi – pe căi ocolite – prin Tiergarten până la Siegessäule[67], care în vremea Fraţilor Grimm nici nu exista încă.

M-apucă dracii din cauza acestor colonialişti, care – ca învingători în Războiul Rece – consideră că-şi pot face mendrele, trăi pe datorie, iar acum, lipsindu-le duşmanul după victoria capitalismului asupra comunismului, se

---

65 Theodor Fontane (1819-1898) - scriitor german, reprezentant al realismului poetic. în romanul său din 1995, Ein weites Feld (O chestiune încurcată), Günter Grass se referă la Fontane, căruia îi găseşte asemănări cu eroul principal, Theo Wuttke, poreclit Fonty, asta permiţîndu-i să compare perioada din jurul Revoluţiei de la 1848 cu contemporaneitatea.

66 Insulă amenajată artificial în parcul berlinez Tiergarten.

67 Siegessäule (Coloana Victoriei) - monument naţional închinat războaielor de unificare, ridicat la Berlin, chiar în inima parcului Tiergarten, între 1864 şi 1873.

pornesc să-i distrugă pe cei ca ei.

Nu foarte diferit vede lucrurile deja bătrânul Theodor Fontane, de-aci înainte cu chef de vorbă mai mult în romane, pe care sper să-l întâlnesc în Tiergarten sub chipul lui Fonty, al fantasmei lui. Ajutat de provenienţa sa hughenotă, şi-a găsit personalul romanelor sale adoptând poza unui *causeur* – pe cei din familia Treibel, de pildă, în frunte cu Jenny[68], ale căror aere de nou îmbogăţiţi te duc cu gândul la câştiguri rapide şi un viitor promiţător. Eu, însă, tot mai caut ce-mi trebuie şi mă văd retrospectiv tot chibzuind şi chibzuind la romanul meu *o chestiune încurcată*, timp în care Vestul a şi-nceput să-nghită Estul.

În vremea Fraţilor Grimm însă, grijile şi calicia rămâneau o constantă şi, de voiai să preamăreşti unitatea patriei, ea îţi apărea cel mult ca o incertitudine confuză.

Dacă unii vedeau o Germanie Mare, prinsă în crampoane cu Austria, ceilalţi mizau pe o Germanie Mică, pe o confederaţie dominată de Prusia.

După modelul Revoluţiei franceze din 1830, Bettina îşi dorea un rege al poporului, pe care însă îl transfigura romantic. Ar fi trebuit să fie acel Frederic-Wilhelm al IV-lea, căruia îi dedicase cartea ei, i-o dăduse aşa-zicând în grijă. Dar regele Prusiei abia dacă a frunzărit-o. A rămas nepăsător sau cel mult s-o fi mirat că cenzorii curţii lăsaseră să treacă în partea finală a cărţii raportul despre sărăcia strigătoare la cer, documentând mizeria şi suferinţa din cartierul de la Poarta Hamburg. Dar ce-i păsa regelui de necazurile ţesătorilor rămaşi fără pâine!

Se socotea ajuns rege prin voia lui Dumnezeu. Cu toată dragostea lor declarată de libertate, fraţii Grimm năzuiau, confuz, la o domnie princiară întrucâtva îmblânzită prin dreptul constituţional. Nu voiau să intre în cârdăşie nici cu liberalii, pentru care – odată cu dorita unitate a patriei – dreptul la libera exercitare a unei meserii şi la comerţ devenea tot mai important, nici cu democraţii, care voiau să se termine cu orice principe. Ca să nu mai vorbim despre socialiştii timpurii, care puneau

---

68 Este vorba de romanul Frau Jenny Treibel, publicat în 1893.

în circulaţie nişte utopii cumplit de frumoase.

În perioada prerevoluţionară, toate aceste opţiuni erau articulate mai degrabă cu jumătate de glas, fiind strunite de cenzură. Cel mai mult sufereau librarii şi scriitorii de pe urma acestei instituţii, care – după o scurtă fază de practică moderată – revenise acum la controlul sever. Heinrich Heine, la fel ca şi Georg Herwegh[69], o simţeau pe pielea lor. Ambii trăiau în exil.

Tot aşa şi cercetătorul literaturii, custodele de bibliotecă şi profesorul August Heinrich Hoffmann, care – după cum îl luau în tărbacă unii – îşi adăugase la nume – avid de titluri nobiliare sau doar pentru a păstra distanţă faţă de celălalt Hoffmann, autorul lui *Struwwelpeter* –, după locul naşterii din apropiere de Braunschweig, un Von Fallersleben[70]. Versurile lui liberale şi patriotice din volumul *Cântece nepolitice* l-au făcut să ajungă la ananghie, fiind nevoit să-şi abandoneze catedra universitară deţinută la Breslau. Surghiunit pe dată, a colindat din loc în loc, ducând – cum apreciau rapoartele unor informatori – „o viaţă nestatornică”. Dar înaintea fugii îndelungate şi-a căutat pentru un timp adăpost în insula Helgoland din Marea Nordului, unde în 1841 a scris un cântec de trei strofe, pe care l-a numit „Cântecul germanilor”. Campe, editorul său, ca de altfel şi al lui Heine, i-a plătit pentru acest cântec patru ludovici de aur. Deşi îl socotea pe Fallersleben un poet mai degrabă mediocru, noua poezie i s-a părut promiţătoare şi, în orice caz, cantabilă. Sperând într-un oarece succes şi-un mic câştig, s-a îngrijit ca textul să fie pus pe-o melodie extrasă din *Cvartetul imperial* al lui Haydn.

Aşa se face că, destul de curând, textul a început să fie cântat după vreo trei cupe de vin ori câteva beri pe la reuniunile colorate patriotic ale corporaţiilor studenţeşti. Iar mai târziu, mult mai târziu, în Primul Război Mondial,

---

69 Georg Herwegh (1817-1875) - poet socialist-revoluţionar german.

70 August Heinrich Hoffmann von Fallersleben (1798-1874) - germanist, poet şi editor german; a scris versurile care aveau să devină mai tîrziu imnul naţional german.

în apropiere de orăşelul flamand Langemarck, tinerii voluntari germani s-au aruncat în focul încrucişat al mitralierelor englezeşti cântând prima strofă până ce, loviţi de plumbi, cântecul le amuţea pe buze.

Abia în anul 1922 cele trei strofe au fost ridicate la rangul de imn naţional; cum însă, după cel de-al Doilea Război Mondial, versul imediat următor dublei invocări a numelui Germaniei din prima strofa, şi anume: „mai presus de toate-n lume”, era cu desăvârşire compromis, din 1952 n-a mai fost voie să se cânte decât strofa a treia[71]. Asta se-ntâmplă până în ziua de azi, de pildă înaintea tuturor meciurilor internaţionale, indiferent din ce ramură a sportului – aşa încât, dacă s-ar fi plătit tantieme, cântecul i-ar fi putut îmbogăţi pe autor şi pe urmaşii săi. Fallersleben a murit abia în 1874.

S-a nimerit însă că Hoffmann von Fallersleben se afla la Berlin pe data de 24 februarie 1844, atunci când Wilhelm Grimm îşi serba împlinirea a cincizeci şi opt de ani. Mai degrabă din întâmplare, se număra şi el printre invitaţii dintre care făcea parte şi Bettina von Arnim, împreună cu câţiva din numeroşii ei copii. Se mai afla acolo şi Savigny, cu familia lui. Printre oaspeţi ar mai fi putut fi şi Andersen, dar acesta – după ce fusese tratat cu destulă răceală, dacă nu chiar cu un refuz brutal – plecase deja mai departe, la Dresda, unde la iuţeală avea să pună pe hârtie basmul „Trenul”. De-ar fi fost de faţă, cine ştie dacă petrecerea aniversară n-ar fi luat o altă întorsătură.

Fallersleben îi cunoştea mai demult pe fraţii Grimm, împărtăşindu-le interesul pentru cercetarea literaturii germane timpurii. L-au primit călduros, arătând compasiune pentru viaţa nestatornică pe care era constrâns s-o ducă. La fel cum se întâmplase şi la aniversări din anii precedenţi, în faţa casei celor doi fraţi s-au strâns studenţii, care îi omagiau prin cântece, poezii şi

71 Primele două şi ultimele două versuri ale primei strofe din cîntecul lui Fallersleben erau -.„Deutschland, Deutschland über alles, / Über alles în der Welt" („Germania, Germania mai presus, / Mai presus de toate-n lume"), în timp ce strofa a treia nu conţinea aceste versuri.

aclamaţii pe sărbătorit, ca şi pe fratele său, Jacob. De data asta însă, în faţa uşii casei ori la fereastră ori, de va fi existat, la balcon – relatările martorilor oculari sunt contradictorii în acest punct – şi-au făcut apariţia nu doar cei doi fraţi, ci alături de ei, după oarecare şovăială, încă cineva pe care studenţii l-au recunoscut de îndată: Hoffmann von Fallersleben – mai târziu s-a spus că Bettina îl îndemnase s-o facă.

Au răsunat urale adresate poetului care compusese „Cântecul germanilor”. Nimic neobişnuit în asta, căci – la fel ca şi Fraţii Grimm – Fallersleben era îndrăgit de studenţi. Se prea poate însă ca mai întâi câţiva tineri, apoi tot mai mulţi, să fi început să citeze din *Cântecele nepolitice* – de pildă, din poezia mai deocheată „Bâtă, iute, ieşi din sac!”, a cărei ultimă strofa sfârşea în maniera unui refren prin exclamaţia: „Ci: Bâtă, iute, ieşi din sac. Lichelelor dă-le la cap!”

Mai mult de-atât nu s-a întâmplat, ne încredinţează martorii. Cum însă turnătorii nu lipseau, camarila de la curte şi, pe deasupra, cercurile guvernamentale au considerat că au fost luate drept ţinta unor ocări culpabile. Chiar şi Savigny a apreciat că citatele studenţilor reprezentau o provocare de mocofani. El, pe a cărei circumspecţie puteai conta necontenit, a luat imediat în calcul sancţiunile ce-aveau să urmeze.

Chiar de-a doua zi au fost arestaţi câţiva studenţi şi un conferenţiar al Universităţii, iar Fallersleben a fost expulzat. A trebuit să părăsească Berlinul pe dată, aşa încât viaţa-i rămânea în continuare inconstantă. A folosit, totuşi, răgazul dintre un loc de refugiu şi-un altul ca să scrie un mare număr de cântece pentru copii, care se mai cântă până azi în diverse anotimpuri – ba poate încă mult mai des decât „Cântecul germanilor” –, pe melodiile compuse tot de el – de pildă: „Adio, iarnă”; sau: „Un pitic sta în pădure”; sau „Păsările toate-au şi sosit”, precum şi, stimulând consumul fiindcă te momeşte să cumperi tot mai multe cadouri, „Mâine vine Moş Crăciun”.

Dar cei doi fraţi, gazdele petrecerii aniversare

denunţate, nu doar că n-au protestat împotriva expulzării din Berlin a poetului Fallersleben – măcar că Jacob fusese el însuşi surghiunit cu ani în urmă din Göttingen –, ci, mai rău, atunci când presa a scris despre scandal, au dat publicităţii, în *Vossische Zeitung*, o declaraţie semnată de ambii, care a stârnit imediat vâlvă în tot oraşul şi curând a nemulţumit lume şi în afara Prusiei, ba chiar a prilejuit nişte replici tăioase; căci cei doi fraţi se refereau la cel expulzat considerându-l un „oaspete nedorit”, cineva care le „stricase bucuria”. E drept că afişau compasiune „pentru un om pe care alţii îl ocolesc”, dar altminteri nu se arătau defel dispuşi „să-i apere şi încuviinţeze pretutindeni opiniile şi faptele”. Mai departe în declaraţia publicată refuzau să dea curs presiunii de a-şi afirma crezul politic „pe care totuşi nu l-am ascuns niciodată, ci l-am demonstrat corespunzător… Nimic nu ne displace mai amarnic decât să facem paradă de el clipă de clipă şi să-l etalăm sfidător. Vrem, dimpotrivă – aşa se putea citi în *Vossische Zeitung* din 6 martie –, să putem lucra în linişte şi pace”.

Ei, da, nu le stătea în fire să adopte o poziţie clară. Dar menajamentele lor – uşor de presupus – faţă de regele Prusiei, care-i plătea pe cei doi Grimm, şi felul lor de-a se refugia în intimitate au provocat reacţii batjocoritoare şi pline de mânie în multe ziare din întreaga ţară.

Unul dintre poeţii mişcării Tânăra Germanie, Karl Gutzkow, a pus în circulaţie versurile zeflemitoare: „Am luat o dată public atitudine, ajunge – ia mai lăsaţi-ne acum în pace!”

Dahimann, credinciosul tovarăş de suferinţă de la Göttingen, s-a distanţat vizibil de cei doi fraţi.

Iar Bettina – despre care lumea spunea că ar fi fost adevărata autoare a scandalului, din moment ce-l îndemnase pe Fallersleben să iasă cu Fraţii Grimm în uşă, pe balcon ori la fereastră şi să se lase aclamat laolaltă cu ei –, până şi ea i-a spus surorii sale Gunda, care era căsătorită cu Savigny: „Dacă ţin la onoarea mea, nu mă mai pot duce să-i văd pe fraţii Grimm”.

Încă şi mai mult erau însă dezorientaţi şi dezamăgiţi studenţii, văzându-i pe idolii lor că se comportă atât de îndoielnic.

Aveau să treacă ani până când Bettina să se apropie iar de ei şi Dahimann să le scrie din nou. Totuşi conflictul care dusese la despărţirea lor n-a mai putut fi înlăturat cu totul. Mai ales Jacob stăruia în îndoirea lui. Chiar şi Wilhelm continua să se simtă jignit; pesemne că din această cauză s-a curmat publicarea moştenirii literare a lui Arnim, de care se îngrijea Wilhelm.

Numai Gervinus a păstrat legături apropiate durabile cu fraţii Grimm, chiar dacă politic era un democrat radical. Iar Fallersleben, care avea toate motivele să se simtă lezat, a tăcut, oricât l-ar fi usturat cicatricea. A colindat mai departe din loc în loc, a continuat să-şi scrie netulburat cântecele pentru copii, făcute să reziste timpului, iar mai târziu – după ce a reuşit în sfârşit să-şi găsească liniştea, abandonând politica – a restabilit nişte contacte colegiale cu Jacob.

Editorii din Leipzig ai dicţionarului încă netipărit şi între timp căzut în uitare ţineau şi ei imperturbabil mai departe la cei doi fraţi. Salomon Hirzel doar le scrisese încă din data de 28 martie 1844, asigurându-i: „Citindu-vă declaraţia, nu m-am îndoit nicio clipă că Hoffmann a venit la dumneavoastră ştiind dinainte ce urmează să se întâmple. Faţă de dumneavoastră asta a fost o ticăloşie de care nu l-aş fi crezut în stare, dar la care a contribuit, nu în mică măsură, vanitatea lui fără margini”.

Într-atât de contrar diverg în această chestiune opiniile, marcând în viaţa altfel lipsită de evenimente a fraţilor, pentru a reveni la litera C, o cezură.

Chiar dacă Jacob Grimm a lăsat deoparte acest cuvânttitlu, există totuşi pentru mine motive îndeajuns să-l adaug aici, ba mai mult, e cazul ca după conflicte similare cu efect profund să-mi pun eu însumi întrebarea: în ce controverse te-ai amestecat şi tu? Ce a făcut să cadă şi asupra ta un con de lumină îndoielnică? Cum de te-ai distanţat de un scriitor care în unele privinţe îţi era

aproape? Ce te doare încă şi-ar fi fost mai bine să nu se-ntâmple? Ce scandal public a ajuns să-ţi fie, spre a nu spune incizie, o cezură?

La începutul anilor ’70, când protestele se istoviseră, dar chemarea la violenţe încă mai dilata bule de text ca din benzile desenate, era vorba despre o piesă de teatru intitulată *Dradra-dragonul,* pe care cantautorul Wolf Biermann[72] o tradusese din rusă în germană. Dar nu – de fapt era vorba despre caietul-program la această piesă ce urma să fie jucată la teatrul Münchener Kammerspiele. Mai precis: despre două pagini din caietul-program pe care ar fi trebuit să apară fotografiile tip paşaport ale câtorva personalităţi cunoscute din lumea politicii, a clerului şi a aşa-numitelor forţe de conducere din etajele superioare ale economiei. Intenţia fiind de a le demasca drept nişte personaje corupte până-n măduva oaselor – ceea ce de altfel era şi adevărat în unele cazuri.

În acea vreme, cuvântul *Charaktermaske* (masca unui actor, caracteristică unui anumit personaj) era în mod curent folosit ca o injurie, cam aşa cum în vremea Fraţilor Grimm cineva te insulta făcându-te *Cochon* sau *Canaille* – porc sau canalie. În dicţionar, citatul la cuvânt provine din Jean Paul, ce-i drept, care se referă la „faţă sau exterior, această mască specifică a eului ascuns”, dar în piesa *Dradra-dragonul,* măştile caracteristice întruchipau, aşa voia regizorul, dragoni sau balauri; fiind reproduse explicit ca atare în caietul-program.

Prea ades auzisem scandată această injurie, *Charaktermaske*. La Nürnberg, de pildă, când la intrarea în sala unde se desfăşura Congresul social-democraţilor, tripleta de vârf a acestora: Brandt, Wehner, Schmidt[73], a

72 Wolf Biermann (n. 1936) – cantautor şi poet german, critic la adresa regimului comunist din RDG, unde se stabilise din 1953, în 1965 primind interdicţia de semnătură şi de apariţie scenică. În 1976 a fost expulzat şi s-a stabilit la Hamburg.

73 Herbert Wehner (1906-1990) - om politic german, şeful fracţiunii social-democrate din Bundestag între anii 1969-1983; Helmut Schmidt (n. 1918) - om politic social- democrat, cancelar federal între anii 1974-1982.

fost ocărită cu acest cuvânt de o hoardă compactă. Cineva care se apucase să studieze nu ştiu ce l-a făcut pe Wischnewski, un social-democrat cam scorţos, dar cinstit, „trădător al clasei muncitoare” – la care Wischnewski, căruia din cauza contactelor bune pe care le avea cu arabii i se spunea în partid „Ben Wisch”, i-a replicat pe un ton urban: „Domnule, vă rog!”. Felul lui de a păstra raporturi civilizate chiar fiind insultat l-a lăsat pe acuzatorul lui iară grai.

Dar fotografiile tip paşaport ce urmau să fie publicate în caietul-program al teatrului cereau să li se dea un alt răspuns.

În aprilie şi mai 1971 am scris două articole, apărute în *Süddeutsche Zeitung* sub titlul „Liste de înlăturare” şi, respectiv, „Număratul tichiilor”. Nu eram împotriva piesei *Dradra-dragonul* – dacă e vorba de artă, totu-i permis –, ci împotriva înşiruirii unor fotografii de persoane, care etichetate ca balauri aflaţi pe o listă de înlăturare deveneau ţintele unei violenţe ce până atunci se manifestase doar în coruri vorbite şi proclamaţii abundând în semne de exclamaţie.

Responsabil pentru caietul-program şi publicarea plănuită a acestuia era secretarul literar al teatrului, scriitorul Heinar Kipphardt[74]. În primul articol îi aminteam de practica ziarelor radicale de dreapta, precum şi de metodele presei lui Springer[75], de a denigra şi compromite adversarul politic considerat un duşman: „Heinar Kipphardt va trebui să afle în ce cercuri nimereşti atunci când nu mai ai scrupule să întocmeşti liste de înlăturare. Îndemnul conţinut de piesa-parabolă a lui Biermann, de a ucide balaurul oricum ar fi el deghizat, este o realitate scenică. În schimb, indicarea nominală şi documentată fotografic a unor persoane identificate drept balauri ce trebuie înlăturaţi continuă o tradiţie germană dintre cele

---

74 Heinar Kipphardt (1922-1982) - scriitor, reprezentant de seamă al aşa-numitului „teatru documentar".

75 Axei Springer (1912-1985) - editor de ziare german, proprietarul unui mare concern de presă.

mai rele: aceea a instigării ce poate duce la crimă”.

Drept care caietul-program a apărut fără listele în cauză, dar cu o pagină aproape goală, asta deoarece secretarul literar Kipphardt nu voise să renunţe la precizarea: „Din păcate, fotografiile balaurilor din politică şi economie, prevăzute pentru această pagină, n-au putut să apară din considerente juridice”.

De fapt, farsa s-ar fi putut încheia aici, însă primarul general al oraşului München, Hans-Jochen Vogel, care urma şi el să figureze drept „balaur”, l-a concediat pe Kipphardt fiindcă ceea ce aparent se voise a fi doar o bufonadă dăduse semnele unei gravităţi mortale. Şi, cu numai puţini ani mai târziu, alte câteva persoane care treceau drept balauri şi se numeau Ponto, Schleyer, Buback, Herrhausen chiar au şi fost lichidate de nişte criminali care îşi spuneau Fracţiunea Armata Roşie[76].

De parcă acest şir de asasinate ar fi fost previzibil, am scris pe-atunci în cel de-al doilea articol al meu: „Nu dramatizez. Văd cum chemarea la violenţă şi violenţa încep să devină salonarde. Şi nici nu avertizez că bezmeticii pot ajunge să precumpănească. Ci constat: bezmeticii încep să precumpănească. Mai recent, bezmeticii radicali de stânga, care le-au furat bezmeticilor radicali de dreapta tichia cu zurgălăi”.

Asta n-a rămas fără urmări. Mulţi care se considerau de stânga s-au solidarizat în apeluri cu Kipphardt, numindu-mă trădător. Eram privit ca un cenzor şi arătat cu degetul. Prietenii se distanţau de mine. Şi când, împreună cu soţia mea Anna, am vrut să văd la Schaubiihne am Halleschen Ufer *Peer Gyn*tul lui Stein[77], începerea spectacolului a întârziat vădit. După care, însă, în loc să înceapă un inspirat spectacol de regie, spaţiul de joc – extins mult, până în sală – s-a umplut cu actori, lucrători

---

76 RAF (Rote Armee Fraktion) - organizaţie teroristă de extremă stînga, aflată, între anii '70 şi '90, la originea unei serii de asasinate împotriva unor personalităţi politice şi economice din RFG.

77 Peter Stein (n. 1937) - important regizor de teatru şi operă german.

de scenă, maşinişti, garderobiere; secretarii literari şi directorul teatrului, Peter Stein, au apărut şi ei. De pe o foaie de hârtie, unul dintre actori a citit în mod studiat textul pregătit dinainte, iar din declamaţia lui am înţeles că eu, trădătorul şi cenzorul, eram poftit să părăsesc teatrul. O mare parte din public a aplaudat.

Ceea ce-ţi rămâne în minte. Cezura în chip de crestătură în memorie. Şocul care te paralizează. Am reuşit în orice caz să nu rămân mut. Anna şi cu mine am refuzat să ne abandonăm locurile, furişându-ne afară din sală. M-am ridicat şi, înainte ca trupa să părăsească scena, am protestat reamintindu-le lui Stein şi suitei sale, precum şi publicului de aplaudaci, că în 1933, în teatrele berlineze, o serie de persoane nominalizate fuseseră, tot aşa, îndemnate să dispară pe loc şi pentru totdeauna.

Şi din nou o mare parte din public a aplaudat înspăimântător de aprobativ. În sfârşit a început şi *Peer Gynt* – o reprezentaţie remarcabilă, aşa cum au mai fost câteva spectacole ale teatrului de regie timpuriu.

Cu mulţi ani mai târziu – după ce mă mai întrebasem de destule ori dacă n-ar fi fost mai înţelept, adică oportun şi în conformitate cu spiritul timpului, să mă fac că nu văd listele cu pricina sau să le taxez drept foc în paie ude – s-a întâmplat că şedeam împreună cu Heinar Kipphardt la o masă, în Berlinul de Est. Amândoi participam la o întâlnire la care ne invitase scriitorul Stephan Hermlin[78] şi în decursul căreia autori est, şi vest-germani protestau împotriva staţionării în ambele state a rachetelor cu rază medie de acţiune prevăzute cu focoase nucleare. Cele sovietice se numeau SS-20, iar cele americane, Pershing II. Kipphardt şi cu mine – care de data asta eram de aceeaşi părere în chestiune – n-am vorbit decât puţin unul cu celălalt, nu-mi mai amintesc ce ne-am spus.

Cursa înarmărilor în care se angajaseră puterile atomice irosea, cheltuindu-se sume de miliarde, orice credibilitate a unui viitor, iar raţiunea militară – de o parte,

---

78 Stephan Hermlin (1915-1997) - unul dintre cei mai cunoscuţi autori ai literaturii din fosta RDG.

ca şi de alta – era încredinţată că – numai în acest fel puterea adversă va putea fi împinsă să escaladeze înarmarea până la autofalimentarea finală. În acea perioadă, când am scris împotriva unei asemenea demenţe calculate romanul *Şobolanca*, în care purtătorii de cuvânt sunt şobolanii, doar populaţiei acestor rozătoare fiindu-i garantată existenţa după ziua X, aşadar, în acea perioadă existau mii de oameni, tineri şi bătrâni, gata să reziste hybris-ului marilor puteri, de pildă acolo unde armata americană îşi staţionase rachetele Pershing II, în apropiere de orăşelul Multangen.

Ute şi cu mine ne-am dus acolo. Heinrich Böll şi Walter Jens[79] veniseră şi ei, fiindcă se spera că participarea unor notabilităţi avea să atragă în mai mare măsură atenţia publică. În tabăra de corturi ne-au repartizat unor grupuri cu nume ca de basm. Grupul nostru se numea „Orfanii". Aici se strânseseră tineri care exercitaseră timp de săptămâni în şir blocada paşnică a acestei baze de rachete. Acum însă, oamenii erau dezorientaţi, fiindcă poliţia refuza cu şiretenie să-i împrăştie pe demonstranţi. De aceea, în nesfârşite discuţii la cafeaua de după-amiază sau în aer liber – oare cum trebuie procedat: provocând violenţa sau continuând în mod paşnic? –, grupul „Orfanilor" încerca să ajungă la un consens.

În general, cuvântul „consens" era foarte la modă. Strânşi în jurul unei mese lungi, oamenii îşi dădeau toată osteneala în căutarea, în găsirea unui consens. În principiu, orice conflict trebuia să fie susceptibil de consens. Cine nu era capabil de consens era mustrat. Cu severitate, şi arătat cu degetul.

Aşa am păţit-o şi eu când, aflându-mă într-o dispoziţie mai uşuratică, am cutezat să fac o glumiţă, cerând pentru cafeaua pe care o beam conserva de lapte condensat, dar pronunţând apăsat: „lapte consensat".

Am fost pedepsit printr-o tăcere mormântală. Nimeni nu era dispus să accepte astfel de aiureli ghiduşe.

79 Walter Jens (1923-2013) - profesor de retorică, istoric literar şi scriitor german.

„Orfanii” nu concepeau să caute consensul decât cu maximă gravitate.

N-am mai găsit pe cineva să-mi acorde vreo atenţie decât noaptea, când – într-un cort special amenajat pentru lectură şi în vreme ce afară ploua constant – le-am citit altora până la miezul nopţii unul sau două capitole din romanul *Casandra* al Christei Wolf; şi, în timp ce ploua şi ploua, ascultătorii mei urmăreau firul poveştii despre pedepsirea unei femei care nu era în stare să extragă decât ştiri rele din viitor şi era gata mai degrabă să moară decât să cadă la consens cu judecătorii ei.

Niciuna, nici alta! La litera C nu vei găsi în dicţionarul Fraţilor Grimm nici cuvântul „consens”, nici – cu-atât mai puţin – *Casandra*. Şi se-nţelege că nici Calcutta, acel oraş exemplar în care Ute şi cu mine – după ce romanul meu *Şobolanca* fusese condamnat de un cor de critici, tot astfel cum se-ntâmplase înainte vreme şi cu *Casandra* – am ajuns în decursul unei jumătăţi de an la nişte concluzii atât de cutremurătoare, încât niciun consens n-ar fi reuşit să le mai aplaneze.

În slum-urile din Calcutta, zeiţa Kali întruchipează principiul violenţei, generând o violenţă care duce până la distrugerea a tot ce există. În jurul şoldurilor şi-a petrecut un şirag de capete ale unor sceleraţi pe care chiar ea i-a descăpăţânat. Despre asta ar fi trebuit să vorbesc cu Heinar Kipphardt, dar noi doi nu mai aveam nimic să ne spunem.

La fel de concis, fără vorbe, s-o fi petrecut şi întâlnirea de mai târziu dintre Jacob Grimm şi Hoffmann von Fallersleben. Cele nespuse. Care rămân în chip de cicatrice. Ceea ce nu poate fi lecuit de niciun consens, pe când timpul, gămanul, a trecut peste. Dar care totuşi a avut o cauză şi o dată precisă: aniversarea lui Wilhelm, caietul-program, cu pagini goale, al unui teatru, expulzarea poetului Fallersleben, concedierea lui Kipphardt, saltul de la violenţa verbală la cea mortală.

Una s-a întâmplat cu puţini ani înaintea Revoluţiei din 1848 şi a morţilor ei din martie; iar cearta din jurul

listelor de înlăturare a fost consecinţa revoluţiei proclamate în ’68, care se consumase în coruri vorbite, manifeste, greve paşnice de tip sit m şi discuţii. Ca întotdeauna, la urmă s-au numărat morţii. Şi de fiecare dată a urmat o tăcere de plumb. În acea vreme am scris o poezie cu titlul „După care”, la finalul căreia conchideam: „După care primim acasă nota de plată. Datoriile noastre nu uită de noi”.

Ar fi putut oare Wilhelm Grimm – care-şi rezervase litera D, dar care, altminteri, se ţinea aparent nepăsător deoparte de căutatul cuvintelor – să ajungă la o concluzie asemănătoare? Sau poate Jacob, care – deşi fără chef – se mai ocupa încă şi-acum de litera C? Probabil că nu. Ambii păreau să se fi abstras din suita de evenimente ale epocii prerevoluţionare. Pe cunoscuta gravură făcută de mâna lui Ludwig Emil, cei doi ne apar sublimi, de parcă ar fi propriul lor monument. Ca dublu portret din profil, gravura avea să împodobească mai târziu coperţile unor cărţi, făcându-le chipul cunoscut în lumea întreagă.

Pentru a-i elibera din poza lor încremenită, va trebui să mă desprind de această imagine a lor şi să-i readuc în sfârşit la matca obişnuită, după o îndelungată boală. Şi iată-i deodată iar zilnic la plimbare, de cum o permite vremea, împinşi de la spate de Dorothea, nevasta lui Wilhelm, care-i ştie cât sunt de sedentari; aşa că ambii, neputând s-o scoată altfel la capăt, pe tăcute, în mintea lor ori cu jumătate de glas, s-au apucat iar să înlănţuie şiruri de vorbe.

Fiecare dintre ei merge ca de obicei pe drumurile sale – drumuri netezite de Lenne –, pe care spre supărarea lor dau câteodată peste fumători de pipă sau trabucuri, asta deşi, după o scurtă perioadă, fumatul a fost din nou interzis în Tiergarten; apoi însă, fraţii se întâlnesc iar unul cu celălalt, făcând schimb de cuvinte culese de fiecare.

Cum însă litera C, presupunem, continuă să-i dea bătăi de cap lui Jacob din cauza activului redus de cuvinte, iar după o mai lungă ezitare s-a decis să sară peste criză (*Crise*) pentru a i-o încredinţa literei K (*Krise*), îi propune

fratelui său să ia în considerare valenţele multiple ale lui *ch*. După cum afirmă el însuşi, îi face plăcere să audă „sunetele finale şi mediale laringalaspirate ale germanei de sus”. Şi-l aud înşirând monosilabele *Bach*, *Dach*, *Blech*, *Buch*, dar şi *frech*, *dich*, *ich*.

Îndemnat de Jacob, Wilhelm adaugă şirului cuvinte bisilabice, care se termină cu sunetul gutural. *Bottich*, spune el, *Rettich*. După care rosteşte cuvinte de două şi trei silabe care conţin un *ch* medial: *Sache*, *Rache*, *Sprache* şi *suchen*, *fluchen* sau *versprochen*, *gebrochen*.

Se află pe un pod cu parapet forjat cu graţie, care se arcuieşte peste o apă. Tufişuri la stânga, la dreapta. Dintr-o parte, razele soarelui frânte-n frunziş. O raţă cu progenitura ei în siaj. Jacob atrage atenţia asupra sunetului gutural înainte de *t*, din *Aufzucht*, şi-s – care are la bază goticul *k*. *Flucht*, spune el, *Docht*, *Nacht*. Iar înainte *de a*, la anumite cuvinte sunetul devine un *k* \ *Wachs*, *Fuchs* sau *Achse*.

Wilhelm e sigur că iniţial *Block* se pronunţa *Bloch*. De aici ajunge la *de* – de la *Stock* şi *Pflock*, la *Glücke* şi *Zucker*.

Cum însă au ajuns acum în apropiere de Luiseninsel, Jacob atrage atenţia asupra unui pescărel moţat de la care nu-şi mai dezlipeşte privirea.

Se despart, pentru ca după alte drumuri mai drepte sau mai ocolite prin Tiergarten, parcurse fiecare de unul singur, să se întâlnească din nou. În faţa soclului unui monument pe care-i aşezat, mai la înălţime, un principe elector brandenburgic, lui Wilhelm îi vine cheful să cerceteze mai îndeaproape diminutivele în formele lor principale.

Jacob intră în joc, spunând ca pe apă câteva care se termină în – *chen*: *Brüstchen* (pieptişor), *Kindehen* (copilaş), neuitând să amintească şi de formele timpurii gotice şi germane vechi precum *Prustili* şi *Chindili*.

După ce Wilhelm aduce o completare la forma diminutivală anterioară, pomenind de alintătorul – *lein*: *Knäblein* (băieţel), *Männlein* (bărbăţel), cei doi dau peste

o bancă de piatră aflată la umbra unor tufişuri de ienupăr.

Jacob mai adaugă ceva din izvoare vechi: *Vögelchin* (păsăruică), spune el, pentru ca apoi, pomenind de forma uzuală *Vögelchen* (păsărică), să facă trimitere la poeţii baroci Opitz şi Lohenstein.

Lui Wilhelm – el nu pare foarte atent şi-i comentează muşcător, asemuindu-i cu galinaceele, pe cei câţiva plimbăreţi care trec pe lângă ei în haine pestriţe şi care, cum spune berlinezul, au ieşit la „iarbă verde” – îi vin în minte titlurile unora dintre basmele sale, în care unele diminutivări afectuoase mai atenuează din grozăvia răului: „Frăţior şi surioară”, „Ulcica cu păsat”, „Un-ochişor, Doi-ochişori, Trei-ochişori”, „Moartea găinuşei”... Nu poate să se mai oprească şi continuă enumerând câţiva dintre membrii celeilalte familii ale sale, ca pe nişte suflete înrudite: pe viteazul Croitoraş, pe Degeţel, dar şi pe Fetiţa fără mâini, după care aruncă o privire iute într-o oglindă-oglinjoară, zărind-o acolo pe Albă-ca-Zăpada...

Jacob, în schimb, care mai târziu va scrie un studiu mai amplu despre folosirea diminutivului, se încăpăţânează să ordoneze sistematic întrebuinţarea diferită a diminutivului în – *chen* şi – *lein*. E-adevărat, spune el, că „se foloseşte *Männlein*, dar şi *Männchen*, la fel cum încă în germana veche se spunea *mannilo* şi *mannecho*, însă altminteri diminutivul în – *chen* se întrebuinţează mai mult în proza vieţii cotidiene, aşa cum cel în – *lein* e rezervat poeziei şi vorbirii înflăcărate, motiv pentru care – *chen* sună mai natural, iar – *lein* – mai nobil şi mai solemn”.

Wilhelm, care dintr-odată s-a ridicat în picioare şi vrea să meargă mai departe până la heleşteul cu peştişori aurii, obiectează spunând că joacă un rol şi tonalitatea vorbirii. De aceea, când vorbim duios, spunem, de pildă, nu „ochiuleţ”, ci „ochişor”.

La care Jacob aduce unele completări. În drum spre peştişorii aurii şi Venus cea pe jumătate goală, îl aud că mormăie:

— Nu „râurel”, ci „râuşor”. Apoi mai adaugă: Cu toate astea, tonul mai elevat al lui – *lein* e echivalent cu cel

familiar al lui – *chen*. Spunem *Männchen* şi *Weibchen* (femeiuţă), dar *Biblia* lui Luther vorbeşte de *Männlein* şi *Weiblein* (femeiuşă).

— Dar spunem „bărbăţel", pe când „bărbătuş" înseamnă altceva; din măgar facem mai degrabă „măgăruş" decât „măgărel" – oare nu i se spune şi „urechilă"? –, în schimb, asinul e asin sadea, şi dacă, totuşi – atunci „asinel", nu şi „asinuş" ori „asinuţ".

— Şi zicem: „puţintel" şi „puţinei", poate şi „puţinteluş", dar nu „puţintuş" sau „puţintuţ".

— Dar în germana de sus se aude ades *bissel* (niţel).

Văzând bordurile de flori din marginea de drum ducând la scaunele şi mesele îmbietoare din piaţa An den Zelten, lui Wilhelm îi vin însă acum în minte nume de flori: părăluţe şi panseluţe, garofiţe şi ciuboţica-cucului.

Asta în timp ce Iacob insistă că „punctişor" sau „punctuleţ" e mai precis ca simplul „punct", iar „fărâmitura" e mai mică decât „fărâma".

De altfel, zice el, Lessing îi spune unui bătrân cumsecade, „moşneguţul meu".

Până şi adverbele se supun diminutivării, spune Wilhelm. Mai ştie că limba poporului potriveşte îndrăzneţ şi zburdalnic cuvinte ce micşorează: „Bonjurică!", de pildă.

Apoi însă, în timp ce s-au aşezat deja să bea o cafea, sau o moca, cum i se mai spune, în piaţa An den Zelten, unde la alte mese şed cucoane durdulii cărora li se servesc prăjiturele, iar umbreluţele lor de soare aruncă umbre (sau umbrişoare? umbriţe?) ce îmblânzesc căldura, Jacob revine la litera C şi la predispoziţia ei pentru schimbare. Spune ceea ce mai târziu va pune pe hârtie: „Când s-a încetăţenit mai demult, în locul franţuzescului *ch* se mai scrie şi *sch*, aşa de pildă în cazul cuvântului *Schaffot* (eşafod), dar continuăm să spunem *charmant*..."

În timp ce la marginea parcului Tiergarten Fraţiorii Grimm variază mai departe diminutivul şi definesc caracterul cameleonic al literei C ca pe ceva confuz, fiindcă nedeterminat, îmi amintesc că am trăit în urmă cu mulţi ani într-un sat numit Wewelsfleth, în câmpia

Wilstermarsch din Holstein, în apropiere de digul fluviilor Stör şi Elba. Pe drumul spre atelierul meu, mă întâlneam acolo des cu un bătrân; ca refugiat din Prusia răsăriteană, acesta era unul din numeroşii exilaţi care, după război, ajunseseră să se statornicească în Vest, chiar dacă nu şi să se simtă aici ca acasă. Vorbea în graiul lui tărăgănat din nord şi vorbirea lui respira o căldură prietenoasă, de grajd. Avea mereu pe buze sufixul – *kait*: *Ludrigkait* (scârnăvie), *Damlichkait* (nătângie), *Erbărmlichkait* (jălnicie). Când se afla îndărătul gardului, printre floarea-soarelui, îşi scotea şapca cu cozoroc şi mă saluta cu vorbele:

— Ee, drăguţule, cu poletica cum mai stăm?

Adresându-mi-se pe acest ton prietenos-familiar, îi dădeam lămuriri despre starea vremii în Războiul Rece şi-i povesteam din mărunţişurile vieţii democratice cotidiene.

— Măă, ce ţi-e şi cu dreptătatea democratică! făcea el scărpinându-şi scăfârlia pe sub şapcă.

Iată însă că, odată cu această invocare a democraţiei ce nu-ţi putea scăpa auzului, litera D se vâră şi ea în discuţie. D ca „damă” şi ca „dudă”. El spune da şi pe dată te-ai dumirit. Cu D-ul, cele trei articole germane stau drepţi: *der, die, das*. Absurditatea acestora e de speţă nemţească, făcându-i pe toţi bobocii într-ale abecedarului, fie ei autohtoni ori imigraţi, să pară nişte nerozi, fiindcă nu vor să priceapă de ce *der Laut* (sunetul) e de gen masculin, *die Sprache* (limba) – de gen feminin, iar *das Wort* (cuvântul) – de gen neutru.

J>

Degeţel şi gros-cât-deştu’

„După cum *teutsch* stătea odinioară pentru *deutsch* (german), Luther mai folosea *tunkel* pentru *dunkel* (întunecat) şi *tickten* pentru *dichten* (a face poezii)”, spuse Wilhelm, căruia Jacob îi încredinţase litera D.

După o introducere savantă, în care – luând-o de la azbuche – trecuse în revistă tot Evul Mediu, nescăpând picior de poet de la Freidank până la Walther von der Vogelweide[80], şi-a început litera D cu demonstrativul *da*

80 Freidank (m. cca. 1233) - cleric vagant, autorul unei cule- gerei de

(aici): *Ei stent da, das Buch liegt da* (El stă aici, cartea se află aici). După care l-a mai întărit cu imprecaţia lui Goethe: „Pfui, ci scuipaţi-o în faţă pe putoarea d-aci!”. Avea de gând ca, trecând prin cuvinte precum „dar”, „des”, „dig”, „dos”, să sfârşească cu *dwatsch* – ceea ce-i totuna cu „bleg” şi „tont”.

Oare i-ar fi putut trece prin cap, începând D-ul cu *da*, că *dada* (bâiguiala de prunc) avea mai târziu să fie spaima burghezilor şi că i se va atârna în coadă un – *ism*? Pe când aveam trei ani, fiindu-mi imposibil să-i pronunţ prenumele de Waltraut, o strigam pe surioara mea „Daddau”, şi la fel fac şi azi.

Dar mă-ntreb: de ce a renunţat Wilhelm să strecoare între „diacon” şi „diamant”, cuvântul „dialect”? Că doar apreciase drept exemplar basmul dialectal „Pescarul şi muierea lui”, povestit în germana de jos, iar graiul din Hessa, cum putem presupune, îi rămăsese familiar până la adânci bătrâneţi, folosindu-se de el când vorbea – ori să spun mai degrabă în discuţiile sau dialogurile? – cu Bettina, care în vremea când mai erau apropiaţi şedea deseori lângă el pe divan, aruncând în jur cu păsărele împăturite din hârtie.

Bettina nu ştia să ţină cuvintele pentru sine: încă de-atunci când, fiind un deşt de fată descurcăreaţă, îl descususe pe bătrânul Goethe; şi cKiar în 1843, cuvintele dădeau pe dinafară din ea precum păsatul din ulcică, într-atât de tare – şi dorea să publice în sfârşit pălăvrăgeala ei cu mama lui Goethe, cu „madam Rath”, sub titlul *Cartea asta îi aparţine Regelui*. Cu dondăneala ce-i era proprie, căuta acum să-l lămurească pe Wilhelm, prietenul ei din tinereţe, de stringenţa unei prezentări socratice: „Trebe acu s-o scol din groapă pe bătrâna madam Rath, să-i citez bietul duh dezorientat, năuc, pentru ca dumnealui să se bată pentru mine şi să se sfădească cu burtă-verzimea, pân’ ce iese dintr-asta frântura de adevăr! A trebuit să-i pun totu-n gură, că altminteri nu m-ar fi crezut nimenea”.

---

aforisme rimate; Walther von der Vogelweide (cca 1170-1230) - minnesinger, cel mai important poet german al Evului Mediu.

Chiar la început – călătoria cu trăsura la Darmstadt. Un diluviu de vorbe: „D'apoi, şi ce?!". O debandadă Frankfurteză şi-o filosofare sprinţară despre una-alta şi poamele câte mai cad din pomul cunoaşterii, când văduvioara lui Arnim, cu îndrăzneală dementă, îl scutură spre a doborî şi dărâma orice dobitocie.

Dimpotrivă, anexa la *Maieutica doamnei Rath* – adică relatarea unui student pe care Bettina îl cunoscuse la cei doi Grimm acasă, în Lennestrasse şi pe care-l luase în slujbă, plătindu-i cincizeci de taleri – nu trăda prin nimic graiul helvetic, deşi documentaţia cu pricina, un reportaj social lucid, purta titlul „Experienţele trăite în Vogtland de un tânăr elveţian".

Pentru prima oară erau documentate aici sărăcia şi mizeria de la porţile Berlinului – Poarta Hamburg, Poarta Oranienburg –, în aşa-numitul Vogtland, unde ţesători şomeri sosiţi de la ţară la oraş, soldaţi invalizi şi văduve cu copii alungate din cartierele urbane formaseră „coloniile săracilor". Ce se petrecea aici era înjositor.

Heinrich Grunholzer, studentul pomenit, scria în introducere: „Cel mai uşor e să treci cu vederea acea parte din societatea săracilor care trăieşte în aşa-numitele case pentru o familie. Acestea sunt împărţite în multe odăiţe, care slujesc fiecare câte unei familii la câştigarea existenţei, la dormit şi ca bucătărie. În 400 de încăperi locuiesc 2.500 de oameni. Am vizitat aici multe familii, ajungând să-mi formez o imagine despre condiţiile lor de viaţă. În odaia de subsol cu numărul 3, am dat peste un tăietor de lemne cu piciorul bolnav. În odaia cu numărul 69 locuieşte ţesătorul de pânzeturi Berwig. N-a mai găsit de lucru în meseria lui şi a venit de şase ani la Berlin ca să lucreze ca salahor. Nevasta va naşte curând cel de-al zecelea copil. Şase dintre copiii lor mai trăiesc..."

Ce mai urmează e zbatere deznădăjduită, degringoladă dezolantă, lipsă de la o cămăruţă la alta, pentru care cuvântul-titlu ar putea fi *deposedare* ori *despuiere* lucie sau, folosind un cuvânt de azi: *deficit*. Ca mărturie în acest sens, în „Sfânta Evanghelie după Luca"

fiul risipitor, „după ce a cheltuit partea sa din avere… a rămas despuiat de toate”. Iar Lessing pesemne că se are în vedere pe sine atunci când scrie: „Soarta aşa a vrut-o iată-ne veci: tu, barde, despuiat prin lume treci!”. Iar Gryphius e de părere că „prea mult dres şi suliman pot despuia un chip de orice frumuseţe”.

Cu totul altfel au fost despuiaţi ţesătorii din Silezia, în 1844, când răscoala lor a fost înăbuşită de armata prusacă cu focuri de mitralii. Motiv pentru care Bettina l-a copleşit din nou zadarnic pe rege cu scrisorile ei. Când tot mai mulţi ţesători din satele din Silezia şi Vogtland s-au îndesat în suburbiile Berlinului, până şi spiritele liberale, printre care şi Alexander von Humboldt, s-au indignat împotriva fabricantului de pânzeturi Zwanziger, fiindcă acesta îi îndemnase pe înfometaţi să-şi potolească foamea cu furaje tocate. Lucrul ăsta n-ar fi trebuit spus sau, cel puţin) nu trâmbiţat aşa de pe faţă.

Când, cu numai cincizeci de ani mai târziu, aceşti flămânzi l-au decis pe un tânăr dramaturg, pe numele lui Gerhart Hauptmann[81], să-şi scrie piesa *Ţesătorii*, în desfăşurarea dramatică a căreia pe fabricantul de tristă faimă îl cheamă Dreissiger, s-a ajuns la un scandal în teatru şi la încercarea de interzicere a altor reprezentaţii, pentru a stăvili succesul spectacolului, care a avut ecou în toată Germania.

Ni s-a transmis data premierei la teatrul Freie Buhne din Berlin – 1893; conform relatărilor unor martori din epocă, la premieră au asistat Wilhelm Liebknecht[82] şi

August Bebel; eu, însă, ştiu doar că, pe la începutul anilor ’70 ai secolului trecut, şeful Centrului de şcolarizare Sprockhövel al igMetall m-a invitat acolo: urma ca, în faţa comitetelor de întreprindere, adunate pentru a fi instruite despre drepturile participării la luarea deciziilor, dobândite după lupte îndârjite, să ţin în completare un

---

81 Gerhart Hauptmann (1862-1946) - dramaturg şi scriitor german, laureat al Premiului Nobel pentru Literatură în 1912.

82 Wilhelm Liebknecht (1826-1900) - om politic, unul dintre fondatorii Partidul Social-Democrat din Germania (SPD).

curs de literatură pe tema „Literatura şi munca”.

Pentru început m-am izbit de refuzul celorlalţi docenţi. La o discuţie pregătitoare s-a spus: „Aşa ceva e un lux burghez. Literatura nu face decât să abată atenţia colegilor noştri de la acţiunile necesare, de la demonstraţiile iminente”.

Mi s-a reproşat că doresc să disipez prin discuţii sterile presiunea politică reală, „Ştim doar – divagaţii şi digresiuni ce nu duc la nimic!”

După dezbateri îndelungi, dorinţa nu mi-a mai fost refuzată: voiam să lămuresc, dialogând cu duzina de comitete de întreprindere proaspăt sosite, dacă nu cumva există totuşi un interes cât de mic şi pentru literatură. Aşa încât le-am propus bărbaţilor aşezaţi în semicerc, originari din apropiatul bazin carbonifer Ruhrpott – n-aveam niciun dubiu după felul cum vorbeau –, să citim împreunăţ *esătorii* lui Hauptmann, să discutăm datele istorice ale răscoalei ţesătorilor, aşadar să căutăm să demonstrăm „relevanţa” (un cuvânt des folosit în acei ani) durabilă a conflictelor de clasă şi, de asemenea, să comparăm discursul dramatic al fabricantului de barhet Dreissiger cu articolele de fond actuale din *Frankfurter Allgemeine Zeitung*. Mi s-a părut că observ un interes crescând nu doar la comitetele de întreprindere, dar chiar şi la câţiva dintre docenţii tineri. Urma ca prelegerile mele „decadent-burgheze” să dureze şi să fie îndurate de trei ori câte două ceasuri.

Drept care am distribuit volumaşele editurii Reclam. Şi-am citit scenă după scenă. Şi-am declamat discursul lui Dreissiger, cu pasajul pe care-l rosteşte acesta în faţa ţesătorilor nemulţumiţi: „Afacerile sunt pe dric, o ştiţi şi singuri. Dau bani de la mine în loc să câştig. Dacă totuşi mă îngrijesc ca ţesătorii mei să aibă mereu de muncă, am pretenţia ca acest lucru să fie recunoscut”.

Tonul le era cunoscut şi celor din faţa mea. Văicăreala fabricanţilor e de durată. Exclamaţii precum cea ieşită din gura lui Dreissiger: „Fabricantul e ţapul ispăşitor!”, le cunoşteau bine ca titluri de pagina întâi din

ziare. De câte ori presa burgheză voia să destrame doleanţele sindicatelor, din lamentaţiile ei bine temperate răzbătea tonul inconfundabil al nemuritorului Dreissiger, cel care diminuează salariile cu orice preţ: „Un asemenea bărbat are şi el griji şi nopţi albe şi-nfruntă riscuri mari, despre care muncitorul nici nu visează, iar uneori nici nu mai ştie unde-i e capul de-atâta împărţit şi adunat şi înmulţit, de-atâtea socoteli şi parasocoteli, şi trebuie să judece, să chibzuiască şi mereu să se bată şi războiască cum ar veni pe viaţă şi pe moarte, aşa încât nu trece zi fără daraveri şi deficit...”

Tonuri de-acestea sau similare le erau bine cunoscute comitetelor de întreprindere. Jelania lui Dreissiger – „Câţi nu se agaţă de fabricant, câţi nu caută să-l stoarcă vrând să trăiască de pe urma lui!” – îi făcea să râdă de caraghioasă ce li se părea. Doar cu germana sileziană din piesă, vorbită de ţesătorii înfometaţi, au avut la început bătăi de cap, de pildă când bătrânul Hilse vorbeşte de vârtelniţă, iar bătrâna Hilse îi răspunde: „Păi, ad-o, ad-o, tataie”, la care bătrânul Hilse îi pune în faţă depănătoarea, zicând în bolovănosul său grai: *Sieh ock, ich wollt’ d’rsch ja zu geme abnehmen*...

Poate că, totuşi, unora dintre membrii comitetelor de întreprindere, care proveneau din familii sileziene de surghiuniţi, iar limba vorbită în zona Ruhrului se hrănise din numeroase dialecte, graiul ţesătorilor lui Hauptmann nu li se părea din cale-afară de străin. Chiar îşi împărţiseră unele roluri, citeau şi ei cu voce tare. Până şi digresiunile mele istorice au fost bine primite, aşa de pildă citatul din „Raportul despre sărăcie” întocmit de studentul elveţian, care la porţile Berlinului făcuse muncă de cercetare în mahalale pentru *Cartea asta îi aparţine Regelui* a Bettinei: „Odăiţa cu numărul 53. Ţesătorul Hambach are cinci copii micuţi. Face caşmir cu dungi colorate şi câştigă în două săptămâni 3 taleri. A rămas dator cu câţiva taleri pentru chirie. Majoritatea hainelor au fost amanetate. Fata de nouă ani a plâns amarnic când a trebuit să-i ducă creditorului şalul mamei. Vreme de două zile întreaga

familie n-a mâncat nimic altceva decât pâine de patru parale...”

Când le-am declamat poezia lui Heine, „Ţesătorii silezieni”, pe care poetul o scrisese în exilul parizian, inspirat de răscoala din 1844 a ţesătorilor de la Petersau şi Langenbielau, comitetele de întreprindere s-au înspăimântat, de parcă ar fi simţit în ceafă suflarea de gheaţă a celor trei versuri ale sale: „Îţi ţesem, Germanie, giulgiul de moarte, / Blestem întreit în urzeala-i să poarte – / Noi ţesem, noi ţesem!”[83]. La fel şi când i-am îndemnat să-şi treacă din mână în mână un album cu gravurile lui Käthe Koliwitz despre răscoala ţesătorilor. L-au frunzărit grăbit şi numai unul singur dintre ei, un bărbat mai în vârstă, a întors pagină cu pagină, cu încetineală şi în tăcere, de parcă ar fi încercat să se vadă ca ţesător, transpus în trecut.

Abia când m-am întins prea mult – mai întâi amintind de teza lui Marx şi Engels conform căreia răzvrătirea revoluţionară împotriva capitalului şi a exploatării va porni din regiunile puternic industrializate, unde proletariatul s-a organizat, iar apoi declarând că această afirmaţie s-a dovedit a fi falsă, căci, dimpotrivă, cei care s-au răsculat au fost ţesătorii de la ţară, cu frică de Dumnezeu şi dezorganizaţi –, niciunul dintre cei care şedeau împreună cu mine la masa discuţiilor n-a vrut să mă aprobe. Iar când am continuat să divaghez şi să mă pierd în meandrele istoriei, vorbindu-le despre Decretele de la Karlsbad, despre „prigoana demagogilor”[84] şi pomenind de Arndt şi

---

83 Heinrich Heine, „Ţesătorii silezieni", trad. de Lazăr Iliescu, în volumul Versuri, note, comentarii şi glosar de Alfred Margul-Sperber, ESPLA, Bucureşti, 1956, p 489.

84 Aşa-numitele Decrete de la Karlsbad, din 1819, au rezultat din conferinţele ministeriale la care au participat cele mai influente state din Confederaţia germană şi erau urmarea spaimei de revoluţie resimţite la multe dintre curţile germane din acea epocă. „Decretele" au însemnat, printre altele, o înăsprire a cenzurii, interdicţia de-a mai ţine cursuri universitare pentru profesorii de orientare liberală şi, în general, o serie de măsuri de restrîngere a libertăţilor cetăţeneşti. Ideile liberale şi naţionale erau percepute ca instigare la dezordine, iar

de Buchner, de Herwegh, Freiligrath, Fallersleben, pe deasupra complicându-mă excesiv şi vrând să demonstrez cu documente înţelegerea contradictorie a democraţiei înainte şi după Revoluţia de la 1848, atenţia celor de faţă a dispărut. Unii căscau.

După fiecare rundă de discuţii, aşa cum s-a întâmplat şi după ultima, beam cu toţii bere de Dortmund, cum cred a-mi aminti destul de desluşit, şi îndrugam verzi şi uscate. Printre altele, am discutat despre „Dălii Dălii", o emisiune televizată, şi de asemenea despre fotbal.

A rămas la acest unic curs de literatură la Centrul de şcolarizare Sprockhövel al igMetall. Nu mai este cerere, mi s-a spus. Au urmat greve de durată, demonstraţii. Democraţia se demonstra prin interminabile dezbateri despre decrete, care aveau drept urmare interdicţia de-a mai profesa. Se discuta, disecând, de asta, de aia, diametral diferit despre una şi alta, doleanţe, îndrumări sau directive, dojeni şi dăscăleli, deosebiri şi dezacorduri conciliabile. Era vorba, desigur, pur şi simplu, şi despre *Dasein*, despre „existenţă" – sau mai precis: despre „a fi", „a exista *aici* (*da sein*) " –, căreia Wilhelm Grimm, cum văd, nu i-a dedicat decât o coloană.

După ştiinţa sa, cuvântul apăruse abia în secolul al XVIII-lea, când *Dasein* n-a însemnat mai întâi decât „prezent" şi „prezenţă". Abia după aceea a fost folosit în sensul mai elevat, ca de exemplu de Fichte, pentru care „existenţa divină înseamnă fiinţare nemijlocită, existenţă vie şi puternică".

Goethe, spune Wilhelm, iubeşte cuvântul *Dasein*: „siguranţa existenţei burgheze". Cu scrierea cu literă mică preluată de la fratele său (care a impus dicţionarului această măsură draconică), Wilhelm înşiruie citate în care Goethe, regele poeţilor, celebrează existenţa, ca atunci când spune că „bogăţiile moştenite au înlesnit desăvârşita lejeritate a existenţei". Sau: „confortul lăuntric al

---

susţinătorii lor erau urmăriţi ca aşa-zişi „demagogi" care agitau poporul. Grass citează în continuare cîteva nume de scriitori persecutaţi pentru asemenea idei.

existenţei sale părea a-i cuprinde pe toţi ascultătorii lui”.

Încă nu s-a aprins dura „luptă pentru existenţă”, aşa cum o vor declanşa interpretările defectuoase de mai târziu ale doctrinei lui Darwin despre dezvoltarea speciilor. Curând, prin renunţarea la silaba *da* (aici) din început, va domina *das Sein* (fiinţarea pură). De-atunci încoace îi avem pe cei care sunt, de-o parte, şi pe cei care-au uitat că sunt, de cealaltă.

Dar despre toate astea – despre distincţia dintre *Seiende* şi *Seinsvergessene* şi despre *Sein und Zeit* – Wilhelm nu bănuieşte nimic. Constată, însă, că la Schiller cuvântul *Dasein* apare „mai puţin frecvent”. Doar asupra „plicticoasei nedeosebiri a existenţei” mai atrage el atenţia, existenţa slujindu-i la nevoie de noţiune abstractă: „Orice desăvârşire a trebuit să dobândească existenţă în deplinătatea lumii”.

Pentru că, însă, chiar de la început mai tânărul Grimm, după ce abia se apucase să-i dedice literei D o introducere de o coloană, s-a văzut nevoit să demonstreze inconstanţa dintre D şi T, iar apoi a ajuns în mod necesar la silaba *da*, iată dar din nou da-ul, dichisit cu cele mai delicate citate, printre care şi acesta al lui Goethe: „dibaci îndoi ce-i drept în strâmb, şi-aflai de-a-ndoaselea că dăunaşu-i delincvent”.

După care urmează un şir de cuvinte cu da – „dacă”, „dactil”, „dafin”... Dar puţin înainte mai e trecut un cuvânt azi dispărut: *Dafant*, adică „tafta”. Şi *däffeln* – „a bate”, „a ciocăni”.

Cuvinţelele „dacă”... „dar”... „de”... Ai luat-o de bună? De, ce să-ţi fac. Cutare e bogat, dar strâns la pungă. Credeai că-i darnic? Dimpotrivă. Da’ ce căşti gura la mine? „Dar dacă, dimpotrivă, o educare slugarnică strivit-a încă în inima-mi tânără sămânţa delicată a iubirii?” (Schiller) Când o iei cu „dimpotrivă”, poţi să invoci durabilele daune îndurate în copilărie şi să te debarasezi (ori, de doreşti, să te descotoroseşti) de orice datorie. Sau... dimpotrivă! „Mă ia amarnic dimpotrivă, să trebuiască să-mi ucid stăpânul”. (Hans Sachs) Când însă, dimpotrivă, cineva a fost ajutat şi-

n schimb îşi zălogeşte devotamentul, deci dă devotament contra sau pentru ajutor, atunci, desigur, pro sau, dimpotrivă, contra-i totuna-n devălmăşie. „Contra pledează că mireasa-i slută, dar dimpotrivă, pro, că e deşteaptă”. Şi alte câteva exemple pro şi contra, pentru ca până la urmă pe orice oală să îndesi capacul şi-n orice doapă de muiere să se-ndese dopul.

Asta-mi aminteşte că în timpul luptei electorale, care avea să poarte în 1969 prin toată ţara Iniţiativa Alegătorilor înfiinţată de mine, am vrut să-i dau unui ziar electoral social-democrat numele de *Pro*. Însă pe dată am şi primit multe argumente contra de la autorii pe care i-am solicitat să colaboreze. Câţiva dintre ei – exersaţi de ani în şir să fie contra, aşa cum Partidul Social-Democrat se exersase întru aceasta vreme de-un secol – au declarat că la nevoie sunt gata să-şi pună la bătaie contraargumentele pentru a scrie „pro”.

A fi pentru ceva era de-a dreptul dubios. Să fii împotrivă, din contra, te onora. Cine vota pentru era socotit de îndelung exersaţii „refuznici” ca făcând parte din masa obtuză de aprobăitori. Disputa ne delecta, nefiind, nici unii, nici alţii, diletanţi în „da” şi „nu”, ci doctori în domeniu. Aceste două cuvinţele, „pro” şi „contra”, erau sarea şi piperul oricărei dezbateri. Cine-i tare în a fi contra se deprimă şi se debilitează de îndată ce vrea să fie pentru – declină şi degringolează.

Dar poţi fi contra din principiu şi totuşi, cu rezerve, pentru: ce-i drept, de fapt sau cu rezerve, sunt de data asta pentru. Uneori e destul să te-arăţi pro cu un dram de ironie, păstrându-ţi demnitatea cu un contra ascuns în mânecă. Eram tari în de-alde astea.

După o dispută (sau un discurs – cum se mai spunea pe-atunci) de durată, istoricii Jăckel şi Sontheimer, ba chiar şi ziaristul Gaus[85], au fost în cele din urmă pentru

85 Eberhard Jäckel (n. 1929) - istoric german specializat în istoria naţional-socialismului; Kurt Sontheimer (1928- 2005) - politolog şi istoric german; Günter Gaus (1929- 2004) - ziarist, diplomat şi politician german.

Pro şi-aşa se face că ziarul nostru, care se prezenta destul de moţat-bălţat şi dichisit, a putut totuşi fi tipărit în tiraj mare, apărând sub acest nume al său provocator. Şi pentru că în el mai amestecaserăm şi îndeajuns de mult contra, ziarul a contribuit la succesul acţiunii noastre „Cetăţenii îl votează pe Brandt”.

De-aici (sau „de aice”, sau „de-acia”, cum se spunea mai demultişor) se trage indecisa, fluctuanta existenţă a democraţiei. Asta îi şi asigură sfada durabilă. Aşa a fost încă din vremea când democraţia mai trecea drept un cuvânt, desigur, dezirabil, dar fără doar şi poate discutabil. Motiv pentru care Fraţii Grimm, ca să-şi asigure o cât mai durabilă, discretă, domoală existenţă ca doi domni docţi şi erudiţi de cabinet, aveau grijă să păstreze o distanţă dubitativă faţă de orice pro şi contra al epocii lor. Nici nu căutau apropierea de înaltele treburi de stat în Casa Savigny – acesta era un distins ministru al Justiţiei sub regele Frederic-Wilhelm al IV-lea, iar în salonul lui lucrurile decurgeau după rigidele deprinderi curteneşti şi musafirii erau serviţi sau, dimpotrivă, deserviţi de lachei în livrele –, nici nu împărtăşeau neliniştea lăuntrică a Bettinei, mereu în căutare de diferende, dezacorduri şi dispute, nelinişte care se exprima când radical-democratic, când constituţional ori chiar get-beget creştineşte şi comunist, dar totdeauna într-un diluviu de cuvinte straşnice.

Înainte ca afacerea Fallersleben să-i fi îndepărtat, Jacob li se plângea în scrisori lui Dahimann şi Gervinus cât de mult îl deranjau numeroasele vizite care li se făceau în Lennéstrasse, mai cu seamă atunci când sosea văduva lui Arnim aducându-le ştiri despre dezbaterile din politica de zi cu zi. Discuţiile ei surescitate, nesfârşite, deşi întotdeauna atrăgătoare îl tulburau cu dezordinea, nerăbdarea şi agitaţia lor: „Natura ei e neobosită zi şi noapte...”

Dimpotrivă, Wilhelm – care oricum edita de mai mulţi ani opera postumă a lui Arnim împreună cu văduva sa – ţinea în secret cu Bettina, iar asta chiar şi atunci când se

produsese ruptura şi era mai curând ispitit să se mânie pe prietena sa. În afară de clipele de deprimare, Wilhelm era mai sociabil decât fratele lui, care mereu se autodisciplina cu îndârjire.

Îi rămăsese devotat Bettinei încă din tinereţe, pe când cei doi fraţi mai contribuiau cu sugestii şi texte la *Cornul fermecat al feciorașului*. În plus, fratele ei, Clemens, şi Achim von Arnim îl îndemnaseră să culeagă basmele din ţinutul Hessa, ciulind atent urechea la familiile cu sămânţă de vorbă la povestit – cum fusese familia Hassenpflug, de pildă; fireşte că la asta îl ajutase apoi şi Jacob, astfel că în 1812, pe când domnia lui Napoleon încă mai era apăsătoare, a putut apărea prima ediţie a *Basmelor*. Ce-i drept, tonul narativ dur, grosier din cauză că era neprelucrat, n-a atras un succes de vânzare. Abia când, în anul 1825, a fost scoasă o ediţie restrânsă, *Basmele* au început să placă graţie tonului Biedermeier rezultat în urma prelucrării lor temeinice. Trandafirii înfloreau acum cu mai puţini ghimpi. Tot ce la prima ediţie sunase dur şi drastic se domolise benefic de data asta: dejecţiile şi duhorile dispăruseră, de la masa pusă se ridica un miros îmbietor. Iar după ce-o digerase pe bunicuţă, lupul începuse să mănânce cretă.

Astfel *Basmele* şi-au găsit un public larg. Au apărut ediţii după ediţii. Traducerile au difuzat basmele în numeroase limbi, făcând cunoscute numele Fraţilor Grimm chiar dincolo de cercurile restrânse de cărturari.

The Grimm Brothers' Fairy Tales le poţi găsi până în ziua de azi şi în Noua Zeelandă, şi în Alaska, le poţi citi chiar şi pe internet. Sunt folosite pentru a formula întrebări la emisiunile televizate de tip „Cine ştie câştigă". Drumul parcurs de basmul german împreună cu Fraţii Grimm – de la Hanau şi Steinau, trecând prin Marburg, până la Baunatal, Kassel şi Göttingen – e jalonat cu dărnicie de monumente şi plăci comemorative, într-atât de faimoşi au ajuns Fraţii Grimm datorită unor personaje ca Rapunzel, Hänsel şi Gretel, Albă-ca-Zăpada, Scufiţa Roşie şi Frumoasa din Pădurea Adormită.

Pe Jacob mai degrabă l-o fi deranjat această faimă a lor care-i făcea populari; dar Wilhelm n-a uitat niciodată cine-l îndemnase atât de stăruitor să culeagă basme. De aceea îi şi adresase surorii şi văduvei prietenilor săi din tinereţe „Cuvântul înainte” la o altă ediţie a *Basmelor* apărută în primăvara anului 1843, la Berlin: „Această carte se întoarce iar la dumneavoastră aşa cum porumbelul plecat revine din nou în patrie, sorindu-se aici în tihnă...”

Şi spre finalul „Cuvântului înainte” mai citim: „De data asta, dragă Bettina, vă pot înmâna eu însumi cartea care altă dată vă venea de departe...” După care aminteşte de apropierea de Tiergarten, unde există o vegetaţie luxuriantă şi ape întunecate deasupra cărora „se-nalţă, zâmbitoare, divinitatea greacă”.

Wilhelm se referă la Bazinul lui Venus, mai târziu numit Heleşteul cu peştişori aurii, în apa căruia se oglindea, încă din perioada barocă, acea sculptură din piatră, golaşă cu desăvârşire de la buric: o damă bine, pe care chiar şi Jacob – de foarte aproape sau de la mică distanţă, dar totdeauna îndeaproape – o pipăia, cam deocheat, din ochi de câte ori dădea în drumurile lui prin parc peste dumneaei.

În acel timp, amenajarea acestui teren iniţial mlăştinos ca grădină peisagistică fusese deja încheiată prin desecări, îndiguiri şi rambleieri conform planurilor lui Lenne. Tiergarten se întindea de la Poarta Brandenburg şi piaţa An den Zelten până la fazaneria situată la vest şi la un canal de versor, numit mai târziu Landwehrkanal, de ambele părţi ale Charlottenburger Chaussee, care era un drum deopotrivă pentru trăsuri şi călăreţi; de aici se ramificau o sută şi mai bine de drumeaguri şi poteci, care te duceau la iazuri şi la insuliţele lor, până la Neuer See, trecând pe lângă desişuri de arbuşti şi pomi, peste pajişti deschizându-se spre pâlcuri de arbori deosebit de falnici, peste poduri, de-a lungul unor pârâuri, ajungând la rondouri de la care se ramificau iar alte drumeaguri. Şi pretutindeni dădeai peste sculpturi din piatră: divinităţi, nimfe durdulii, dihănii de tot felul, monumente de prinţi şi

generali, dar şi tăbliţe interdictive, ameninţându-i pe berlinezi, gradat, cu tot mai drastice amenzi băneşti sau, dacă preferau, cu detenţia, numai ce-ar fi îndrăznit să călărească pe drumurile pietonale, să rupă flori, să fumeze pipă ori trabucuri, să arunce pe jos deşeuri şi gunoaie ori chiar să se dedea-n desişuri dezmăţului. Parcul era supravegheat.

Cum nu-mi mai pot dezlipi privirea! Şi totuşi nu mi-e clar dacă noaptea, în parc, Bettina chiar se retrăgea cu nişte tineri domni (cu câţi?) în decorul discret al naturii, fiind mereu dornică de desfătări... ori doar ca să-şi declare cu limbuţie dragostea pentru luna plină?! Oricum ar fi, îi văd mereu pe fraţii Grimm pe drum. Deseori încă de dimineaţă. Nu trebuie să aştept mult. De data asta mă dosesc îndărătul unui desiş ghimpos. Cei doi se apropie încet, sunt în umbră, abia de-i pot distinge, dar iată-i că apar acum desluşit în poiană. E deja toamnă, poartă haine din stofa mai groasă şi deasă.

Nu-s sigur în ce an merg împreună pe drumul comun spre piaţa An den Zelten şi de-acolo mai departe pe Aleea Arţarilor. Aud însă cum Wilhelm povesteşte pe un ton discret tânguitor despre o călătorie: trecând prin Leipzig, unde a poposit la Reimer şi Hirzel, iar apoi, cum se spune în popor: dur-la-deal-dur-la-vale, în ciuda daraverii cu durerea lui de stomac, mai departe la Frankfurt, unde a luat parte împreună cu fratele său la cel dintâi Congres german al germaniştilor. Ambii au produs aici impresie cu două discursuri formulate desăvârşit; lor doi, dar mai ales lui Jacob, li se datorează ideea deschizătoare de drumuri de a-i fi strâns aici pe filologi şi pe istorici laolaltă.

Aşa îi văd în Tiergarten, spre sfârşitul lui octombrie 1846. Jacob îi scrisese lui Hirzel încă din septembrie: „Wilhelm se află la Teplitz şi vrea – fără a se mai întoarce acasă – să meargă la Frankfurt, trecând prin Viena şi München. Cine-ar fi crezut să dea dovadă de-atâta curaj şi dor de ducă?”

Fratele mai vârstnic va mai auzi câte ceva despre asta şi, de asemenea, despre durerile de stomac care

persistă: da, i-a întâlnit la Leipzig pe Haupt şi pe Klee. Nu, despre dicţionar nu s-a vorbit decât pe departe. Din păcate, pe întreaga durată a călătoriei stomacul deranjat i-a creat dificultăţi.

Jacob tace la acestea, spre deosebire de Wilhelm, lui îi place să călătorească. De curând a fost în Elveţia, apoi în Italia, de unde i-a scris fratelui scrisori în care compară câmpia mănoasă a râului Po cu satele sărăcăcioase din Hessa.

Ajunşi în dreptul Grădinii de trandafiri, fraţii se despart. O iau pe urmele lui Wilhelm, care e în continuare preocupat de litera D. După „dărăpănat" şi „dăscălit" şi „decalog", „decan", „deces", „decât" vine cândva şi „deget" sau, monosilabic popular, „deşt". Şi degetul ăsta mă duce cu gândul la unul dintre basmele mele preferate din culegerea Fraţilor Grimm.

Sau mai degrabă sunt două: „Gros-cât-deştu'" şi „Călătoria lui Degeţel", ambele despre peripeţiile lui Degeţel: se doseşte într-o ureche de cal, dispare într-o gaură de şoarece, în burduhanul vacii, în pântecele lupului, căutând de fiecare dată adăpost şi dând peste strâmtime-n beznă. După care o taie prin horn, se refugiază sub degetar, se vâră-n crăpătura uşii, se face nevăzut sub un taler, aterizează iar în burduhanul unei vaci, dar după tăierea porcului nimereşte în carnea de cârnaţi, atârnă ca sângerete în cămara de afumat, de unde ajunge în botul vulpii, apoi însă, dat la schimb pe găinile tatii, scapă în sfârşit şi, cu glăscioru-i pătrunzător, mă toacă la cap pe mine, care i-am fost tovarăş de călătorie încă de copil, să-l las ca în decursul altor peripeţii de mai târziu să supravieţuiască unor plicticoase vremuri de pace şi turbulente vremuri de război; aşa cum am şi făcut-o acum mai bine de cincizeci de ani, când am zămislit un copiluţ de trei ani care nu voia să se facă mare, ci să rămână năpârstoc de trei deşte şi nicidecum s-ajungă om în toată firea. Oare mai ţii tu minte, Oskar[86], cum Degeţel

86 Personajul Oskar Matzerath, protagonistul romanului Toba de tinichea, publicat de Grass în 1959.

te-a îndrumat cu dibăcie, te-a deprins cu dificultăţile vieţii făcându-te să treci prin ciur şi dârmon? în faţa lui, drăguţule, stai „drepţi" şi mulţumeşte-i!

El, care se dosea sub fustele bunicii şi care, din îndârjire ori de-al dracu' a picat de-a dura pe scară-n beci, care pe dedesubtul mesei se ţinea deoparte şi din tribună, dinăuntru, ritmul dicta, făcând ca ordinea încremenită să se dizolve-n paşi de dans, el, care spaima îndurând-o stătea-n dulap ascuns cât ea dura, dar pentru care nicio beznă nu era prea deasă şi nicio turlă îndeajuns deasupra, care pe Diavol îl slujea, şi-al cărui glas sticla o deşira în ţăndări, iar toba să i-o dibăcească, dibuind-o, nu era fur să poată asta, el, căruia i se dădea voie să se-apropie pe deşeuatelea de-o damă circărească foarte tare – acesta chiar, deştept de-a dreptul, nu voia să crească; eu, însă, dimpotrivă, tot creşteam şi mă dădeam mare şi destoinic şi orice bumb ieşit în cale cu dinadinsu-l dezbumbam şi firu-n patru-l despicam în toate, găsind în papură destule noduri, mă desfătam stârnind dispute, dezacorduri şi-n poze-aveam un aer dat naibii de matur şi destupat. Vai, Oskar, de-aş fi rămas ca tine doar un neică Degeţelu' gros!

Iată-l deci pe outsiderul în poporul degetelor, deştu' gros – conform izvoarelor filologice ale lui Wilhelm Grimm, chiar uriaşii sunt capabili să facă lucruri uimitoare cu el; Fischart, de pildă, spune despre Gargantua al său că „ducea şi-n vârf de deştu-i gros o bârnă foarte grea".

În viaţa de zi cu zi şi în general, degetul gros e dominant, pedepseşte, apasă şi despoaie. De aici şi anumite instrumente de tortură care servesc la strivitul lui şi-al celorlalte degete. Iar în „Cartea Judecătorilor" se vorbeşte despre „şaptezeci de regi cu degetele cele mari tăiate de la mâinile şi de la picioarele lor"[87]; o metodă pe care Mafia, oriunde are ea un cuvânt de spus, a extins-o – în semn de avertizare – şi asupra celorlalte degete.

Fără acest deget, îndemânarea noastră lasă de dorit. E de folos la număratul banilor ori la împărţitul cărţilor de joc. Fără apăsarea degeţelul gros, timbrul nu se lipeşte de

---

87 Biblia, „Cartea Judecătorilor" (1:7), ed. cît., p. 263.

scrisoare. Când ocazia-i prielnică, te mănâncă (dimpreună cu palma), pe unii îi mai ajută şi azi la iscălit. Mai bine-i să nu-l dai, ca să nu-ţi ia careva mâna toată. Marea s-o-ncerci nu are mare rost. Te poţi ascunde după el, de vrei, sau măsura cu el un deget-două de rachiu. Urmaşii lui Nero mai obişnuiesc şi azi să-l îndrepte în jos. Poţi sta cu deştu-n gură toată viaţa sau, dacă tot te sperie munca, fii lung în el şi-n celelalte. Pune-l pe rană, dacă te pricepi, nu-ţi da cu el în ochi ziua-n amiaza mare. Andersen i-a născocit o surioară, pe Degeţica. Toate astea şi multe altele mi le-a povestit degetul meu gros.

Când, în cursul plimbării zilnice prin Tiergarten, Wilhelm Grimm se întâlneşte iar cu fratele său, îi mai vin în minte şi alte expresii, care se referă însă la degete în general, nu neapărat la acesta anume: de pildă, o mâncare bună-bună „de să te lingi pe degete” (desigur şi pe cel gros); sau: „a nu-i ajunge cuiva nici la degetul mic” – darmite la cel mare, am putea spune. În fine, ce mai: noroc, vă ţin pumnii (cu degetele toate)!

Iar când, ajunşi la o răscruce de drumuri, cei doi fraţi se despart, îşi ciocnesc între ei buricele degetelor groase după un vechi obicei, despre care Wilhelm afirmă că mai există în Pomerania. La care Jacob strigă: „Şi-acu’, frăţioare, ţi se vor împlini trei dorinţe!”

După ce Jacob rosteşte această cifră cu tâlc în multe dintre basmele culese de ei, fraţii pleacă fiecare pe drumul său, pe care acum au căzut frunzele colorate tomnatic. Iar Wilhelm îşi aminteşte pe dată de cele trei fire de păr de aur ale Diavolului şi mai departe de trei pene, trei născuţi cu căiţă, trei ţesătoare, trei pitici din pădure. Mai adaugă la urmă pe cei trei fraţi şi basmul despre cele trei fiice care se numesc Un-ochişor, Doi-ochişori, Trei-ochişori, basm despre care ştie că se povestea în ţinutul Oberlausitz. La început, ce-i drept, Jacob, cu energia lui, i-a determinat să pună pe hârtie aceste basme şi altele şi să caute să le descopere provenienţa; apoi însă, cel ce-a dezbărat – am putea spune şi „curăţat” – basmele de bădărănii şi de cele trupeşti spuse prea verde-n faţă, a fost Wilhelm, care le-a

dat în acelaşi timp şi poezie, şi-un înţeles mai adânc. Astfel basmele au fost transpuse într-o limbă potrivită cu ce le era îngăduit copiilor să audă şi care avea ecouri durabile chiar şi pentru adulţi.

Asta-i displăcea fratelui său, care în tot ce făcea socotea că prima lor datorie era faţă de textele din moşi-strămoşi şi care, de aceea, vedea în orice presupusă îndreptare un fals, o deformare. Intervenţiile de acest fel îi displăceau, ba mai mult: la apariţia ediţiei *Basmelor* îngrijite de Wilhelm pentru uzul copiilor, audienţa lor la publicul larg l-a bucurat, ce-i drept, dar tot l-a dojenit reproşându-i – fie şi numai din principiu – felul neştiinţific în care acesta tratase forma originară a textelor: „la redactarea acestei noi ediţii s-a dovedit că Wilhelm nu stăpâneşte materialul”.

Abia după destui ani şi după ce culegerea de basme se răspândise parcă de la sine sub numele de *Basmele Fraţilor Grimm*, a renunţat la critica lui aspră – altfel probabil că nici nu i-ar fi încredinţat fratelui său litera D a dicţionarului, la care lucrul continua înaintând mai degrabă anevoios, după cum avea să se dovedească; dar nici nu i-ai fi putut cere mai mult lui Jacob.

Wilhelm ştie bine cu ce etalon sever măsoară dragostea fraternă. După ce-au discutat între ei pe îndelete despre cifra magică „trei”[88], tot nu divaghează, ci rămâne pironit cu gândul la „trei”. Reluându-şi drumul, de data asta în direcţia unui iaz izolat, arareori descoperit de vreun trecător şi în apa căruia se oglindeşte o salcie plângătoare pe care-o îndrăgeşte mult, îi vine în minte scăunelul cu trei picioare al cizmarului, apoi triunghiul şi – odată cu el – acea pălărie, despre care cântecul spune că are trei colţuri şi care de aceea se numeşte tricorn. îşi mai aminteşte că poeţii Opitz şi Fleming au scris cu delectare despre „de trei ori trei surori”. Nu pot să nu fiu de acord cu asta, de vreme ce toate femeile care mi-au fost şi-mi sunt aproape provin din familii cu trei fete.

Deodată, Wilhelm aude răsunând un „Do” ascuţit, din

88 în germană, cifra „trei" începe cu litera D: drei.

octava a treia. De la *Dreifaltigkeit* (treime), gândul îl poartă la *Dreifaltigkeitsblume* (floarea-treimii), căci din cauza policromiei ei aşa se numea înainte panseluţa sau, mai popular, „trei-fraţi-pătaţi”. În timp ce pe drum îi mai străfulgeră prin minte şi alte cuvinte legate de „trei” – de la „trifoi” şi sfeşnicul cu trei braţe până la

Tripla Alianţă –, începe să se gândească la articolele hotărâte *der, die, das*.

La drept vorbind, ar vrea mai degrabă să lase în seama ştiinţei gramaticale cuprinzătoare a fratelui său îndărătnicia fudulă a articolelor germane, felul pe deplin descreierat în care-şi găsesc fiecare substantivele cărora le determină genul – pe Jacob, într-adevăr, nu-l tulbură în niciun fel propoziţiile exemplificatoare pentru genul gramatical, ca de pildă: împotriva *lupului* ce vrea să fure *gâsca* n-ajută decât *glonţul*! Dar, înainte de-a se decide să-i prezinte fratelui reflecţiile sale generalizatoare despre masculin, feminin şi neutru, începe să aibă îndoieli cu privire la dispoziţia întâmplătoare în care se va afla când va fi să opereze selecţia şi să stabilească o regulă presupus corectă a distribuţiei genurilor. Dar la fel îmi pun şi eu întrebarea:

Cum de-ar putea Mehmed, care învaţă la o şcoală generală din Duisburg, dimpreună cu copii autohtoni şi copii de origine străină, să priceapă dintr-un foc – după ce la ore au tocit îndeajuns, câte-n lună şi-n stele, şi că se spune *der Mond, die Sonne, das Himmelreich* – de ce iaurtului îi zice pe nemţeşte şi *der*, şi *die*, şi *das Yoghurt*, başca că acest cuvânt, desemnând un produs dietetic, e de origine turcească?

Întocmai ca şi altor copii îi este dificil să potrivească *der, die, das* corect

’naintea lui „om”, „carne”, „suflet”.

Dar aşa o vrea cultura germană de stat.

Articolele sunt o moştenire germană.

Cine vrea să trăiască aici, trebuie să bage la cap.

Neamţul ca atare nu-i dispus să ia de-alde astea-n glumă.

Tocmai de aceea chiar şi ăi de folosesc mereu cazurile cu defect, devălmăşind pe *den* cu *dem*, ei bine, chiar şi ei îi pretind puradelului de turc să-l cumpere pre el, „salamul”, bre, şi nu „salama”, vai de ea – şi asta chiar şi-atunci când sandviciul cu el sau ea a dispărut de mult, cu dibăcie şterpelit de-o mâţă blândă ori de un grivei.

Ce-i de mirare că, la dorinţa fratelui său, Jacob Grimm s-a ocupat de folosirea articolelor nu doar reflectând la ele şi că mai târziu a şi scris douăzeci şi opt de pagini despre ele, necesitând, deci, pentru introducerea lui un număr dublu de coloane ca să străbată întreg desişul de pronume derivate din *der*, *die*, *das*. Era vorba despre folosirea, respectiv eliminarea lor. A trebuit să defrişeze şi să smulgă mărăcinişului sălbatic luminişuri.

Desigur, a fost nevoie de numeroase citate şi trimiteri la surse pentru a justifica o risipă caracteristică limbii germane. Dacă azi se spune că „dativu-i moartea genitivului”, trebuie ştiut că în vremea Fraţilor Grimm articolele genitivului, *des* şi *dessen*, erau încă zglobii nevoie mare.

Totu-i reglementat acum. Dar mie-mi plac particularităţile şi drăcoveniile limbii. Aşa, de pildă, dau în textul introductiv peste dublarea articolului hotărât, care întăreşte o exclamaţie: *das ungezogene Kind, das*! (Obrăznicătura aia de copil!).

Poeţii folosesc nu tocmai economicos, s-ar zice, *dies und das* (asta-aia; una-alta), aşa, de pildă, Riickert[89]: „atâta timp cât una-alta mi-au plăcut la tine”. La fel şi Morike[90]: „prin minte-mi trece asta-aia”.

Nici chiar atingerea a doua pronume omonime n-a fost desconsiderată. De aceea dăm peste: *der, der sich ausgezeichnet hat… die, die ich suchte…* (cel care s-a distins… cea pe care o căutam…).

E lung şirul de substantive folosite deseori nearticulat în expresii metaforice şi proverbiale – după cum va descoperi Wilhelm, aprobat şi de Jacob. Spunem şi

---

89 Friedrich Ruckert (1788-1866) - poet şi orientalist german.

90 Eduard Morike (1804-1875) - poet şi prozator german.

azi: „cu căţel şi purcel”, „cu surle şi trâmbiţe”. Şi, se ştie: nu-i de dorit să nimereşti „din lac în puţ”. Dar ce-am putea spune despre unul care nu-i „nici cal, nici măgar”? E cert, se spune: „Ai carte, ai parte”. Mai multă experienţă nu strică, dar nu-i musai să treci prin „ciur şi prin dârmon”.

Poetul popular face şi rime cu substantive nearticulate: „mură-n gură”, „n-are casă, n-are masă”, „neam după Adam”. Goethe, mai ales, a ajuns în poeziile sale la o frumoasă concizie, lăsând deoparte articolele: „Umpli crâng şi vale, mut, cu luciri de ceaţă”; şi, de curând, textierul unui lanţ de prăvălii de electronice cu preţ redus a produs, cert, răcnetul suprem în materie de reclamă, conform căreia zgârcitul ar oferi un model de viaţă demn de urmat: „Frige-linte-i marfă!”. Chiar aşa.

Pentru că germanilor le place însă să se diferenţieze între ei, se slujesc în acest scop de articole. Când sunt pomenite nume de persoane, obişnuiesc să spună: *der* Heini, *die* Gabi – la fel cum puneau articolul în faţa numelui încă din vremea lui Hebel[91]: *der Friedrich*. Doar în nordul ţării se mai înghit articolele *der, die, das*.

O atenţie deosebită i s-a acordat atât de eufonicului genitiv, de parcă s-ar fi bănuit încă de pe-atunci că azi ameninţă să dispară: *Lasz dirs nicht iibel gefallen des*

Knaben und der Magd halben („Să nu ţi se pară grele cuvintele cele pentru prunc şi pentru roabă”[92]).

Acum însă, basta, am isprăvit cu articolele, chiar dacă – şi greşit folosite – ele îşi păstrează fermitatea eufonică şi aş mai putea aduce în discuţie destule exemple ca să înviorez sporovăiala curentă. Cum însă, cât durează însorita vreme de toamnă a anului 1846, nu se întrevede vreun sfârşit al plimbărilor berlineze ale fraţilor Grimm prin Tiergarten şi cum, cu ajutorul imperativ al lui Jacob, deocamdată Wilhelm intenţionează să se dedice în continuare literei D, aş vrea acum să ajung de la monosilabul *der* la *dererlei, derart* („de-acest fel”, „în aşa

---

91 Johann Peter Hebel (1760-1826) - prozator german, dar şi autor de lirică în dialectul alaman.

92 Biblia, „Facerea" (21:12), ed. cît., p. 30.

fel”) sau *derweil* (între timp) şi altele asemenea, totodată ţinând cont şi de mersul vremii, căci în timp ce existenţa celor doi Grimm se desfăşura fără evenimente prea deosebite (excepţie făcând Congresul germaniştilor de la Frankfurt) – prin alte părţi se întâmplau multe.

De pildă, Hoffmann von Fallersleben era când ici, când colo. Pare-se că fusese văzut în ţinutul Mecklenburg. O dovedesc rapoartele poliţiei secrete. *Între timp*, acesta dăduse la tipar patruzeci de noi cântece pentru copii, printre care şi cel despre daurita lună: „Ai cui sunt mieluşeii ăşti frumoşi...?”. Şi peste tot unde ajungea, oamenii cântau o altă melodie a lui: „O, cum totu-a îngheţat de-acum şi-i trist şi-atâta de pustiu!”. Pe oriunde îşi căuta refugiu, mereu avea şi iscoadele pe urmele lui. Nicăieri nu putea rămâne mai mult timp ferit de necazuri. Cu toate acestea, culegea şi el cuvinte, chiar dacă dintr-un domeniu distinct de al Fraţilor Grimm, anume din argoul borfaşilor, tâlharilor şi ştrengarilor de drum mai mare sau mai mic, în vorbirea cărora „arcan” şi „ciubăr” înseamnă „închisoare”, „decan” sau „donator” – „deţinut”, iar „primar” – „deţinut aflat la prima condamnare”. Pe scurt: Lebăda nu se dă umplută de călăraş, ce-atâta cioandră! mai târziu, istovit, s-a lăsat de politică şi a luat de nevastă o Idă de optsprezece ani, alături de care şi-a găsit în sfârşit liniştea.

Între timp se evaporase – sau, mai bine zis, dăduse dos la faţă – orice speranţă pe care oamenii şi-o puseseră în Frederic-Wilhelm, cu barbetele lui.

Regele abia dacă frunzărise cartea Bettinei, care – dacă te luai după titlu – stăruia în a-i aparţine chiar lui. Cu siguranţă că anexa la carte – „Raportul despre sărăcie” al tânărului elveţian – nu i se păruse demnă de citit. Aşa se face că n-a aflat nimic despre mizeria crescândă de la porţile capitalei. Şi, dat-fiind că Bettina nu i-a mai deranjat pe fraţii Grimm cu asemenea veşti rele, necazurile ţesătorilor, ale invalizilor şi ale copiilor rahitici care cerşeau le-au scăpat şi lor, după cum le-au scăpat şi ravagiile făcute de mana cartofului undeva departe şi, în

consecinţă, şi moartea prin inaniţie a sute de mii de irlandezi.

După Congresul germaniştilor de la Frankfurt, Wilhelm era deseori suferind, îi boleau inima, stomacul, sufletul. *Între timp*, Jacob îşi ţinea prelegerile de gramatică, fără a căuta să stârnească interesul studenţilor săi, şi, cu privirile întoarse spre trecut, începuse să scrie istoria limbii germane.

Aşa se încheie anul 1846, fără a se întâmpla nimic mai însemnat, dacă n-ar fi să ţinem seama de sărăcia care se întindea pretutindeni.

Între timp trena şi lucrul la dicţionar; oricum, însă, Wilhelm găsise la litera D un citat remarcabil de laconic din Fleming: „Dragostea e lucru mare”.

Între timp, Bettina continua să fie recalcitrantă, drept care magistratul din Berlin i-a intentat proces, în urma căruia a fost condamnată la două luni de închisoare, într-un târziu, din încurcătură a scos-o, totuşi, cumnatul Savigny, pe care nu-l avea deloc la inimă. Câtorva dintre copiii ei le era ruşine cu mama lor, printre aceştia numărându-se şi fiul ei Siegmund.

Între timp, în Anglia, Charles Darwin suferea de greţuri şi migrene, dar tot a reuşit să publice unele însemnări şi constatări la care ajunsese cercetând preistoricul zoo al insulelor Galăpagos cu ani înainte de călătoria sa pe bricul Beagle. În paginile publicate se găseau şi desene de cinteze cu ciocurile diferite – devenite faimoasele cinteze ale lui Darwin.

Între timp urma să se nască cel de-al cincilea copil al lui Darwin, care continua să disece sub microscop una-alta, dar şi să ezite să-şi publice concluziile cu privire la selecţia naturală a speciilor. Drept care se ocupa de ciripedele din ordinul crustaceelor, procrea mereu alţi copii şi-şi ducea viaţa câmpenească urmărind cadranul ceasornicului.

Între timp tot s-a mai întâmplat ceva în existenţa altminteri lipsită de evenimente a fraţilor Grimm, căci primul Congres al germaniştilor, desfăşurat la Frankfurt pe

Main – la care Jacob, inspiratorul şi preşedintele congresului, vorbise despre „Valoarea ştiinţelor inexacte”, iar Wilhelm despre *Dicţionarul limbii germane* –, avusese un impact atât de mare, încât urma ca în anul care venea să se organizeze un al doilea, şi anume la Lübeck.

La Frankfurt, Jacob considerase că trebuie să-i avertizeze pe ceilalţi în privinţa cuvintelor „cu nume latineşti glaciale”: „Creuzetul chimic clocoteşte deasupra oricărui foc...” Încurajându-i pe germaniştii adunaţi acolo: „Noi, însă, ne bucurăm mai mult de un cuvânt german dispărut şi scos iar la lumină decât de unul străin”; dimpotrivă, în discursul lui, Wilhelm a atras atenţia asupra severelor rânduieli ale Academiei Franceze privitoare la limbă – „Te simţi ispitit să-i doreşti limbii noastre degradate, maculate, care prea ades se arată la noi în întreaga ei goliciune, o asemenea supraveghere poliţienească” –, trăgând însă apoi concluzia: „Dar nu aşa stau lucrurile la noi şi cred că putem spune: spre norocul nostru. Limba noastră scrisă nu cunoaşte nicio legiuire, nicio hotărâre judecătorească cu privire la ce-i îngăduit şi la ce trebuie eliminat – ea se purifică singură, se împrospătează şi se nutreşte din solul în care e înrădăcinată...”

Te-ai fi putut aştepta ca asemenea discursuri să le dea un imbold şi să dezmorţească oarecum căutarea cuvintelor până la predarea primei tranşe bune de tipar pentru volumul întâi. Cu toate astea, cei doi fraţi băteau pasul pe loc, erau dezordonaţi în căutările lor şi săreau de la un cuvânt-titlu la altul. Pesemne că de aceea Wilhelm căutase să mai domolească speranţa plină de nerăbdare a germaniştilor, care aşteptau ca nişte flămânzi apariţia acestui dicţionar: „O lucrare de acest fel – aşa le spusese – necesită o îndelungată şi anevoioasă muncă pregătitoare, a cărei încheiere nu poate fi forţată nicidecum...”

Oricum, dezvoltarea drumului-de-fier progresa *între timp* cu paşi rapizi. Pe tronsonul Leipzig-Dresda, trenul a trecut peste valea de la Würzen, circulând pe primul mare pod de o lungime de patru sute de metri. La întreprinderea

de vagoane de pe terenul Gării din Leipzig, constructorii au reuşit – producând vagoane de călători, clasa a treia, cu patru osii – să nu mai depindă de livrările din Anglia. Ceea ce principii căutau să frâneze politic părea, dimpotrivă, să dea aripi acţionarilor căii ferate: pe ţesătura germană peticită începea să se contureze treptat reţeaua de căi ferate care promitea poate nu neapărat unitatea ţării, dar măcar posibilitatea unor legături accelerate – şi, după cum avea să se dovedească, asta şi în caz de răzmeriţă şi revoltă, asigurând transportul rapid de trupe dimpreună cu încărcătura şi armamentul.

Între timp schimbul de scrisori dintre Fraţii Grimm şi editorii lor se desfăşura cu vioiciune. În scrisoarea din 6 februarie 1847, adresată lui Salomon Hirzel, Wilhelm insistă asupra unei limbi scrise alese: „Vrem tocmai să îndreptăm neştiinţa acelora care nu ştiu să distingă o bună exprimare germană...” Hirzel nu intră în detalii, are însă cuvinte de laudă pentru doi tineri colaboratori: „Cei doi norocoşi, care din zori şi până-n seară, cât timp e lumină, sortează fişele dicţionarului, se ocupă de vreo două săptămâni cu partea a doua a misiunii lor, adică separă cele două diviziuni principale, A-L şi M-Z, în literele fiecare luate în parte. Această muncă aparent întru totul mecanică exercită în mod vădit o influenţă spirituală asupra celor doi tineri...”

Între timp contribuţiile la dicţionar luaseră proporţii neprevăzute, chiar dacă unii dintre culegătorii de citate dezertaseră, ca de pildă Heinrich Otto Jacobi, care ca filolog alcătuise trei mii de fişe, cu extrase din poeziile lui Andreas Gryphius, dar prea puţine din opera lui Schiller. În schimb, consilierul financiar principal, Fallenstein, acum pensionar, îşi continua munca plin de sârguinţă. Scosese citate din poeţii baroci Simon Dach şi Sigmund von Birken, din Ludwig Uhland[93] şi din „Cuvântările la masă ale lui Luther”. Zeloşi se mai arătau şi destui alţii, căutând citate şi puricând operele literaturii germane de la A la Z, aşa încât din fişiere se putea auzi murmurul a numeroase

93 Ludwig Uhland (1787-1862) - poet, jurist şi politician german.

glasuri.

Şi-aşa, cei doi tineri lăudaţi de Hirzel – ale căror nume nu le ştim, cărora însă editura din Leipzig le plătea lunar un salariu în taleri germani, care la cursul de azi se cifra la vreo 1.000 de euro – au fost copleşiţi de o cantitate tot mai mare de fişe, din care cauză pesemne că nici n-au băgat bine de seamă cum trecea timpul şi cum se acumulaseră tensiuni ce aveau curând să se descarce exploziv.

Revoluţia! O revoluţie germană care, ce-i drept, pornise din Franţa, unde-l măturase pe regele burgheziei, dar care la Berlin şi-n alte părţi nu triumfase decât scurt timp, pentru ca în cele din urmă să se stingă.

Desigur, la Viena, Metternich a trebuit să demisioneze, iar regele Prusiei a făcut din nou o impresie jalnică atunci când a fost silit de cetăţenii răzvrătiţi să se descopere în faţa celor ucişi în 18 martie, întinşi pe catafalc în curtea palatului, şi să-i cinstească astfel pe morţii revoluţiei; zarvă mare, fum de praf de puşcă… şi nimic mai mult.

Frederic-Wilhelm al IV-lea, cuprins de spaimă, s-a furişat la Potsdam, de unde a dat o proclamaţie „către poporul meu şi naţia germană”, în care făcea promisiunea că „de-aci înainte Prusia e totuna cu Germania”.

Dar ce-a urmat a fost că în Berlin au intrat trupe, la fel cum mai târziu forţa militară prusacă a intervenit în Saxonia, Hessa, Baden şi în alte locuri: răscoalele populare au fost înăbuşite şi revendicările democratice reduse la tăcere, oriunde s-ar fi manifestat.

Dar unde trebuie căutată contribuţia Fraţilor Grimm la Revoluţia din 1848? Cu siguranţă nu pe sau îndărătul baricadelor ridicate în Berlin la multe răscruci sau în Alexanderplatz, unde s-au purtat lupte. La fel, degeaba i-ai fi căutat în locuinţa Bettinei, unde se întâlneau republicani care apoi se ambalau în dezbateri aprinse la marginea Tiergartenului, în piaţa An den Zelten. Se luau decizii şi se puneau pe hârtie: revendicări şi ameninţări numai bune de trimis la tipar. Dar numele Fraţilor Grimm nu se găseşte pe

niciuna dintre numeroasele declaraţii revoluţionare.

Theodor Fontane, care – ca unul ce scrisese şi nişte poeme epice prusace eroice – nu se considera decât cu jumătate de inimă a fi din rândul răzvrătiţilor şi care-şi agita prin aer flinta ruginită mai degrabă în joacă, l-a auzit vorbind o dată pe Jacob Grimm la o adunare populară: era frumos să-l priveşti, cu părul lui alb ca zăpada, îşi aminteşte el, şi cuvintele rostite sunau bine, dar fără a atinge fondul problemei.

Wilhelm, care se prezenta ca regalist convins, chiar dorea să fie promulgată o lege „care să supravegheze infamele afişe şi foi volante. Clubul democratic nu încetează să instige zilnic cu ele”. Ba pe deasupra se mai şi indignează împotriva unui scriitor popular, făcându-l cu ou şi oţet pe „acest cată-ceartă de Glassbrenner [94]”, recunoscând că „totuşi are duh şi sub această formă îi poţi servi berlinezului orice”.

Cuvintele de mai sus şi destule altele batjocoritoare le putem citi într-o scrisoare adresată lui Jacob. Din mai, el a fost ales deputat al circumscripţiei electorale

Essen-Miilheim şi, în această calitate, face parte din Adunarea Naţională a Germaniei din Biserica Sf. Paul de la Frankfurt. Acest Parlament se străduie să-i dea Germaniei unite ca vai de ea o constituţie. Jacob îi revede adunaţi acolo pe un puţini dintre filologii şi istoricii cu care s-a întâlnit în anul precedent la Lübeck, la Congresul germaniştilor. Din Parlamentul întrunit în Biserica Sf. Paul fac parte şi trei dintre Cei Şapte din Göttingen: Dahimann, Gervinus, Albrecht. Jacob Grimm e aşezat în faţă de tot, alături de Ludwig Uhland. Niciunul dintre ei nu aparţine vreunei fracţiuni. Chiar dacă veneraţi de cei din stânga, cât şi din dreapta spectrului politic, cei doi nu au nicio influenţă asupra vieţii parlamentare, dar măcar decorează şi dau relief acestei adunări care altminteri bate mai degrabă în cenuşiu.

Citind corespondenţa dintre cei doi fraţi Grimm,

---

94 Adolf Glassbrenner (1810-1876) - umorist şi scriitor satiric german.

deduc că Jacob suferă de pe urma şederii lui la Frankfurt. Pe deasupra, Jacob a aflat că, la Berlin, soţia lui Wilhelm, Dortehen, şi fiica, Auguste, sunt – când una, când alta – mereu bolnave şi că din această cauză vor pleca la cură la Heringsdorf, la Marea Baltică. Tot din scrisori mai reiese şi că, după sfârşitul luptelor de baricadă, valoarea acţiunilor la bursă creşte şi că impresia lui Wilhelm este că regele Prusiei are „cea mai mare bunăvoinţă şi cele mai nobile intenţii în privinţa Germaniei”.

Jacob, însă, nu se încrede în discursurile fanfaroane ale regelui, din moment ce-i scrie fratelui următoarele: „Cu adevărat nu le doresc democraţilor victoria, dar nu se poate nega nici apariţia unui element popular treaz, lucid, care a reuşit să impună ceva, şi nici necesitatea unei reconstrucţii a patriei – mă rog la Dumnezeu să-i dea acesteia victoria”.

Scrisorile se mai referă în treacăt şi la înverşunata luptă de la Berlin în jurul drapelelor – cel negru-roşuauriu al republicanilor şi cel negru-alb al Prusiei. Wilhelm şovăie considerabil, în vreme ce Jacob le trimite Dorotheei şi fiicei ei „o băsmăluţă, şi-o alta lui Gustehen, dimpreună cu o cordea la pălăria de pai, amândouă în cele trei culori pe care poate că acum nu va mai vrea să le poarte. Sper, totuşi, că simte ca orice bun german şi că le va purta”.

Tot el îşi face griji, într-o altă scrisoare, că la Berlin ar putea izbucni din nou holera. De aceea îşi îndeamnă familia să plece de-acolo. Wilhelm, dimpotrivă, pare să se fi calmat, ştiind că sunt acum destule trupe care să asigure ordinea în oraş.

Jacob îşi mai exprimă, cumva în treacăt, dorinţa ca Wilhelm să-i trimită regelui un exemplar din *Istoria limbii germane*, în sfârşit apărută – e mândru de opera sa şi totodată se ploconeşte.

Îi mai împărtăşeşte fratelui său că „stânga extremă a declanşat un scandal grozav când cu negocierea amnistiei pentru Hecker şi tovarăşii lui”. În fine, mai aflăm că, după Gervinus, şi Albrecht a părăsit acum dezamăgit Parlamentul din Biserica Sf. Paul. Şi i se plânge fratelui:

„Ambii nu şi-au luat rămas-bun nici de la Dahimann, nici de la mine”.

Cu toate astea, Jacob mai rămâne acolo un timp. Ce-i drept, el e fala întregii Adunări Naţionale şi totuşi propunerile legislative pe care le înaintează adunării, însoţite fiecare de câte un discurs bine şlefuit, vor fi respinse. Una dintre propuneri, care vizează o modificare la primul paragraf al Constituţiei, revendică: „Poporul german e un popor de oameni liberi, iar pământul german nu suferă înrobirea, eliberându-i pe străinii neliberi care sălăşluiesc pe el”.

Poate că această doleanţă bine intenţionată n-a întrunit o majoritate, fiindcă era revendicată imperativ doar libertatea, nu şi – după modelul acordului triplu francez – egalitatea şi fraternitatea ca pietre de temelie ale viitoarei constituţii; pe cât de fratern se arăta faţă de Wilhelm, pe-atât de puţin preţuia Jacob fraternitatea extra-familială; cât despre egalitate – şi în ciuda modestiei ce-i era caracteristică –, se considera întru totul scutit de ea.

În alte propuneri vrea să desfiinţeze privilegiile de clasă ale nobilimii, precum şi orice fel de decoraţii. Şi din nou eşuează. Probabil că, pe lângă republicanii din familii de conţi sau princiare, nici chiar democraţii radicali nu voiau să renunţe la tinichele şi, în niciun caz, la veniturile şi rentele moştenite; el, dimpotrivă, suspecta nobilimea ereditară încă dki vremea când mergea la şcoală la Kassel, iar profesorii li se adresau cu „dumneavoastră” odraslelor cu sânge albastru, în vreme ce fraţilor nu li se cuvenea, în locul unui „tu”, decât un umilitor şi distant pronume personal de persoana a treia: „El, Jacob, să facă bine să-şi bage minţile-n cap!”

Când, în septembrie, rebeli de stânga îi împuşcă în plină stradă pe deputaţii naţional-liberali Lichnowsky şi Auerswald şi armata ocupă oraşul, Jacob îi scrie lui Wilhelm: „Asta-mi întârzie plecarea cu câteva zile, dar îmi întăreşte decizia de a pleca pentru totdeauna din această Biserică Sf. Paul, care era să fie ieri luată cu asalt”.

În octombrie se întoarce la Berlin cu amărăciune în

suflet.

Experienţa mea cu Biserica Sf. Paul se rezumă la o singură dimineaţă. În octombrie 1997, la Târgul de Carte din Frankfurt, urma să-i fie înmânat unui scriitor turc

Premiul Păcii acordat de librarii germani. Asociaţia acestora mi-a comunicat că Yaşar Kemal, scriitorul premiat, îşi dorise ca eu să rostesc pentru el *laudatio*, discursul de elogiere. Mi-era lesne s-o fac, fiindcă-l ştiam pe Kemal ca pe un povestitor captivant şi un autor opoziţionist, de aceea aflat mereu în pericol în Turcia.

Cu ajutorul cărţilor sale m-am transpus, deci, în Anatolia şi-am parcurs cuvânt cu cuvânt saga lui Kemal. Discursul pe care l-am scris a provocat – cum altfel? – un scandal, fiind vorba despre un kurd din Turcia şi despre persecuţia kurzilor care continua acolo.

Biserica Sf. Paul era plină ochi de lume – tot ce putea oferi Frankfurt în materie de public cu o spoială de cultură şi cu idei valorice precise cu cotaţie la bursă. Pe lângă Kemal, care e uriaş de statură, mi se părea că mă pipernicisem – dar nu era greu să priveşti la el în sus. După obişnuitul discurs de salut şi înmânarea premiului, mi-a venit mie rândul. Pentru început am conjurat locul istoric în care ne aflam: „Din 1848 – 49 şi până la eşuarea ei, revoluţia şi-a căutat în Adunarea Naţională întrunită aici expresia ei elocventă”. Am pomenit apoi de sfârşitul unei elocinţe parlamentare exersate aici pentru prima oară: „Pentru viitorul Germaniei, determinantă a fost nu strădania depusă de Adunarea din Biserica Sf. Paul, aşa cum o zugrăveşte din perspectivă melancolico-ironică Johannes Griitzke[95] în pictura de pe pereţii de jur-împrejurul nostru – ci voinţa de putere a lui Bismarck”.

Apoi a fost mai întâi vorba numai despre Yaşar Kemal: „M-am bucurat să dau curs dorinţei dumneavoastră, lăsându-mă provocat să parcurg în zbor, pornind de la Marea Mediterană, ogoarele întinse de argilă ale coastei, apoi Qukurova cea acoperită de hăţişuri de mure, viţă sălbatică şi stufăriş şi mai departe, spre interior,

95 Johannes Grutzke (n. 1937) - pictor şi grafician german.

mlaştini şi din nou ogoare mănoase, dealuri mirosind a mirt, podişuri dintre care unul se numeşte Dikenlidüzü şi numără cinci sate – acum privind deja spre munţii Taurus şi vârfurile lor înzăpezite”.

Peste acest peisaj am desfăşurat opera literară a lui Kemal. Ce face parte dintre scriitorii pentru care peticul de pământ dăruit lor din născare e o întreagă lume. I-am numit aici pe Faulkner, Aitmatov şi Joyce, în cărţile cărora, de asemenea, tot ce se petrece se învârteşte în jurul locului unor vătămări timpurii. Nu m-am exclus nici pe mine: „Această neputinţă de a te desprinde de provincii de mult pierdute. Căci fiecare frază pe care-o aşterneam pe hârtie – oriunde ar fi dus în cele din urmă – era înrădăcinată în ţinutul dintre lunca Vistulei şi dealurile Caşubiei, în oraşul Danzig şi suburbia Langfuhr, la ţărmul Mării Baltice. Acolo se află statele mele americane din sud, acolo mi-am pierdut Dublinul meu şi se întinde stepa mea kirghiză şi tot acolo se află Cukurova mea”.

În continuare vorbeam pe larg despre romanul lui Kemal *Şoimul meu, Memed* şi despre alte romane ale sale, precum *Furia mării*, a cărui acţiune se petrece în Istanbul, la Bosforul cel distrus de petrol, purtându-te prin metropolă până în cotloanele ei cele mai umbrite.

Abia acum l-am prezentat pe Kemal publicului adunat în Biserica Sf. Paul ca pe un scriitor situat „dincolo de turnul de fildeş, a cărui conjurare – obişnuită pe la noi – e revigorată de la sezon la sezon”. „De aceea e urmărit în justiţie. De aceea se află în opoziţie de-o viaţă. Condamnat ca socialist marxist, a cunoscut de timpuriu închisorile turceşti. Mai târziu le va numi şcoala literaturii turceşti”.

Spre sfârşitul discursului meu am citat dintr-un articol al lui Kemal, în care deplângea persecutarea kurzilor în ţara sa, reamintindu-le totodată democraţiilor vestice că au la rândul lor o responsabilitate comună: „În pragul secolului al XXI-lea nu i se pot refuza drepturile omului nici unui popor, nici unui grup etnic. Niciun stat nu are destulă putere s-o facă. Până la urmă, forţa oamenilor a fost cea care i-a alungat pe americani din Vietnam, pe

sovietici din Afghanistan şi a săvârşit miracolul din Africa de Sud. Republica Turcă nu are voie să păşească în secolul al XXI-lea ca o ţară apăsată de un blestem prin continuarea acestui război (împotriva kurzilor). Conştiinţa omenirii va ajuta popoarele din Turcia să pună capăt acestui război inuman. Iar la asta vor trebui să contribuie cu deosebire popoarele ţărilor care-i vând armament statului turc...”

Asta era la adresa germanilor. De aceea am încheiat apelând la publicul din care făceau parte, aşezaţi în primele rânduri de scaune, aristocraţia financiară din Frankfurt şi, de asemenea – cu neputinţă să-i treci cu vederea –, un număr de politicieni de frunte: „Oricare dintre cei adunaţi aici, în Biserica Sf. Paul, şi care reprezintă interesele guvernului Kohl-Kinkel ştie bine că de ani de zile Republica Federală Germania tolerează livrarea de armament către Turcia, care duce un război de distrugere împotriva propriului popor. După 1990, când ceasul fast ne-a deschis posibilităţile unei uniri germane, au fost livrate acestei ţări aflate în război până şi tancuri şi blindate din dotarea fostei armate a poporului din RDG. Am devenit şi suntem complici. Am tolerat o afacere pe cât de rapidă, pe atât de murdară. Mi-e ruşine de ţara mea decăzută până la a ajunge simplu amplasament al economiei, al cărei guvern îngăduie acest comerţ letal şi care mai şi refuză kurzilor persecutaţi dreptul la azil”.

Aplauzele venite din cele două treimi din spate ale sălii te puteau induce în eroare, făcându-te să nu vezi că spre sfârşitul discursului nimerisem de-a dreptul la ţintă. Chipuri îngheţate. Mai ales cei din primele rânduri – elita vârâtă în stofe strâmte, cu dungi subţiri, şi etalând briliante mari – s-au arătat indignaţi că acest moment literar festiv a fost profanat de trimiterea profană la un profitabil domeniu special din exportul nemţesc. Aceşti oameni voiau să fie în continuare în fruntea comerţului cu arme.

S-a simţit şi în consiliul de conducere al Asociaţiei librarilor germani cât de mult mă îndepărtasem de tonul altor discursuri ţinute în Biserica Sf. Paul, lezând mult prea

vădit normele unei neangajări îndelung exersate.

Yaşar Kemal şi cu mine am mai stat mult timp pe podium. El – uriaş, eu – în format redus, alături. Pe cât de izolaţi, pe-atât de fraterni. Simţeam amândoi respingerea dindărătul meterezelor de fudulie impenetrabilă. Ura îngusta pupilele. Am rămas indiferenţi.

Când am părăsit Biserica Sf. Paul, i-am dat celui premiat câteva lămuriri despre pictura murală circulară a maestrului Griitzke. Deputaţii adunării istorice din Biserica Sf. Paul păşesc încet, înscrişi într-o istovitoare procesiune. Pe un drum ce pare nesfârşit de lung. Un alai al zădărniciei. Al neputinţei exhibate. Cu toţii bărbaţi demni de respect. Printre ei, scriitori şi cărturari ca, de pildă, Ludwig Uhland şi Jacob Grimm.

Când a părăsit Adunarea Naţională, Jacob a resimţit, pesemne, drumul înapoi la Berlin ca pe un eşec, dar poate şi ca pe o eliberare. Pentru parlamentări îi lipsea acea tenacitate care celor doi fraţi – stând mai tot timpul cloşcă acasă şi studiind în două camere alăturate – s-ar fi zis că le era, totuşi, înnăscută; trăiau printre cărţi şi în dialog cu ele, dar acum nu mai locuiau în Lennestrasse, cu vedere spre copacii peste care treceau anotimpurile.

Din cauza copiilor, care între timp crescuseră, se mutaseră într-o locuinţă mai mare din Dorotheenstrasse, la doi paşi de Poarta Brandenburg, şi din nou în apropiere prielnică de Tiergarten. Wilhelm, însă, care se ocupa de treburile gospodăreşti, neglijează să plătească chiria la timp, fiind cu gândul la Congresul germaniştilor de la Frankfurt, pe deasupra şi chinuit de durerea lui de stomac. Prin urmare li s-a pus în vedere să părăsească neîntârziat locuinţa. Presaţi să se mute iarăşi cu miile lor de cărţi, au fost copleşiţi de nelinişte.

Trebuia căutată în pripă o nouă locuinţă – de data asta fără ajutorul Bettinei. A fost găsit un spaţiu potrivit în Linkstrasse nr. 7, şi aici cu cele două camere de studiu lipite una de cealaltă – aveau să fie ultimele pentru fraţii Grimm.

De acolo, Tiergarten se afla cu câteva străzi mai

departe. Dacă mai ajungeau în parc, atunci era doar pentru că Dorothea le făcuse vânt într-acolo sau din cauza căutării de noi cuvinte (plimbările îi stimulau!), la care mai nou, după atâtea dezamăgiri politice, cei doi fraţi reveniseră cu-atât mai zelos. În sfârşit urmau să fie trimise nişte prime teancuri de pagini la litera A. Probabil că erau însă înrobiţi şi de toate celelalte litere.

Jacob, care încă mai era deprimat de cele trăite în Biserica Sf. Paul, alcătuia câmpuri lexicale în care, garnisite cu citate, figurau laolaltă *Drangsal* (nevoie) şi *Irrsal* (rătăcire), *Lobsal* (laudă) şi *Miihsal* (anevoinţă) dimpreună cu *Schicksal* (soartă). Pe un alt câmp prosperau *Anmut* (graţie) şi *Armut* (sărăcie), *Demut* (umilinţă) şi *Frohmut* (voioşie), *Sanftmut* (blândeţe), *Schwermut* (melancolie) şi *Unmut* (supărare). Wilhelm, în schimb, rămăsese limitat la litera D, autoimpusă.

Se poate să fi fost atras aici, cu deosebire, de un cuvânt drag, des folosit, dar dificil de desluşit politic: *deutsch* (german) – îndemnat fiind la asta şi de dura dispută recentă dusă în jurul obiectului dorinţelor multora: *Deutschland* (Germania).

Ar fi trebuit oare ca patria să se unească, după cum şi-o dorea Jacob, ca o Germanie Mică, sub conducerea Prusiei? Ori mai degrabă ca Germanie Mare, cu Austria inclusă?

Oricum ar fi fost, în ce priveşte acest cuvânt-titlu a putut fi aplanată o dispută perpetuată din vremuri străvechi. În decursul acesteia, fiecare dintre părţi credea a şti mai bine că monosilabu*' deutsch*, derivând de la *tiusch* (teuton), mai târziu *teutsch*, trebuia să aibă la început litera T (vai, surdă) ori, dimpotrivă, D (sonoră, vezi bine!), fiindcă provine de la goticul *diot* – aşa încât, în cazul din urmă, să te poţi declara, cât mai sonor cu putinţă, se-nţelege, pentru tot ce e *deutsch*: pentru patria germană, pentru firea germană, pentru femeia germană, pentru vinul şi cântecul germane; iar asta deşi la Walther von der Vogelweide şi în *Cântecul Nibelungilor* dai peste *tiusch* şi *tiutschl*

Cum spre sfârşitul anului revoluţiei Jacob s-a retras în cămăruţa lui de studiu, înăcrit şi suferind din cauza sfâşierii Germaniei, văd acum ca prin văluri de pâclă, dar desluşit de îndată ce închid ochii, cum Wilhelm se plimbă prin Tiergarten. Se opreşte ici-colo. Ninge uşor şi el lasă urme în zăpadă, reflectând – chiar dacă departe de beţia rea ce-o trezeşte în alţii – la „germanitate” sau „germanism” (care la Oswald von Wolkenstein[96] se mai numeşte *teutschikait*).

Ori poate încă de pe-acum a început să-i pară citabilă afirmaţia lui Goethe: „Poezia engleză dispune de un limbaj cultivat comic, de care noi, germanii, ducem lipsă pe deplin”, pentru ca mai târziu să poată introduce în dicţionar adjectivul *deutschkomisch* (comic nemţesc), dimpreună cu citatul complet: „Comicul nemţesc rezidă cu deosebire în sens şi mai puţin în tratarea limbii”.

Pe de altă parte, nimic nu ne semnalează că, pe drumurile înzăpezite din Tiergarten, dar deoparte de vălmăşagul patinatorilor din jurul Insulei Rousseau, cuvântul „democraţie” – atât de frumos, chiar dacă deschis tuturor abuzurilor – l-ar fi făcut să se poticnească şi să cadă pe gânduri: în cel de-al doilea volum al dicţionarului lipseşte ceea ce ar fi trebuit să descrie noţiunea de suveranitate a poporului; cu toată dragostea lor de libertate, fraţilor Grimm le rămăsese străină conduita democratică.

Aflat deja pe drumul spre casă şi singur-singurel cu sine însuşi, Wilhelm caută acum îmbărbătare la eroii din basme, al căror nume începe cu un D hotărât. Ninge uscat. Paşii îi scrâşnesc în zăpadă. Boneta de pâslă, pe care şi-a tras-o până peste urechi, străluceşte acoperită de fulgi mititei. Păsărelele caută hrană. Iată-l că a şi dispărut în învârtejirea de zăpadă.

Când, aşa după cum ni s-a povestit din copilărie, după un somn de o sută de ani, prinţul îi face lui Domröschen, Frumoasei din Pădurea Adormită, respiraţie

---

96 Oswald von Wolkenstein (cca. 1377-1445) - minnesinger, compozitor şi diplomat german, aflat în slujba împăratului Sigismund I.

artificială *bouche a bouche*, retrezind-o cu sărutul lui la viaţă, după care, de parcă în decursul timpului pierdut cu somnul nu s-ar mai fi întâmplat chiar nimic, fiecare continuă să facă ceea ce făcea înainte, aşadar: curtea regală face iar ochii mari şi îi dă peste cap, caii se scutură şi bat din copită, câinii se gudură, hulubii îşi iau zborul pe câmpie, muştele, până mai adineauri încremenite, încep să bâzâie, focul din bucătărie prinde să ardă cu vâlvătaie, iar friptura să sfârâie, bucătarul îi arde ajutorului său scatoalca îndelung aşteptată şi slujnica isprăveşte de jumulit cocoşul – când, deci, s-au întâmplat toate astea, situaţia – lăsând deoparte basmul şi la un secol după Revoluţia de la 1848, când orice speranţă în democraţie părea de mult apusă –, după atâta vreme, se schimbase până-ntr-atât, că totul zăcea îngropat sub dărâmături; iar celor ce supravieţuiseră le trecuse orice chef de-a se mai încrede în basme.

Lecţie cu lecţie, cuvântul „democraţie”, cu regulile lui de comportament, a trebuit să-mi fie băgat în cap şi mie, băiatului de şaptesprezece ani pe care războiul şi opiniile dictate îl prostiseră. Aşa s-a întâmplat cu toţi cei cărora li s-a prescris, prin decret, o Lege fundamentală democratică – cum îi spunea la manual. Asta o făceau cu severitate învingătorii vestici, ca democraţi ce nu puteau fi puşi la îndoială. În schimb, învingătorii estici s-au îndărătnicit ca – în acea parte din ţară ce le revenise – statul întemeiat sub foarte promiţătorul nume de Republica Democrată Germană să devină o dictatură încremenită în principii.

Şi aşa, ca elevi-model ai patronilor învingători, au trăit germanii patruzeci de ani unii împotriva celorlalţi. Considerându-se, de fiecare parte, a fi democraţii mai buni. De când nu mai există însă statul din Est, iar cel din Vest s-a înecat cu resturile celuilalt, clădirea democratică s-a deteriorat, fundaţia are fisuri, faţada se fărâmiţează, ornamentele cad, stâlpii de susţinere au obosit, lemnăria acoperişului trosneşte. Banii, care la drept vorbind guvernează totul, au dispărut şi ei. Îmbătrânită

pretimpuriu, ţara geme sub povara datoriilor. Şi doar încet-încet mijeşte înţelegerea că democraţia nu-i un bun ce ţi-e dat o dată pentru totdeauna. De îndată ce democraţia doarme sau se preface că doarme, ba pe deasupra speră că vine prinţul curând şi-o trezeşte cu un sărut, sfârşitul ei e sigur.

Când, însă, Frumoasa din Pădurea Adormită s-a trezit din somnul ei de o sută de ani, i-a văzut pe Fraţii Grimm şezând în odăile lor de studiu ca şi cum nimic nu s-ar fi întâmplat. Ca întotdeauna, îşi lucrau câmpurile lor lexicale întinse, dintre care unele înfloreau, iar altele erau năpădite de buruieni. Vorbeau pentru sine încetişor. Dacă unul dintre ei încă mai era preocupat de articolele *der*, *die*, *das*, celălalt sărea de la opincă la vlădică şi de la *Demut* (umilinţă, smerenie) şi *demütigen* fa (se) umili], cu citatul din Arnim: „să fie blestemat orice cuvânt smerit ce l-am rostit vreodată” – tocmai la „diademă”, cu citatul din Goethe: „Şi zvânturatu-şi rostuieşte diademe, / Pân’ ce-un potrivnic înciudat îl prăpădeşte”. Dar cuvântul „democraţie” a fost lăsat la o parte.

Cred că nu-i va deranja pe cei doi dacă voi încerca acum, ca succedaneu al omisiunii lor, să ajung de la litera D la E, deci să sar din volumul al doilea în cel de-al treilea al dicţionarului; pe care, însă, Jacob şi Wilhelm Grimm nu l-au mai văzut tipărit – ceea ce, totuşi, nu mă va împiedica să sfârşesc aici cu două puncte:

Eruvimul, esenţa, extrema

Pe când Pământul mai era în era prepre-eolitică şi-n parcul de euforii Eden – un adevărat event! – el, în erectitudine, o cunoscu – ce eufemism! – pentru întâiaşi oară pe Eva-n Eva, la care, după o evaluare rapidă, arhanghelii i-au pedepsit exemplar, expediindu-i pe ambii la munca de jos, pământeană ca să se-nmulţească şi ereditatea să şi-o transmită mai departe şi câştigul, pe când, dimpotrivă, Esau şi-a vândut, uite-aşa, inexplicabil, dreptul exclusiv de întâi născut pentru un blid de linte, de

parcă i-ar fi fost indiferent şi egal şi n-ar fi fost însăşi esenţa codului ereditar; în vreme ce impozitul pe ereditate s-a emis abia mult, mult mai târziu: şi de-atunci, certuri, emoţii rele, exasperări în eternitate.

Jacob o preţuia prea puţin. Mie, însă, îmi place cum sună, în diversitatea ei, litera E. Pronunţ cu plăcere „elefant” şi „elan”, care-i un cuvânt elegant, sunt în elementul meu în genul epic, dar şi în cel liric – elegiac sunt mai puţin egretele sunt păsări migratoare, iar eretele, cert, e-o răpitoare, să emiţi de-aici o teorie despre caracter şi literă e-o elucubraţie – n-am fost exhaustiv cu-aceste exemple, nu le-am epuizat nici pe departe, dar e cum e şi e destul, mai mult ar fi exagerat. Doar atât, încă: îmi place în limba mea germană neutrul *es* – nici de tot emasculat, nici prea efeminat – impersonal şi-atât: „Es war”, cum zice Goethe, „ein herzig Veilchen” („Era o viorea gingaşă”), iar la evanghelistul Ioan stă scris: „Es ist vollbracht” („Săvârşitu – s-a”).

Dar în faţa lui Wilhelm – care, după cum ştim, nu se grăbea cu litera D, zăbovind cu plăcere la monosilabe precum „dar”, „deci”, „din „şi „doar”, însă ajunsese chiar până la „dur” sau „durd” –, Jacob, măcar că o luase mult înainte cu lucrul, îi tot găsea lui E nod în papură, descriindu-l ca pe o „vocală neoriginară şi de aceea ezitantă, echivocă”, pe care în plus o blama pentru că „s-a întins prea din cale-afară în limba noastră, afectându-i eufonia”.

Dădea drept exemplu A-ul pur şi puternic, aşa cum se găsea el sonor în limba gotică: *vas manna habands ahman*[97]. Încerca să compare efectul diferit pe care-l au asupra noastră vocalele, de pildă într-o propoziţie precum: „Oaia aia e a ei”. Şi, pe baza unei succesiuni de cuvinte construite didactic, găsea, dimpotrivă, că E-ul e cam debil, rămânând mai degrabă palid: „Metehnele-s fel de fel de defecte”, adăugând că „o asemenea monotonie e aproape

97 Fragment din „Noul Testament" tradus de Wulfila în gotică: „[Iar în sinagogă] era un om avînd duh [de demon necurat]", Biblia, „Sfînta Evanghelie după Luca" (4:33), ed. cît., p. 1169.

imposibilă în alte limbi”.

Dar Hirzel presează: trebuie terminat şi E-ul. Iar Wilhelm se referă la *Eisenhans* („Hans-cel-de-fier”), un basm pe care-l întâlnim deja la Arnim. Pentru că mai vârstnicul Grimm caută însă mai zelos decât tânărul Grimm originea adevărată a cuvintelor – ceea ce la Jacob vrea să însemne „primordială” –, afirmă în cursul unui scurt schimb de vorbe între camerele lor de studiu, aşa cum obişnuiesc să-l întreţină cei doi, că-l poţi recunoaşte pe „un negerman” mai ales după felul cum „arareori stăpâneşte gradaţiile E-ului nostru”.

După asta – tăcere. Doar scârţâitul peniţei de oţel a lui Jacob. Cum uşa dintre odăile lor, blocată multă vreme de nişte rafturi cu cărţi, era mai nou deschisă, fraţii se aflau acum într-un dialog tăcut: fiecare ca ecou al celuilalt. Jacob se enerva doar atunci când Wilhelm extrăgea din rafturile sale nişte terfeloage, pe care apoi anevoie le mai regăsea în harababura fratelui.

Admonestările n-aveau mare efect, rămânând fără ecou. Şi totuşi ceea ce stăpâneau în comun nu putea fi nici despărţit, nici împărţit. Iar când aveau o dispută prin uşa deschisă dintre ei, o făceau cu un zel mai degrabă estompat, însă – cu toată apropierea pe care-o căutau – uneori tot suna a ceartă conjugală.

Oricum, îmi imaginez asemenea dispute ca pe un schimb de replici eroicomic efervescent, erudit contra erudit, eschivă după eschivă urmată, eventual, de o directă exclusivă – nu totdeauna temperate de revenirea la seriozitate şi nu totdeauna erorile de judecată urmate de-o erată. În închipuirea mea, care elaborează cu plăcere scene pline de energie eruptivă, cei doi aruncă unul într-altul cu cuvinte precum „edict” şi „eden”, „exces” şi „erect”, „elen” şi „efect”. „Elucubra” îi urmează lui „elucida”. Ceea ce citatele fixează în dicţionar pentru eternitate îi entuziasmează sau înveseleşte. Dar, fără exagerare, tot pentru eternitate nu vor mai depune jurământul pe Constituţie – asta o ştiu amândoi foarte exact, este? Este!

Şi din nou – tăcere. Wilhelm, care consideră E-ul fără excepţie demn de elogii, frunzăreşte prin cea mai recentă ediţie a *Basmelor*, pentru ca apoi, pe nepregătite, să-nceapă să povestească despre „Elsa cea deşteaptă” – un basm în care se plânge mult din cauza unui fier de la plug şi care începe, se ştie, cu „Era odată un om…” şi sfârşeşte cu cuvintele speriate ale Elsei: „… eu nu sunt eu”. Drept care nici n-a mai fost văzută vreodată.

Dimpotrivă, Jacob polemizează împotriva E-ului dublat în *Meer* (mare), *Heer* (oaste), *Klee* (trifoi) şi *Schnee* (zăpadă). După modelul scrierii în germana medievală, ar vrea să renunţe la un E sau, aşa cum se exprimă el, să-l „elimine”.

Dar aş dori acum, din pură vanitate, să particip şi eu la disputa erudită dintre cei doi fraţi şi să iau partea germanei vechi, fiindcă – chiar dacă duşmanii mei nu ezită să mă ofenseze, etichetându-mă drept un „individ fără patrie” – totuşi iubesc cu exaltare limba germană, cu logica ei exactă şi cu elucubraţiile ei, şi de aceea mă-ntreb împreună cu Jacob de ce *älter* (mai vechi, mai în vârstă) şi *Eltern* (părinţi) încep cu acelaşi sunet şi derivă din *alt*, *Alter* („bătrân”, respectiv, „vârstă”, „bătrâneţe”), dar încearcă fiecare să marcheze diferenţa prin Aşi E.

Ca pescuitor în izvoarele limbii, Jacob are pentru asta exemple ce pot fi înrămate cu citate. În timp ce Wilhelm povesteşte din odaia lui basmul „Prinţesa şi bobul de mazăre” doar pentru ca, pornind de la această leguminoasă, să-l facă pe mai vârstnicul Grimm *Erbsenzähler* (numărător de boabe de mazăre), ceea ce-i totuna cu un frige-linte (tot o leguminoasă!), Jacob se ocupă în schimb de Luther, care în traducerea *Bibliei* foloseşte „invariabil *Helle*” în loc de *Holle* (iad). Imediat apoi împărtăşeşte, totuşi, opinia fratelui său, că azi „teologii plini de zel religios” nu vor cu niciun preţ să mai renunţe la O-ul din *Holle*, motiv pentru care întoarcerea la grafia originară – oricât de necesară – nu-i va convinge nici chiar pe editorii lor; dacă ar insista mai departe cu *Helle*, ar spune despre el că-i încăpăţânat.

Schimbul de scrisori se desfăşura în mod corespunzător. Avertizările lui Jacob rămâneau în cea mai mare parte fără efect. E drept că, din cauza interesului ştiinţific, Karl Reimer şi Salomon Hirzel nu voiau să renunţe la excursurile adesea excesive la unele dintre cuvintele-titlu, ca de exemplu la numeralul *eins* (unu), care era explicat şi comparat pe treizeci de coloane, în mod exhaustiv, cu latinescul *unus*, neerlandezul *een* şi goticul *ains* – editorii luaseră, desigur, în calcul încă de la bun început zelul devorator de hârtie al Fraţilor Grimm de a oferi ample explicaţii şi exemplificări la fiecare cuvânt-titlu –, dar în ce priveşte grafia, obiectau în corespondenţa lor că o reformă ortografică de chintesenţă, care să ţină seama de originea fiecărui cuvânt, „l-ar speria pe orice viitor cititor să mai cumpere dicţionarul”. Trebuie să te aştepţi la pierderi financiare prin anularea unor comenzi. Iar aceste pierderi i-ar dăuna simţitor editurii şi ar scădea considerabil profitul. Stăruinţa lui Jacob în ce priveşte renunţarea la dublul E e exagerată. Mai curând i-ar accepta scrierea cu literă mică, măcar că nu vor lipsi obiecţiile extreme ale unor învăţaţi, care doar atât aşteaptă.

După care în editură s-a petrecut o schimbare profundă. Karl Reimer a hotărât să se retragă. Voia să-şi înfiinţeze o editură proprie. Dar asta n-a schimbat prea mult din editarea dicţionarului. Când Salomon Hirzel, care preluase neîntârziat tipărirea, a trimis pe 3 ianuarie 1852 – a doua zi Jacob împlinea şaizeci şi şapte de ani – prima coală de corectură la Berlin, i-a scris mai vârstnicului Grimm: „Îmi dau toată silinţa să mă obişnuiesc cu scrierea cu *sz*, însă ea continuă să mi se pară foarte străină şi îl am mereu în faţa ochilor pe bunul, vechiul *ss*, care mai apare atât de frumos tipărit în a dumneavoastră *Istorie a limbii germane*”.

Dar Jacob a rămas la *sz*. Şi a pus la încercare răbdarea editorului său cerându-i înnoiri suplimentare: „Vreau să renunţ la liniuţa de despărţire după Fluszân cazul lui *Fluszund Ortsnamen* (hidronime şi toponime) şi să

scriu *Fluszundortsnamen*. Ce-i drept, e surprinzător, dar este corect aşa şi de mult justificat de scrierea împreună, de pildă, a lui *vierundzwanzig* (douăzeci şi patru)".

Într-o altă scrisoare se exprimă şi mai limpede: „După ce, de dragul obiecţiilor dumneavoastră, am renunţat la aproape toate intenţiile de reformare a ortografiei noastre, nu mă mai întristaţi şi cuys-ul, pe care-l numiţi *bunul*, *vechiul*... Dar cât de vechi credeţi că este? Şi bun cu siguranţă nu este, de vreme ce conţine o minciună – noi îl numim *eszet*, în aşa-zisa scriere germană îl scriem *fs*, iar în tiparul cu caractere latine – de când am început să confundăm pe /lung cu s – îl nivelăm necugetat în *ss*... împotriva lui *fs* pledează imposibilitatea de a-l scrie cu majuscule, precum *sz* care devine *SZ*".

Fiindcă asemenea nepotriviri de păreri – şi altele – au mai reuşit să provoace chiar şi de curând un adevărat război ortografic, care a enervat, extenuat şi dezbinat naţiunea cum a făcut-o odinioară Războiul Rece, şi fiindcă noile edicte mă privesc şi pe mine şi scrierea numelui meu de familie, vreau să fie limpede că mă pronunţ pe mai departe hotărât în cazul lui *daß* pentru *sz*, în timp ce numele „Grass" tipărit îl vreau încheiat cu un *ss*, iar de mână îl scriu cu *ß*. În schimb, tatăl meu mai folosea la semnat acea scriere „veche" pe care Salomon Hirzel o găsise atât de drăgălaşă şi al cărei *f* – adică slung – lumea îl mai considera eronat drept un *f*. E o consolare, totuşi, că dincolo de „sau-sau" mai există şi alte câteva posibilităţi. În orice caz, îmi face plăcere ca numele meu să se încheie când aşa, când aşa, poate şi pentru că, astfel, evit deciziile definitive, pentru că exult când e vorba să schimb un „eu" pe-un alt „eu" şi pentru că nu ezit să experimentez terţe căi de îndată ce împotriva celor mai vechi se ridică obiecţii.

Jacob n-a cedat decât în ce priveşte scrierea împreună a lui *Fluszundortsnames*. Dar *sz* a – rămas, chiar dacă spre sfârşitul scrisorii el pretinde că ar putea ceda: „Mă simt într-o dispoziţie atât de blajină, încât mi-aţi putea impune chiar şi *fs* în loc de *sz*. Mă gândesc mai mult la

fondul chestiunii decât la formă”.

În acest fel s-a trecut la tipărirea dicţionarului. La paisprezece ani după ce editorii din Leipzig le făcuseră celor doi fraţi expulzaţi din Göttingen propunerea să alcătuiască un dicţionar german, prime părţi din acesta ajunseseră să fie trimise la cules, mai corectând şi adăugând ici câte ceva sau eliminând acolo unde textul exceda, şi în sfârşit să fie tipărite – şi anume, la dorinţa lui Jacob, cu caractere *antiqua*, care sunt atât de clare, fiindcă aşa-numita *deutsche Fraktur*, căreia i se spune eronat „scriere gotică”, îi displăcea ca fiind extrem de întortocheată.

Dar, înainte să fie trimise, pe cale poştală, o coală de corectură după alta de la Leipzig la Berlin şi retur şi să înceapă astfel tipărirea primelor tranşe aparţinând literei A, vreau să mai arunc o privire retrospectivă şi, odată cu sfârşitul jalnic al revoluţiei germane, să inserez un episod care aruncă o lumină asupra relaţiei conflictuale a lui Jacob cu Danemarca.

Încă înainte de luptele de baricadă din Berlin şi de răscoalele din Baden şi Saxonia, reprimate cu tunurile în manieră prusacă, a izbucnit războiul pentru ţinutul Schleswig, prin care danezii voiau să-l înhaţe pentru eternitate. După o serie de victorii militare a fost instaurat un guvern provizoriu pentru Schleswig-Holstein. Apoi însă, regele Prusiei a cedat în faţa presiunii marilor puteri Anglia şi Rusia, motiv pentru care Jacob Grimm – la acea vreme încă deputat fără grup parlamentar în Adunarea din Biserica Sf. Paul, care votase acolo împotriva pretenţiilor daneze – îi trimisese fratelui său o scrisoare indignată din cauza armistiţiului încheiat cu danezii la Malmö.

Poate ar trebui adăugat că Jacob – cu toate că, la fel ca şi Wilhelm, aprecia legendele daneze ca fiind de o mare valoare – era învrăjbit cu destui erudiţi danezi, fiindcă pentru el limba daneză nu era una de sine stătătoare, ci mai degrabă un dialect german, iar ca loc de desfăşurare al celui de-al doilea Congres al germaniştilor alesese, tocmai pentru a-i face în ciudă Danemarcei apropiate,

oraşul hanseatic Lübeck. În orice caz, Malmö reprezenta în ochii lui Jacob un aranjament dezonorant pentru patria sa, contribuind la plecarea lui din Frankfurt. Chiar la timp, fiindcă în anul următor, când Adunarea Naţională a adoptat după nesfârşite dezbateri Constituţia, conform căreia Confederaţia germană urma să se supună unui imperiu ereditar sub conducere prusacă, Frederic-Wilhelm al IV-lea a declinat această invitaţie.

Cel de care se legaseră atâtea speranţe dezamăgea pe toată lumea pentru a nu ştiu cita oară. Cel de la care lumea se aştepta la câte şi mai câte nu voia să fie împărat german, ci doar conducătorul încoronat al Prusiei: egocentric şi exaltat exclusiv de acest etalon prin excelenţă. Cert, negru-alb îi părea mai colorat decât negru-roşuauriu.

La puţin timp după asta, Adunarea Naţională s-a dizolvat. Totul rămânea mai departe neschimbat reacţionar. După revolta din mai de la Dresda şi o ultimă răbufnire a revoluţiei, în Saxonia s-a reinstaurat vechea orânduire. Cetăţenii au fost lipsiţi de putere, împotriva presei s-au promulgat legi severe şi dreptul la adunare a fost îngrădit.

Numai industria trenurilor se dezvolta, ceea ce trebuia privit drept progres. Pe rute poi, numite şi „căi ferate”, locomotivele construite de Borsig[98] trăgeau după ele vagoane de persoane şi de marfă. O consecinţă a fost circulaţia tot mai rapidă a scrisorilor. Cu toate astea, acceleraţia conformă cu mersul trenurilor nu putea anula stagnarea generală. De aceea putem presupune că revenirea la constrângeri prerevoluţionare l-a determinat pe editorul Karl Reimer să se despartă de Salomon Hirzel, să părăsească Leipzigul şi să se mute cu propria sa editură la Berlin, chiar dacă acolo libertăţii cuvântului i se aplică, în esenţă, un etalon la fel de restrictiv şi erau epurate idei şi cuvinte.

Se poate să mai fi existat şi alte motive care au

---

98 August Borsig (1804-1854) - fabricant german, fondatorul uzinelor Borsig.

despărţit perechea de editori până atunci atât de unită. Să fi fost acestea de ordin familial? Fiindcă Hirzel era căsătorit cu sora lui Reimer. Dar corespondenţa fraţilor

Grimm cu cei doi editori nu oferă niciun indiciu că ar fi intervenit o discordie.

Iar munca la dicţionar oricum n-avea de suferit de pe urma despărţirii. Hirzel a dovedit că stă pe propriile picioare, îndeajuns pentru a putea continua tipărirea deja începută a primelor tranşe. După ce cei doi tineri colaboratori, plătiţi de editură, aranjaseră sârguincios în ordine alfabetică, în cutii construite special în acest scop, tot mai numeroasele fişe probatorii cu citate, fraţii Grimm şi-au împărţit literele între ei. Jacob se decisese deja dinainte pentru A, B şi C. Şi era gata să are şi ogorul lui F după ce avea să termine cu E. Wilhelm era mulţumit de munca lui la D şi i-ar fi plăcut să se ocupe, sărind peste alte litere, de M – poate pentru că se şi strânseseră atâtea şi atâtea poezii pline de farmec care elogiau „minunata lună mai” sau fie şi numai pentru cuvântul-titlu *Märchen* (basm), la care ar fi urmat să scrie explicaţiile cuvenite.

Sunt însă sigur că mai vârstnicul Grimm, stând aplecat peste colile de corectură, care merg de la A trecând prin „adamic” şi „alandala” şi ajungând la „apocalipsă” şi mai departe, e de pe-acum indispus de litera E, căci după *eins* (unu), care-l trimite la cuvântul-titlu *Einheit* (unitate) şi, odată cu acesta, îşi aminteşte iar de Adunarea Naţională din Biserica Sf. Paul din Frankfurt, ca ecou al acelor execrabil de lungi discursuri şi epuizante dezbateri ce conjurau zadarnic unitatea germană; cum, de altfel, şi pe mine începuse să mă enerveze această ereditate atunci când, în anul ’90, Germania scindată în două s-a obligat la repezeală, prin jurământ, să se considere unită, ceea ce însemna, de fapt, doar alipită – unirea existând de-atunci încoace doar pe hârtie. Fiindcă, de îndată ce acel strigăt care a răsunat mai întâi la Leipzig: „Noi suntem poporul!” s-a îngustat, ajungându-se la o afirmaţie prea puţin semnificativă: „Noi suntem un popor” şi la ceea ce s-a numit „Tranziţia”, s-a produs şi

unirea – atrasă de promisiunea că mărcile din est se vor schimba unu la unu cu mărcile din vest, ceea ce va transforma pustietăţile în ţinuturi înfloritoare – dar fără ca germanii să fie uniţi. Numai muntele de datorii creştea. Totodată, lărgirea pieţei a stimulat spiritul productiv.

Este motivul pentru care am pornit-o la drum: din Germania în Germania. Voiam să văd ce se schimbă şi n-am văzut decât graba cu care vestul a deposedat estul de tot ce avea. M-am indignat rostind discursuri de mică audienţă. De pildă, în localitatea bavareză Tutzing, unde – la o conferinţă a Academiei Evanghelice, la care am fost invitaţi Antje Vollmer, parlamentară a verzilor, şi cu mine – am ţinut un „Mic discurs al unui ins fără de patrie”, pledând zadarnic pentru o confederaţie: „De-o parte, coşmarul, de alta, visul. Ce ne opreşte ca printr-o echitabilă, de mult scadentă, compensare a daunelor să ajutăm în aşa fel Republica Democrată Germană şi pe cetăţenii ei, încât statul să se poată consolida economic şi democratic, iar cetăţenilor săi să le fie mai lesne să rămână la ei acasă? De ce trebuie să fie Confederaţia germană mereu încărcată peste cât poate duce – când ca stat federal, după ideea destul de vagă emanată din Biserica Sf. Paul, când sub forma unei republici federale mari prin aglutinare? Oare o Confederaţie germană nu înseamnă mai mult decât ne-am fi putut dori vreodată? O unire cuprinzătoare, o mai mare suprafaţă statală, o putere economică compactă – sunt acestea oare un adaos dezirabil?”

Numai propoziţii interogative. Spre finalul discursului, previziunile mele sumbre se intensificau: „Un ajutor, un ajutor adevărat nu se acordă decât în condiţii vest-germane. Proprietate – da, dar nu proprietatea poporului, nu vă fie cu supărare. Ideologia vestică a capitalismului, care ar vrea să elimine fără substituent orice alt – *ism*, se pronunţă ca şi cum ar ţine pistolul îndreptat asupra ta: ori economie de piaţă, ori... în aceste condiţii, cine n-ar ridica mâinile sus, lăsându-se în voia binecuvântărilor celui mai puternic, a cărui incorectitudine

e atât de vădit relativizată de succes. Dar calculul la centimă nu va face ca problema germană să-şi găsească răspunsul”.

În jurnalul meu de călătorie – care m-a însoţit la Schwerin, Stralsund, Neubrandenburg, la Cottbus, Bautzen şi Leipzig, în regiunea Lausitz, între Senftenberg şi Spremberg: un ţinut marcat de exploatarea lignitului, unde am fost rănit atât de uşor de două schije de grenadă, încât am supravieţuit „victoriei finale” trâmbiţate până la capăt chiar de pe ruine – mi-am notat, în chip de ecou, despre noua valută, valuta forte: „La două săptămâni după introducerea mărcii vest-germane în RDG: copilul care a căzut în fântână e găsit culpabil în instanţă”.

Acum, cu douăzeci de ani mai târziu, noile landuri federale – doar alipite – încă nu reuşesc să stea pe propriile picioare, depinzând financiar în continuare de stat. Aceste landuri se depopulează, sărăcia vine peste ele şi se instalează. Fiindcă a lipsit percepţia asupra celor două biografii trăite separat, socoteala după care din două ţări faci una n-a dus la o unire reală.

Jacob Grimm, care în Biserica Sf. Paul descoperise cât de greu le vine germanilor să fie uniţi, a introdus în dicţionar cuvântul derivat din latinescul *unitas* cu explicaţia că este „o expresie în circulaţie abia din secolul trecut, mai înainte încă neintrată în limbă”.

Nici Luther însuşi, care-i furnizează destule citate, nu cunoaşte nici unitatea, nici trinitatea, ci vorbeşte de „unime şi treime”. Doar folosind un citat din scrierile istorice ale lui Dahimann, tovarăşul său de suferinţă de la Göttingen, din care reiese că în timpul Revoluţiei Franceze clubul iacobinilor dă dovadă de „o atitudine unitară la adunări”, Jacob ajunge la cuvinte precum „univoc” sau „unison”, pentru ca la echivocul unic să facă o lungă introducere şi să fixeze cuvinţelul cu un citat din Simon Dach[99]: „unul Dumnezeu unicul”.

După care, preţ de câteva coloane, îi acordă cinstea cuvenită numeralului *eins* (unu). Celebrează unicitatea,

99 Simon Dach (1605-1659) - poet baroc german.

laudă unirea, numeşte „un', doi, trei" un hocus-pocus, îi permite unicornului din basme să se acineze în dicţionar – de unul singur. Tot unul şi unul, dar unul câte unul, întruna. S-o ţii una şi bună, zău aşa, nu-i a bună. Şi nici să-l faci pe unul una cu pământul, că-i păcat. Până una-alta, „este bine să te ţii de una, şi de cealaltă să nu te desfaci"[100]. Iar Fleming, în toiul Războiului de Treizeci de Ani: „Zodia în care m-am născut nu-i bună, fiindcă popor, regat şi cu mine ne ducem de râpă unul ca unul". Ce să mai zici la asta? Una de jale.

În schimb, cuvinte care la un an de la căderea Zidului erau în gura şi la îndemâna tuturor se cumpărau ieftin şi se vindeau încă mai ieftin – precum *Einheitswille*, *Einheitsbegehren* (voinţă / dorinţă de unire) –, asemenea cuvinte nu apăreau la Jacob, oricât de mult şi-ar fi dorit el şi cei din Biserica Sf. Paul unirea germanilor.

Aşa încât Jacob pune în cele din urmă punct unităţii, numeralului unu şi lui Dumnezeu, Unul. Un', doi trei şi... gata cu-atâta *einst* Elipsa e un cerc turtit. Enigmele se cer descifrate, enoriaşii – păstoriţi, epidemiile – eradicate, epigramele – gustate (dacă-s cu duh). Escapada – un eufemism: e mai rău de-atât! – nu mai poate fi escamotată şi erotomanul e dus sub escortă. Ei, asta-i încă una! Exigent, Jacob dă exemplu după exemplu, extras după extras, e de-a dreptul exorbitant: vrea cu tot dinadinsul s-ajungă la extremitate, dar ezită – e zelos, nu şi expeditiv. Eţetera. Deocamdată mai zăboveşte la *angelus*, pentru ca goticul *aggilus*, în germana veche *angil*, să ne scape ca *Engel*. Ca înger. Eruvim.

Sunt mulţi îngeri de-ăştia.

Fiecare din ei – aşa citim la Rilke, în *Elegii* – e groaznic.

Cel bun, păzitor, cel rău, extrem de rău – dar mai mulţi sunt din cei ce vestesc cântând şi-s drăgălaşi ca nişte efebi, nu atât îngeri, cât îngeraşi, şi care la Dresda, în tabloul lui Rafael, îşi cam dau coate, grobienii.

Eruvimii lui Klee şi alţi îngeri, cel plutitor al lui

100 Biblia, „Ecclesiastul" (7:18), ed. cît., p. 669.

Barlach, cel al lui Benjamin, care încifrează Istoria. La cine se referea Wieland când invoca un chip de înger?

În care îngerească voia Fischart să îşi deşerte jetul pe când, mai zăbovind în eden, o dezmierdase şi-o pupase pe „îngeriţa-ştrengăriţă pe hăruitul, dulce-umezitu-i zgău”?

Enfin şi-n fine, draci, eruvimi totuna-s şi-aşijderea sunt eruvimi şi draci.

Dar Angelus Silezianul obişnuia s-aşeze orice sfârşit îndepărtat într-un Acum contemporan:

„Ziua de Apoi e chiar acu', nicicând n-o vei găsi-n apoi sau după!”

Iar în RDG-ul cândva real existent, îngeraşii erau o marfă căutată la târgurile de Crăciun şi care, fiind ciopliţi în Munţii Metaliferi din Saxonia, erau buni la export, acasă însă erau numiţi nu îngeri-îngeraşi, ci „figurine-de-sfârşităe-an” – cum altfel, când Marx & Engels, *Opere complete*, nu pomenesc o iotă despre niciun înger?

Jahresendfiguren (figurine-de-sfârşit-de-an) este un cuvânt încropit, între timp cu totul uitat, a cărui a treia silabă, *Ende* (sfârşit), ocupă în dicţionarul Fraţilor Grimm – puţin înainte de *Enge* (îngustime) şi *Engel* (înger) – nu mai puţin de douăzeci şi două de coloane, căci „sfârşit” pare a nu vrea să mai sfârşească odată, poartă după sine, la extremitate, o coadă, un aşa-zis „apendice terminal” interminabil, care creşte şi creşte extras după extras: din „Ieşirea”, din „Cartea lui Iov” şi „Cartea a doua a Regilor”, din Klopstock şi Bürger şi Kant şi Goethe şi Fleming şi *Dicţionarul de idiotisme elveţiene* al lui Franz Joseph Stalder, care ar putea pune capac şi capăt cozii (dar n-o face): „partea prin care se termină ceva fie sus, fie jos se cheamă *sfârşit* sau *capăt*, la fel şi ceea ce rămâne la urmă din ceva...” Ei, da!

Dar pe cât de împătimit de începuturi ar păşi Jacob pe un drum nesfârşit de lung de la goticul *andeis* până la *Ende* cel de-acum de la sfârşit – ştiind, în treacăt fie spus, şi despre „toate locurile şi sfârşiturile creştinătăţii”, extrăgând din *Parzival* un „foarte curând s-a fost sfârşit cu dănţuitul” şi citând din versurile lui Rückert: „Un bun

sfârşit începe mic cu mic, sfârşind măreţ după tipic" –, peatât de obsedate de sfârşit îmi par viziunile sumbre de azi ale sfârşitului lumii: începând cu nesfârşitele văicăreli ale consumatorilor „finali la sfârşit de reţea", cum li se mai zice azi, şi cu sfârşitul ameninţător al creşterii economice şi sfârşind cu depozitarea ultimă a deşeurilor radioactive. Cât despre determinantul cel mai îngrozitor alăturat sfârşitului, acesta abia urma să fie introdus în şirul de cuvinte: cu puţin înainte de *Endreim* (rimă finală) s-a găsit loc şi pentru *Endlosung* (soluţia finală[101]), care ne-a marcat pe vecie.

Mai lipseşte sfârşitul lumii, pe care filmele SF ni-l înfăţişează atât de plastic, şi, odată cu el, dispoziţia mereu reciclabilă a acestui sfârşit. Despre o asemenea dispoziţie nici că putea fi vorba pe la jumătatea veacului al XIX-lea, oricât de apăsătoare ar fi fost situaţia politică. Dimpotrivă sau, mai degrabă, în sfârşit – de parcă transportul pe calea ferată i-ar fi zorit şi pe Fraţii Grimm editorul Hirzel a reuşit să le publice primul volum al dicţionarului.

Ce eveniment! La Târgul din Leipzig se găsea acum totul la litera A, ce mai înainte nu putuse fi cumpărat decât în tranşe răzleţe. Critica literară şi filologică a reacţionat ditirambic. Numai catolicii şi-au manifestat dezaprobarea. Pe de-o parte, găseau că sunt citaţi aproape exclusiv numai autori evanghelici, iar pe de alta, lămuririle ce însoţeau cuvântul *Ablasz* („iertarea păcatelor", dar şi „scurgere, evacuare a unui lichid") le-au oferit câtorva prelaţi ai singurei Biserici cu-adevărat mântuitoare argumentul să pună sub semnul îndoielii întreg efortul depus cu litera A.

Căci Jacob, începându-şi în aparenţă inofensiv explicaţiile la acest cuvânt-titlu cu sământă de scandal şi pomenind de un sens neutru al termenului – şi anume: „scurgerea apei dintr-un iaz" –, sfârşeşte prin a scrie că „în principal, cuvântul se referă la iertarea bisericească a păcatelor în schimbul unei sume de bani, situaţie împotriva căreia Reforma a luptat victorios".

---

101 Sintagma prin care liderii nazişti denumeau exterminarea evreilor.

Şi, după obişnuitele lămuriri ce scociorăsc în grohotişul originar de sunete, Jacob citează din Luther, precizând motivul indignării protestante, şi aminteşte pe rând de scrisoarea, anul şi de întregul moft de iertare a păcatelor, întărind totul printr-un alt citat din Luther: „având ei dară stricăciune de nebiruit prin aceea că moftul iertării păcatelor a fost târât în noroi”.

Ce-i de mirare că, din amvon, o seamă de preoţi papistaşi s-au indignat, fiind gata să aprindă rugul; era de parcă predicatorul Abraham a Sancta Clara însuşi i-ar fi condamnat plin de ardoare pe turci şi pe necredincioşi. Fraţii Grimm, însă, au rămas mai departe netulburaţi. Chiar dacă această critică subită redusese cercul de cumpărători în ţinuturile catolice, dicţionarul continua să apară tranşă după tranşă, iar Jacob să corecteze coală după coală de tipar, aşa încât abia de-şi găsea timp să se mai ocupe de E – mai ales că, pe lângă strângerea de cuvinte pentru litera D, fratele său Wilhelm avea acum şi altele în cap.

Luând-o din nou îndărăt în timp, Wilhelm făcea corecturile la cartea sa *Istoria rimei*, având la bază un şir de conferinţe ţinute în 1850. Printre altele, cartea tratează în mod critic prea desele rime în – *lich* din secolul al XIII-lea. Dar pe Konrad von Wlirzburg al său îl laudă pentru o rimă sextuplă cu *sne* şi *ele*. E o lucrare scrisă cu mare sârg, însă în care sensul ultim căutat de un iubitor al artei rimei ameninţă să se piardă în mărăcinişul citatelor.

În acest timp, Jacob se distanţează – lucru pe care-l înţeleg – de fratele său şi de întreg menajul familial îndeajuns de gălăgios, cu siguranţă, din Linkstrasse. Se plimbă prin Tiergarten, care nu-i foarte departe de casă, şi reflectează plimbându-se pe alei la substantivul *Ehe* (căsnicie) şi totodată, mai în treacăt, la căsătoria încheiată de Wilhelm în urmă cu mulţi ani.

De la exclamaţia uimită „eh!”, pe care, fiind preluată din franceză, o consideră ca pe-o atenuare a strigătului „ah!”, ajunge, trecând prin conjuncţia *ehe* (înainte, mai înainte) – atestată şi ea prin numeroase citate – la

„căsnicie” sau „matrimoniu”, care – după cum constată mai târziu într-un citat din Kant – înseamnă „unirea a doua persoane de sex diferit în scopul posesiunii comune pe viaţă a însuşirilor sexului fiecăreia”.

Trecând pe lângă un fag, ale cărui două trunchiuri cu scoarţă netedă cresc din aceeaşi rădăcină, îi vine în minte un anumit Schlegel – însă nu-i nici Friedrich, nici August Wilhelm –, care, gândindu-se la căsnicie, face trimitere la pacea şi la jugul conjugal: „Smintită e ura dintre oameni şi nelămurită căinţa – dar orăcăitul copiilor cârpeşte căsnicia stricată”. Cu toate astea, căsătoria fratelui său cu Dorothea nu e pândită de asemenea primejdii, în orice caz, schimbul de scrisori dintre cei doi fraţi nu consemnează niciun scandal ori, mai rău, nicio infidelitate conjugală.

Căsătoria dintre Wilhelm şi Dorothea fusese decisă încă de la Kassel, cu mult timp înainte de perioada petrecută de ei la Göttingen. După moartea mamei, Jacob şi Wilhelm trebuiseră să le poarte de grijă fraţilor mai tineri, Ludwig Emil, Ferdinand şi Karl, care – în special Ferdinand – erau de felul lor mai nestatornici şi uşuratici. De gospodărie se ocupa pe cât putea sora lor.

Lotte. Însă apoi ea s-a căsătorit cu un anumit Hassenpflug, care – ajuns ministru şi fiind urât de lumea din comitatul Hessa din pricina reacţionarismului său – a fost poreclit *Hessenfluch* (Blestemul celor din Hessa).

Dar cine să mai vadă acum de gospodăria care mergea cu chiu şi vai câtă vreme fraţii mai mari primeau, ca bibliotecari, o biată lefşoară? Până acum Lotte avusese grijă de toate: gătise pentru toţi fraţii, aşternuse masa, le călcase cămăşile spălate, le cârpise ciorapii şi aţâţase focul în sobă. Înainte de-a se mărita cu nesuferitul de Hassenpflug, îi sfătuise, probabil, să-şi ia o menajeră. Însă Jacob şi Wilhelm conveniseră că unul dintre ei trebuia să fie dispus să se căsătorească. Oare care era mai potrivit şi înclinat s-o facă?

Asta e chestiunea fundamentală pe care caută să şi-o limpezească Jacob în preumblările sale prin Tiergarten, dar se gândeşte şi în general la cuvântul-titlu *Ehe*. Se

opreşte în dreptul statuii din marmură a unei zeiţe – spre deosebire de Venus de lângă Heleşteul cu peştişori aurii, aceasta e îmbrăcată cuminte – şi se întreabă, poate: Care dintre noi era la vremea aceea gata să-şi învingă spaima de căsnicie dovedită până atunci? Egoismul căruia se cerea convins? Care din doi s-a eschivat, care s-a arătat dispus?

Curând ajunseseră la aceeaşi părere: Wilhelm e mai potrivit pentru căsnicie, fiind mai sociabil, vădit mai iubitor de copii, mai conciliant când e vorba de-o ceartă pe nimicuri şi, pe deasupra, în stare să fie tandru nu doar cu vorba.

Sau noi, fraţii, se-ntreabă Jacob şovăind indecis la o răscruce de alei, ar fi trebuit mai curând să ne încredem în noroc, să dăm cu zarul sau cu banul, unul dintre noi să tragă din pachetul de cărţi dama de cupă şi, odată cu ea, sorţii conjugali?

Cu toate astea, fusese limpede de la bun început: dacă trebuia să fie unul, atunci Wilhelm era cel care avea stofa de soţ. Iar el, cel ales, a fost de acord.

Amintindu-şi de mersul în peţit, lui Jacob îi apare aievea Dorothea Wild, fiica farmacistului, căreia i s-a spus chiar de la început Dortehen – locuia la Kassel în vecinătatea lor, se purtase de ani de zile prietenos cu ambii şi, pe deasupra, mai era şi fată cinstită. Jacob o crezuse în stare de-a se căsători, odată cu fratele, şi cu el. Căci cine-l lua de soţ pe unul dintre cei doi Grimm îl primea şi pe celălalt la pachet – ce-i drept, nu culcat în patul conjugal, dar înfăşurat în legătura matrimonială. O asemenea relaţie în triunghi nu trebuise pusă pe hârtie şi pecetluită. Nu fusese nevoie de o verighetă în plus, înţelegerea exista prin acord tacit şi se cerea trăită cu cel mai mare firesc.

Tot ceea ce în vorbirea curentă apărea ca jumătate şi pereche conjugală, iar în cazul unei certe se comporta ca o jumătate, trebuia de-aci înainte să se trifurce: fără Jacob alături, Wilhelm nu putea şi nu voia să fie soţ de unul singur. Fără să se plângă, ba poate chiar zâmbind uşor, Dortehen l-a luat pe mai vârstnicul Grimm ca pe un dar, pe care în mod vădit nu-i fusese greu să-l accepte. Cam aşa,

sau pe-aproape, trebuie să fi fost: totul chibzuit pe îndelete şi orânduit prin bună înţelegere.

Îl văd acum pe Jacob în drum spre casă. îmbogăţit cu multe cuvinte din echipa lui E. Nu intră în niciun local din piaţa An den Zelten şi în niciuna dintre numeroasele cafenele ale oraşului, de pildă, la Stehely. Aţa îl trage acasă.

Şi-aşa, întreit, au ajuns în 1825 soţi şi soţie. Iar pentru că mireasa se arătase hotărâtă să-i lase mai departe pe cei doi fraţi în cotidianul lor obişnuit, ba mai mult, să respecte paraxeniile fiecăruia, îşi trăiau într-o armonioasă trinitate – timpul curgând când mai alert, când avansând în pas de melc – fericirea lor conjugală care, fiind împărţită la trei, strălucea doar molcom. Când veniră şi copiii unul după altul – primul muri curând după naştere –, fără doar şi poate că tatăl era unul singur, Wilhelm, dar nici Jacob n-a fost scutit de scâncete de sugaci şi de miros de scutece; s-a conformat, însă, şi adeseori s-a dovedit mai răbdător ca fratele său în a răspunde întrebărilor de copil. După cum aflăm din scrisori, nu după mult timp Herman şi Rudolf îi spuneau „Apapa”.

Astfel cuprinşi într-o mai largă şi armonioasă înţelegere a căsniciei, cei doi s-au mutat la Göttingen când au fost chemaţi acolo la post. Iar Dortehen avea grijă ca fraţii să nu apară la facultate decât în nişte imaculate robe profesorale. Mergeau tustrei la evenimente sociale. Şi, după protestul Celor Şapte, au suportat tustrei concedierea de la facultate şi proscrierea lui Jacob în patria percepută ca exil. Anul în care au trăit despărţiţi a fost dureros mai ales pentru băieţi, dar şi pentru micuţa Auguste. Când mai apoi, la Kassel, treimea lor a renăscut, toţi participanţii la căsnicie erau mai fericiţi decât ar fi permis-o strâmtimea locuinţei.

Abia chemarea la Berlin, care le-a impus o nouă mutare, i-a oferit familiei un spaţiu îndeajuns de mare: două odăi de studiu, camerele pentru copiii care creşteau, salonul mai degrabă modest, dormitoarele şi restul dependinţelor. Oriunde ar fi stat – în Lennestrasse, în

Dorotheenstrasse ori, în cele din urmă, în Linkstrasse –, Dortehen avea mereu grijă de ambii fraţi. Nu-şi permitea să cadă la pat decât atunci când Wilhelm nu avea vreuna din crizele lui de depresie, care cu vârsta s-au înmulţit, tulburându-l nu numai pe el, ci câtva timp întregul menaj. Altminteri, însă, totul se desfăşura cu moderaţie şi în bună înţelegere. Nici gelozia, nici alte „scene dintr-o căsnicie”[102], turbulente sau erozive, nu le zguduiau viaţa din temelii. Când, pe la o mie opt sute cincizeci şi ceva, sub titlul *Cineva tot trebuie să se-nsoare*, un autor de mult uitat prezenta în maniera unei farse pactul utilitar al inseparabililor Grimm, în piesă era vorba mai mult despre teribila spaimă iniţială de căsnicie a celor doi fraţi decât despre monotonia vieţii conjugale de mai târziu, săracă în evenimente şi de aceea prea puţin potrivită ca subiect teatral.

M-am însurat de două ori. Între sfârşitul primei căsnicii şi începutul celei de-a doua, m-am agitat luând o serie de decizii pasionale care au dus la încurcături din cauza schimbării pripite a locuinţei, la certuri nesfârşite şi, din nou, la despărţire. Numeam asta un „talmeş-balmeş familial”. Dar, de fapt – sau, mai exact, din înclinaţia de-a trăi totuşi în doi viaţa mea proprie –, am ajuns între timp un familist experimentat, care ar vrea să-şi treacă în cont cei mai bine de treizeci de ani de apropiere de Ute – cu-atât mai mult cu cât nimic nu mi-a îngrădit în acest timp nici nevoia de solitudine, nici bolboroseala stăruitoare de vorbe ca sursă proprie de zgomot.

Mă văd, astfel, pledând pentru căsnicie şi cântărindu-i avantajele şi dezavantajele, aşa cum o mai făcuse de-acum şi Johannes Fischart în *Gargantua* al său, tâlcuit pe germană cu un diluviu de cuvinte. Iar când, în anii ’60 ai secolului trecut, prietenul meu Walter Hollerer[103] – care, la fel ca fraţii Grimm, fugea de căsnicie ca dracu’ de tămâie –

102 Scene dintr-o căsnicie este titlul unui cunoscut serial de televiziune din 1973-74, regizat de Ingmar Bergman, ce prezintă o căsnicie în destrămare.

103 Walter Hollerer (1922-2003) - scriitor şi critic literar german.

s-a hotărât totuşi să-şi aleagă una dintre numeroasele mirese posibile şi s-o ia de soţie pe Renate a sa, m-au rugat ambii să pregătesc ospăţul de nuntă pentru ei şi musafirii lor.

Fiind, deci, invitat de amândoi la unison ca maestru bucătar, am fiert la foc înăbuşit o duzină şi mai bine de potârnichi pe ierburi aromate, am lăsat să se răcească în străchini piftia din cap de porc şi-am adăugat la asta un piure de mazăre şi o ciorbă de peşte care, dreasă cu tarhon, avea să deschidă festinul. În schimbul acestui serviciu prietenesc, le-am smuls celor doi promisiunea ca, în caz de divorţ, să-i invite pe aceiaşi oaspeţi şi pe mine ca bucătar la masa festivă dată în onoarea căsătoriei lor eşuate. Şi tot ca la cununie, aceleaşi bucate – o ciorbă de peşte, potârnichi, răcitură de porc şi piure de mazăre – urmau să pună căsniciei lor un capăt cât se poate de gustos.

Dar nu s-a ajuns la aşa ceva. Căsătoria lor a ţinut până când moartea lui Walter a decis să-i pună capăt. Cine ştie dacă n-a avut oarecare efect şi simpla ameninţare cu repetarea festinului. Ori poate că Renate – la fel ca şi Dortehen pentru fraţii Grimm – a fost cu-adevărat singura femeie potrivită cu Walter.

Nici nu îndrăznesc să-mi închipui ce s-ar fi întâmplat dacă Wilhelm, contrar sfatului fratelui său, s-ar fi căsătorit după moartea lui Achim von Arnim cu Bettina, ca să se mute apoi – doar pentru că încă de copil simţise pentru fata asta cam de aceeaşi vârstă cu el o atracţie mai degrabă visătoare decât pasională – pe una dintre moşiile înglodate în datorii ale lui Achim, Wiepersdorf ori Bärwalde. Sau dacă după cununie s-ar fi stabilit cu văduva şi cu liota ei de copii la Berlin, poate chiar împreună cu sensibilul Jacob, aşa încât firea de elfa a

Bettinei şi felul ei de a gospodări haotic s-ar fi făcut simţite, ca pulsaţii de nelinişte, până în odăile de studiu ale fraţilor Grimm. Cei doi fraţi şi munca la dicţionar ar fi trebuit să suporte capriciile excentrice şi ideile extreme ale unei soaţe excesive în toate. Se poate ca în anul 1854

să nici nu fi apărut ediţia legată a volumului întâi, de la *A* la *Biermolke*. Dimpotrivă, având-o alături de ei pe Dorothea Wild, munca de căutare a cuvintelor nu ameninţa să stagneze.

Aşa trecea timpul. Zorit de scrisorile editorului Hirzel şi nemaiscoţând-o la capăt cu litera D, Wilhelm se plângea de mizeria (*Elend*) şi anevoinţele muncii, drept care Jacob a şi încorporat cuvântul la litera E, împreună cu o mai lungă introducere. După părerea lui, *ellende* trimite, în germana veche, exclusiv la viaţa în exil: „Înţelesul originar al acestui cuvânt frumos, inspirat de dorul de casă, este locuitul în afara ţării, printre străini”.

Avea la îndemână fişe probatorii pline de citate din Luther, Hutten, Lessing; îşi amintea şi de răstimpul şederii lor forţate în ţinutul Hessa, pe care totuşi îl resimţiseră ca pe un surghiun în ţară străină. Nu spunea oare Gryphius: „Vrăjmaşii, cu turbarea lor, gonitu-l-au în mizeria de-afar’”.

Dar Jacob n-a pomenit în dicţionar nimic despre mizeria ce rezultă din sărăcie. Nu răzbate de-aici niciun vaier din odăiţele ticsite de unde foametea le răpise bieţilor ţesători patru copilaşi din zece.

Lumea privea în lături. Niciun cuvânt despre famelici, aşa cum figurează ei până azi în statistici şi rapoarte de sărăcie. Privitul în lături s-a practicat dintotdeauna, motiv pentru care de „ego” s-a şi lipit un –*ism*; cât despre cartea cu titlul *într-o ţară bogată* – publicată de mine în urmă cu şapte ani împreună cu Daniela Dahn şi

Johano Strasser, în care se relata despre sărăcie printre copiii din Germania şi despre existenţa jalnică a unor bătrâni –, aceasta n-a avut nici cel mai mic ecou. Căci nimeni n-avea chef să ştie asemenea lucruri cu lux de amănunte. Cu aer îndelung exersat, unii ori alţii se dădeau *cool* sau zoreau gâfâind de la un eveniment monden la altul. Cartea noastră – pe care o societate gonind după distracţii şi autocelebrându-se necontenit a expediat-o fără întârziere, punându-i eticheta de „romantism social” – a rămas nebăgată în seamă. Şi totuşi mizeria şi sărăcia cresc

pretutindeni în lume.

Dar Jacob abandonase şi el cuvântul prea în pripă, deşi din experienţa dobândită în Hessa ar fi trebuit să ştie ce consecinţe are sărăcia; o făcuse, poate, pentru că obosise şi căutatul altor cuvinte „devenise o corvoadă tot mai mare pentru el. Sau pentru că Wilhelm nu se arăta dispus să-i mai ia din povară. Deprins, dintr-o experienţă crescândă, cu dezamăgiri repetate în ciuda zelului depus şi aşteptându-se curând la noi dezamăgiri copleşitoare, se prea poate ca Jacob să fi nimerit tocmai din aceste pricini pe un vast câmp lexical unde silaba *ent-*[104] proliferează precum urzicile.

De cum a păşit pe acest câmp, se şi apucă să sape la rădăcină: „Această particulă inseparabilă are legătură nu numai cu mai multe particule străine străvechi, ci în mod viu şi cu *Ende* (sfârşit) al nostru”.

Şi iată din nou cuvântul *Ende*, care pune punct lucrurilor. Îl dă la o parte, apoi îşi începe articolul introductiv la particulă criticând „un entdefectuos”, care s-a „strecurat în *entzwei* (frânt în două) şi *entgegen* (împotrivă, contra)”. Iar în loc de *das Fasz enthält* (butoiul conţine), Jacob ar prefera să se spună altfel: *das Fasz hält zehn Eimer* (butoiul ţine zece găleţi), deoarece „verbele simple sunt în mod apreciabil mai sugestive”. De aici conchide: „Odată cu particula entintervine o anumită abstractizare”.

Pentru că silaba se combină însă cu uşurinţă, Jacob e nevoit să includă în dicţionar un lung şir de cuvinte: *entbehren* (a fi lipsit, a se lipsi de ceva), *entblättern* (a desfrunzi), *entblössen* (a dezveli, a despuia), *entdecken* (a descoperi), ba chiar şi *entdeutschen* (a dezgermaniza), cu citatul corespunzător din Rückert: „Al nostru marş triumfător s-a preschimbat / în fugă, dar?! Franţa-i zeflemitoare, / Iar alsacianul dezgermanizat / Ne ia în râs şi el? Ce dezonoare!”; apoi, fireşte, *entehren* (a dezonora)

104 Element de compunere cu sens privativ şi nu numai, care în română echivalează în parte cu des-, dez- sau dis-, dar şi, cum vom vedea în continuare, cu con- ori cu alte particule.

etc. Şi cine s-ar fi gândit că *entgleisen* avea să-şi facă intrarea în dicţionar aşa de rapid: trenurile abia începuseră să circule şi iată că şi deraiau! Ar fi putut însă bănui Jacob că*entarten* (a degenera), explicat prin „a se depărta de tipul primar” şi prevăzut cu citate din Klopstock – „Degeneraţi, voi, nepoţi ai lui Romulus, / Asemuiţi-vă fiarelor la voluptuosul banchet!” – şi Schiller – „Dacă iubirea-i nesmintit aceeaşi, cum de-ar putea degenera a ei progenitură?” –, va sfârşi prin a deveni în ziua de azi un cuvânt oprit, compromis prin expresia nazistă*entartete Kunst* (artă degenerată)?

Apoi însă, după ce de la *entfleischen* (a descărna), trecând peste *entfremden* (a înstrăina), ajunge la toate cuvintele compuse cu *entgegen* – *entgegeneilen* (a alerga înaintea cuiva), *entgegenhalten* (a obiecta) până la *entgegenwirken* (a contracara), când dintr-odată dă peste *entmenschter Mensch* (omul dezumanizat) la

Lohenstein[105], Voss[106] şi Platen[107] şi, mai la urmă, peste *entwickeln* (a dezvolta, a evolua, a împlini), la care îl citează pe Goethe din elegia *JZuphrosyne*”: „M-am împlinit desluşindu-ţi sublimele vorbe”.

Dar pentru că Jacob Grimm cerceta originea (*Entstehung*) cuvintelor în acelaşi timp cu Charles Darwin, a cărui epocală carte *Originea speciilor* era în lucru, ce-i de mirare că, după consemnarea exclamaţiei lui Schiller: „Mă înfior gândindu-mă la cum vor evolua acestea toate!”, ajunge la cuvinte ca: *Entwickelungsbahn* (calea dezvoltării), *Entwickelungsgang* (evoluţie) şi, corespunzător cu formarea cuvintelor de la Wulfila trecând prin Fischart, până la Lessing, la *Entwickelungsgesetz* (legea evoluţiei).

Şi pentru că am ajuns la acest cuvânt, îmi îngădui ca pe parcursul unui episod să mă depărtez de cei doi Grimm

---

105 Daniel Casper von Lohenstein (1635-1683) - jurist, diplomat, traducător şi poet german din perioada barocă.

106 Johann Heinrich Voss (1751-1826) - poet german, traducător al Iliadei şi Odiseei, precum şi al clasicilor greci

107 August Graf von Platen (1796-1835) - poet german.

şi să vă relatez despre începutul anilor ’70 ai ultimului secol, când m-am decis să mă ocup de o marotă a mea, politica dezvoltării, sau cu alte cuvinte, când am încălecat pe-o şa a calului meu de bătaie ca să vă spun povestea aşa:

După victoria electorală „la mustaţă” a social-democraţilor în toamna anului 1969, în cadrul guvernului de coaliţie social-liberal s-a înfiinţat un oficiu numit, pe scurt, Ministerul Dezvoltării. Care urma să se ocupe de dezvoltarea economică şi socială a „ţărilor subdezvoltate din lumea a treia”, după cum le spunea. Ministrul de resort, Erhard Eppler, care era din Suabia, activa dintr-un simţ de răspundere creştin, fiind de aceea un social-democrat de o natură mai specială.

Fusese primul care indusese pe agenda electorală o temă de viitor, politica dezvoltării, trezind astfel atenţia tinerilor alegători plictisiţi de nesfârşitele dispute interne ale şaizecioptiştilor. Avea în jur de patruzeci şi cinci de ani şi aparţinea de generaţia mea – adică de cei care, încă prea tineri pentru a mai fi înrolaţi la sfârşitul războiului, dăduseră o mână de ajutor apărării antiaeriene. Pentru că era un vizionar, tezele lui despre „sfârşitul dezvoltării” au fost expediate ca aparţinând unuia care vede totul în negru – o etichetă ce li se pune multor profeţi. Mie, însă, mi-ar fi plăcut ca, sub conducerea lui, să particip un număr de ani la un proiect de dezvoltare, atât activând practic, cât şi scriind totodată despre asta. N-a fost să fie. Aşadar, am încercat s-o fac pe cont propriu. Dar oricât de verosimilă ar fi părut ideea mea, era sortită eşecului încă de la început.

Proiectul urma să fie susţinut de sindicatele a trei ţări care politiceşte difereau: de Germania de Vest, implicată în Războiul Rece, de Suedia, aşa-zis neutră, şi de Iugoslavia, care se voia independentă de toate blocurile politice. Per Wăstberg, un scriitor cu care eram prieten, a reluat ideea mea, dobândind sprijinul Uniunii Sindicatelor LO din Suedia, aşa cum şi eu obţinusem aprobarea Uniunii Sindicatelor Vest-germane. Din partea ambelor organizaţii am primit promisiunea unui sprijin financiar de câte un

milion de mărci vest-germane. Am plecat cu Wästberg la Belgrad, obţinând şi de aici asigurarea unui sprijin bănesc, deşi de valoare mai mică.

Încurajaţi de atâtea declaraţii de intenţie, am plecat cu avionul în Tanzania, aşadar acolo unde o colonie de scurtă durată a Reichului, Africa de Est Germană, lăsase nişte urme. Îl ştiam pe Wästberg ca pe un cunoscător al situaţiei politice din ţară şi din statele învecinate, Kenya şi Mozambic. împreună cu noi călătorea Werner Holzer, ziarist şi redactor-şef la *Frankfurter Rundschau*, din cartea căruia, *Chipul nud al Africii*, desprinsesem câteva informaţii utile şi al cărui ziar urma să însoţească proiectul nostru.

În cursul călătoriilor şi întâlnirilor pregătitoare cu experţi se vorbise tot timpul despre dezvoltare – de cele mai multe ori despre lipsa acesteia ori despre planuri de dezvoltare, precum şi despre proiecte eşuate ori la care încă se lucra; pe lângă asta, se mai vorbea despre asistenţi prost pregătiţi, trimişi în ţări în curs de dezvoltare, care se întorceau acasă dezamăgiţi, ba uneori chiar de-a dreptul rasişti. Eu, în schimb, mă credeam bine pregătit – lucru adevărat numai pe hârtie.

Când, ajunşi în capitala Dar es-Salaam, am început să discutăm cu funcţionari ai sindicatului unic tanzanian despre planul nostru de-a sprijini, într-o regiune subdezvoltată, producţia de utilaje agricole, construcţia unei fabrici de cărămidă şi dezvoltarea de ateliere-şcoală, s-a dovedit că preşedintele sindicatului lor îşi dorea exclusiv – şi-n cele din urmă a şi cerut cu insistenţă – finanţarea unei clădiri sindicale de mai multe etaje, ce abia urma să fie construită.

Contraargumentele noastre n-au fost de folos şi nici îndeajuns de stăruitoare. Chiar şi Nyerere, preşedintele statului – un om merituos, care reuşise să-şi desprindă ţara din Imperiul colonial britanic şi s-o facă independentă –, s-a dovedit neputincios în faţa unei pretenţii care nu ţinea seama decât de interesul personal.

Şi astfel ideea a eşuat încă dinainte de-a se putea

dezvolta. Ne-am întors, deci, de-acolo unde ne duseserăm prea bine, prea prost pregătiţi, aducând cu noi doar suvenire de călătorie. De lipsa de vocaţie, de vădita inaptitudine îmi aduc şi azi aminte cu neplăcere, dar pe de altă parte mi-a rămas în minte şi discuţia purtată de noi cu Nyerere, pe care ne-a înlesnit-o Holzer.

Poate pentru a ne consola, Nyerere ne-a povestit despre un proiect de mari proporţii din regiunea Kilimanjaro – relata cu voce înceată, fără să se plângă, despre un spital finanţat de mai multe ţări europene ce se construia acolo şi era dotat cu cea mai modernă aparatură medicală, pentru întreţinerea căreia urma să se plătească nu peste mult timp jumătate din bugetul de stat destinat sănătăţii. Ne-a mai spus că, pentru aceeaşi sumă pe care spitalul, desigur ultraperformant, avea s-o înghită, el şi-ar fi dorit înfiinţarea în toate satele din ţară a unor cabinete medicale simple; dar n-avusese succes cu această propunere la onorabilii finanţatori, fiindcă aceştia hotărâseră să-şi dea banii pe un proiect fără precedent, care să ia fără doar şi poate ochii lumii, şi în niciun caz pe ceva care s-ar fi putut eventual dezvolta în direcţia sistemului cubanez.

Julius Nyerere zâmbea în timp ce vorbea. Mai apoi ne-a povestit despre experienţele pe care le avusese ca profesor. Când ne-am luat rămas-bun, m-a rugat să-l salut pe Eppler.

Atâta osteneală zadarnică, un eşec jalnic, dar şi o prea uşuratică dorinţă de succes şi, în final, dezamăgirea, al cărei gust mai stăruie multă vreme. Mi-au rămas în amintire câmpurile nesfârşite de sisal de-a lungul coastei şi un cimitir întrucâtva îngrijit, datând din perioada colonială germană. Clima şi Primul Război Mondial făcuseră să rămână aici două şiruri de bărbaţi tineri, ale căror prenume aveau o sonoritate germană din nord.

Şi-mi amintesc de un banian, ale cărui ramuri bogate îşi aruncau în jur umbră. Sub copac şedeau în cerc bărbaţi tineri şi bătrâni. Refugiaţi din Mozambic, unde era război. Erau din tribul Makonde şi erau cioplitori în lemn. Vedeam

cum mâinile lor extrăgeau din blocuri de abanos nişte forme oarecum abstracte. Ramuri despărţindu-se la nesfârşit, când subţiindu-se, când iarăşi îngroşându-se noduros, înfăşurau precum o urzeală tot mai multe goluri şi cavităţi. Grimase schiţate întâmplător dădeau o faţă fantomatică acestor piese aflate în lucru, care se plimbau în cerc, trecând din mâinile unui cioplitor într-ale altuia. Fiecare îşi avea contribuţia sa. Blocurile de abanos, tot mai uşoare, treceau prin mâinile tuturor, fără excepţie. Tinerii se ocupau de partea rudimentară a lucrului, bătrânii se îngrijeau de fineţurile ultime. În afară de zgomotul făcut'de dălţi şi de raşpele, nu se auzea decât un soi de cântare iscată de vorbăria lor înfundată. Nimeni şi nimic, niciun spectator, n-ar fi putut întrerupe acest circuit continuu.

Produsele finale le puteai cumpăra. Încă şi azi, sculptura Makonde din atelierul meu – o piesă de abanos menită să alunge demonii – îmi readuce în amintire banianul cel umbros, câmpurile de sisal, Tanzania şi pe Nyerere, cimitirul din vremurile coloniale, ruinele dezvoltării şi ideea eşuată.

Dar înainte ca acest cuvânt-titlu, *Erinnerung* (amintire), să mă retrimită la litera E şi la cei doi fraţi culegători de cuvinte, aşadar înainte de-a fi ispitit să înşir sute de cuvinte care încep cu *ererhaben* (sublim), *erkälten* (a răci), *erzählen* (a povesti) ş.a., ţin să vă mai amintesc o dată că în anul 1854 apăruse în sfârşit, fericind piaţa de carte germană, volumul întâi al dicţionarului, care epuiza litera A şi trecea la B.

Se prezintă ca un volum masiv, de circa 2000 de pagini, pe două coloane fiecare. Prima pagină e împodobită cu un dublu portret în acvaforte. Wilhelm e aşezat, uitându-se oblic pe lângă cel ce priveşte gravura. Jacob stă în picioare, uşor înclinat spre fratele său, şi pare istovit. Cel aşezat are părul lins. Părul celui stând în picioare mai face şi-acum cârlionţi. Ambii cu părul cărunt-argintiu. Ai zice că s-a depus pe el praful din cărţi.

Portretul celor doi fraţi renumiţi – gravat după o fotografie – e lipsit de calitatea stampelor făcute de mâna

lui Ludwig Emil, dar nu-i idealizează, ci îi prezintă într-un fel care te lasă să ghiceşti povara muncii lor. Gravitatea lor morocănoasă – şi, în ce-l priveşte pe Wilhelm, subliniată – ascunde plăcerea căutării cotidiene de cuvinte, pe care poate încă o mai resimt amândoi. La asta contribuie şi redingotele negre. Cu nasturi îmbrăcaţi stofă. În hainele lor, fraţii au un aer sever şi integru.

Cu totul altfel se prezintă „Cuvântul înainte” la volum, nu mai puţin de vreo şaizeci de coloane, a cărui scriere şi-a rezervat-o Jacob pentru sine. Începe cu o trimitere la încălcarea Constituţiei hanoverane, rezumă protestul celor şapte profesori din Göttingen – „căci la ce bun un jurământ pe constituţie, dacă acesta-i mincinos şi nu trebuie respectat?” –, ajunge apoi la surghiun şi la propunerea făcută de editura Weidmann „să ne umplem cu ceva timpul liber nedorit şi să alcătuim un dicţionar nou, de mari proporţii, al limbii germane”. Spre finalul excursului amplu, în care autorul se pronunţă împotriva stilului gotic înzorzonat şi pentru simplitatea caracterelor de literă latine, deplânge multitudinea neologismelor şi germanizarea lor defectuoasă, în plus şi ortografia încă nepusă la punct, şi totodată apără scrierea cu literă mică a dicţionarului, precum şi sz-ul final în cazul lui *grosz*, *strasze*, *fleisz* („mare”, „stradă”, „hărnicie”).

După care, însă, Jacob nu-şi mai poate stăpâni furia, pe care şi-o varsă pe criticii tranşelor dicţionarului livrate anticipat de doi ani încoace. Fără a le dezvălui numele, spune despre ei că sunt „doi păianjeni” care „s-au târât peste plantele acestei grădini de cuvinte, lăsându-şi aici otrava”.

Jacob numeşte apoi dicţionarul o lucrare „patriotică” şi li se adresează direct viitorilor cumpărători şi beneficiari: „Iubiţi compatrioţi germani, de orice regat sau credinţă aţi aparţine – păşiţi în această vastă hală, deschisă vouă tuturor, a limbii voastre moştenite, străvechi”.

Dar cine erau cei doi păianjeni ale căror nume Jacob le trece sub tăcere? Pe unul dintre ei, pe Christian

Friedrich Ludwig Würm, apărătorii metodei Grimm l-au luat în tărbacă făcând aluzii sarcastice la numele său[108]; cât despre celălalt, Daniel Sanders, care critica haosul şi bunul-plac ce domneau în dicţionar, lipsa utilităţii sale practice, precum şi citatele întâmplătoare furnizate de colaboratori care lucrau dezorganizat, spusele acestuia aveau mai multă greutate şi nu puteau fi ignorate pur şi simplu.

Sanders provenea dintr-o familie de evrei stabiliţi la Altstrelitz, studiase matematica şi filologia, ajunsese profesor de gimnaziu şi apoi directorul Şcolii evreieşti din oraşul natal. Karl Weigand, panegiristul lui Jacob şi cel care mai târziu avea să prelucreze dicţionarul, a încercat să respingă criticile aduse de acesta ridiculizându-l ca pe un provincial din Mecklenburg; în plus, socotea Weigand, Sanders fiind evreu şi, deci, incapabil să aprecieze un dicţionar german, asta-l scutea de a mai aduce contraargumente.

Căci Weigand era un antisemit declarat. Jacob Grimm, însă, care până atunci nu reacţionase la defăimările ce în ultimul timp se întăriseră, ar fi trebuit să-i refuze sprijinul – dar n-a făcut-o. Ba chiar a confirmat într-o scrisoare că Sanders se dovedeşte a avea „întru totul obrăznicia şi indiscreţia evreiască”. Iar după ce criticul său a anunţat la rândul lui publicarea unui dicţionar propriu, Jacob l-a asigurat pe Hirzel că Sanders „e evreu, aşa încât proiectul lui este un dicţionar evreiesco-german, ceea ce explică unele lucruri din felul lui de-a fi”.

Dicţionarul lui Sanders, vizat de această prejudecată, avea să devină mai târziu popular, fiind de folos practic şi conceput după o cu totul altă metodă decât aceea a Fraţilor Grimm.

Cât despre Salomon Hirzel, acesta nu a răspuns la scrisoarea lui Jacob. Dacă ar fi făcut-o, ar fi trebuit să se arate jignit, poate chiar indignat, pentru simplul motiv că editorul provenea dintr-o veche familie de patricieni elveţiano-evreiască, un fapt ce – din motive pe care doar le

108 Wurm. înseamnă „vierme".

bănuim – fusese ţinut sub tăcere, dar care în secolul următor avea să aibă consecinţe.

Schimbul de scrisori dintre fraţii Grimm şi editorul lor nu s-a întrerupt niciodată până la apariţia primului volum. În cursul acestei corespondenţe e tot mai des amintit numele celui mai destoinic dintre colaboratorii editurii, Rudolf Hildebrand; şi vreau, la rândul meu, să evidenţiez stăruitoarea activitate a corectorului, cu-atât mai mult cu cât vom mai vorbi des despre el în paginile ce urmează.

Hirzel scrie: „În urmă cu opt zile, corectorul nostru s-a logodit. Logodnica lui e neîndoielnic cea mai drăgălaşă fată, pe care a şi încercat s-o introducă în dicţionar la începutul colii a cincisprezecea”. Editorul – de altfel, un cunoscător şi colecţionar de Goethe, care a contribuit cu o mie şi mai bine de citate pe fişele întocmite la toate literele – nu voia prin aceasta decât să sublinieze cuvântul-titlul *allerliebst* (drăgălaş), căruia Hildebrand îi adăugase comentariul conform căruia în acest caz avem de-a face cu o formă de superlativ.

În scrisoarea din 5 aprilie 1852 se pomeneşte şi de anunţul apariţiei dicţionarului, care în martie fusese publicat în formulări uşor diferite în mai multe ziare. După elogiile aduse Fraţilor Grimm în anunţ se mai putea citi: „Tipografia editurii s-a priceput să dea acestei lucrări aspectul cel mai potrivit. Cu mare iscusinţă şi fără a recurge la supărătoarele aldine, tipografia a reuşit – prin alternarea capităluţelor de mărimi diferite şi a scrisului drept cu cel cursiv – să obţină cea mai mare claritate în prezentarea diverselor părţi ale fiecărui articol. Întreg tirajul e tipărit înquarto, pe hârtie albă rezistentă...”

În anul următor este deja vorba despre volumul al doilea, de care – după cum promisese de mult – avea să se ocupe Wilhelm. Cu toate astea, cele mai multe dintre scrisorile editorului îi sunt adresate lui Jacob, care şi răspunde la timp când se discută litera B: „M-am interesat de un cuvânt obscen pe care zadarnic îl cauţi în dicţionare, dar care circulă în cea mai mare parte din Germania”.

Despre sământa bărbatului şi ejaculare citim: *„fler kalte Bauer* (literal: «ţăran rece»; metaforic: «spermă uscată»); expresia aceasta o găsim pe tot cuprinsul ţării până în Alsacia, până în Steiermark...”

Hirzel îşi aminteşte că ar fi auzit spunându-se în dialect elveţian, în regiunea muntoasă din cantonul Berna, despre un bărbat care practica onania: *Ei hăt en ehalte Bur gemacht*[109]. Dar în coloana corespunzătoare cuvântului-titlu *Bauer* (ţăran) nu se găseşte decât pe la început, înainte de citatele referitoare la ţăranul care lucrează ogorul, o aluzie mai degrabă jenată la dezmăţ, „căci ce-ar putea fi mai nimerit decât să-i spui plăcerii împotriva naturii: «plăcere rece»?”. După care ni se atrage atenţia asupra a ceea ce contrariază bunul-simţ, recte obscenitatea anumitor sintagme în care apare cuvântul, *kalte Träume* (visuri reci) şi *kalte Ratschläge* (sfaturi reci) fiind declarate drept ceva „rău”.

În felul acesta, Jacob – care în adnotările sale la „cuvintele spurcate” se arată a fi în dezacord cu sine însuşi – se completează bine cu editorul său, mai degrabă lax în această privinţă. Contribuţiile acestuia la unele cuvinte aveau să se mai dovedească deseori de folos şi, treptat, ele lasă să se întrevadă un om căruia vrem aici să-i ridicăm un monument alcătuit din cuvinte admirative: de felul lui răbdător, înţelept, gospodărindu-şi cu simplicitate cunoştinţele şi capabil de un umor în surdină, dar înzestrat cu o judecată clarvăzătoare, el nu vorbeşte decât în treacăt despre spiritul lui de afacerist. Ca liberal de cea mai veche şcoală, Salomon Hirzel era totodată un patriot moderat, care din punct de vedere politic îşi urma raţiunea, aşadar ştia să-şi ţină sub control liberalismul ce-i era propriu. Pesemne că din acest motiv nici nu pomeneşte vreun cuvânt despre originile evreieşti ale familiei sale – ceea ce explică şi de ce atacul furios al lui Jacob împotriva lui Daniel Sanders, criticul detestat al dicţionarului său, a rămas fără răspuns. Una din două: fie că, în mod deliberat, editorul Hirzel nu se vedea ca evreu, ci ca un creştin

109 „Şi-a frecat-o la rece", în dialect alaman în original.

luminat, fie că avea motivele sale să-şi tăinuiască originea. Cine ştie, poate că bănuia primejduirea existenţei sale, temându-se de lucruri îngrozitoare şi ferindu-se de aceea să se expună, dar potolind spaimele ce se făceau simţite în familia lui. În orice caz, în corespondenţa păstrată nu se găseşte nimic aluziv în acest sens. Dimpotrivă, unica lui grijă – încă dinainte de apariţia primului volum – nu are în vedere decât livrarea tranşelor pentru cel de-al doilea, de care se ocupă Wilhelm. Fără a deveni prea insistent, Hirzel nu se arată îngrijorat în scrisori decât de continuarea lucrului la dicţionar.

Jacob, în schimb, care credea a fi trecut între timp de literele B şi C şi de luni în şir se preumbla cu E-ul în cap pe aleile din Tiergarten, se prea poate să-i fi împărtăşit editorului său că, după ce chestiunea „plăcerilor reci" fusese elucidată, îi dă ghes o plăcere mai degrabă inocentă – are acum chef, cum tot a isprăvit explicarea exhaustivă a pronumelui de persoana a treia, să cerceteze mai îndeaproape grupurile de litere premergătoare *ei* –, pentru început, dar se desparte cu greu şi de elori *en*. Ceea ce începe cu *crachten* (a considera), pentru a trece prin *Erbarmen* (îndurare) şi a sfârşi cu *erzittern* (a se înfiora), deschide perspectiva asupra unei porţiuni de drum înspăimântător de lungi. Şi, la urmă de tot, îl incită în mod deosebit şi ex-ul.

Un cuvânt emergent din mediul înconjurător al altora – eufemisme: extaziată expulzie, a exulta, exit lichid seminal, ejaculare... Ei bine, dacă în limba *Bibliei* asta e a cunoaşte – „Iacov a cunoscut-o pe muierea lui" –, însemnând, e literă de Evanghelie, că s-a culcat cu ea, pe de altă parte, informaţia exhaustivă, expertiza în exces, examinarea la sânge şi extinderea ei sunt elemente ce ţin de existenţa oricărui serviciu secret, fie el eficient ori execrabil, care, împărţindu-ne pe căprării şi enorii, scrie apoi despre fiecare note informative – adevărate eposuri ce exhibă pe deplin echivoc sau escamotează esenţialul din noi, şi extrage concluzii pentru eternitate, în aşa fel încât, când expiem, dosarul ar putea fi un frumos epilog, de ale

cărui elocvente elogii nu ne mai spală nicio apă.

Şi câte altele le mai urmează lui *el* –, *en* –, era când ce *e* devine *ex*, expiază adică. În timp ce Jacob – ca-ntotdeauna luând-o pe drumuri ocolite cu mult înaintea fratelui său – se plimbă prin Tiergarten, ce-i drept, nu pe sub exotici eucalipţi, ci pe sub frasini şi stejari indigeni, reflectând la cuvinte cu E şi prinzând tot mai mult gust de această literă, se apropie, etimologic, dinspre *etswer* şi *eteswa*, din germana medievală, de azi uzualul *etwa*, un cuvinţel care excelează în exactitatea aproximării (cumva, oare, ceva, poate, cam, circa, vreo) – dă un citat din Fleming: „De-ar fi, cumva, ca încă azi să mă sfârşesc 'naintea duşmanului", pentru ca apoi să lămurească nelămuritul, dintr-o altă parte, cu un citat din Lessing: „Puţin tot e ceva" şi-un altul din Riickert, care-i strigă unui nerod de copil: „Nu totul vei putea s-ajungi, ci doar ceva!"

Mai târziu, acest cuvânt-titlu va avea mai bine de două coloane explicative, în care e tot mereu vorba despre „un anumit inexprimabil *ceva*, care poate tocmai de aceea e de neexprimat, fiindcă e mai nimica".

Pe când Jacob mai întoarce o vreme pe-o parte şi pe alta acest ceva echivoc, care e tot mai fără sens, golindu-se încetul cu încetul până ce în final şi-a pierdut tot înţelesul, ca orice cuvânt prea mult dumicat şi răsdumicat, se întâlneşte cu fratele lui – sau, mai bine zis, îl zăreşte şi se înspăimântă, căci Wilhelm stă la marginea unei ape care, ca unul dintre numeroasele fire de apă scurgându-se din Spree, canalizează Tiergartenul, fiind ici-colo traversat de câte un podeţ.

Wilhelm stă aproape de apă, prea aproape. O jumătate de pas şi-ar fi prea mult. Jacob se înfioară: probabil că sub apă pândesc alge, buruieniş şi răgălii. De curând, un copil s-a înecat într-alt loc. Wilhelm se uită ţintă la apa care e întunecată şi-aproape nemişcată. Întunecate par să-i fie şi gândurile, de o bună bucată de timp – de ce s-o spune „bună", când e rea?! – îl apasă ceva ce doctorii numesc „depresie"; cuvântu-i un venetic căruia Fraţii Grimm nu-i îngăduie să intre în dicţionar.

Jacob ştie însă câteva echivalente germane cu care încearcă să-i distragă atenţia fratelui său de la apă. Zice, deci:

— O putem numi mâhnire. Dar şi „posomorârea” ori „scârbia” ori „amărârea” şi „înnourarea” îmi par mai nimerite şi mai frumoase ca sonoritate decât tot ce ştiu a spune medicii.

Mai încearcă o dată, înşirând cuvinte care exprimă suferinţa: „Îndurerat”, „îndoliat”, „abătut”.

În cele din urmă Wilhelm se depărtează de apă.

— Cum vezi, Jacob, femeia aceea pictată cândva de meşterul Dürer m-a acoperit cu văluri. O cheamă Melancolia şi mă-ntreb dacă n-ar trebui, odată ajunşi acolo, s-o includem la litera M. De fapt, însă, nu mai pot, nu mai vreau, nu mai am chef de nimic.

Dar când editorul Hirzel, îngrijorat de întârzierea cu care sosesc la Leipzig tranşele la litera D, îi scrie lui Wilhelm propunându-i să lase munca sa în seama lui Jacob, primeşte un răspuns de om profund rănit: „Cu alte cuvinte, asta înseamnă ca el să modifice, să corijeze, să taie şi să facă adaosuri...”

Abia spre sfârşitul scrisorii, care ni-l arată lezat în toate privinţele, Wilhelm ajunge să scrie că fratele lui „nici nu are de gând să preia o asemenea muncă de prelucrare. Dacă ar avea însă intenţia să continue singur munca la dicţionar, atunci el e cel care va trebui să mi-o spună”.

Nu fratele lui, ci moartea a pus capăt lucrului său. S-a întâmplat pe când Wilhelm se apropia de cuvântul-titlu *Durst* (sete). Deocamdată, însă, mai lucra la seria de cuvinte precedate de silaba *durch* –, care începea cu *durchackern* („a ara adânc”, de unde sensul metaforic: „a parcurge temeinic [o carte], a citi din scoarţă-n scoarţă”).

Mai înainte l-ar fi putut lua în considerare şi pe locţiitorul lui *Tod* (moarte) în dialectele nordice, *Dod*\ în schimb, s-a decis pentru *Dote*, adică „dodă, nană, persoana care năşeşte pruncul la botez, cumătră...”

Într-o veche legendă, Laurin spune: „Era botezat, naş îi fusese cavalerul Dietrich”. Dar Wilhelm ar fi putut cita

liniştit şi dintr-unul din basmele culese chiar de el, „Cumătră Moarte”. Aici, un bărbat sărac îl refuză ca naş pentru al treisprezecelea copil al său mai întâi pe Dumnezeu, apoi pe Diavol, pentru ca în cele din urmă să aleagă Moartea să-i fie cumătră sau nănaşă; un basm în care la sfârşit moare chiar finul, ajuns doftor vestit, fiindcă năşica supărată îi găseşte leacul.

În această perioadă au mai murit şi alţii: la mult timp după Ferdinand, care făcuse atâtea griji familiei – dar care în tinereţe îi atrăsese lui Wilhelm atenţia asupra *Prinţului de Homburg* al lui Kleist a murit acum şi fratele lor Karl.

Iar în iarna lui 1859 s-a prăpădit şi Bettina von Arnim, deja foarte bătrână. Mulţi ani se ţinuse departe de Fraţii Grimm, ceea ce-l întristase cu deosebire pe Wilhelm – doar fiul lui, Herman, era apropiat de Gisela, una dintre fiicele Bettinei.

În mai s-a săvârşit din viaţă, la aproape nouăzeci de ani, şi Alexander von Humboldt, după ce pusese pe hârtie multe dintre lucrurile noi care-l impresionaseră în călătorii – multe dintre ele, dar nici pe departe toate.

Şi, în timp ce la Londra apărea, în sfârşit, cartea lui Darwin, *Originea speciilor*, care deschidea o nouă perspectivă asupra tuturor vieţuitoarelor şi care de aceea a zguduit din temelii creştinătatea pioasă, la Viena se apropia de sfârşitul său şi prinţul Metternich, sub a cărui politică ce apăsase întreaga Europă trebuiseră să sufere atâţia poeţi flămânzi de libertate, dar şi mulţi patrioţi merituoşi şi, nu în cele din urmă, tiparul şi, odată cu el, sistemul editorial în ansamblu.

Moartea şi doliul de după păreau a nu se mai sfârşi. Căci, în timp ce căsătoria de curând încheiată a lui Herman, fiul lui Wilhelm, cu fiica Bettinei, Gisela, îşi urma cursul ei straniu – Jacob îşi păstra părerea pentru sine –, undeva, departe, mureau soldaţi austrieci şi italieni, motiv pentru care Prusia şi-a chemat bărbaţii sub arme, iar Rudolf, fiul lui Wilhelm, a fost mobilizat. Tatăl lui, însă, deşi bolnăvicios şi mereu apăsat de stări sufleteşti întunecate, nu lua în seamă apropierea morţii, scriindu-i zglobiu lui

Hirzel, de parcă ar fi relatat despre un joc de copii: „În fiecare dimineaţă, Rudolf pleacă de-acasă la orele patru sau cinci să facă instrucţie militară, ieri a luat cu asalt o fortificaţie...”

La sfârşitul lunii noiembrie din anul morţii, i-a trimis editorului, chiar şi în ultima lui scrisoare, nişte corecturi la dicţionar. Colile de tipar conţineau acum toate cuvintele din seria începând cu *durch*de la *durchaus* (neapărat, întru totul) la *Durchzug* (trecerea trupelor, curent de aer). Pe deasupra, Wilhelm mai oferea unele citate privitoare la *Durst* („sete”; dar, în sens vechi, şi „fudulie”) – *der wutenden tyrannen ei tel durst* („deşarta fudulie a tiranilor furioşi”) despre care scria Luther şi, de asemenea, setea chefliilor voioşi, celebrată de Uhland, care găsea că *Wein* (vin) şi *Schwein* (porc) rimează perfect şi că *Wurst* (cârnat) şi *Durst* (sete) se potrivesc de minune. Dar nimic nu anticipa *dunkel* şi *Dunkelheit*, nimic nu te lăsa să bănuieşti „întunecimea” care avea să vină deodată.

Dacă Hirzel ar fi răspuns la această scrisoare, lămuririle sale cu privire la unele întrebări legate de cuvintele cu D ar fi sosit prea târziu. Wilhelm Grimm a murit pe 16 decembrie.

Abia o lună mai târziu, Jacob îi scria editorului: „Zăcea fără somn, bântuit de năluciri agitate, vorbind aproape tot timpul – deseori frumos şi cu înţeles, dintr-odată însă divagând, amestecând amintiri mai îndepărtate cu altele mai recente. Aşa s-a îndreptat spre moarte, care a venit în linişte deplină, fără să mai observi o ultimă suflare...”

În restul scrisorii, care se voia obiectivă, fratele rămas în viaţă se arăta indignat din cauza necrologului scris de Herman, fiul lui Wilhelm, şi publicat de *Vossische Zeitung*. Jacob critica în mod deosebit faptul că în text fusese pomenită şi de curând decedata Bettina von Arnim.

Considera că inserţia e „inutilă şi diminuează efectul necrologului”.

Într-atât ajunsese de neîndurător şi judeca cu asprime tot ce credea că lezează numele de Grimm. Într-o

scrisoare sau poate chiar în public, Bettina i-ar fi răspuns numindu-l „filistin”.

Despre ceilalţi membri ai familiei îndoliate, văduva lui Wilhelm, fiica Auguste, soldatul Rudolf, nu se ştie nimic. Cum vremea umedă şi rece era prea neprietenoasă pentru o plimbare prin Tiergarten, Jacob rămânea acasă, şezând când în odaia fratelui, acum lipsită de viaţă, când în a sa, dar nelucrând la dicţionar. I-a scris editorului: „Cel mai mult îmi place să citesc din *Basme* şi să descopăr ce a mai lucrat Wilhelm la ele în timpul din urmă. Trebuie să mai aveţi puţină răbdare cu mine”.

Poate că în sfârşit a început să-i placă felul în care rescrisese Wilhelm, mai pe gustul cititorilor, versiunile iniţiale – de pildă începutul nou al basmului „Regelebroscoi sau Heinrich-cel-de-fier”, care lui Jacob îi reamintea în chip minunat tonul pe care fratele lui povestea: „În vremurile de demult, când numai ce-ţi puneai o dorinţă-n gând, că ţi se şi împlinea, trăia un rege…” şi unde la sfârşit se frâng unul câte unul cele trei cercuri de fier din jurul inimii credinciosului Heinrich.

Dar e lesne de presupus că, după „Regele-broscoi”, Jacob a mai răsfoit şi alte basme, precum „Pasărea lui Fitcher” sau „Vulpea şi pisica”, şi s-a adâncit în lectura „Păsării-de-pripas”, care începe cu, A fost odată un pădurar”. În acest basm, Lenchen, fata pădurarului, şi copilul Pasăre-de-pripas se transformă într-o tufă de trandafiri, apoi într-o biserică şi la urmă într-un iaz cu o răţuşcă ce înoată pe el. Iar la sfârşit, când ambii copii sunt bucuroşi nevoie mare că au scăpat de orice primejdie, se spune: „Şi dacă n-au murit, mai trăiesc şi azi”.

Pe Wilhelm, însă, scăpat acum din strânsoarea complicatului sistem de reguli al raţiunii seci, îl păştea nemurirea chiar dacă nu mai reuşise să-şi dea obolul până la capăt cu cel de-al doilea volum al dicţionarului, care se întinde de la *Biermorder* (strică-bere) până la *Dwatsch* (găgăuţă). În locul lui, asta avea s-o facă în anul următor Jacob, care întotdeauna se arătase grijuliu faţă de fratele său.

Pân’ ce cade şi fructul

Ceea ce ne roade şi ne fărâmiţează fără răgaz: cazul Fallersleben şi altele cite-au mai. fost şi sunt şi nu-s fleacuri:

facerea de rău, felonia, fetişuri în loc de Dumnezeu ori problema deşeurilor ori a încălzirii globale, fir-ar ele să fie – fiecare din ele-i ca funia în casa spânzuratului! Despre falsitate şi fraude la politicieni doar farfaralele de ziarişti fac mare caz – ei, şi? în biserică şi instanţă nu se fluieră, iar rufele se spală-n familie!

Pilat se tot frăsuia iară rost, fiindu-i cam frică să decidă şi vrând să se fofileze, dar fariseii, fierbând de furie, i-au forţat mâna, la care el a zis: „Fie pe-a voastră!”. Fel de fel de proverbe care au ceva de-a face cu litera F te-ajută şi ele: „Să faci din ţânţar armăsar” sau: „Fier pe fier ascute”, sau: „Fata frumoasă o iei şi fără zestre”, sau: „Fiecare grăunte are făină, dar şi tărâţă”, sau: „Foamea goneşte fiara din pădure”, dar „Frica păzeşte via” şi-n fine:

„Fructul oprit mai dulce-i ca fagurele”. Şi-atât. Ei, dar fructul ce cade nu-i oprit, ci doar copt.

Întâmplător, adică în cursul plimbărilor prin Tiergarten, şi la răscruce de drumuri, unde mereu îl încearcă îndoiala dacă ceea ce face mai are vreun sens, lui Jacob îi vin în minte şi alte cuvinte cu F. Dar după ce a reflectat temeinic la F-ul iniţial, cel median şi cel de la sfârşitul cuvântului şi a demonstrat cât de ades în vremurile dinainte F şi V se înlocuiau reciproc, părând chiar a le face plăcere jocul acestor alternanţe, în cel de-al treilea volum al dicţionarului, litera F urmează să-nceapă cu un cuvânt cu sonoritate frumoasă: *Fabel* (fabulă), care se trage din latină. De la cartea cu fabule, Jacob ajunge la Hans cel care, în lipsa unei realităţi mulţumitoare, fabulează şi iar fabulează, inventă, născoceşte – ce mai, e un adevărat scornitorinc, o fiinţă fabuloasă, fără doar şi poate, una dintre acelea despre care Schiller afirmă că „azi nu mai există”.

Acel Grimm care mai e în viaţă îşi continuă seria cu fabulele lui Esop şi cu morala lor, în schimb nu vrea să ştie nimic despre marea poftă de fabulaţie a lui Goethe, citându-l însă cu un cuvânt mai neobişnuit, *Fabelwahn* – „ai pomenit şi tu de-o astfel de idee falsă dintru început” –, pe care-l lămureşte prin două expresii latineşti: *opinio falsa, error*. După sfârşitul vremurilor fabuloase şi-un ultim elogiu adresat fabulatorilor, o breaslă de care în alte vremi mi-ar fi plăcut să aparţin – mai nou, unele lucruri cotidiene mi se par de-a dreptul fabuloase, ca de pildă funda care-mi izbuteşte când îmi leg şireturile –, Jacob se întoarce la realitate prin cuvântul-titlu *fabrică*, la care se mai adaugă cuvântul *fabrikenmăszig*, sprijinit pe un citat din eruditul Kant: „diviziunea industrială a muncii”.

Totuşi, înainte de a continua cu litera F şi de a putea să se indigneze împotriva „celor ce cultivă şi păzesc bălăriile dublării literelor”, care nu mai vor să scrie Schifivas, corabie), ci scriu *Schiff* şi *Griff* (prindere cu mâna; mâner) – la urma urmei se mai scrie şi-acum *Dorf, Wolf, Schaf* („sat”, „lup”, „oaie”) –, mult iubitul frate (chiar dacă mai degrabă mocăit la găsirea cuvintelor) va trebui înmormântat.

Asta s-a petrecut în cimitirul Bisericii Sf. Matei. La înmormântare au venit prieteni şi străini, care i-au prezentat condoleanţe. Ningea, zăpada acoperea pământul îngheţat. Oricât era patria de dezbinată, întreaga Germanie deplângea pierderea suferită. Un preot a rostit câteva cuvinte ca la carte, pe care mai târziu nimeni nu şi le-a mai amintit. Brazi şi molizi înmărmuriţi de ger. Câţiva copii erau încredinţaţi că printre oamenii îndoliaţi văzuseră siluete îmbrăcate ciudat, semănând ca două picături de apă cu nişte personaje din basme. De-aici încolo, mai tânărul Grimm avea să lipsească.

Se spunea că Wilhelm, care fusese bolnăvicios toată viaţa, murise din pricina unei tumori ce-i fusese extirpată din spinare. La asta se mai adăugase, pare-se, şi o pneumonie, poate că şi bătăile inimii lui, care se mai poticneau încă din tinereţe.

Lui Wilhelm îi fusese dat să trăiască şaptezeci şi trei de ani. După studii universitare şi culegerea zeloasă a basmelor, după trezirea la viaţă a unor vechi scripturi precum poemul *Gudrun*, *Cântecul lui Hildebrand* şi a scrierilor lui Konrad von Wiirzburg, după revigorarea legendelor germane, irlandeze şi daneze, a versurilor *Eddei*, după studiul runelor şi cercetarea de mai târziu a istoriei rimei, care-l îndepărtase mult de litera D, după câte şi mai câte ce-l siliseră să se gheboşeze şi să aspire ani în şir praful din bibliotecile pierdute mai apoi, în urma celor întâmplate la Göttingen – după toate astea voise la început să se dedice cu entuziasm acelei părţi a dicţionarului care începea cu monosilabul *da*, iar apoi – trecând prin *Dwal* (odinioară: „smintit") şi *dwalichter Mensch* (omul smintit) se termină cu *dwatsch* şi cu un citat din Kleist, care face troc cu litere: D la schimb cu T – „gut, aber twatsch": „bun, dar tont". Umorile lui schimbătoare îl împiedicaseră însă pe Wilhelm Grimm să tragă grijuliu mai departe la jugul lui D.

A încheiat, ce-i drept, volumul al doilea, dar n-a mai apucat să scrie şi „Cuvântul înainte". Prin urmare, pe acesta l-a scris îndoliatul Jacob. Cum a ieşit mai scurt decât cel de la volumul întâi, laudele şi criticile lui Jacob se îngrămădesc pe doar câteva coloane.

Mai întâi scrie despre Wilhelm că „lucra încet şi potolit, dar curat şi desluşit", pentru a remarca apoi că „de câte ori am lucrat împreună, mi-a fost totdeauna superior în ce priveşte un stil de prezentare lin şi atractiv", după care se plânge însă: „Fratele meu iar s-a abătut de la unele chestiuni pe le credeam stabilite şi pentru care la început am fost nevoit să dau tonul..."

În continuare, Jacob critică şi alte lucruri făcute sau omise de defunct, de parcă mai rămăseseră socoteli neîncheiate din timpul vieţii sale: regretă, de pildă, renunţarea la prescurtări, care face textul mai aspectuos, ce-i drept, dar totodată necesită mai mult spaţiu. Nu vrea să înţeleagă nici de ce fratele său renunţă în mare parte la explicaţiile latineşti prin care este introdus cuvântul,

micşorând astfel folosul tras de alte popoare, căci „dicţionarul nostru german nu trebuie să fie doar pentru germani în sens restrâns, ci să se deschidă şi înspre scandinavi, neerlandezi, englezi, francezi şi alte popoare romanice...”

O iritare şi mai mare i-o stârneşte dezicerea fratelui de regula, altminteri respectată în dicţionar, „referitoare la particulele ataşate verbului”. Ştie că-i e superior lui Wilhelm în fineţuri gramaticale, dar ajunge la concluzia că „din mai multe pâraie confluează într-un râu ape diferite şi totuşi cel mai adesea asemănătoare”.

Iar spre finalul prefeţei scrise în locul defunctului Wilhelm, Jacob se tempereazā pe sine şi critica sa, admiţând: „Pierderea lui e mult prea proaspătă încât să cutez a spune ceva ce i-ar aduce vreo atingere, fie şi de departe”.

Apoi exprimă mulţumiri. Nu cu belşugul de cuvinte care ar fi curs din condeiul lui Wilhelm, ci mai degrabă laconic, sunt numiţi, într-o ordine aleasă cu grijă, toţi cei ale căror „contribuţii însemnate” au îmbogăţit volumul al doilea. I se mulţumeşte şi editorului Hirzel.

Dar asta nu era de-ajuns, nu putea fi de-ajuns. Cârteala lui prea avea iz de belfer. Legătura de-o viaţă dintre cei doi fraţi fusese prea zgârcit evocată în prefaţa oricum succintă. La puţine săptămâni după moartea fratelui, Jacob a fost nevoit să-i ridice un monument printr-o mai lungă cuvântare, scrisă în februarie 1860. La numai o jumătate de an după pierderea suferită şi încă neconsolat, Jacob şi-a ţinut cuvântarea în faţa membrilor convocaţi ai Academiei Regale Prusace de Ştiinţe, din care – lucru obişnuit în cercul unor academicieni – făceau parte mulţi bărbaţi aflaţi în preajma morţii.

A vorbit stând în picioare. Se pare că vocea i-a răsunat limpede şi solemn până în cel mai depărtat colţ al sălii. Numai câteodată, spre sfârşitul propoziţiei, vreun cuvânt suna ca un murmur nedesluşit ori se pierdea în cine ştie ce alt fel.

Oare s-au auzit aplauze? Să-i fi mulţumit ascultătorii

printr-o tăcere emoţionată? Nu există mărturii despre cum a fost receptată cuvântarea lui Jacob „Despre fratele meu Wilhelm”, dar de la o distanţă de ani şi într-un soi de instantanee uşor tremurate îmi amintesc cum discursurile mele, ţinute în faţa membrilor Academiei de Arte din Berlin – aflată pe-atunci pe Hanseatenweg din zona Tiergarten –, în parte au găsit ecou, în parte au provocat indignare.

Aşa s-a întâmplat cu discursul ţinut în 1964, despre „Evenimente anterioare şi ulterioare tragediei lui Coriolan de la Livius şi Plutarh la Shakespeare, ajungând până la Brecht şi la mine”, discurs împănat cu citate, în cursul căruia am schiţat tragedia mea germană *Plebeii fac exerciţii de revoltă*. Referirea mea la greva muncitorească din ’53, începută pe şantierul din Stalinallee[110], a provocat chiar în timp ce-mi rosteam discursul o ceartă care doi ani mai târziu, când piesa a fost pusă în scenă, m-a ştampilat ca duşman deopotrivă în Est şi în Vest. Aşa cum, din punctul de vedere al doctrinei din Est, răzvrătirea muncitorilor a fost condamnată ca puci contrarevoluţionar şi înăbuşită cu tancurile, tot astfel interesul celor din Vest a transformat-o mincinos într-o revoltă a întregului popor; aşa şi numai aşa avea ea să intre în istorie.

Discursul şi, încă mai desluşit, piesa mea contrazic ambele falsificări. La sfârşit eşuează cu toţii, muncitori şi intelectuali. Tragedia aminteşte de *Elegiile din Buckow* ale lui Brecht: „Necunoscătorilor! Ştiindu-mi vina, vă acuz”.

Altfel au stat lucrurile cu discursul „învăţătorul meu Doblin”, pe care l-am ţinut în 1967. Încercam aici să amintesc Academiei cum a fost exclus în ’33 unul dintre membrii săi: un capitol sumbru din istoria ei. Doblin a trebuit să fugă din ţară. Întoarcerea din exil a eşuat. A

110 Revolta muncitorească izbucnită la 17 iunie 1953, în Berlinul de Est, s-a extins şi în alte oraşe ale RDG, constituindu-se într-un reper politic major, un memento înfricoşător pentru conducerea statului comunist, dar un semnal dătător de speranţă pentru cealaltă Germanie. Din 1954 şi pînă la reunificarea celor două Germanii, în 1990, data de 17 iunie a fost sărbătoarea naţională a RFG („Ziua unităţii germane").

murit plin de amărăciune. Încă un scriitor german ce-i rămânea străin patriei sale. Intenţia mea era să-l recomand auditoriului, să trezesc curiozitatea ascultătorilor pentru aventurile lui ce răsturnau bolovănişuri de cuvinte, să-i „seduc întru Doblin pentru a fi citit”. În încheiere mă adresam sălii direct: „Vă va nelinişti; vă va împovăra visurile; veţi înghiţi greu; nu va fi pe gustul dumneavoastră; e nedigerabil, ba chiar nesănătos. îl va schimba pe cititorul său. Cine-şi este suficient sieşi să se păzească de Doblin”.

Elogiul pe care i l-am adus învăţătorului meu a fost înmormântat în aplauze. Dar când, la patruzeci de ani de la sfârşitul războiului, pe 8 mai, am vorbit iar în plenul Academiei, discursul ţinut sub titlul „Libertatea de dar” a stârnit indignare mai ales la secţia Arte plastice, fiindcă pe un fir secundar al demonstraţiei mele am ajuns să vorbesc despre situaţia artelor şi atitudinea artiştilor în perioada postbelică, anume comparând între ele îngustimile dogmatice ale Estului şi Vestului şi luând peste picior mai întâi partinitatea impusă în Est şi apoi cultul din Vest pentru pictura desprinsă de orice scop: „Pe cât posibil, trebuia ca nimic să nu fie recognoscibil din întreaga urâţenie pe care sperai s-o fi lăsat în mod fericit în urmă. Încifrare – da. Elemente ornamentale – desigur. De asemenea, materiale şi structuri din belşug, forma pură. Dar cu niciun chip ceea ce-ţi sare în ochi, nimic care să te doară ca imagine. Niciun Dix, niciun Kirchner, niciun Beckmann care să fixeze pe pânză grozăvia trăită”.

Fireşte că pictorii prezentaţi în cataloage drept artişti „informali” nu puteau ori nu voiau să înghită aşa ceva. Ei, care se prefăcuseră orbi la realităţile trăite, mi-au oferit în dar o banderolă pentru orbi dintre cele galbene cu puncte negre. Ei, care se credeau liberi, se supuneau de bunăvoie tiraniei pieţei. Cu toate astea, discursul meu era mai ales despre noţiunea de libertate, *Freiheit* – a celei lipsă, a celei dăruite, a celei abuzate, aşadar a celei care sub sloganul „Cale liberă pentru cetăţeanul liber” se dezlănţuie pe drumurile interurbane –, şi în cele din urmă

despre libertatea la care ne referim totdeauna noi şi nu ceilalţi, adică de-o parte libertatea burgheză, care se dezinteresează de drepturile sociale, iar de cealaltă parte cea comunistă, pentru care drepturile cetăţeneşti sunt nule şi neavenite.

Am spus: „În prezent cumpănirea obsesivă ar vrea să înăbuşe orice dispută intelectuală. Libertatea dăruită se supune des invocatei foarfeci din cap. Egoismul de grup al societăţii pluraliste se manifestă nestăvilit. Acestui fapt îi corespund următoarele: folosirea fără jenă a coatelor în spiritul unui darwinism vulgar liberal; dezinteresul plictisit al celor asiguraţi economic de îndată ce se vorbeşte despre suferinţa socială în creştere; iar în domeniul artelor, întoarcerea la dezangajare ca modă sezonieră, prezentată cu neruşinare ca o noutate. Sunt foarte la îndemână tot soiul de noţiuni interşanjabile pe care le-am putea rezuma cam aşa: Inovarea multimedială a Noii Corporalităţi se desfăşoară ca mit înscenat al autorealizării în cercurile alternative şi sub semnul unui postmodernism neoliberal”.

Un gunoi de cuvinte pe care fraţii Grimm l-ar fi adunat cu făraşul şi l-ar fi aruncat, dar care în anii ’80 era la mare preţ şi chiar şi azi vezi la televizor câte-un filosof frazeolog dintre cei fandosiţi şi făloşi, care tot flutură şi-nfloresc vorbe ce le zboară de pe buze ca baloanele colorate de săpun: sclipesc cât sclipesc şi plesnesc – o neînfrânată flecăreală afânată pe care-o regăseşti apoi în foiletoanele cine ştie cărui ziar.

Dar pentru firoscosul Jacob, atunci când şi-a ţinut cuvântarea despre Wilhelm în faţa membrilor Academiei Regale Prusace de Ştiinţe, delimitându-se cu exactitate de fratele său – „încă de copil am avut în mine o sârguinţă de fier, ceea ce lui nu i-o îngăduia nici sănătatea şubredă; lucrările sale erau învăluite în priviri ca de argint, în vreme ce eu nu eram înzestrat cu ele” –, aşadar pentru Jacob, cuvântul *Freiheit* (libertate) trebuie să fi fost sfânt, căci oricât de armonios ar fi vorbit şi s-ar fi ţinut de manuscrisul său, lăuntric rămânea totuşi liber, era cu gândul într-alt loc: cu precădere acasă, în odaia de studiu,

aplecat peste fişe şi liste de cuvinte care toate – la fel ca frumosul, deşi zadarnicul, strigăt după *Freiheit* – i se supuneau literei F.

Discursurile lui la Academie, discursurile mele. Ceea ce s-a stins ca ecou, însă a trebuit spus. Aşa că am numit libertatea o fufă pe care-o poate f... oricine o plăteşte. Aşa că el a căutat libertatea în păduri virgine de mult defrişate, unde-şi găsise ea odinioară refugiul. Aşa că am strigat după învăţătorul meu Doblin. Aşa că şi-a celebrat fratele mort ca pe eul său mai bun: „El îşi găsea bucuria şi liniştea lăsându-se în voia muncii, privind în jur şi înseninându-se cu ea – bucuria şi seninătatea mea stau tocmai în munca în sine". Totodată, însă, era cu gândurile în altă parte, se sustrăsese adunării lor academice şi era altundeva de găsit.

Îl voi căuta. Căci bănuiesc unde te duc subterfugiile ce-mi sunt la îndemână şi mie, în timp ce vorbesc şi vorbesc verde-n faţă...

Pesemne că în timp ce vorbea de pe podium, cu gândul departe, Jacob se vedea, dacă nu în odaia lui de studiu, atunci ca de obicei în Tiergarten, şi-anume împreună cu fratele său, fiindcă fără el se simţea doar jumătate de om. Oricât ar fi moartea de sigură, chemarea îndărăt la viaţă rămâne oricând posibilă. L-a chemat îndărăt aşa cum şi mie mi-e cunoscut trucul ăsta.

Iată că-i şi văd pe amândoi: se-apropie mergând alături de-a lungul unei alei străjuite de ulmi, se despart în dreptul unui rond de flori pentru ca apoi să se întâlnească iar în apropiere de Luiseninsel. Wilhelm, cel de fapt mort, îmi pare mai plin de viaţă decât fratele său.

Se împrimăvărează: o făgăduinţă care face muguri. Cei doi arată spre nişte ghiocei, o salcie de la malul apei. Acum vorbesc: când unul, când celălalt. Jacob mai mult decât Wilhelm. S-ar zice că s-a strâns în el un puhoi de cuvinte. Vorbesc amândoi tare, prea tare – cu trecerea anilor au ajuns tari de urechi. Sunt zgârciţi la gesturi. Oare de unde are Wilhelm cojile de pâine, din care rupe bucăţi ca să le arunce raţelor?

Mă apropii de ei, le dau târcoale, dornic să mă amestec în discuţia lor, îmi iau libertatea să-ntind spre ei cuvintele *frei* şi *Freiheit* ca momeală: Libertatea cuvântului! Liber-arbitru! Profesie liberă, mână liberă!

Iată că Jacob îşi notează sugestiile mele şi, în timp ce Wilhelm hrăneşte mai departe răţuştele ascultătoare, el introduce cuvântul *frei* prin latinescul *liber*. „În gotică: *freis*, în germana veche: *în*” – spune el trecând apoi la proprietatea liberă şi de la *frei* la verbul *freien* (a peţi). După părerea lui, *frei*, *froh* (bucuros) şi *freuen* (a se bucura) sunt cumva înrudite. Vorbeşte despre robul eliberat şi mă scapă dinadins din vedere pe mine, cel care i-am furnizat câteva cuvinte-titlu. îi aminteşte lui

Wilhelm cât de zadarnic a fost discursul ţinut atunci, în Biserica Sf. Paul – o majoritate a votat împotrivă –, când le-a cerut celorlalţi să renunţe (nu ăsta fusese cuvântul, ci: „să ne eliberăm...”!) la tinichelele decoraţiilor, la titlurile nobiliare ereditare şi la privilegii: „Gata cu ele!”

După care caută să se elibereze de reminiscenţele apăsătoare din vremuri care-au trecut. Înteţit de sosirea primăverii, ciripitul păsărelelor îl duce cu gândul la cuvântul *vogelfrei* (liber ca pasărea), care sună cumva a binefacere, dar înseamnă cu totul altceva: liber ca pasărea e cel scos în afara legii! Aici, în parc, Jacob se simte laolaltă cu Goethe „în aer liber”; apoi râde frivol, cum arareori l-am auzit râzând, ne trimite la „despuiată, Nivula cea cu ţâţele în libertate” a lui Logau şi, pentru că *frei* poate însemna şi *frech* (neruşinat), îl citează pe Luther, cu ale sale „fetişcane slobode-n purtări”.

Dimpotrivă, pentru Wilhelm, liberă şi frumoasă e doar natura. Arată spre nişte muguri de castan ce promit să înflorească, le spune pe nume păsărilor cântătoare, face risipă cu fărâmele de pâine şi se bucură de aerul primăvăratic care tăgăduieşte moartea. Cu belşug de cuvinte, dă frâu liber senzaţiei de libertate pe care-o resimte. De parcă l-ar fi potopit o stare de fericire.

„Desigur”, spune Jacob păstrându-şi gravitatea, „însă putem vorbi deopotrivă despre liberul-arbitru al omului, ca

şi despre pendulul care oscilează liber”.

Încerc să lărgesc aria cuvântului cu câteva sensuri mai din vremea noastră – zi liberă, vânzare la liber, liber-schimbism, liber-profesionist – şi continui să fac fiţe şi fasoane cu acest cuvânt frumos.

La care Wilhelm îl citează pe Lessing, cu *Ernst şi Falk. Dialoguri pentru francmasoni*, şi le aruncă raţelor nişte ultime firimituri.

Jacob îi zbiară fratelui său la ureche: – Cuvântul *Freimut*, pe care-l întâlnim la Schiller, înseamnă mult mai mult decât „gândire liberă”.

La cuvântul-titlu din dicţionar avea să precizeze, recurgând la latină, că *Freimut* însemna în germana vechefortitudo *animi* – o cutezanţă peste măsură, neîngrădită de nimic – şi că mai târziu a dobândit mai mult sensul de francheţe şi de gândire liberă. Lasă apoi, după cum se va putea citi mai târziu în dicţionar, ca libertatea să iasă din *Freihafen* (port liber) şi să navigheze preţ de două coloane cu toate pânzele sus. „Cea mai veche şi mai frumoasă expresie pentru noţiunea de libertate a fost sugestivul *Freihals*[111], care nu poartă niciun jug. Libertatea a ajuns pentru noi un termen tehnic, opus robiei şi subjugării”.

După o cuvântare ţinută liber în Tiergarten, şi de aceea mai lungă şi divagantă, ce îl convoacă mereu pe fratele defunct, atrăgându-l în discuţii la răscruce de alei sau forţându-l, cu vocea ridicată a celui fudul de urechi, să-i devină auditor – în tot acest răstimp pe mine mă acceptă în preajmă cel mult ca pe un furnizor de noi cuvinte-titlu –, Jacob se întoarce, grăbindu-se peste podeţul unei remarci lăturalnice puse în ghilimele: „da, frate drag, aşa eram odinioară: beţi de libertate”, înapoi la manuscris şi la sala plină de academicieni înaintaţi în vârstă.

Ne putem totuşi imagina că, în timp ce lumea îl mai comemorează pe decedat şi îi recunoaşte meritele legate de litera D, lui Jacob îi vine în minte şi protestul lor de la Göttingen, când cei doi fraţi au făcut uz de libertatea lor,

---

111 Grumaz liber.

refuzând să-şi încalce jurământul pe Constituţie; la fel cum şi eu, vorbind în faţa plenului Academiei de

Arte despre „Libertatea de dar” şi urmărind totodată, pe-un firicel de gând paralel, de departe, D-ul lui Wilhelm, m-am pomenit desprins din imediat şi depus la infirmeria din Marienbad, unde-am nimerit dezmeticit îndeajuns, c-o rană uşoară, la început de mai ’45.

Totul era înverzit, păsările ciripeau ca la comandă. Naturii nici că-i păsa de ce se mai întâmplă în rest. Oricum ceva lua sfârşit. Oricum se scrisese o dată. Oricum eşafodajul crezului meu se prăbuşise, lăsând în urmă o lacună, motiv pentru care, în ziua capitulării necondiţionate a Reichului german, abia de puteam pricepe ce-nseamnă libertate, ce poate ea pune în mişcare şi cât de scumpă poate deveni când ai pierdut-o. Scriam în textul cuvântării mele ţinute pe 8 mai 1985: „Imediat după certitudinea că am fost învinşi, capitularea necondiţionată a însemnat pentru mine şi mulţi alţii care zăceau în paturile de spital învecinate, mai înainte de toate: eliberarea de spaimă. Odată ce puterea fusese smulsă din mâna superiorilor militari – un lucru realizat de noi doar treptat –, acea lipsă de libertate intrată în obişnuinţă şi parţial acceptată a început să dispară, fără ca totuşi libertatea, marea necunoscută, să-şi fi făcut simţită prezenţa”.

Şi pentru Jacob Grimm cuvântul „libertate”, despre care spunea că se numără „printre monumentele limbii germane”, fusese întotdeauna doar un ţel îndepărtat şi de aceea apărea în discursurile sale rostite în Biserica Sf. Paul ca un dezirabil bun constituţional. Mişcările îi erau mereu îngrădite de constrângeri pe care le îndura supus şi uneori gemând sub povară.

Aşa cum avea să se întâmple după moartea fratelui, în discursul de la Academie se plângea: „La urmă, deja ajunşi în amurgul vieţii, am luat asupra noastră o lucrare de imense proporţii – mai bine-ar fi fost dacă asta s-ar fi întâmplat mai devreme, însă preparativele îndelungi au fost inevitabile; iar acum, povara acestui dicţionar german

a rămas doar pe umerii mei”.

Şi-aşa va rămâne. De cum pleacă de lângă pupitrul de la care a vorbit şi-n timp ce încă răsună aplauzele acestor academicieni a căror viaţă stă într-un fir de aţă oricare se cred departe de moarte – unii dintre ei au aţipit şi-acum tresar speriaţi, făcând ochii mari –, litera F l-a şi-nşfacat iar de guler. E asaltat de verbe, adjective, substantive, de particule cu nemiluita. Un fir i s-a prins de rever, aşa că Jacob o ia temeinic, de-a fir a păr şi din fir până-n aţă, urmând firul călăuzitor: după părerea lui Wieland, firul roşu al poeziei nu-i perceptibil. Pomeneşte de tot ce-atârnă de un fir ori trebuie strecurat prin urechea acului, lămureşte cum e să-ţi pierzi firul (şi şirul) când vorbeşti – asta dacă nu te ţii, ca Jacob, de textul scris: vorbă cu vorbă, fir cu fir – sau să cobori pe firul apei... Toate astea îi curg din peniţă în timp ce-şi aruncă din când în când privirile în odaia de studiu pustie a fratelui.

Mai târziu, înconjurat de membrii Academiei, care-i aduc elogii, şi pus în încurcătură de întrebările lor în parte absurde, în parte perfide, îşi vede mai departe de cuvinte cu F, fără a da atenţie ordinii lor alfabetice, preocupat acum de cele din regnul animal: *Fohlen* (mânz), *Fuchs* (vulpe), „fenec”, „fazan”, de la *Ferkel* (purcel) ajunge la *Fisch* (peşte) – în germana veche: *fisc* –, se ajută cu citate şi expresii: *weder Fisch noch Fleisch* (nici peşte, nici carne), ceea ce vrea să însemne: „nici cal, nici măgar”.

Apoi, pentru o mai bună perspectivă, caută să privească pe fereastră (*Fenster*), împrumutată din latinescul *fenestra*. Şi ajunge la concluzia că acest cuvânt, aşa cum era el scris în cea mai veche limbă gotică – *augadauro* –, era totuşi mai sugestiv.

Îi explică unuia dintre academicienii care caută să-l reţină de ce cuvântul folosit pentru a desemna ferestruica rotundă din acoperiş, *Ochsenauge* (ochi de bou), mai păstrează şi azi goticul *Auge* (ochi al casei).

Şi pentru că s-a împăcat acum cu originea străină a cuvântului „fereastră”, dintr-odată îi place ca, sub impulsul unei inspiraţii, ceea ce în sudul Germaniei se numeşte

fensterin – în latină: *fenestrare* – să denumească o serie de activităţi, de la prozaicele *fenestris ornare* (a face ferestre la casă ori a da pe fereastră afară) şi până la mai agreabilele: a intra la iubită pe fereastră ori a te plimba pe sub fereastra ei. Jacob chicoteşte aşa cum fac moşnegii de îndată ce-şi amintesc de isprăvile tinereţii. Deodată însă, de sub pervazul ferestrei năvăleşte asupra lui cuvântul *Fall* (caz) şi-l prinde în gheare.

„În cazul morţii mele”... strigă el mai tare decât ar fi vrut şi amuţeşte pe dată, fiindcă se vede înconjurat de toţi aceşti bărbaţi faimoşi, care adineauri mai erau auditorii lui, dar care acum s-au apropiat mult prea tare de el: cu ochii urduroşi, chei, sfrijiţi şi boţiţi, ştirbi, care molfăie şi bălmăjesc, vor să-i strângă mâna, să-l bată pe umăr, să-l ameţească cu vorbe dulci în falset. Jacob se teme deja că a căzut în capcana unor panegirişti deşănţaţi şi că a fost mult prea amabil.

Iese în fugă din încăperile Academiei, de parcă ar fi nimerit într-o societate inoportună. Mă duc după el să-i dau manuscrisul, pe care l-a uitat pe pupitru, pentru ca acesta să poată fi tipărit mai târziu.

Îşi revine abia când se regăseşte în ordinea din odaia lui de studiu. După o scurtă privire aruncată prin uşa deschisă în odaia goală a fratelui, mâzgăleşte din nou cuvinte şi derivate ale lor pe colile de corectură destinate unei prime tranşe din volumul al treilea, care tratează litera E. Şi observă imediat că minusculul *es*, derivat din latinescul *id* şi din goticul *¿ta*, s-a lungit pe numeroase coloane. Deci scurtează ici-colo şi scrie apoi: „Cuvinţelul acesta, *es*, la fel ca articolul *das*, împânzeşte întreaga noastră vorbire şi-l găseşti pretutindeni”.

Apoi un belşug de exemple şi citate, care vin spre el în zbor, ca un stol de vrăbiuţe cărora le-ai aruncat nişte firimituri. La început, ca prea de multe ori, iarăşi Goethe: „Cândva o drăgălaşă viorea...” Apoi citează din *Mesiada* lui Klopstock şi din Luther.

Şi continuă să corecteze în coloanele lui *es*, taie, adaugă lămuriri, modifică, dar curând se rătăceşte în

hăţişurile de cuvinte medievale, ajunge de la Neidhart[112]la Tristan, de la Parsifal la Lohengrin, dă în *Nibelungi* peste versul: „Ez weinte ouch mânec meit"[113], iar la Uhland peste: „*Sprach es die Jungfrau fein*" („Spuse gingaşa fecioară"). Şi niciodată nu-i este de-ajuns. Orice scurtare e urmată de adăugiri şi complicaţii.

Apoi însă, F-ul îl înhaţă din nou.

Sau îşi îngăduia un răgaz? Poate căzuse pe gânduri la proxima literă G ori la vreo literă mai îndepărtată a alfabetului? La o sau la P? Ori poate frunzărea fără chef prin ziare, în *Vossische Zeitung* cumva, fiind în fapt total străin de politica de zi cu zi?

Mai degrabă înclin să cred că Jacob cerceta cu oarecare curiozitate, extrăgându-le dintr-o mapă, un număr de produse ale artei portretistice ajunse brusc la modă – adică nişte fotografii –, bănuind, poate, că în vremea ce avea să vină *Photographie* va ceda locul mai simplului *Fotografie* –, fotografii nenumărate, fotografii ale fiştecăruia, fotografii înrămate, albume de fotografii în fiecare familie. Şi fiecare album de fotografii un cavou familial.

Le găseşte îngrămădite în odaia de studiu a lui Wilhelm, până acum încă neatinsă de o mână care să rânduiască vraiştea de hârtii. Zac pe sub manuscrise neterminate sau scrisori îngălbenite pe care Wilhelm le-a legat în teancuri cu panglică de mătase. Jacob nu se atinge de scrisori, deschide însă mapa şi îl şi văd cum cercetează deosebit de atent două fotografii în nuanţe maronii, prinse într-un oval – fotografii făcute în urmă cu puţini ani în atelierul fotografului Siegmund Friedländer, care le-a fost recomandat celor doi fraţi.

El şi Wilhelm, amândoi cu părul argintiu. Dar şi acum, ca şi în tinereţe, unul cârlionţat, celălalt cu părul lins, uşor încreţit, imortalizaţi ca în gravurile în acvaforte ale lui Ludwig Emil. Privirea tulbure a fratelui, iar a sa – severă. Wilhelm cu o cravată sub bărbia flască, el cu un

112 Neidhart von Reuental (cca. 1190-1237) - minnesinger german.

113 „Plîngeau şi multe fete", în germana medievală în original.

guler sub bărbia energică. Ambii îmbrăcaţi în afara modei. Ceea ce odinioară desenele şi gravurile prezentau dintr-un profil estompat artistic şi nivelat armonios e scos acum la lumină de perspectiva frontală a pozelor: diferenţa, distanţa. În vreme ce unul a simţit mereu nevoia să se disciplineze, celălalt a cedat tot mai mult în faţa melancoliei sale înnăscute. Jacob, cu puterea lui de voinţă, în comparaţie cu Wilhelm. Ceea ce spun, dezvăluie, trădează fotografii şi poze.

Gata iute, la fix, ele atârnă prin birouri, sunt publicate, transmise în format poză de paşaport, fiind ale unor persoane date în urmărire: vedere din faţă şi din profil.

Dai peste ele în albume de familie care, salvate din foc, nu s-au pierdut în timpul fugii şi le fereşti ca pe ochii din cap.

Aşa au rămas lipite *for ever*, fiindcă-s fixate cu adeziv:

photoshop, fotografii – cu şi fără *ph*, după cum odinioară *ph* se folosea firesc în loc de *f* într-o vreme când în germana veche.

Apfel (măr) se mai numea *Aphul*.

Acum scriem fotogen, fotofob.

Aproape totu-i fotografiat, strâns fir cu fir în arhive. Clipe trase-n frigare, fulgerări digitale ce-ţi dau de furcă.

Poze de-ale mele, fel de fel, circulă liber, mă furnică de furie: fost-am fotografiat pe dos şi pe faţă.

De pildă, de farfaralele de fotoreporteri, care răspândesc imagini în loc de fraze bârfitoare. Se aflau în preajma mea încă din ’65, când eram în drum spre Wiirzburg, aflându-mă într-un compartiment de tren al Bundesbahn, pe calea ferată ori pe drumul-de-fier – Jacob Grimm mai agăţase câteva cuvinte de vocabula „fier”, introducându-le în dicţionar.

Citeam ziarul, ţinându-l larg deschis. Fila exterioară îşi dezvăluia titlurile principale. Aşa se face că, pe fotografiile rămase de-atunci, gazeta pe care-o citeam şezând într-un compartiment de tren s-a dovedit a fi o foaie

de extremă dreapta, *Gazeta naţională şi soldăţească*.

Mă aflam în călătorie electorală şi voiam să ştiu care mai e pulsul în publicistică. Un partid nou înfiinţat se numea NPD (Partidul Naţional-Democrat din Germania). Care câştiga pretutindeni auditori. Ziarul pe care-l citeam trecea drept „cartea de rugăciuni” a partidului. Acolo unde neonazişti dintre cei tineri ori învechiţi în rele se strângeau în grupuri zgomotoase, auzeam pretutindeni lozinci ca nişte chemări de fanfară: „Germanie, trezeşte-te!” – azi e la fel; aceste lozinci nimeriseră pe-atunci în vizorul fotoreporterului care călătorea cu mine.

Când am ajuns în fine la Wiirzburg, oraş episcopal catolic până în măduva oaselor, doi membri ai Tineretului social-democrat m-au condus la locul manifestării. M-au prevenit că e posibil să se işte tulburări, căci circulă foi volante care îndeamnă la asta.

Chiar în faţa intrării la Huttensaal, se putea citi scris cu litere gotice pe o placardă: „Ce caută ateul în oraşul a>fântulut i-titatt?”

Oare ar fi trebuit să mă documentez dinainte cum se numea acel misionar irlandez care, fiind omorât, a ajuns martir şi sfânt protector al oraşului Wiirzburg?

Întrebarea asta, care ne privea pe mine şi pe sfântul respectiv, am mai auzit-o răsunând şi în sala arhiplină. Câteva coruri vorbite exersaseră înainte de zor. Şi ceea ce exersaseră se cerea scandat mereu. Discursul meu electoral n-a răzbit decât cu greu, frază cu frază, înfruntând zbieretele. Abia când corurile şi-au îngăduit o mică pauză, am reuşit să răspund la întrebarea pusă: – îl caut pe Tilman Riemenschneider[114]! Numai în felul acesta, prin strigătul îndreptat înapoi, spre veacul al XVI-lea, şi cu privirea aţintită asupra acelui sculptor care le luase partea ţăranilor răsculaţi, fiind de aceea torturat de slugile popilor, sala a putut fi potolită. Nu s-au mai auzit coruri

---

114 Tilman Riemenschneider (1460-1531) - unul dintre marii sculptori germani, care a trăit la Wiirzburg. Ajuns consilier municipal, a participat la Războiul Ţărănesc din 1525, cînd cetăţenii oraşului s-au aliat cu ţăranii în lupta lor împotriva arhiepiscopului din Wurzburg.

vorbite, doar câteva sâsâituri.

Şi, întrucât îmi sărise în ajutor însuşi Tilman Riemenschneider, cel care săvârşise minuni pioase, cioplite în lemn, am reuşit cu discursul meu, „Elogiu pentru Willy”, să mă apropii de tinerii alegători, mai ales studenţi, şi să mă fac auzit. Prin amuletele purtate la brâu şi prin caschetele colorate, unii dintre ei dădeau de înţeles că aparţineau de-o asociaţie studenţească ori alta. S-au auzit nişte aplauze şovăielnice. Fluierături – aproape deloc. După care am dat autografe pe afişe.

Există fotografii şi ale acestor momente: eu ca vorbitor, cu gura căscată. Eu în faţa afişului pe care desenasem cocoşul ce cucuriga Es-Pe De! Eu în mulţime. Eu şezând la margine de peron pe-un geamantan – pe drum încotro?

Sau fotografiile făcute de Mariechen: cu ţigara răsucită de mine în colţul gurii, stau în picioare la pupitru, pe care mi-am aşezat mica mea Olivetti. Sau în faţa planşei de desen, pe care am schiţat un melc, mai târziu în faţa unor sculpturi din lut încă umed: capete de peşti, Aua ca zeiţă întreit ţâţoasă[115], şobolani care fug şi şobolani care exersează mersul erect pe două labe.

Dar fotografiat şi cu diferite femei. Eu cu părul când lung, când scurt, plasat între mulţi, tot mai mulţi copii. Eu, istovit, cu faţa golită de expresie, cu privirea voalată, inexpresivă, fadă, fiindcă mi s-au terminat toate cuvintele.

Sau cu pipă, în fotografii făcute de Ute – Ute a mea: pe jos la Calcutta. Eu în faţa unor ruine locuite forfotind, foind, fojgăind, furnicând – edificii coloniale de unde proliferează verdeaţă, spărgând faţadele pe care se târăsc curpeni şi maschează declinul. Eu, rămânând străin în acest oraş potopit de ţărani fugiţi de la ţară, în slum-urile căruia e interzis să fotografiezi, în schimb e permis – privit cu o uimire încântată de copii – să fixez în desene fugare şirurile de colibe, refugiaţii din Bangladesh, care stau ciuciţi în grupuri, grămezi de sticle, vaci umblând

---

115 Aua este o născocire a lui Grass din romanul Calcanul - zeiţa caşubă cu trei sîni (c/. regiunea Caşubia din nordul Poloniei).

brambura, ciori cocoţate pe mormane de gunoi – la fel cum şi Ludwig Emil Grimm, cu mult înainte ca renumiţii săi fraţi să încremenească în fotografii într-o atitudine demnă, îi desena cu peniţa lui sprintenă – ori în creion moale – pe fraţi, laolaltă ori pe câte unul în parte, mereu plini de viaţă: ici Wilhelm, încă tânăr şi bucălat, colo Jacob, în faţa ferestrei, cum şade cu capul adânc plecat peste cărţi ori umblând la cutia cu fişe.

Un desen din 1843 îmi pare deosebit de reuşit, în creion, cu umbre fin haşurate – o foaie ale cărei înţepături delicate pe conturul profilurilor te fac să bănuieşti că a slujit drept tipar acelei gravuri care, fiind apreciată de editor, a fost mereu folosită în anii următori pentru a face reclamă dicţionarului. Abia mai târziu editura a decis să multiplice, drept emblemă, o fotografie cu cei doi fraţi.

La scurt timp după moartea lui Wilhelm, Salomon Hirzel mulţumeşte într-o scrisoare datată 17 februarie 1860 pentru prefaţa la cel de-al doilea volum al dicţionarului, trimisă în fine la corectură. În scrisoare îşi mai exprimă şi o dorinţă: „Îmi îngăduiţi să fiu neruşinat şi să vă spun ce-mi trece prin minte? Aşa cum îl cunosc pe ipohondricul Hildebrand, un cuvânt de recunoaştere a ajutorului său neobosit – care la litera D a ajuns într-adevăr deseori să fie o colaborare – i-ar întări încrederea în sine”.

Iată-l din nou: profesorul de la Thomasschule din Leipzig desfăşoară o activitate secundară la editura lui Hirzel. După cum putem citi, Jacob, care altminteri e zgârcit cu laudele, a dat curs rugăminţii editorului, amintindu-l pe corectorul pătimaş în partea finală a „Cuvântului înainte”.

Ştia, cu toate astea, că Rudolf Hildebrand căuta între timp – din proprie iniţiativă ori îndemnat de Hirzel – să dea de capăt unei litere aflate dincolo de G, H, I şi J. Saltul acesta îl cutezase din lipsă de astâmpăr şi cu totul arbitrar, probabil fără consimţământuul lui Jacob, care interzisese orice gând la o succesiune sau continuare a muncii fără supravegherea sa expresă. Există însă indicii care ne fac

să bănuim că avea un ochi aţintit asupra acestui sprijinitor mânat de sârguinţă, care-l ajutase pe fratele său mult prea delăsător să parcurgă lungi porţiuni ale literei D.

Într-o scurtă scrisoare din august, scrisă înainte de a pleca la cură la Bad Ems, el îi comunică lui Hirzel: „Înainte de plecare vă mai trimit tot ce am, pp. 1639 – 1670, la care mai adaug fişele la F ce mai pot fi înserate, de asemenea câteva fişe la K pentru Hildebrand. Rămâneţi cu bine, nu mă mai simt foarte sigur de mine".

Aşadar, accepta faptul că Hildebrand îşi însuşise cu de la sine putere litera K. Ba chiar îl sprijinea cu fişe, sperând poate ca, după încheierea lui F, să-şi poată îndrepta nestingherit atenţia spre litera G, plecând chiar de la acest sunet glotal, care în germană poate fi şi aproape mut.

Tranşa pe care o anunţa scrisoarea cuprindea cuvinte de la *Erstling* („prima roadă" sau „întâiul născut") la *ertulpen* (cuvânt astăzi dispărut, însemnând „a snopi în bătaie"), precum şi fişe pentru volumul al treilea al dicţionarului. În ce priveşte fişele la K trimise lui

Hildebrand, e posibil ca printre ele să fi fost şi cuvântul *Kammer*, provenit din latinescul *camera*, de vreme ce Wilhelm şi cu el, copii fiind, apoi, elevi şi chiar studenţi, împărţiseră aceeaşi cameră, unde studiau şi dormeau împreună. Întinşi în pat aproape lipiţi unul de celălalt, de parcă ar fi fost unul, de nedespărţit, ca o singură respirare.

Destăinuirea lui Jacob privind propria-i nesiguranţă, adăugată salutului de rămas-bun trimis editorului, se prea poate să fi avut mai multe motive. Pe de-o parte, fratele îi lipsea ca o bucăţică ruptă din el însuşi, iar pe de alta, surzenia progresivă îl izola tot mai mult. Cu cât văduva lui Wilhelm şi fiica ei erau mai neliniştite de starea lui, asaltându-l cu grija lor excesiv de zeloasă pe cel care se apăra de ele vociferând; cu-atât mai mult se îngropa el în cărţi, la vreo mie şi ceva, îndărătul cărora cei doi fraţi îşi căutaseră în decursul anilor adăpost ca în spatele unui meterez şi pe care acum, de când îl speria odaia lui

Wilhelm – o carcasă ticsită cu de toate, dar părând complet goală –, le căra încolo şi-ncoace, rearanjându-le mereu din nou şi gândindu-se îngrijorat la ce se va întâmpla cu ele atunci când, într-o zi nu foarte îndepărtată…

Or mai fi fost în plus şi alte motive mai mărunte care contribuiseră la starea lui de nesiguranţă. În vara anului 1860 multe dăduseră greş. Era un anotimp ploios. Tiergarten nu te îmbia decât arareori la o plimbare. Oraşul şi agitaţia lui îl plictiseau. Jacob simţea că are febră. Cura de la Bad Ems fusese un eşec. Ceva părea totdeauna să lipsească. La Leipzig se pierduse fără urmă – aşa se jura corectorul Hildebrand – o coală de revizie, dimpreună cu însemnările făcute de Jacob pe ea. Dar care într-un târziu a reapărut, lucru de care depunea mărturie o telegramă: „Hirschfeld a găsit corectura”.

Astfel, neglijenţa tipografului a putut fi dată uitării, munca în sfârşit reluată, dar abia spre sfârşitul lui octombrie Jacob va scrie: „Trimit corecturii noul manuscris 1725 – 1780 şi sunt bucuros că m-am eliberat de *Erz* (minereu), deşi ajung acum la foarte încurcatul *es*”.

Şi din nou impersonalul *es*. Pe care-l ştim de-acum: *Es regnet, es reicht, es nimmt kein Ende* („plouă”, „ajunge”, „nu se mai sfârşeşte”). Şi totuşi se sfârşeşte. Căci, la începutul anului care vine, Jacob comunică următoarele: „Alăturat trimit sfârşitul lui E, care – după părerea mea – umple aproape integral coala 75. Puneţi-l pe zeţar să calculeze ce spaţiu mai rămâne liber, pentru a mai trimite în completare câteva coloane din F”.

După care munca se împotmoleşte iar. Hirzel se plânge fiindcă jumătatea de Grimm rămasă întârzie lucrând la un alt manuscris: după discursul despre defunctul Wilhelm, lucrul la dicţionar trenează acum din cauza discursului „Despre bătrâneţe” – tema i-a bătut la uşă cu insistenţă, forţând intrarea, îl somează şi se vrea aşternută pe hârtie fie şi cu o mână tremurătoare.

În plus, urmează ca, odată cu al patrulea volum al *Cutumelor*, să încheie o lucrare începută în anul 1840. Într-o serie de scrisori stăruitoare, editorul îşi exprimă

repetat aceleaşi griji, ascunse sub politeţuri. Dar nu se-ntâmplă nimic altceva decât că timpul trece.

Apoi, primăvara, prime plimbări prin Tiergarten. Pe drum întâlneşte călăreţi, tineret gălăgios, bărbaţi cu pălării înalte, la modă, femei cu pălării înfricoşător de aventuroase. Ocoleşte cu sfială piaţa An den Zelten, o ia pe drumuri lăturalnice, evită Bazinul lui Venus, cu zeiţa pe jumătate goală.

Îl aştept în apropiere de fazanerie, vrând să-i dau curaj, să-l momesc cu cuvinte – doar am mai încercat asta de multe ori şi nu fără succes. Dar oricât mă strădui, rămâne adâncit în sine, bolborosind eventual lucruri nedesluşite, care te fac să crezi că rătăceşte pe undeva prin anii copilăriei sale, în codrii de pe lângă Steinau, întunecaţi, fără poteci, înfricoşători: Unde eşti, Wilhelm? Unde?

Abia când vine vara lucrează iar la litera F, trimiţând într-o a şasea tranşă paginile de la „fad” la „fagure”. Mai departe progresează rapid. De la *fecior* trecând prin „*fedeleş*” şi ajungând la „*fac*” şi „*feeric*”. La „*fac*”, în germana medievală *feie*, citatul e din Goethe: „Ia uite, colo, ce frumoase ziduri ’nalte! De parcă fac şi crăiese le-au izvodit prin vrajă”.

Spre sfârşitul anului ajunge la la *Festungsbau* (fortificare, ridicarea unei fortificaţii) până la *Feuerreich* (împărăţia focului). Şi, imediat după *feuchtwarm* (umed şi cald), îi sunt dedicate focului (*Feuer*) şapte coloane. În chip de explicaţie citim: „Focul, dintre toate elementele cel mai plin de viaţă, a fost imaginat ca un animal zăcând pe jos legat, de parcă ar dormi, dar care poate fi dezlegat şi trezit, iar atunci o ia din loc, păşeşte, sare, înşfacă şi pradă ca să-şi potolească foamea insaţiabilă: el linge, îşi întinde limba, mistuie, devorează, se ghiftuieşte”. Adaugă la asta un proverb: „A pune paie pe foc nu înseamnă a-l stinge” şi un citat din Goethe: „Ah, bravo! Te-ai aprins, te arde-un foc? Curând, Gretchen va fi a ta cu tot”.

Şi-a continuat aşa: tranşă după tranşă, coală de corectură după coală de corectură. În martie ’62 a ajuns la

„finanţe”, dar – pentru că simte mereu nevoia altor reglementări privind postumele lui Wilhelm şi propriile *Cutume* – e nevoit să-i relateze lui Hirzel despre accidentul survenit, care caracterizează relaţia lui Jacob cu cărţile: „La aranjarea bibliotecii mele am căzut pe spate de pe o scară, izbindu-mă de un dulap. A rezultat o gaură în cap cu sângerare abundentă, fiind secţionată o arteră. Ţeasta putea fi vătămată, după aceea s-a văzut că nu-i aşa...”

Parcă-l văd căzând. îşi pierde echilibrul, în cădere vâră mâna în bibliotecă pentru a căuta un sprijin în cărţi, care însă se prăbuşesc odată cu el. Se clatină parcă în ralanti, apoi cade şi cade, ca şi cum scara, dintr-un film care-i celebrează prăvălirea, ar fi avut înălţimea unui turn. Se izbeşte cu capul de podea, e întins pe jos, rămâne aşa. Sângele îi colorează părul argintat. În jurul lui, cărţile care au căzut odată cu el, printre ele unele groase de tot, nişte foliante.

O zăresc şi pe văduva lui Wilhelm, care-i sare în ajutor. Strigă după Auguste. Ascultătoare, aceasta vine cu lădiţa de prim ajutor, se dovedeşte îndemânatică. Iată, capul e bandajat într-o clipită. Nu mult mai târziu, Jacob şade iar la birou şi-i scrie o scrisoare lui Hirzel, relatându-i despre conferinţa ţinută în faţa membrilor Academiei, în ciuda accidentului suferit: „Conferinţa trata despre somnul la păsări”.

După „fugar” urmează „fum”, dar nu imediat. Oricum, în *Nibelungi*, „fum, fierbinţeală – ambele chinuitoare sunt”.

Harnică era Bettina ca furnicuţa în tot ce făcea: turna copii, scria scrisori, cărţi de ficţiune şi de analiză socială – totul fuga-fuguţa, cenzura prusacă asuda şi fierbea, o treceau fiorii întrezărind felurite fantasme periculoase prin văluri de fum – dar unde-i fum e şi foc, aşa că, ferea! mai bine-i punem cărţile sub obroc, căci se ştie:

rufele murdare se spală numa’ şi numa’ foarte-n familie! Burckhardt, viitorul faimos istoric de artă, o întâlneşte ca student la Berlin: „O măicuţă... feţişoara cu trăsături de ţigancă interesante, cum rar la un cap de

femeie, cu cei mai frumoşi ochi căprui văzuţi de mine vreodată”. Să fi fost firoscoasa Bettina într-atât de primejdioasă, de fulminantă, de fioroasă, încât să scoată din ţâţâni şi fire puterea de stat?

Ei aş, cu totul fals – fantome verzi pe pereţi! Părerea mea-i că, cenzurând, Cenzura cădea din lac în fântână… în fapt, Bettina era mai curând dreaptă, fără fumuri şi fasoane, ce-i în guşă, şi-n căpuşă – aşa era de felul ei.

Jacob, care – cum se ştie – scosese foc pe nări de furie din cauza dublării literei F în cuvinte precum *Griff* şi *Schiff* –, de acceptabil doar în interiorul cuvântului, după o vocală scurtă” –, a mai adăugat totuşi apoi, la punctul 11 al „Cuvântului înainte”, dublul F: *etwas aus dem*. fi *thun* vrea să însemne „a face ceva cu stăruinţă, cu tot dinadinsul”; şi până la urmă doar aşa – dar poate şi simţind că îl zoreşte timpul – a reuşit în cele din urmă să ducă la capăt şi volumul al treilea al dicţionarului.

Acesta a apărut cu întârziere din mai multe motive. La dorinţa lui Jacob, corectorul Hildebrand a trebuit să se îngrijească şi de tipărirea *Cutumelor* – ceea ce a costat timp. La fel, i-a mai răpit câteva zile preţioase şi o călătorie cu trenul până la München şi naiba mai ştie pe unde; bătrânul Jacob, care spre deosebire de Wilhelm călătorea cu mare plăcere, se convinsese singur de necesitatea acestui drum, parcă mânat de-un neînfrânt dor de ducă, dar s-a întors din călătorie gutunărit şi cu febră, fiindcă la Nürnberg vremea fusese ploioasă, şi fără să se fi ales cu nimic altceva decât cu nişte biete flecăreli filologice. Când a apărut în sfârşit, volumul al treilea conţinea, ce-i drept, toată litera E şi destule cuvinte cu F, până la termenul-titlu *Forsche* (cu sensul, azi învechit, de „întrebare”) – dar lipsea, supărător, tocmai ce-i fusese promis editorului: anume „Cuvântul înainte”.

După asta n-a mai urmat nimic – sau doar puţin. A mai durat luni de zile până a trimis urmarea de la *Forsche*, începutul volumului al patrulea, pornind de la termenul *Forschel*, deja neuzitat, pentru a continua cu *forschen*, *Forscher*, *Forschung* („a cerceta”, „cercetător”,

„cercetare”). La care nu i-au venit în minte, ca exemple, decât cercetarea istoriei ori a limbii, însă nu şi *Naturforschung* (cercetarea naturii), aşa cum o practicase Alexander von Humboldt şi o continua în îndepărtata Anglie un contemporan – teoria lui evoluţionistă a declanşat un scandal ce a pus sub semnul întrebării sau chiar a bagatelizat, privindu-le ca pe nişte fantasmagorii puerile, toate religiile, cu istoriile lor ale Creaţiunii. Au urmat dispute înfierbântate, al căror ecou mai răsună şi azi, căci din perspectivă cucernică Dumnezeu tot în numai fix şase zile a finalizat tot ce fiinţează pe pământ, în apă ori în aer.

Şi când te gândeşti că Jacob Grimm ar fi putut vedea în Charles Darwin un frate! Aşa cum acesta observase şi demonstrase continua evoluţie a speciilor – apariţia, dispariţia prin selecţie naturală, supravieţuirea lor prin iscusita adaptare la condiţii de viaţă schimbate –, tot astfel Grimm, care cerceta limba, avea certitudinea mutaţiilor consonantice, a dispariţiei şi evoluţiei cuvintelor de la sanscrită şi până în prezentul său tot mai trecător şi fugarnic. Motiv pentru care în dicţionar – cum Darwin dăduse în insulele Galápagos peste diverse soiuri de cinteze (*Fink*) –, imediat după *Fink*, în latineşte *frângilla*, şi urmând formei germane vechi, *finco*, fără îndoială că printre atâtea alte *Blutfink* (cinteză africană), *Distelfink* (sticlete) ori *Mistfink* („cinteză-demunte”, dar şi „om nespălat”) etc., etc. şi-ar fi găsit loc şi hrană şi cintezele lui Darwin – doar se spune: „Pasărea cu grăunţe se prinde, omul – cu vorbe frumoase”.

Dar, cu toată plăcerea lui de a da citate, Jacob n-a dat atenţie nici scrierilor lui Humboldt, nici celor ale lui Darwin; pentru el, adevăr grăiau numai poeţii şi scriitorii: de la Walther von der Vogelweide până la Goethe, la limită poate şi Jean Paul, care compară înfurnicarea şi fierberea dintr-un cuib de cinteze cu fojgăiala şi frământarea vrăjitorească de pe Blocksberg în noaptea walpurgică – ce mai, un cuibuşor de nebunii, în care „ibovnicii… îşi fac mendrele copulându-se”.

Voi căuta, totuşi, să-mi imaginez cum cei doi cercetători, unul al limbii şi celălalt al naturii, cărora le veneau idei în timp ce făceau plimbări prin natură, s-ar fi putut întâlni pe un vast teren comparabil, de pildă, cu Tiergarten din Berlin ori cu un parc englezesc, pe care-l am acum în faţa ochilor haşurat şi colorat – şi dintr-odată iată-i colo, apăruţi ca prin farmec, de parcă aş fi pocnit din degete şi-aş fi zis: „Vreau să...”

Unul dintre ei, deşi mult mai tânăr, dar deja aproape pleşuv, cu ochii înfundaţi în orbite, străjuiţi de sprâncene stufoase, cu barba înfoiată şi cu pielea pătată de boală, pare din această cauză mai bătrân decât celălalt, care, cu obrajii scobiţi, cu părul alb şi spinarea gârbovită, întruchipează un moşneag, părând cu toate astea tânăr; aşa le citesc fotografiile, pe care le am în faţa mea spre comparaţie.

Încă tac amândoi în timp ce păşesc pe drum. Au ajuns acum la marginea unei pajişti cu câţiva pomi care-şi aruncă umbra, în faţa unui răzor proaspăt săpat, pesemne pregătit de grădinari pentru a sădi – poate o tufă de trandafiri, cine ştie. Mai aproape ori mai în depărtare se înalţă solitar stejari bătrâni şi pâlcuri de fagi. O axă a privirii duce spre orizontul uşor vălurit de coline, deasupra căruia se ridică, graţios, un pavilion în formă de mic templu.

Tot mai sunt taciturni, se simt stingheri, nu vor să ştie nimic unul de celălalt. Aplic metoda brevetată şi-ncerc să-i momesc pe cei doi pe care mi i-am dorit aici cu un cuvânt-titlu ca să-i fac să intre în vorbă.

— Vierme (*Würm*) \ îmi dă prin minte.

Imediat după acest strigăt, Darwin scociorăşte cu bastonul în pământul de flori mănos şi, dând peste o rimă (*Regenwurm*), numai ce-l vezi că-ncepe să peroreze despre funcţia digestivă şi despre utilitatea acesteia – asta în timp ce Jacob Grimm prăşeşte un alt domeniu de cultură, demonstrând existenţa în gotică a lui *Würm*, la Wulfila, reînviind apoi printr-un citat, ca „balaur”, pe *Lindwurm* din legendele nordice şi ajungând, fără vreo legătură, dar cu

vocea ridicată, la un critic al dicţionarului, pe numele său Würm, pe care-l ocărăşte – de neînţeles pentru Darwin – făcându-l un „păianjen ce-şi lasă otrava”.

Vorbesc acum fiecare pentru sine, doi singuratici, ba mai bine: doi individualişti cu sticleţi în cap, incapabili să poarte un dialog. Şi totuşi Darwin ar avea şi el motive să-i ia în răspăr pe criticaştrii teoriei sale evoluţioniste, ca şi pe caricaturiştii care îşi bat joc de el înfăţişându-l ca pe o maimuţă – dar, ca naturalist, preferă să vorbească despre cintezele de Galápagos, pentru a trece apoi la ţestoasele gigantice şi de la ele la ciripede, apoi iar la păsările lui adaptabile şi, în cele din urmă, tot la maimuţe şi la transformarea lor în specia umană încă neterminată. Nu peste mult timp se opreşte, însă, şi începe să vorbească despre plante căţărătoare, la care filologului, preocupat acum de litera F, îi este la îndemână să pomenească despre floarea-pasiunii, iar apoi – după o scurtă privire aruncată petelor de pe faţa lui Darwin – să treacă la cuvântul *Fleck* (pată, petic, loc), care, ce-i drept, nu se regăseşte în gotică, dar apare în germana medievală sub forma *flec* şi, încă de la bun început, se află în proximitatea lui *Flick*, la fel ca *flecken* şi *flicken* („a păta”, respectiv „a petici”).

Şi-l copleşeşte pe interlocutorul său, care amuţeşte curând, cu felurite sensuri în evoluţia lor: „a flecui” sau „a aplica un flec” (petic) pe tocul pantofului tot de-aici vine, iar „fleac” se ţine şi el pe-aproape. Iar cu sensul de „loc”: „a sta locului”, „a nu te urni din loc”. Şi cu sensul de „pată”, un citat din Schiller: „Orice virtute e făr’ de pată până în clipa încercării”.

Încearcă acum, totuşi, să-i vină în întâmpinare naturalistului englez, lăudând Britania spaţiilor vaste, ce stăpâneşte atât de falnic valurile oceanelor, şi deplângând, prin comparaţie, starea de fărâmiţare a patriei sale – velinţa germană de petice şi flecuri. De îndată, însă, ce Darwin, de parcă ar vrea să-l consoleze, îi răspunde pomenind de creşterea treptată a recifelor de corali, populându-le spaţiul de viaţă cu făpturi pentru care Jacob nici nu găseşte cuvinte, se refugiază – apelând anticipat la

al patrulea volum al dicţionarului – în multiplele modificări ale cuvântului-titlu *Friede* până la forma lui finală, după părerea sa mai firavă, de *Frieden*, ceva întrucâtva asemănător raportului dintre „a vrea” şi „a voi”.

Pe când întârzie amândoi la umbra unui arţar, îl aud pe Jacob citându-l din memorie pe Hans Sachs, cu o formă prescurtată a cuvântului: „Da kam ein Knecht, schrei Fried, Fried, Fried!” („Veni o slugă ţipând: Pace, pace, pace!”). După care, cum interlocutorul a rămas din nou fără grai, aduce în discuţie „solul păcii”, „focul păcii” (n. *ignes marini*, „dioscuri, focurile Sf. Elmo”), „îngerul păcii”, îl omagiază pe „principele păcii” (m. sp. *principe de paz*) al lui Schiller: „Ei văd în duce-un principe al păcii / Şi-al altui timp de aur ctitor”, îl aminteşte pe Goethe, care spune: „Cum după o fugară nădejde-a păcii se iscă o nouă frământare...”, pentru a sfârşi, aparent, cu porumbelul păcii, a cărui prea insistentă încărcătură simbolică îl face pe naturalist să clatine din cap, însă apoi, venindu-i în minte firma birtului lui Kant, La Pacea Veşnică, ajunge pe această cale la *Friedhof* (cimitir), a cărui simplă rostire îl alungă pe Charles Darwin – căci se teme de moarte mai abitir decât orice popime ignorantă. îl zăresc fugind pe pajişte, dispărând printre tufişurile de rododendroni, reapărând micşorat, acum grăbind spre orizontul deasupra căruia se ridică micul templu cu înfăţişare de pavilion.

Pe Jacob Grimm, însă, numeroasele citate ce tivesc cimitirul îl conduc la mormântul fratelui său şi, curând după asta, la alte morminte în care prieten şi duşman şi-au găsit împreună pacea veşnică.

Dahimann, tovarăşul de luptă din vremurile petrecute la Göttingen, murise departe, la Bonn. Multe nu mai avuseseră să-şi spună.

La un an după asta sosise şi clipa despărţirii de cândva iubitul său profesor Savigny de la Universitatea din Marburg, pe care între timp viaţa îl îndepărtase de el. Veghease la patul său de moarte în tăcere, dar lăuntric doldora de cuvinte.

Ludwig Uhland – cu doar câţiva ani mai în vârstă,

despre care Jacob crezuse că ar fi „mai copt ca el” şi alături de care îşi avusese locul în Parlamentul din Biserica Sf. Paul – muri cam tot pe când apărea cel de-al treilea volum al dicţionarului. Când îi fu răpit şi acest prieten, se gândi cu regret că, în ce-l priveşte, nu va putea sfârşi precum Uhland, ca un „democrat vădit”.

Îl pierdu, la Kassel, şi pe ultimul lui frate, Ludwig Emil, căruia de-atâtea ori îi pozase din profil, împreună cu Wilhelm, pentru schiţa la gravurile lui.

Prea mulţi morţi. Şuşotitul necontenit al acestora, încăperi cândva locuite, iar acum golite de tot. Şi, înşirate pe hârtie, belşugul de cuvinte odinioară pline de viaţă, iar acum moarte: *Fluder*, *fludern* („plută”, „a plutări”) … Pe lângă toate astea, îl dezamăgise şi editorul său, Salomon Hirzel, până atunci atât de atent la nevoile lor şi plin de răbdare, care însă, vizitând în fugă Berlinul, venise cu câteva propuneri menite să-i strice orice bucurie a muncii la dicţionar.

Simţindu-se atât de însingurat şi istovit de munca înrobitoare la nişte nesfârşite succesiuni de cuvinte, Jacob îi scrie o scrisoare de mai multe pagini celui pe care îl socotise până acum ca pe un om „ce ghiceşte dintr-o privire ce îi este altuia pe voie. De data asta, însă, nu aţi citit până-n străfundul meu”.

Îi reproşează lui Hirzel că a insistat „în mod repetat asupra grăbirii dicţionarului” şi că i-a pus în vedere luarea unor „măsuri silnice”. El, dimpotrivă, nu vede niciun pericol pentru munca la dicţionar, „chiar dacă lucrul avansează mai încet”, atât timp „cât mai sunt eu în viaţă; în cazul unui deces, care – ce-i drept – e tot mai aproape şi poate surveni brusc, trebuie într-adevăr luate nişte decizii…”

Cu toate astea, Jacob nu avea defel intenţia de „a scăpa din ochi” dicţionarul. Scrisoarea continuă: „În toiul altor lucrări am mai citit, între altele, cu toată atenţia, patru volume de vechi romane, extrăgând expresiile întâlnite şi adăugând scrupulos la primele şase litere ceea ce aparţinea de ele”.

După care declară ritos: „De câte ori nu m-am bucurat în avans cu gândul la literele L, M, N, care formează oarecum mijlocul alfabetului şi îi vor fi celui ce le lucrează cele mai agreabile din întreaga lucrare. Ar trebui ca ele să intre aproximativ în volumul al cincilea – dacă eu însumi voi mai ajunge până la ele, iată ce mai rămâne de văzut. Socoteala mea a fost să continui cât timp mai trăiesc şi mai am forţă de muncă”. La sfatul editorului de a se mărgini să supravegheze „prelucrarea cuvintelor de către alţii” – un sfat întărit, de altfel, şi de medici, de nepotul Herman şi de filologul Moritz Haupt –, răspunde scurt: „Pentru aşa ceva ar fi fost nevoie de nişte învăţăcei, pe care însă nu mi i-am format – naturii mele îi corespunde să învăţ eu însumi, nu să-i învăţ pe alţii. Nici măcar nu ştiu dinainte cum va arăta la sfârşit articolul pe care îl iau în lucru...”

La urmă îşi revendică dreptul de a-şi continua munca „fără a fi pus sub presiune”, în caz contrar „voi renunţa (fiindcă altminteri rostul meu nu încetează decât odată cu viaţa) şi mă voi retrage. Dar, în acest caz, începând chiar de-acum, fără să mai scriu o singură literă. Hildebrand sau Lexer sau oricare altul cu care ajungeţi la o înţelegere în privinţa continuării va putea să intervină de la coloana 33 mai departe, la fel ca şi din orice alt loc. Mi-ar fi însă cu neputinţă să mai contribui la continuarea străină, fie şi numai cu o singură fiţuică”.

Jacob Grimm a aşternut pe hârtie această jelanie în data de 18 februarie 1863, într-o miercuri. Încăpăţânarea lui, despre care gurile rele şuşoteau mai demult, admirată de fraţii Wilhelm şi Ludwig Emil, temută şi luată în râs de Karl şi de Ferdinand, această încăpăţânare care îl punea în postura unui om de neînlocuit ţinea deja de luni de zile. De anul trecut, din august nu mai trimisese la Leipzig nicio tranşă de manuscris. Acum însă, poate însufleţit de cuvinte din scrisoarea lui pe cât de lungă, pe-atât de fundamentală, care încep cu particula *fort* (pe mai departe, în continuare; ideea de desprindere), trimite o tranşă destinată celui de-al patrulea volum al dicţionarului. Aici,

această particulă – neîntâlnită nici în gotică, nici în germana veche – e explicată în două feluri în cele trei coloane şi jumătate ale ei: „Astfel, în *fort* sunt cuprinse atât mersul înainte, progresia, cele ce urmează, cât şi ieşirea, plecarea, ceea ce e departe...”

Şi aici Luther îi oferă citatele justificative: „De-aci înainte *nu mai* găsesc iertare cei ce cu bună ştiinţă îi silnicesc pe alţii şi se lasă silniciţi”. Iar Paul Gerhardt[116]scrie versul: „Să *nu* te *mai* spăimânte-a duşmanului îndrăcire”. La Opitz dăm peste o dublare: „Noi, marea tulbure-a rătăcirii străbătând-o, *mai* şi *mai*, cu o cumplită spaimă”. În afară de asta, mai foloseşte şi „încă şi încă” în loc de „mai şi mai”.

Apoi, în tranşa trimisă de Jacob se mai îngrămădesc o sumedenie de cazuri care să lămurească scopul şi semnificaţia acestei particule – de pildă în cuvântul *forţarbeiten* (literal: „a lucra mai departe”, „a continua să aibă efect”), ce printr-un citat din Jean Paul reuşeşte totodată să explice, ca în treacăt şi totuşi nimerind drept la ţintă, atitudinea sa faţă de editor: „A moşneagului dorinţă orgolioasă şi mânie, care sub gheaţa părului lucrează *mai departe*

Mie în schimb, care fac ce fac şi scriu mai departe cu peniţa lui şi-a mea, îmi revine, fireşte, să continui lucrarea începută de mai vârstnicul frate, ducând-o spre un final dincolo de finalul ei previzibil.

El încă-i mai face faţă literei F, o mai fugăreşte o vreme.

Ca mai-nainte, îl frige grija pentru dăinuirea cuvintelor din filoanele vechi, ascunse-n firide de lexic, dar şi a celor de filiaţie oricare s-au format, răsformat mai departe – îl taie, însă, pe *fortissimo*, fără regret, ca pe un neologism.

Cine va frunzări, continuând, prin cărţulii şi foliante, va da filă de filă, furca vârând-o până-n afund şi scociorând

---

116 Paul Gerhardt (1607-1676) - teolog luteran şi, alături de Martin Luther, unul dintre cei mai importanţi poeţi bisericeşti de limbă germană.

în maldăre de cuvinte, dând la iveală fel de fel?

Chiar dacă timpu-i fuge de sub picioare, el se frământă şi sforţează cu puterile rămase, care i se fărâmă şi desfiră treptat, pentru ca aceste cuvinte să prolifereze pin' ce, în fine, c-un ultim cuvânt-cheie cade şi fructul.

Ce se mai găseşte în notele următoare şi aparent pune un punct final cu *fortzwitschern* (a ciripi mai departe), la care se adaugă apoi, totuşi, o serie de substitute – cuvinte sau expresii – ale lui *fort*, toate cu sensul, aici, de isprăvire, terminare a ceva: bani-s pe sponci, i-am mântuit, s-au dus naibii şi pe apa sâmbetei; ia mai du-te-n plata Domnului; hai, pârţ!

Iar dacă tot suntem aici, ce urmează după *Forz*, transformat curând în *Furz* (pârţ) şi trâmbiţat de cine altul dacă nu de Luther în „Cuvântările la masă”? Urmează *Fotze* (fofoloancă), despre care Jacob spune că este „un cuvânt necuviincios, evitat, în privinţa căruia, totuşi, lingvistica ar avea ceva de spus”.

Ceea ce şi face cu pasiune pe trei coloane, îmbrăcând *vulva* şi *cunnus* în multiple perifraze până ce ajunge la „floci” sau „floace” şi la mai drăgăstosul „flocuşori”. După *Fud* şi *Fut* – tot pentru *cunnus*, *vulva* – şi elveţicul *Fotzel* (părând un diminutiv graţios al lui *Fotze*), tranşa de manuscris expediată editorului nerăbdătorse-ncheie cu un citat din Gotthelf[117]: „Decât să ia vreo fleorţotină de pe uliţă ori vreo fată bătrână – mai bine nu, chiar de ar fi să moară flăcău stătut”.

Atare fermecări şi desfătări ale simţurilor nu-l tulburau pe Jacob Grimm; rămas, pe de-o parte, becher, iar pe de alta strâns înfăşurat cum fusese în menajul lui Wilhelm şi al Dorotheei, lui Jacob pofta i se scula doar la cuvinte şi la împerecherea lor gramaticală: la cuvinte care săreau pârleazul şi se f... cau de nu mai puteau sau care deveneau infidele, fugare ori se refugiau cine ştie pe unde şi care, sătule de cât f... seră buha şi făcuseră labă, se

117 Jeremias Gotthelf (1797-1854) - preot şi romancier elveţian, cunoscut pentru evocarea realistă a diferitelor aspecte din lumea ţărănească.

voiau acum înşfăcate şi readuse în familie; Jacob era furnicat de poftă după poftă, îi era foame de mai multe, tot mai multe cuvinte, trecând de la o vorbă la alta precum fluturele din floare în floare…

De la cimitir la nesfârşite konflikte[118] armate

Cefalopode, dar din cele ce nu prin branhii îşi trag suflarea şi care oameni se numesc, consideră că *Cupa* femeiască, aşadar, devenită *Chop* şi *Kopp* şi-n fine *Kopf* (cap), kum supranumerar de multe capete proliferau, scurtat-a fost de unul – căci poporul atât a tot urlat „Deskăpăţânaţi-l!”, până ce Carol, rege-al Engliterei, citat de Logau.

„Făr-de-kap” ajunse ori, mai bine, cu capu' stând akolo unde-i stau picioarele (ce drastik).

O vorbă e de-ajuns ka să plăteşti ku capul!

Cine şi l-a mai jucat la noroc, pierzându-l?

Katte[119], de pildă, kamaradul prinţului moştenitor.

Alţii? Păi, îşi aprindeau paie-n cap ori şi-l plecau, şi-l frământau ori îşi făceau de kap, pe kat cuprinde, ori se kăutau de păduchi în kap şi dădeau cu banul: kap sau pajură?

Unora li se urca la cap, alţii se dădeau cu el de toţi pereţii până şi-l spărgeau, dar pe negândite, krezând totuşi că aveau cap, nu glumă; kând însă se iscau konflikte armate.

„Noroadele” – spune Gryphius – „stăteau parcă lovite cu leuka-n kap”. De-atunci înkoace, insomniacii se-nkaieră

---

118 De ce „konflikte"? Fiindcă am ajuns la litera K, foarte sărac reprezentată în vocabularul nostru. Şi cum germana, pentru a-i cita pe Grimm & Grass, s-a folosit adeseori fluctuant de C şi de K, cochetînd, capricios, cînd cu o literă, cînd cu cealaltă, am optat la rîndul meu pentru tratarea acestui capitol în registrul ludic. Cu-atît mai mult cu cît unele cuvinte din română care încep cu C se trag din iniţiala K în slavă, greacă, turcă, germană sau maghiară… Dar nu fac operă filologică. Karevasăzikă, după cum se nimereşte, cu C şi cu K, claie şi kăpiţe peste grămadă, pe kap tuflite skufe şi scufiţe - fără canon!

119 Hans Hermann von Katte (1704-1730) - locotenent în armata prusacă şi prieten de tinereţe cu Frederic al II-lea, condamnat la moarte şi executat de tatăl acestuia, Frederic I.

cu perna din kăpătâi, vai…

Poţi să-l scuturi şi să-l clatini, să laşi să ţi se frece ridikea: nici kapul nu mă doare! să-l sprijini când eşti kopleşit de-atât amar până ce eşti iar cu capu' sus; unul, însă, ka luminarea de drept – pe ce stă oare? – se miră peste poate cu-ale sale două picioare, altora li se suie copiii în cap, în timp ce Daja[120] a lui Lessing.

„Răvăşită, se furişează-n urma mea, căzându-mi pe cap cu taina ei".

Nu mai suportă asta, îl ia cu ameţeală, i se-nfxerbântă capul şi îl doare, cu-atât mai mult ku kat e greu să konciliezi atâtea opinii diferite strângându-le pe toate sub o kasketă.

De-aceea vei şi întâlni la Luther, laolaltă.

„Tare de cap şi kapsoman la inimă", în timp ce, dimpotrivă, Heine, care ajunge-n fine citat şi el în dicţionar, susură gingaş: „Kulcă-ţi kăpşorul pe inima mea".

Şi alte kate şi mai kate citate-n care în jurul lui se-nvârteşte totul.

Un glonţ în ceafă ori în kap? Nu doar în filme nişte vânători de capete râvnesc să-şi înkaseze kapitaţia.

Unii-s căpăţânoşi, iar altora le merge capul, există capete seci şi capete de pod ce trebuie kucerite ku orice preţ.

Kiar şi munţii au în susul lor un cap şi-un kapăt, culme, creştet, koamă, kreastă sau se numesc Capu-omăt sau Kap-de-bou[121].

Şi tot mai des – aşa se plânge Kasa de asigurări sociale – kancerul îi sare omului la beregată, rozându-i kartilajele traheii – în konkluzie:

kosturile se ridică, ce k… t!

Pe kând eram kopil, făceam prăpăd prin păpădii,

---

120 Personaj feminin care apare în piesa Nathan înţeleptul de G.E. Lessing, doamna de companie a fiicei adoptive a lui Nathan.

121 în germană, Schneekoppe şi Ochsenkopf, numele a doi munţi: primul este cel mai înalt vîrf din munţii Sudeţi, aflat la graniţa dintre Cehia şi Polonia, iar al doilea, un vîrf din masivul Fichtelgebirge, situat în Bavaria.

dekapitându-le cu sârg, şi pe-nserat vânam vreun cap-de-mort ce, bietul, da ţipăt askuţit când era prins; iar până de kurând mai reuşeam să stau în cap.

Păi kum aşa, chiar şi eu karele nu-s un Zeus am reuşit să isk şi să skornesk din capul meu himere şi înkipuiri.

Şi când şi când am nimerit un kui în kap din prima lovitură – cât despre cele pe kare tot din prima le-am koroiat, acelea sunt legiune!

Poezia asta-i prea de tot căpoasă, aşa-zikând bătută-n kap (dar kumva-kumva, de voie, de nevoie, tot i-am dat de cap – zik bine?!).

În timp ce departe, la Leipzig, Hildebrand lucrează la litera K mai întâi în secret, dar curând şi cu ştirea lui Jacob Grimm, şi trece de la *kopfhängerisch* (textual: lăsând să-i atârne capul; descurajat, demobilizat) la *kopfheister*, care-i totuna cu *kopfüber* (a se da peste cap, a veni de-a berbeleacul), ultimul Grimm aflat încă în viaţă îi rămâne fidel literei F, pregătind în odaia lui de studiu alte tranşe pentru a fi trimise. Or, cum absenţa fratelui său îl deprimă încă mai mult decât respiraţia uscat-prăfoasă a cărţilor, îl găseşti mergând pe alei principale sau lăturalnice prin Tiergarten, unde în zilele însorite întâlneşte în drumul său orăşeni bălţaţi şi-mpestriţaţi, ceea ce pe dată îi şi mută gândul de la *Fummelholz* (rama de încălţăminte a cizmarului) la „acea persoană feminină care se risipeşte cu uşurătate, frivolă, fluşturatică, îngălată, căreia i se spune *Fummel* (fufă, fliuşcă)”, aşa cum va nota mai târziu în fişele sale. După care, aruncându-şi privirea asupra doamnelor ce se plimbă „cu zorzoane bătătoare la ochi, purtate pe cap ori în păr”, care tot *Fummel* se cheamă, adaugă un citat potrivit: „... dasz din der Fummel vom Kopfe fliegen sol” („Ţi-oi spune una, de să-ţi zboare fasoanele din cap”). Jacob grăbeşte pasul de parcă ar fugi de el însuşi. Nu-l face să se oprească nici chiar ispititoarea Venus, care-l aşteaptă la marginea bazinului, înfăşurată-n văl până sub ombilic, dar cu sânii strălucind în toată goliciunea lor.

Ajuns din nou acasă şi singur cu cărţile lui, pricepe dintr-odată de ce *fummeln*, verbul derivat din *Fummel*, poate avea şi sensul de „pipăială obscenă”. Cu toată sfiala lui în faţa cuvintelor porcoase şi a distanţei la care s-a ţinut de sexul feminin vreme de-o viaţă, nu poate fi trecut sub tăcere „că «a (o) freca» se situează în apropiere de «a f... e»”. Mai scrie şi că *abfummeln* poate însemna şi „a te împreună, carnal, în desfrânare”, după care se refugiază zorit în definiţii nevinovate. Scrie că *fummeln* se mai referă şi la o muncă făcută superficial, la „a te învârti fără rost”, altfel spus, la „a freca menta sau mangalul”, şi din nou la haine purtate neglijent (*Fummel*).

În timp ce Jacob încheie cu *Fummeltasche* (muiere îngălată) pentru a trece imediat apoi, din fondul doldora de cuvinte, la *Fund* (lucru găsit, descoperire), cu toate anexele sale lungi ca o zi de post, altundeva departe un oarecare Hildebrand, la fel de flămând după cuvinte ca Jacob, a sărit fără încuviinţarea acestuia peste literele G şi H, peste I-ul lui *Ich* (eu) şi peste J-ul lui *Ja* (da); tot ce face e să umple fişă după fişă cu acele cuvinte ce nu ascultă decât de komanda lui K.

De ce acest salt? Oare de ce nu s-a dedicat lui G sau lui H, ridicând mormane de cuvinte în jurul lui *Gott* (Dumnezeu) şi *Geist* (spirit) ori *Himmel* (cer) şi *Holle* (iad)? De ce a nesocotit ordinea alfabetică?

Din motive ce ne vor rămâne necunoscute, s-ar zice kă sokotea ka prioritară litera K. Ori poate Jacob însuşi îl incitase să se pripească? Să fi vrut el să se deskotorosească, pe tronsonul câtorva litere din dicţionar, de corectorul său ca să respire mai în voie? Ori poate prevedea că, dintre toţi ceilalţi împătimiţi de fişe şi citate, Hildebrand va fi într-adevăr continuatorul muncii neterminate a celui ce simţea că i se apropie ceasul şi moartea cum îi suflă-n ceafă?

Sunt întrebări rămase fără răspuns. Putem doar presupune că Jacob, poate determinat tot de-o intenţie călăuzitoare, îi trimitea lui Hildebrand, cumva în treacăt, mereu alte fişe la litera K, de pildă cele la cuvântul-titlu

Knoten (nod), despre care va mai fi vorba aici.

Korektorul. Fără el treaba n-avea cum să meargă. La început e numai rareori prezent în corespondenţa cu editorul, apoi apare mai frecvent. Deseori ascuns printre rânduri, de parcă Hirzel-şi-l păstra în caz de necesitate. Pe când lucrurile nu se mai sfârşeau cu litera A, Jacob refuzase adaosurile lui Hildebrand la cuvântul-titlu *Alpe* (păşune alpină), şi anume derivatele *Alpenlandschaft* (peisaj alpin), *Alpenroschen* (bujor de munte), *Alpental* (vale alpină), nevrând să le introducă pe acestea alături de cuvintele alese de el; apoi, totuşi, înserase *Alpenglut*, dând un citat din Uhland (nu însă şi mult mai răspânditul *Alpengliihen*, acea lumină roşiatică ce se iveşte în Alpi la răsăritul şi apusul soarelui, propus chiar de editor, care – din motive atât familiale, cât şi comerciale – călătorea des în Elveţia). Hirzel încerca astfel, poate, să-l şi sprijine pe corectorul său, care se considerase încă de la bun început un furnizor de cuvinte.

Cine era însă cel fără de care lucrul la dicţionar nu mergea? Ce-l îmboldea ca, pe lângă activitatea neîndoielnic istovitoare depusă la Thomasschule, să se tocmească atât de pătimaş pentru nişte cuvinte şi reţelele lor ramificate?

A supravieţuit pe câteva coli de corectură cu scrisul lui citeţ – ca de pildă pe acea coală care cuprinde cuvintele de la *ahnen* (a presimţi, a bănui) până la *Ahnfrau* (străbună). Pe care a mai notat un citat din *Wallenstein* al lui Schiller: „Ea presimţise, pare-se, o nenorocire”. Şi alte câteva adaosuri care sporeau articolele la cuvintele *aber* (conjuncţie: „dar”) şials (prepoziţie: „ca, drept”; conjuncţie: „când”).

Mai târziu, într-o scrisoare a lui Hirzel, corectorul e prezentat ca „Dr. Hildebrand”, iar într-un alt loc, drept un „om învăţat”. Deşi n-a împlinit încă treizeci de ani, se konstituie totuşi într-un punct de reazem al procesului trenant de strângere de cuvinte: Hildebrand converteşte dubii în interogaţii şi sprijină comentariile lui Jacob cu citate suplimentare.

Când Karl Reimer părăseşte editura Weidmann în 1852, aceasta intrând mai apoi în istorie drept editura Hirzel, curând dispar zeţari şi câţiva tipografi, iar alţii vin şi pleacă – dar Hildebrand rămâne. Cu toate astea, Jacob reacţionează acru la cererea epistolară a editorului de a-l pomeni nominal pe colaboratorul său în prefaţa la volumul întâi, mulţumindu-i, şi în plus de a-l recomanda ca pedagog: „Nu-i câtuşi de puţin în stilul «Cuvântului meu înainte» să-l prezint pe Hildebrand drept profesor la Thomasschule. Pentru cazul că ar exista la Leipzig mai mulţi Hildebranzi, pot cel mult să-i adaug şi prenumele”.

Trebuia să-şi hrănească ceata crescândă de copii: doi băieţi, două fete. În urmă cu câţiva ani, când se născuse Emmy, primul lui copil, evenimentul fericit făcuse să întârzie trimiterea la tipar a câtorva coli de corectură. Ceea ce adusese editurii unele prejudicii. Zeţarii aveau motive să se plângă. Curând după aceea, însă, tânărul tată corecta din nou greşelile de tipar, nota pe marginea oglinzii zaţului destule întrebări judicioase, găsea soluţii ce nu-i fuseseră cerute, făcând propuneri printre care unele străluceau prin nemaipomenita lor înţelepciune, în timp ce altele se dovedeau a nu fi decât rodul unui kapriciu.

De la el ni s-a păstrat şi un kântecel pentru copii, despre care nu se ştie bine dacă în afara uzului familial – Emmy trebuia învăţată să se ţină departe de ţelina (*Sellerie*) care-i plăcea aşa de mult lui tăticu'! –, acesta nu-l scrisese cumva şi ca pe un omagiu adus încă îndepărtatei litere S, ori poate mai degrabă literei I, peste care sărise?

Sellerie, *Sellerie*, ţelinioară, nici nu ştii, cât îmi placi, ba încă şi, iz de scutec şi pipi, de-ale tatii ironii, nu se ştie, n-ai să ştii, de-i de râs ori ce mai şi, când te chem, acuşi să-mi vii, Emmy, şi te-oi altoi de-ai să ţipi: A-leu! Ai-iii!! Nu mai fac, nu – nu, deşi… nu mai pap în nicio zi, nici aci, nici vizavi, ţelinioară-ţelini – a tătuţei… *Selleriel*

Din varii motive, dintre care unul se referea la ideile ghiduşe ale kolaboratorului său, Hirzel a bănuit încă de la început că Hildebrand avea să fie pentru el mai mult decât un simplu corector. Grijuliu, a căutat să-l pregătească din

timp pe mai vârstnicul Grimm în privinţa celui care pe viitor avea să lucreze singur unele litere, fără a pomeni însă explicit de litera K.

Dar când, mai apoi, a fost propus pentru una sau alta dintre litere şi un anume Karl Weigand, care – spre a-i fi pe plac lui Jacob – desfăşurase cu ani în urmă o polemikă nekruţătoare împotriva kriticilor primului volum, Jacob a refuzat totuşi să-i prezinte pe cei doi la începutul volumului al treilea: „E mai bine ca numele lor să fie cunoscute abia atunci când vor lucra efectiv, încă nu mi-am putut forma o părere exactă nici despre Hildebrand, nici despre Weigand – acesta din urmă ne este devotat şi se arată a fi un om onest, muncitor, însă poate că nu posedă şi forţa de care este nevoie”.

S-ar fi zis că nici nu luase la cunoştinţă despre atacurile lui Weigand, care-l făcuseră pe Würm, defăimătorul dicţionarului, să amuţească, zdrobindu-l de-a dreptul, iar pe Daniel Sanders îl bagatelizaseră drept un intelectual de provincie, pe deasupra exprimând şi îndoiala „dacă în vinele celui ce se-arată cu adevărat neobosit în mustrările sale curge barem o singură picătură de sânge german”. Ca şi cum Sanders ar fi fost anatemizat, filologul Weigand, crezându-se de rasă pură, îl ţintuia la stâlpul infamiei ca evreu.

Jacob nu voia să aibă nimic de-a face cu aşa ceva. Ori poate ajunsese să creadă că tot ce făcea devenise între timp mai presus de orice critică, sustrăgându-se vieţii cotidiene, cu vacarmul ei? Ku siguranţă că, pe lângă asta, şi înkăpăţânarea l-a determinat să se vadă părăsind scena fără vreun urmaş potrivit.

Dar pe Hildebrand nimic nu-l abătea din calea lui. În ciuda unor prăbuşiri în melancolie – trecea drept ipohondru –, se înkleşta mai departe de lucrul la dicţionar, adunând, atunci când tranşele la F întârziau, cu acelaşi sârg exemple justificative pentru K: „kabală”, „kapsulă”, „klar”, „kruce”, un citat din Goethe la „kras”, un altul din Schiller la „krater”.

Dar Jacob, după moartea fratelui său, se ţinea la

distanţă de articolul de mare întindere referitor la cuvântul *Feld* (câmp, câmpie), nu voia să ştie de *Feldameise* (furnică de câmp), de *Feldarzt* (medic militar) şi de *Feldflüchter* (porumbei de câmp) – acei porumbei care dimineaţa îşi părăsesc porumbarul, luând-o haihui peste câmpie, devenind deci *feldfluchtig* (dezertori), pe care-i găsise chiar şi la un contemporan, Fritz Reuter, ce scria în germana de jos; porumbeii ăştia, de altfel, pot veni şi ei să pigulească în miriştea romanelor mele citate potrivite, umplându-şi guşa cu ele.

Nemaifiind dornic să găsească mereu alte cuvinte şi citate, Jacob s-a folosit de prilejul oferit de starea lui debilă, reuşind să-şi termine discursul „Despre bătrâneţe”, scris cu greu, pe care l-a rostit în repetate rânduri, mai întâi, ca de obicei, numai în faţa academicienilor, apoi însă şi cu ocazia sărbătoririi publice a zilei de naştere a lui Frederic al II-lea, numit „cel Mare”, pe data de 26 ianuarie 1860. Se prea poate să fi avut intenţia să-şi pregătească obştescul sfârşit reiterându-şi, nu de puţine ori, cântecul de lebădă.

Era vorba de bătrâneţea în sine, dar şi de el, bătrân. La drept vorbind, atunci când primul volum se ocupase de litera A, cuvântul *Alter* (vârstă, bătrâneţe) fusese deja tratat exhaustiv. De la *alt* (bătrân) şi *alto*, vocea mijlocie în muzică, trecând prin *Altentheil* (partea părinţilor care şi-au cedat averea copiilor), *altersschwach* (slăbit de bătrâneţe), documentat printr-un citat din Platen, şi „arta antichizantă, creştinantă” despre care vorbeşte Goethe, se ajunge la copiii precoce (*altklug*). Mai putem citi aici şi despre *Altweibergewăsch* (trăncăneală de băbătii) sau despre zei venerabili, *altehrwurdig*, la care se referă acelaşi Goethe.

Astfel prevăzut cu un prisos de cuvinte şi conştient de propria vârstă, Jacob îşi scrise discursul. Ca şi toate celelalte discursuri ale sale de mai înainte – de pildă cel despre filologul Lachmann ori cel despre Wilhelm ori discursul profund „Despre originile limbii”, care pleca de la o conferinţă ţinută cândva de Johann Gottfried Herder

pe aceeaşi temă şi în care acesta semnala căile bune şi căile greşite pe care putea merge o asemenea cercetare –, şi acest discurs a fost ţinut în faţa unor oameni precumpănitor bătrâni, care i-au ascultat cântecul de lebădă ca şi cum le-ar fi fost dedicat lor. Şi nu-i de mirare că au venit să-l asculte şi alţii, din vremuri de mult apuse – ca de pildă însuşi Herder cel adineauri pomenit.

Şade în primul rând de scaune, ca strămoş al tuturor celor ce meditează asupra cuvintelor şi al celor ce veghează comori de manuscrise crezute pierdute. Ceva mai în spate, unde mă înghesui, fără a stârni rumoare, între doi domni care tremură, mi se pare că-l zăresc pe Gottfried Wilhelm Leibniz, care a fost unul dintre întemeietorii Academiei şi ceruse încă de mult un dicţionar aprofundat al limbii.

Şi, dacă nu mă-nşală tendinţa mea de a exagera, îl văd pe pastorul Schleiermacher[122] şezând între doi filosofi, a căror alegere ca academicieni a împiedicat-o cândva: îl încadrează Fichte şi Hegel; cel din urmă mai poartă şi-acum, îmi pare, urmele holerei.

De numele altora, odinioară vestiţi şi care-ar vrea acum să scape de uitare, nu-mi mai pot aminti. Acesta de-aici, însă, ar putea fi Adelung. Iar colo, da, chiar acolo, purtând o perucă barocă pe cap, şade Schottel, care-şi spunea Schottelius. Ambii – autori de dicţionare despre care Jacob nu are o părere prea bună şi care sunt dornici să vadă de ce-i în stare succesorul lor. Nu reuşesc, din păcate, să-i atrag pe doi faimoşi eretici, cum sunt ei consideraţi de catolici, care în calitatea lor de furnizori de citate au o legătură strânsă cu dicţionarul – şi anume pe episcopul arian Wulfila, care ca vizigot a avut probabil o mamă grecoaică, şi pe călugărul apostat Luther; nu reuşesc, deci, să-i fac să asculte acest discurs care, întrucât tratează despre bătrâneţe şi treptele ei, se cuvine să existe în manualele şcolare.

Încep de pe-acum să-mi notez câte ceva: propoziţii

---

122 Friedrich Daniel Ernst Schleiermacher (1768-1834) - teolog protestant, filolog clasic, filozof şi publicist german.

scurte, care concentrează tot ce se-aude înjur. Căci ceea ce expune de la catedră moşneagul – a împlinit între timp şaptezeci şi şase de ani –, cu o voce încă limpede, dar care se frânge când frazele sunt mai lungi, se referă la mine, mă vizează, e corect, se întreabă şi mă povăţuieşte să mă folosesc de anii ce-i număr acum, de la optzeci în sus, ca de-un posibil câştig adiţional: o ultimă recoltă ţinându-se într-un pai.

Aşadar, ceea ce spune Jacob citând din psalm – abia-l zăreşti colo în faţă, iţindu-se dindărătul pupitrului – se referă la mine, codaşul printre parlamentari: „Viaţa noastră atâta ţine, şaptezeci de ani şi, de e să fie cu vârf, sunt optzeci de ani, iar de va fi fost minunată, a fost osteneală şi muncă”.

Sau, după cum se-apucă el de îndată să măsoare viaţa omului după o socoteală din vechime: „O îngrăditură ţine trei ani, un câine trăieşte de trei ori cât îngrăditura, un cal – de trei ori cât un câine, un om – de trei ori cât un cal”, ceea ce, adunând totul sub linie, corespunde cu numărul anilor mei de până acum, chiar dacă părul meu, ce nu vrea defel să-ncărunţească, n-are cum ţine pasul cu buclele colilii, până la umeri, ale oratorului, care vorbeşte stând în picioare.

Dar, aşa cum i se-ntâmplă şi lui, de câte ori sunt înconjurat de lume, şi pe mine mă izolează o surzenie progresivă. Amândoi devenim tot mai fuduli de urechi. Astfel suntem scutiţi de-a mai auzi unele vorbe de clacă sau gura lumii. Apăraţi ca de un clopot de sticlă, nu ne mai auzim decât pe noi înşine, dar ne prefacem că suntem la curent cu toate şi răspundem corect la întrebări prost puse. Savurăm tăcerea ce creşte în noi, ne distrăm fiecare de unul singur, dar bănuim şi tic-tacul ascuns, neîntrerupt. Îi dau dreptate lui Jacob Grimm şi atunci când, după o digresiune sau alta, în care cuvântul „trudă” cere un articol aprofundat, ajunge de la A la Z, asta întrucât *Alter* (vârstă) este pentru el totuna cu *Zeit* (timp), motiv pentru care numim etapele timpului „epoci” (*Zeitalter*).

Epoca lui, epoca mea. A lui a început cu Revoluţia

Franceză, trecând apoi la războaie şi la domnia lui Napoleon, care a făcut ca patria lui, Hessa, să se dizolve în regatul de scurtă durată Westfalia, iar lui, ajuns în slujba francezilor, i-a răpit independenţa. A urmat perioada Restauraţiei, izgonirea din Göttingen în „răgazul nedorit” al exilului, apoi oferta editorilor din Leipzig şi mutarea la Berlin, unde un rege cu barbetă a trezit mai întâi niţică speranţă, dar curând de-a lungul şi de-a latul ţării s-a dat comanda pasului bătut pe loc – în ciuda faptului că în întreaga Europă începea epoca locomotivei şi a drumului-de-fier. Când, în martie 1848, s-a ivit şi mult dorita libertate, ea s-a manifestat mai întâi şovăielnic spre a se aprinde apoi cu vâlvătaie, stingându-se însă curând după ce fusese omorâtă cu vorbăria la Frankfurt. Lui Jacob nu i-a mai rămas după asta decât studiul îndreptat spre trecut al monumentelor limbii, care – fiindcă fuseseră fie îngropate de trecerea timpului, fie terfelite – abia de mai erau recognoscibile. Şi munca asta de cercetare prin diverse odăi de studiu nu voia să mai sfârşească: uneori trebuia să caute silabele dispărute în mâzgă, iar alteori regăsea cuvinte cândva impunătoare în nişte sfrijituri de vorbe care-şi pierduseră orice noimă. Şi mereu se vârau în vorbă şi poeţii, care insistau să fie citaţi. Apoi i-a murit fratele. Şi ceea ce n-avea cum bănui: survenită la timp, propria sa moarte avea să-l scutească de înfiinţarea Reichului sub biciul lui Bismarck, fundamentat pe „sânge şi oţel” – ceea ce voia să însemne pe trei războaie; Bismarck, ce-i drept, privea dicţionarul cu bunăvoinţă, considerând că, după cum spunea el, căutarea cuvintelor e făcută să consolideze unitatea Germaniei.

Epoca mea a început când Republica de la Weimar tocmai îşi mai revenise puţin de pe urma atacurilor ei cronice de slăbiciune pentru ca apoi să piară însă cu-atât mai rapid; cel de-al Treilea Reich n-a durat decât doisprezece ani, dar a fost suficient ca să-l împovăreze pe fiecare din noi, ca şi pe mine, cu un genocid care, redus la toponimul Auschwitz, ne-a marcat pe veci ca un semn al lui Kain. După care bunăstarea răsărită din dărâmături ne-a

invitat să uităm. Konkomitent, cele kateva războaie îndepărtate unul de altul kare au urmat au adus profit industriei de armament, maşina şi avionul i-au răpit trenului klienţi dornici să călătorească, moda s-a mai schimbat de câteva ori, antikoncepţionalele au permis planificarea familiei, demokraţia a trebuit învăţată, eu însumi am scris karte după carte, făcându-mi un nume, luând atitudine ca social-demokrat şi crezând a vedea konsolidat statul social, iar acum văd cum sporeşte korupţia în timp ce drepturile fundamentale dispar şi libertatea se goleşte de konţinut pe măsură ce bogaţii se-mbogăţesc cu neruşinare, iar săracii sărăcesc fără să se kăineze, aşa înkât – ajungând la sfârşitul timpului ce mi-a fost dat – spun împreună cu Jacob Grimm: „Cu cât mai aproape suntem de marginea gropii, cu-atât mai departe fie de noi teama şi îndoiala încercate odinioară să-i spunem kurajos adevărului pe nume atunci când de noi depinde s-o facem”.

Aşa vorbeşte el în faţa plenului Akademiei. În felul lui uşor kolorat încă de graiul din Hessa. îl ascult vorbind aşa cum, pe durata discursului său, fac şi reînviaţii Herder, Leibniz, care şade în fundul sălii, la fel ca Adelung, Schottelius şi Schleiermacher, cel încadrat de Fichte şi Hegel. De-ar fi prezenţi, lui Wulfila şi Luther cu siguranţă le-ar trece orice kef de dispute teologice.

Vorbind fără grabă, Jacob cumpăneşte avantajele şi dezavantajele bătrâneţii. Dacă e să o compare cu toate celelalte infirmităţi, crede că surzenia lui treptată nu e decât o deficienţă măruntă, fiindcă „vorbăria fără rost, pălăvrăgeala de prisos nu mă mai întrerup dintr-ale mele”. Faţă de pierderea vederii, surzenia i se pare un defect mai uşor, căci orbirea ar însemna renunţarea la „obiceiul cititului, care curând după inventarea tiparului s-a răspândit pretutindeni”.

Oarecum senin, enumeră toate kalifikativele care de la Cicero încoace se pun în kârka unui moşneag: e morocănos, ursuz, posac, kapsoman şi kăpos, kălkător pe nervi. Trece drept zgârie-brânză şi frige-câine, drept

cloşcar oţărât, bufniţă ori bufniţoi mahmur, drept kobe, piază-rea şi bou-de-baltă. Drept dovadă îl citează pe Hans Sachs: „Şade-acasă cloşcă şi freacă buha”.

Cât despre boul-de-baltă, cu pântecele lui galben ori roşcat, animalul acesta despre care se spune că ţipătul lui cobeşte se ţine scai de mine. Fiindcă prea ades, deschizând ochii bine şi nevrând să-i închid, am văzut răul iţindu-şi capul. Ca de pildă într-una din cărţile mele, intitulată *Cobeli*, care relatează despre o Asociaţie Funerară germano-poloneză şi despre eşecul acesteia, prezicându-i în schimb un viitor taxiului-ricşă.

Un alt eşec m-a făcut să ridic glasul. Căci odată cu vârsta cobelile sporesc, după cum o ştia şi Jacob Grimm despre sine. Ori poate se înmulţesc prilejurile ce provoacă un ţipăt de avertisment? Propriile icnete de prevenire pe care le scot din mine când şi kând, fiindcă demokraţia pare să se sfărâme – oare nu sunt decât kobeli ce-i calcă pe alţii pe nervi? Ce anume ar putea contrazice certitudinea că noi – unica specie kapabilă de autodistrugere – le vom supravieţui şobolanilor? însă poate că acea katime a seminţiei umane numită „germană” se va fi stins încă dinainte – după cum o bănuiam cu decenii în urmă în cărţulia mea *Skorneli*? Şi oare viziunea învăţătorului meu Alfred Doblin din *Munţi, mări şi giganţi*, privitoare la dezgheţarea Groenlandei, nu-i confirmată de schimbările climatice?

Îl aud vorbind acum, în plenul adunării formate din bătrânii membri ai Academiei şi din invitaţii lor din vremuri apuse, despre kusurul cel mai urâcios al senectuţii: zgârcenia. Ba nu – Jacob nu le vorbeşte despre asta, ci mai degrabă le-o ţipă în faţă, tare, prea tare, aşa cum înclină s-o facă cei tari de urechi. Unii dintre ascultătorii care stau aproape de el – ca de pildă Herder, cel dovedit nemuritor, dar şi Leibniz, care şade ceva mai departe – tresar atât de speriaţi, încât din perucile lor se ridică trâmbe de praf.

Ridicând vocea, îl citează pe Cato, konkizând apoi: „În toate comediile, zgârciţii sunt întotdeauna bătrâni”. îi

osândeşte apoi cu voce tunătoare pe cei care „vor să-şi păstreze pe degete preţioasele inele şi cer să li se-ngrămădească în sicriu aur, ba chiar şi bancnote, fie pentru a-şi lua avuţia cu ei, fie barem pentru a le-o sustrage moştenitorilor pe care-i urăsc”.

Ei bine, eu n-am asemenea dorinţe. Aş ruga cel mult să mi se pună în koşciug una dintre pipe, ceva tutun şi chibrituri ca merinde. Pe deasupra, un kreion sau karioka şi câteva foi de hârtie. Căci se prea poate ca drumul în neunde să se lungească din kale-afară.

Doar în ce priveşte remunerarea cuvenită a tuturor produselor ivite din muncă – fie ele cărţi, desene ori sculpturi – am fost întotdeauna atent, la fel ca Wilhelm Grimm, care îl reprezenta pe fratele său în toate chestiunile băneşti, negociind la sânge – aproape de necrezut la un culegător de basme – procente şi drepturi de autor. Şi-ntr-adevăr a apărat cu succes *Basmele* lor de tipărirea unor ediţii frauduloase.

Mi-a plăcut în schimb – fie şi pentru a nu-i împovăra pe numeroşii mei moştenitori, pe fiii şi pe fiicele mele, cu bani nemunciţi – să finanţez cu surplusul de bani nişte fundaţii, patru la număr – printre care una ce ar urma să vină în ajutorul seminţiei desconsiderate încă şi azi a romilor. Această fundaţie acordă un premiu ce poartă numele unuia dintre învăţătorii mei, desenatorul şi sculptorul Otto Pankok, care şi-a petrecut toată viaţa printre ţigani şi care nu numai în autoportretele lui, ci şi în fotografii şi, mai mult, în amintirea mea, apare ca un moşneag frumos; un câştig al vârstei înaintate, pe care Jacob Grimm îl remarcă şi el, rostindu-l de la catedră: „Pesemne de aceea se şi spune că, uneori, bătrânii devin mai frumoşi decât au fost mai înainte”.

Oricum ar fi, îl văd în faţa mea, iradiind o frumuseţe pe care declinul încă o mai sporeşte. Adevărat: obrajii i s-au scofâlcit, părul cândva cârlionţat a ajuns scămos, pe deasupra îi mai lipsesc şi câţiva dinţi – cu toate astea, bărbia lui încă exprimă o voinţă fermă. Iar ochii nu i s-au împăienjenit, ci pare că-i încălzeşte un foc lăuntric.

Vorbeşte despre plăcerile unei plimbări pentru cei bătrâni şi spune că omul aflat în floarea vârstei arareori îşi ia răgazul să iasă în natură, „căci sute de treburi şi proiecte îl reţin în oraş. Dimpotrivă, orice ieşire la aer devine pentru moşneag o promenadă de plăcere”.

Imediat apoi îşi moderează obişnuita critică adusă neologismelor insuficient autohtonizate, făcând o excepţie pentru *spazieren* (a se plimba) şi comentând astfel cuvântul *Lustwandel* (plimbare; textual: plimbare de plăcere): „Această germanizare ar putea părea rigidă, dar de data asta a nimerit la ţintă”. Şi, după ce mai pomeneşte în treacăt de-o altă expresie, ajunge pe dată să vorbească despre un vechi obicei al său, pe care-l mai cultivă şi acum, anume de-a se plimba pe cărări retrase, chiar „cu pas de două ori mai iute”, adeseori venindu-i idei bune în timpul acestor preumblări, iar alteori întâlnind în drum oameni ce-i erau dragi: „Cum mă mai bucuram să dau în Tiergarten peste fratele meu – ne salutam dând tăcuţi din cap şi păşeam unul pe lângă celălalt; asta nu se mai poate întâmpla acum”.

Asemenea întâlniri ori unele asemănătoare mi se-ntâmplă şi mie atunci când sunt pe drum, însoţit de câinele nostru – odinioară a fost Kara, acum este Minka –, plimbându-mă fie de-a lungul canalului Elba-Trave, fie prin pădurea daneză sălbăticită Ulvshale şi, cu cât îmbătrânesc, dau tot mai ades – poate pentru că nu am niciun frate – chiar peste mine însumi şi, neputând să-mi evit sosia, mă salut înclinând din cap în tăcere, dar plin de vorbele lăuntrice din care ţes de fiecare dată firul potrivit, acum pe cel al cuvintelor Fraţilor Grimm, tot mai lung – chiar şi din cuvinte din acelea care, în pofida duratei de viaţă garantat scurte, se formează mereu din nou.

Ce mă-ngrijorează este fratele încă în viaţă, a cărui muncă la litera F întârzie din nou, asta fiindcă discursul „Despre bătrâneţe” l-a împiedicat să mai înainteze de la „front” şi „frontieră”, de la *froh* (bucuros) şi *fromm* (pios) în direcţia „fruct”. Nu mai reuşeşte să-şi sfârşească discursul, mai adăugând câte-o frază după ce abia a tăiat

un număr de cuvinte.

În orice caz, acum că publicul său academic începe să obosească, iar invitaţii din alte vremuri fac sforţări să nu caşte, ceea ce le mai spune este chiar rodul experienţei sale cumulate, şi anume că bătrâneţii îi este proprie capacitatea de a duce lucrurile odată începute la un sfârşit: „Un filolog a îndrăznit în cele din urmă să se-apuce de un dicţionar al cărui ţel final – aflat în depărtare şi aproape trăgându-se îndărăt – nu-i lesne să-l mai atingă în scurtul răgaz al vieţii rămase, unde stropii de ploaie se îndesesc”.

O bănuia. La finalul discursului invoca moartea celui ajuns la senectute, fiind convins că asta includea şi propriu-i sfârşit apropiat. Pomenea de „stingere” şi „scăpătare” şi de „roşeaţa cerului în amurg”, punând apoi un punct final vieţii: „Urmează un crepuscul sumbru, după care se lasă noaptea”.

Nu găsea niciun cuvânt care să poată transfigura această stare de fapt. Moartea era doar un cuvânt printre altele ale literei M: „mal”, „melc”, „miel”, „moft”, „mut”. Găsea nimerite doar câteva expresii mai brutale: „şi-a mâncat mălaiul”, „a dat colţul”, „s-a prăjit la luminare”.

Au răsunat nişte aplauze mai degrabă leneşe. Fantoma lui Herder a pălit. Schottelius, Leibniz, Adelung şi alţi purtători de peruci s-au retras fiecare în firida sa de timp. Triada formată din Schleiermacher, înghesuit între Fichte şi Hegel, pesemne că nu fusese decât o nălucire. De asemenea, ultimele sale cuvinte i-ar fi alungat pe Wulfila şi Luther, de-aş fi reuşit să-i convoc prin puterea imaginaţiei pe aceşti doi martori principali ai căutărilor sale scormonitoare. Sala s-a golit. Imediat după el m-am strecurat şi eu afară.

Acum însă moartea îmi dă şi mie ghes. Nu, amice Jacob, nu mă gândesc în general la moarte, ci la moartea mea – la punctul pe care-l pot prevedea şi care se cere pus după toate propoziţiile mai scurte ori mai lungi. Cu destulă vreme în urmă mă mai răscolea moartea unor prieteni de-ai mei, fără ca totuşi să-mi închipui că m-ar putea stinge şi

pe mine atât de neaşteptat ori cu o dureroasă tărăgănare. De câte ori îmi mai răpea pe cineva drag, mă simţeam jignit personal de moarte. Şi pentru că întâmplător mai trăiam, percepeam viaţa ca pe un cadou, fie el meritat sau nu. Moartea a milioane de oameni ucişi sistematic sau, în clipa de faţă, moartea cotidiană prin înfometare din ţări îndepărtate, care an de an se cifrează şi ea la milioane de oameni – moartea aceasta în masă consemnată în statistici mă umple de ruşine, mă revoltă şi totuşi rămâne cumva departe, în vreme ce moartea lentă a mamei mele nu vrea să se mai sfârşească, de parcă ar fi murit abia ieri.

Acum însă mi-a venit şi mie rândul. După… nu va mai fi nimic. Poate că cel care m-apropie de moarte este chiar somnul meu dereglat de bătrâneţe, care mă ocoleşte tot mai des. Aflat în haosul general şi exersat cum sunt să mă gândesc la o bună rânduială, iau măsuri, închei bilanţul, fac ordine. Desigur, mi-a mai rămas o curiozitate în ce priveşte primăvara viitoare, perioada sparanghelului, a căpşunilor. Proiectata fundaţie August Bebel se mai cere iniţiată, cartea presupus ultimă mai trebuie pregătită pentru tipar şi, pe deasupra, nu-mi vine să mă despart de nevastă-mea, de fetele şi băieţii şi nepoţii mei, de vălmăşagul a tot ce se mai petrece pe lume, de distracţiile mele, de *montagnes russes* în care-mi place să mă dau, precum şi de rezultatele la fotbal de la sfârşit de săptămână. Deoarece însă, înconjurat cum sunt de tot mai multe incertitudini, doar moartea rămâne o certitudine, mă strădui s-o întâmpin, precum Jacob, ca pe un oaspete neinvitat, dar inevitabil, rugând-o cel mult atât: să fie iute şi fără dureri.

Nu se simte încă în largul ei, dar cu fiecare noapte de insomnie devine tot mai familiară. Ştiu bine: te poţi încrede în ea.

Jacob Grimm a mai rezistat doi ani. Sau mai degrabă a cerut acest răgaz pentru sine. A fost îngrijit de văduva lui Wilhelm şi de fiica acesteia, Auguste, în măsura în care le-a îngăduit el s-o facă. Herman trecea arareori să-l vadă; deşi filolog, fiul lui Wilhelm era mai interesat de propriile-i

versuri, luându-l pe Arnim drept model, ca şi de artele plastice, şi prea puţin de căutarea de cuvinte. Nimeni nu-l ajuta aici pe Jacob. Dar el nici nu cerea ajutorul nimănui, ba chiar îl refuza de îndată ce i se oferea.

Îl văd cum, încărcat de cărţi pe care le aranjează mereu din nou, se duce din camera lui în cea a lui Wilhelm. Unele dintre aceste cărţi le-a dat la legat, komandând koperţi skumpe; e considerat un om econom, dar nu se zgârceşte defel. De curând poartă, de altfel, un halat de casă în culori vii, care desfide orice austeritate calvină.

Reîntors în odaia lui, se apleacă peste koli de korectură, skotoceşte prin fişiere pline de citate la litera F. Cele două odăi seamănă între ele, sunt mobilate în acelaşi stil Biedermeier şi, cu toate astea, îmi par vădit diferite. Fără a intra în detalii: pe biroul acum nefolosit al lui Wilhelm îţi sar în ochi mănunchiuri erecte de pene de gâscă, ce lipsesc de pe masa ordonată a lui Jacob; acesta foloseşte la scris peniţe de oţel.

Ce mult mi-ar plăcea acum să-i fac cadou un stilou – un Montblanc cu peniţă de aur – şi să-l conving cu şiretenie să-l încerce niţel barem pe-un petic de hârtie.

Cuvântul acesta, *Feder* (peniţă), în latineşte *penna*, *fedara* în germana veche – ca să nu-ţi împroaşte hârtia şi s-o facă ferfeniţă, trebuie s-o propteşti bine, s-o legi fedeleş de condei –, în dicţionar e nevoie de nouăsprezece coloane pentru a-l explica pe îndelete, de la *Feder* se trece prin *Federlecker* (linge-peniţă, ia, un „scârţa-scârţa pe hârtie") şi se ajunge în cele din urmă la *Federkiel* (pană de scris), despre care Schiller crede că-i înzestrată cu forţă de creaţie: „Astă pană-n astă mână – nou creată-i lumea dintr-o trăsătură".

Trebuie să recunosc: stiloul pare ciudat în mâna lui Jacob; ar fi la fel de uşuratic şi prostesc să vreau să-i dau maşina mea de scris Olivetti ori un *notebook* cu cea mai nouă versiune de Windows.

Jacob ia tocul, înmoaie peniţa în călimară, şterge de marginea ei surplusul de cerneală şi scrie: „Cuvântu-i încă în peniţă, a rămas în peniţă; cuvântul i-a murit în peniţă" –

apoi adaugă autorul, pe Jean Paul, şi-i dă cuvântul lui Kant: „Cei învăţaţi strigă după libertatea peniţei”.

După ce a epuizat acest cuvânt în dicţionar, îl văd ieşind la o plimbare – aşa cum a lăudat-o în discursul „Despre bătrâneţe”: pas după pas prin Tiergarten. Grăbit şi-acum. La Heleşteul cu peştişori aurii, în jurul lui, pe cărările ce duc printre copaci şi arbuşti – dintre cei autohtoni sau dintre cei aduşi din afară, care-i reamintesc de aproape toate literele cuprinse până acum în dicţionar: „arţar”, „brad”, „cedru”, „dafin”, „frasin” şi „fag”. Apoi se gândeşte însă la arborii ce mai urmează, care aşteaptă să li se indice originea cuvântului ce-i desemnează dimpreună cu comentariul şi citatele de rigoare.

Când murmură ceva pentru sine, pare că vorbeşte cu fratele său, pe care-l îndeamnă, odată cu litera G, să privească cu luare-aminte gorunul falnic de lângă heleşteul din Tiergarten ori să-şi amintească, la litera H, de frumoasele hortensii din grădina casei. După care-i pune în vedere I-ul, ce îngăduie preţ de numeroase coloane să întârzii la cuvântul *Ich* (eu), celebrându-l, ridicându-l pe-un piedestal, transformându-l într-o obsesie ori, dimpotrivă, scriindu-l cu modestie cu literă mică. Tot de I mai ţin, iată, şi „iarna”, „iarba”, „iasomia”, „iazul” cu peştişorii aurii şi… şi… dar mi s-a făcut gura iască.

Jacob a ieşit acum la plimbare într-o zi de iarnă. Neaua împovărează crengile golaşe. Paşii scârţâie în zăpadă. Vrăbiile scotocesc sub ea în căutare de hrană. Venus se zgribuleşte, dar Jacob nu ia în seamă gerul.

Acum e din nou primăvară, totul înmugureşte – castanii înfloresc alb şi roşu – te trec fiori de fericire, ambele prevăzute cu numeroase citate în care cuvintele se prind ca într-un dans.

Acum, vara, o ia înaintea umbrei sale, apoi e din nou pe urmele ei, calcă cu grijă, căci frunzişul foşneşte, iar el vrea s-o surprindă; e cald, speră să vină o ploaie răcoritoare, nu departe de drum e o fântână…

Iar acum, toamna, îi vin în minte cuvinte precum *Fron* (clacă, robotă, muncă forţată) sau *Fran*, respectiv

Frone, în dialect şi – fără a putea dovedi că sunt de origine gotică – te trimit la un înţeles timpuriu, din vremea când *Fron* mai însemna „sfânt”, „minunat”, iar Îngerul Domnului se numea *fronebote* (solul, trimisul sfânt), apoi însă, un H furişat în cuvânt, *Frohn*, i-a alterat înţelesul, ducând la munca de clacă, la ogorul lucrat de iobagi, la truda slugilor şi argaţilor care roboteau zi de zi pentru stăpânii lor – fapt pentru care Johann Elias Schlegel[123], aflat sub cerul Danemarcei, a şi exclamat: „Mai mult îmi place să fiu liber aci decât să robotesc în palatele de-acasă!”

Hippel[124], dimpotrivă, spune: „... deşi, la drept vorbind, nu sunt un slujitor al Domnului, ci un clăcaş al Lui”. Revenind acasă după o mai lungă plimbare prin Tiergarten şi îngrămădind pe birou tot ce ţine de acest cuvânt, Jacob Grimm, care şi-a sacrificat decenii la rând puterea de muncă pe altarul dicţionarului, dă în fişierul lui doldora de citate lămuritoare peste următoarea fişă, care îl face să suspine laolaltă cu mai vârstnicul dintre fraţii Humboldt: „În fiecare zi silit amarnic să trudească, buhaiul înjugat trage în plug”.

Când iarna îi înălbeşte din nou răsuflarea-n aerul îngheţat, frigul-gerul îl însoţeşte perceptibil pe drumurile înzăpezite. Simţindu-se de îndată sigur şi pe alte cuvinte, chiuie pe latineşte *frigus* şi *gelu*, apoi – calmându-se – îl derivă de-aici pe goticul *frius*. Cum sângele i s-a pus în mişcare mergând, nu i se mai pare atât de rece gerul, drept care ajunge să deosebească între un „ger uşor” şi un „frig năprasnic”.

De cum începu să ningă cu fulgi mari de zăpadă, îşi aminti încântat de un citat din Fleming: „Peste pământ plutea zăpada blândă şi-un zdravăn frig...”

În sens metaforic putea fi citat şi poetul Voss: „Dar frigul anilor târzii va domoli el focul tinereţii”.

În plus îl mai ajuta şi Jean Paul, cel împătimit după

---

123 Johann Elias Schlegel (1719-1749) - poet şi jurist german, emigrat în Danemarca.

124 Theodor Gottlieb von Hippel cel Bătrîn (1741-1796) - om de stat şi scriitor german.

neologisme, care născocise după modelul lui „paratrăsnet” un nou cuvânt pentru mult aşteptata primăvară – „parafrig”.

Numai Iov continua să susţină că „la suflarea lui Dumnezeu (se face frig), se încheagă gheaţa...”[125]

Abia la întoarcere, pe când se uita uimit la patinatorii care lunecau cu dibăcie peste Luisenteich – printre ei şi câteva perechi graţioase –, străduindu-se cu toate astea să rearanjeze în şirul alfabetic mereu alte cuvinte, simţi dintr-odată cum gerul – pentru a-l parafraza din nou pe Jean Paul – „îi împunse inima cu un tăiş de frig”, aşa încât îl mai lua cu fiori chiar şi ajuns acasă, în odaia lui de studiu. Văduva lui Wilhelm şi mereu îngrijorata Auguste se temeau pentru el, văzându-l că se întoarce murmurând cu buze tremurătoare propoziţii în parte fără nicio noimă; fără îndoială că Jacob n-ar fi simţit nevoia să le noteze dacă n-ar fi avut acea stare febrilă, dar mie îmi plac cu-atât mai mult cu cât li se mai pot adăuga şi altele:

Fericirea femeilor îi dădea fiori de frig.

Cuvintele spânzurau încremenite de frig la ferestre, îndărătul cărora era beznă de nepătruns, căci în decursul anilor de război lipseau de toate, în afară de foamea şi frigul fără sfârşit.

În film ca în viaţă: îndrăgostiţii îşi iau un adio friguros.

Libertatea dârdâia de frig, acum flacăra ei frige din sobă, aşa scriam încă tânăr fiind în poezia „Flamura poloneză”. Se uita pe furiş la faţa-ngheţată a principelui, îşi freca mâinile de frig şi-n jur vedea curteni ce s-ar fi vrut firoscoşi, dar nu erau decât nişte fosile frizate.

Şi din nou se spunea că tătuca Frig a făcut ce-a făcut şi-a salvat-o pe maica Rusia. Când însă iarna n-a mai vrut a se sfârşi cardinalul Frângs[126] i-a absolvit de păcate pe toţi

---

125 Biblia, „Cartea lui Iov" (37:10), ed. cît., p. 560.

126 Josef Frings (1887-1978) - arhiepiscop de Köln, primit în 1946 de papa Pius al XII-lea în rîndurile Colegiului cardinalilor. în timpul celui de-al Treilea Reich a numit public, de la amvon, persecuţia evreilor o „nedreptate strigătoare la cer" şi doar marea lui popularitate l-a ferit

furii de cărbuni, drept care poporu-nfrigurat şi-nfometat a numit furatul de hrană pentru burtă şi foc după numele lui – *frângsen*. Şi totuşi au continuat să moară de frig femei şi bătrâni şi copii, care în statistici erau trecuţi la rubrica „Alte pagube provocate de frig”.

Jacob Grimm a supravieţuit iernii 1862 – 63. În primăvară, editorul Hirzel i-a scris entuziasmat că fiul său Heinrich, care tocmai îşi încheiase ucenicia de librar într-o editură de renume din Londra şi revenise acasă, dăduse buzna în odaie, într-o frumoasă dimineaţă de duminică, fluturând un manuscris – sosise în sfârşit o nouă tranşă din dicţionar!

Hirzel îi mulţumea din inimă „dragului meu Grimm”, adresându-i-se cu titlul de consilier aulic, „căci acum simt că renasc şi nădăjduiesc că nimic nu se va mai împotmoli”.

Tranşa trimisă de Jacob la Leipzig cuprindea cuvintele de la *fränkisch* (franc, iniţial: aparţinând tribului vest-germanic al francilor) până la *Frauenwürde* (*dignitas feminae*). Din nefericire, la scurt timp după asta Salomon Hirzel s-a îmbolnăvit grav, aşa încât următoarele tranşe au fost toate îngrijite de fiul căruia tatăl, un om prevăzător, îi dăduse o procură în acest sens. În mai au mai sosit nişte manuscrise care ajungeau până la *freudig* (bucuros) *frei* (liber) şi *Freude* (bucurie) au fost însoţite de adevărate torente de citate.

Apoi însă a căzut la pat şi corectorul Hildebrand, drept care s-a întâmplat tocmai ceea ce-l înspăimânta cel mai tare pe Hirzel – totul s-a împotmolit. La sfârşitul lui mai, Jacob îi scria editorului său reînsănătoşit: „Boala şi decesul altuia te zguduie şi slăbesc foarte tare. Luna trecută l-am pierdut, la Kassel, şi pe ultimul meu frate şi, dintre cei nouă copii ai părinţilor mei, n-am mai rămas decât eu”.

Între timp, Hirzel căuta la Goethe un citat potrivit pentru *frech* (obraznic, îndrăzneţ) şi sursa unui citat din Schiller, care pune în relaţie cuvintele *frei* (liber) şi „conştiinţă”. Pentru primul, citatul s-a găsit în *Claudine*

---

de represalii.

din Villa Bella, o piesă cu cântece a lui Goethe, iar în al doilea caz, sursa a fost identificată în actul al V-lea din *Don Carlos*. Alte scrisori se plângeau de vremea rea.

La următoarea tranşă a trebuit ca un zeţar să-l înlocuiască pe corectorul care continua să zacă la pat. Luna iunie, foarte ploioasă, Hirzel şi-a petrecut-o în Elveţia, având de încheiat nişte afaceri. Şi aici a plouat întruna. După ce o altă tranşă părea să se fi pierdut pe calea poştală, editorul a găsit la întoarcerea sa alte câteva coli, care se terminau cu *fromm* (pios).

Pentru că iar era bolnavă cumnata lui Jacob, plecarea în vilegiatură a trebuit amânată. A mai trimis un adaos la cuvântul „fărădelege” şi a mai cerut alte coli de corectură.

Între timp se găsise şi coala crezută pierdută. La începutul lunii august 1863 erau gata exemplarele de semnal ale primei tranşe din volumul al patrulea; avea să fie ultimul pe care mai reuşea să-l termine Jacob Grimm.

După care e mersul la vale. Mai pleacă totuşi, cu văduva lui Wilhelm şi fiica ei, într-o vacanţă de mai multe săptămâni, întorcându-se acasă din staţiunea Suderode la începutul lui septembrie. La câteva zile după asta se îmbolnăveşte de friguri biliare. E tratat cu lipitori, dar febra nu cedează. îi dictează nepoatei sale, Auguste, o ultimă scrisoare către editor, regretând aici noua întârziere a muncii la dicţionar. Mai spune că îi pare rău că nu se va alege nimic de proiectata călătorie la Meissen şi mai departe la München pentru întâlnirea cu filologi şi istorici. El, care călătorise o viaţă întreagă cu o atât de mare plăcere, resimţind totuşi din depărtare de fiecare dată dorul după pădurile din Hessa, mai încercase o ultimă oară…

Deodată pare să intervină o ameliorare. Aşa susţin medicii. Mănâncă cu poftă, se ridică din pat, frunzăreşte cărţi pe care le scoate din bibliotecă, şade la birou îmbrăcat în haine pestriţe, umple fişe cu însemnări folosind o peniţă care zgârie, scotoceşte prin fişier, munceşte cu sârg timp de câteva zile – şi dintr-odată e pălit de apoplexie, care-i paralizează jumătatea dreaptă.

Îşi dă ultima suflare pe 20 septembrie. E înmormântat lângă fratele său. M-amestec şi eu printre cei prezenţi la înmormântare şi ştiu de pe-acum că şi pe mormântul lui va fi scris cu simplitate, ca şi pe-al lui Wilhelm: „Aici odihneşte Jacob Grimm”.

A lucrat până la sfârşit la litera F. Ajungând până la cuvântul „fruct”, care vine din latină şi care în germana veche se mai scria *frunt*, iar la plural *friinte*. Curând însă, ceea ce avea el să culeagă e fructul pomului, sunt fructele sau roadele pământului. Şi, precum odinioară, citind din *Parzival*: *„ein muoter în frunt gebirt”* („o mamă fructul ei îl naşte”), la fel şi mai mai târziu sunt luate la ochi progeniturile duşmanului: „Îi veţi cunoaşte după fructul lor...”

Din cele coapte foarte, care cad, făgăduite, fade, fermentate, fermecate – mereu ameninţate de năvala drosofilelor. Fructe ce cad din cer, fructul ceresc şi fructele lecturii, focalizate în citate. Schiller văzuse, înfocate, fructele de aur, Gottsched vorbea despre fructele credinţei, Uhland se ruga: „Lasă-mă să mă bucur de fructul muncii mele”. Binecuvântat să fie – auzi Maria – fructul pântecelui tău.

Şi totuşi lefegiii, Gryphius mi-e chezaş, au tot tăiat cât a ţinut – treizeci de ani! – războiul cela, cu sabia din burta rotunjit-a mamei, fructul nenăscut. Aşa se face că fioroşenii se petrecură iar şi iar, geaba strigară mustrătorii:

Desferecat, fecund e pântecele încă şi va mai prăsi... Iar Ceres, a roadelor zeiţă, plângea fierbinte văzându-şi pustiite câmpurile ajunse nefertile.

Şi alte rele consecinţe, asta dat fiind că la fiecentâlnire de la vârf, ce-ar fi trebuit să ne ferească de primejdie, a domnilor mult desfirată flecăreală cu totul infructuoasă fu.

Şi-ndată, uite, o *fruit-company* sau alta a şi-nceput un fruct modificat genetic să cultive: fructul cel interzis şi fructele mâniei.

Nu se pomeneşte de niciun praznic. După moartea lui

Jacob, văduva lui Wilhelm a renunţat la casa din Linkstrasse. Au fost golite ambele odăi de studiu. Cine a moştenit penele de scris şi cine tocul cu peniţă? Ce s-a întâmplat cu miile de cărţi şi cu fişierele?

Dorothea Grimm, născută Wild, a murit după numai câţiva ani. N-a putut sau n-a vrut să fie înmormântată acolo unde fuseseră îngropaţi cei doi fraţi. Fiica ei, Auguste, nu s-a căsătorit, la fel şi fiul Rudolf, care lucra ca jurist. Şi, fiindcă din căsătoria istoricului artei şi filologului Herman cu Gisela, fiica Bettinei, n-au rezultat copii, moştenirea Fraţilor Grimm a ajuns încetul cu încetul în mâna statului prusac.

Mai târziu, Herman a desconsiderat dicţionarul, socotindu-l depăşit din punct de vedere ştiinţific şi necesitând o temeinică revizuire. Lumea lua în derâdere toată râvna depusă zadarnic. Bârfeala obtuză nu se mai sfârşea. Şi totuşi întregul Tiergarten berlinez, cu toţi arborii şi arbuştii lui, care îşi găsiseră fiecare locul lor alfabetic, de la „arţar” până la „zmeur”, simţea pesemne lipsa celor doi fraţi care obişnuiau să se plimbe pe-acolo. Aşa cum îi aştept şi eu acum, şezând pe-o bancă vizavi de Insula Rousseau şi simţindu-le lipsa, căutând să-i momesc, fără ecou, cu vorbe cu L ce-mi stau pe limbă, „lirum larum linguroi”, „laie”, „laie-bucălaie”... lunecând apoi printr-o manevră mlădioasă la M (uite şi-un „mesteacăn”!) şi, pe nesimţite, la N: „nicicând”, „nimic”, „nimicnicie”, „nimicire” – ce nu te nimiceşte te întăreşte, ceea ce am simţit şi eu.

Sau îmi încerc norocul cu litera sărită I, vocala cea mai ascuţită, şi strig: „I-a!”, aşa cum strigă măgarul, şi-apoi: „Ia-iacoob!”. Mi-l imaginez, îl citez cu propoziţii garnisite cu punctişoarele de pe I, ajung de la „iavaş-iavaş” la „iute-iute”; şi deodată mi se pare că şade alături de mine pe banca din Tiergarten.

Îi vorbesc insistent, încerc să-i dau curaj. Lucrul merge mai departe – aşa-i spun –, pe Hirzel ne putem bizui, la fel şi pe Hildebrand, care-i dă înainte cu litera K. Kat despre Weigand, întru totul devotat idolului său, cu

siguranţă că va respecta atât scrierea cu literă mică, cât şi toate celelalte indicaţii stricte, continuând cu F-ul după cuvântul „fruct”. Lor li se va adăuga în curând şi Matthias Lexer, bun cunoscător al germanei literare medii. Şi ei toţi vă sunt fideli vouă, Fraţilor Grimm, Grimm Brothers, Grimm-ilor, până în ultimul amănunt, până la *Semikolon* (punct şi virgulă) după fiecare citat...

Aşa a şi fost: munca a continuat, chiar dacă şovăielnic în ce priveşte volumul al patrulea, care avea să apară abia la cincisprezece ani după moartea lui Jacob; oricum, în josul coloanei a 259-a, dedesubtul cuvântului „fruct”, o notă de subsol tipărită mărunt aminteşte de el: „Din păcate, odată cu acest cuvânt, Jacob Grimm a depus pana pentru totdeauna. Restul, până la capătul acestei litere ajunse într-un stadiu atât de avansat, este munca mea”.

Acest necrolog neobişnuit e semnat de Karl Weigand, cel care l-a susţinut orbeşte pe Jacob. Volumul ce i-a fost încredinţat trece de la F la G, acest sunet gutural aproape mut, care se situează între K-ul mai dur şi CH-ul care se pronunţă uşor aspirat.

După moartea lui Jacob, Hirzel n-a avut reţineri de niciun fel să se asigure de colaborarea acestui antisemit declarat. Poate pentru că polemicile duse împotriva lui Daniel Sanders, cel care criticase dicţionarul, i se păreau nu numai depăşite, ci şi pentru că atât Weigand, cât şi Hildebrand – aflaţi acum în concurenţă – erau, dimpotrivă, dispuşi să ţină seama de criticile lui Sanders acolo unde ele se dovedeau îndreptăţite. Astfel, în dicţionar au început să fie incluşi, ca furnizori de citate, şi o serie de autori pe care Jacob îi neglijase sau nesocotise.

De altfel, editorul îl preţuia şi pe Weigand ca pe un „tip citit”, care – în această privinţă de aceeaşi părere cu Hildebrand – deplângea în „Cuvântul înainte” la litera G faptul că, deşi mai târziu s-a renunţat pe drept la ortografierea îndrăgită în secolul al XVI-lea a unor cuvinte precum *bergk* (munte) şi *burgh* (cetate, castel), fiind astfel combătută această „urâtă scriere”, totuşi „ar fi trebuit

îndepărtat G-ul şi nu K-ul corect”.

Povestea continuă pe coloane în şir până la dublul G din *Dogge* (dog) sau *Flagge* (steag, pavilion), până ce în sfârşit se ajunge la primul cuvânt al literei G – *Gaban*, care denumeşte o „manta de ploaie din pâslă”, cunoscută încă şi azi ca obiect vestimentar, dar un cuvânt aproape nefolosit.

Mai încolo, litera te conduce la numeroasele cuvinte care îi urmează silabei *ge*. După citatul din Heine: „O *ich kenne das Geflunker künftiger Unsterblichkeit*” („O, cum mai cunosc tromboanele despre o nemurire viitoare”) şi *Geflüster* (şoapte, şuşoteală), mai urmează două cuvinte azi uitate. După care îi vine rândul lui *Gefolge* (alai, suită), cu o introducere de o coloană şi jumătate – în care figurează şi un citat din Goethe: „Locuinţele miniştrilor şi ale suitei lor” –, cu o coadă mai degrabă scurtă de cuvinte în siaj, precum *Gefolgschaft* (personal, suită, raport de vasalitate) sau *Gefolgsmann* (vasal, supus), de care – de îndată ce m-ajung din urmă anii tinereţii mele – îmi aduc aminte cu groază, căci în conformitate cu ele şi ca membru al Tineretului hitlerist trebuise să jur şi eu supunere până la moarte.

De aceea mă pregătesc să fac iute saltul de la G – căruia patru volume abia dacă-i erau de ajuns –, trec peste neglijatele H, I, J şi, depărtându-mă de *Galgen* (spânzurătoare, ştreang), în gotică *galga* – cunoaşteţi expresia: „Cine-i născut s-atârne-n ştreang nu piere înecat” –, m-apropii iar de K, de kare se ocupă-n kontinuare Hildebrand: între timp a ajuns la cuvântul *Knoten* (nod), iar aici îmi vine în minte o istorie, care se cere povestită nu doar pentru că e elocventă deopotrivă pentru „spânzurătoare” şi „nod”.

Era vorba despre un monstru. Chipul îi circula pe ecranele televizoarelor, pe fotografii alb-negru sau color, ba în unele regiuni ale satului nostru global era prezent chiar pe postere. El, în mărime supranaturală. Oriunde apărea, lumea îl vedea: strângând mâini, mângâind copiii pe cap, trecând trupele în revistă, primind în dar un pistol

automat placat cu aur, inaugurându-se pe sine însuşi ca monument.

Prieteni şi duşmani sunt de acord în această privinţă: e fotogen. Chiar şi mai târziu, când e scos dintr-o groapă în pământ, tot mai dă bine în poză aşa cum e, cu părul vâlvoi şi nespălat. La fel şi atunci când, mai pieptănat şi îngrijit de data asta, e judecat ca asasin în masă şi trebuie să întruchipeze răul.

Când însă, în cele din urmă, după ce sentinţa a fost pronunţată, nu vrea să poarte gluga care trebuie să-i ascundă faţa, aşa încât priveşte ţintă trapa, cu chipul descoperit, nu el apare în imagine sub spânzurătoare, ci juvăţul de la capătul funiei şi, deasupra, nodul voluminos, ce împreună formează o natură moartă.

Care, fiind concretă şi palpabilă, al naibii ce ţi se imprimă în minte: spânzurătoarea, funia şi nodul au fost mai memorabile decât figura lui uzată.

Această trinitate o ştiam, ce-i drept, din westernuri, în care hoţii de cai, spărgătorii de bănci şi alţi pistolari de marcă sunt atârnaţi în ştreang şi de copaci – Luther îi mai numea „spânzurătoarea verde” –, dar de data asta nodul ni s-a părut deosebit: îngroşat sugestiv, până ce-a dobândit masivitate, a devenit o operă de artă şi nodul absolut. Nu, acesta n-a fost legat ca cel din *Minna von Barnhelm* de Lessing, despre care se spune: „... de parcă n-ar trebui să se desfacă de la sine în curând”.

De aceea, unii – iar eu cu siguranţă – ne-am pus întrebarea, cui altcuiva în afară de Saddam i-ar fi putut fi destinat drept colier un nod atât de artistic dimpreună cu juvăţul? Cine în afară de Saddam l-ar fi meritat? Cumva toţi cei care, fiindcă era mai profitabil pentru afacerile cu ţiţeiul, i-au strâns mâna, l-au înarmat cu arme de orice calibru, în plus l-au aprovizionat cu gaze toxice şi alte chimicale eficiente, pentru ca el să-l învingă pe vecinul duşman care jucase înaintea lui Saddam rolul răului?

Cum însă, după atâta moarte în numele libertăţii, ne-am mulţumit cu-acest spânzurat unic şi cum în principiu, civilizându-ne între timp, suntem împotriva pedepsei cu

moartea, ne-am speriat din cale-afară atunci când – la scurt timp după execuţie – trei copii s-au spânzurat cu mâna lor. Am putut citi asta în ştirile pe scurt, care pomeneau cazul în treacăt: chiar dacă nodul l-au legat mai puţin artistic, aceşti tineri au imitat cele văzute.

Un copil de zece ani din Houston, Texas, s-a inspirat din ceea ce televiziunea americană îi oferea ca imagini în mişcare, sacrificându-şi viaţa în locul preşedintelui său rânjit. Băiatul din Pakistan, care şi-a petrecut sub nod juvăţul pe după gât, avea nouă ani. Şi nu mai mult de doisprezece ani un altul din Arabia Saudită. Ambii şi-au urmat idolul.

Dar nicio fotografie nu stă mărturie. Toţi trei – anonimi. Nodul l-or fi legat mai mult sau mai puţin dibaci, la fel şi-au petrecut şi juvăţul pe după gât. Apoi au sărit în gol de pe masă, scaun sau găleată, atârnând fiecare de unul singur.

După *Knoter* – cum era numit odinioară călugărul kapucin, cu rasa lui de postav încinsă cu o funie cu noduri – urma o plantă, numită *Knöterich* (troscot), şi curând după asta un diminutiv, „noduleţ”. Hildebrand a terminat volumul al cincilea mai iute decât Weigand pe-al patrulea. Cuprindea cuvintele de la *K* până la *Kyrie* – aşadar încheia nodul la funia spânzuratului; Jacob îi mai trimisese lui Hildebrand im citat din Vergiliu în traducerea lui Voss, în care însă nu era vorba decât despre nodul din păr.

În timp ce mai mulgea, cu spor sau nu, F-ul, trimisese la Leipzig şi alte cuvinte – îl hrănea, aşa-zicând, pe Hildebrand; am, deci, un motiv să-l rog pe mai vârstnicul Grimm să vină la mine pe o bancă din Tiergarten, unde o să-i spun, liniştindu-l, cu voce scăzută: să aibă încredere, căci se poate bizui pe corectorul lui. Acesta, care poate fi socotit ca un fiu adoptiv al Fraţilor Grimm, manifestă toată grija faţă de dicţionar. Supus şi totuşi critic, şi-a dovedit prin prefaţa la volumul K întregul devotament. Desigur, respectă pe mai departe cu stricteţe scrierea cu literă mică prescrisă de cei doi fraţi.

Păstrează de asemenea şi sz-ul la *Kusz* (sărut). E

drept că e animat şi de inşi care, cu mult timp în urmă, au pregătit cu dicţionarele lor munca la acesta şi pe care Jacob i-a desconsiderat – un Schottel, de pildă, sau un Adelung. El personal, Rudolf Hildebrand, se consideră filolog, dar nu vrea să treacă drept germanist, scriind, dimpotrivă: „*Germanistica*, *germanistul* sunt şi rămân pentru mine nişte barbarisme”. De asemenea, nu dă multe parale pe demonstrarea la fiecare cuvânt a originii latine sau, încă mai vechi, sanscrite. Atrage atenţia în mod expres că există oameni, „care nu-şi cunosc anul naşterii, fără ca asta să le ştirbească valoarea cu ceva”.

Nu ştiu dacă, spunând toate astea, am reuşit să-l liniştesc pe colegul meu de bancă. Jacob tăcea retras în sine, voia să fie prezent doar ca auditor. De aceea i-am relatat celui amuţit despre felul cum concordau părerile lui Hildebrand cu cele ale Fraţilor Grimm şi i-am reprodus citatul pe care acela îl dăduse din Goethe: „Oricât ar fi de dorit ca întreg fondul lexical german să se regăsească într-un dicţionar general, comunicarea practică prin poezii şi scrieri rămâne totuşi cu mult mai rapidă şi mai vie”.

În sprijinul acestei teze, corectorul şi, acum, editorul Hildebrand îl invocase pe Jean Paul, anume că „fie şi numai din operele lui Fischart ai putea extrage un întreg dicţionar” – motiv pentru care, am adăugat eu, se şi citează atât de des pe parcursul dicţionarului din traducerea lui din *Gargantua* şi, mai apoi, din *Simplicissimus* al lui Grimmelshausen.

Colegul meu de bancă n-a reacţionat nici acum. Şedea de parcă fusese gravat în acvaforte de Ludwig Emil: un profil frumos. Doar când am pomenit în treacăt că Hildebrand nu sfârşeşte cu Goethe şi Schiller, ci îi citează şi pe contemporani, ba chiar şi pe Heinrich Heine, mi s-a părut că observ la cel de lângă mine o tresărire de spaimă. Curând după asta mă aflam singur pe bancă, dar n-am încetat să mormăi iară noimă, în vânt – cel mult o dovadă că încă mai eram viu.

Rudolf Hildebrand îşi încheie „Cuvântul înainte” la litera K cu o profesiune de credinţă care se raliază

„gândirii concrete” despre care vorbeşte Goethe şi respinge „gândirea abstractă maladivă”. îl invocă tot aici şi pe Jacob Grimm, care „în gramatica sa a păşit în domeniul filologiei pe calea gândirii concrete”. Apoi însă, evenimentele cotidiene sau, în orice caz, politica îi strică cheful de-a mai „gândi concret”. La doi ani după întemeierea Reichului, scrie: „Renaşterea naţiunii depinde într-adevăr de propăşirea şi înrâurirea filologiei germane în general şi, nu în ultimul rând, de cea a operei noastre. Meşteşugul guvernării şi cel al războiului, la fel ca şi curajul, i-au oferit, în sfârşit, copacului bolnav şi închircit al naţiunii terenul de creştere şi aerul şi lumina ce-i erau necesare”.

Aşa ceva n-ar fi scris Jacob. Sau, poate, totuşi? Oare Fraţii Grimm, care de atâtea ori îşi declaraseră dragostea pentru patrie, s-ar fi lăsat târâţi atât de departe încât să ridice osanale acelor războaie succesive care au premers şi au slujit întemeierea Reichului şi care, din voinţa lui Bismarck, fuseseră purtate împotriva Danemarcei, Austriei şi Franţei?

Nu ştiu ce să răspund, dar voi căuta cuvântul *Krieg* (război) în volumul că al dicţionarului – îl găsiţi imediat după *Kriechsucht* (slugărnicie).

La începuturi cuvântul denumeşte un şir de unelte războinice, ca de pildă „întinzătorul de arbaletă”, şi doar mai târziu înseamnă *bellum*, dar el nu-i de găsit în limbile germanice. Abia în *Tristan* şi în alte poeme medievale în versuri apare sub forma scrisă de *kriec*, cu sensul de „rezistenţă”. Deseori se referă la duel, „război la cuţite” şi la dispută, concurs sau întrecere, aşa de exemplu „întrecerea cântăreţilor” de la Wartburg. Disputele în căsnicie devin război conjugal.

În vremurile de demult, atunci când aveai de-a face cu o ciocnire în luptă, se mai spunea *urliuge* sau *orleuge* şi *orloch*, precum şi orlog. Apoi însă, cuvântul „război” se impune cu sensul de „înfruntare militară”. Ţara întreagă e trecută prin foc şi spadă. Războiul se hrăneşte prin el însuşi. Poţi asmuţi oamenii la război, poţi dezlănţui

războiul, poţi să fii în el şi una cu el, să-l cauţi cu luminarea. Se spune: „Războiul iute-i aţâţat şi greu de încheiat”. În *Wallenstein* al lui Schiller se vorbeşte despre intenţia „de a purta războiul în ţările împăratului”. Există războaie religioase, de independenţă sau de eliberare, de agresiune sau de apărare – şi să nu uităm nici de războaiele de succesiune. Când duşmanul extern lipseşte, războaiele civile sunt un surogat valabil.

Se desfăşoară în munţi, între nave, în Crimeea, în prezent în Afghanistan. De la micul război de frontieră escaladează la un război mondial. Se spune: „Războiul îi mistuie pe cei mai buni”. O dispută verbală poate duce la războiul vorbelor. A fi pe picior de război cu cineva. La fel cum îi declari iubitei iubirea, îi poţi declara război peste gard şi vecinului. Luther vorbeşte despre „moartea şi viaţa, care purtau una cu alta un război mai ciudat. Cum însă viaţa a-nghiţit moartea, ea războiul l-a câştigat”.

După presocratici, războiul e părintele tuturor lucrurilor, iar după Clausewitz – continuarea politicii cu alte mijloace. Voi sări însă peste orice altceva mai scrie în dicţionar despre război pentru a mă opri doar scurt la acel război care, în ciuda artei militare pe care-o laudă Hildebrand, m-a învăţat ce-i frica şi a ajunge apoi de îndată la războaiele care se tot poartă până în prezent şi nu vor să se mai sfârşească – cu-atât mai mult cu cât celălalt cuvânt de care s-a mai îngrijit Jacob Grimm, şi-anume *Frieden* (pace), îşi târăşte mereu zilele numai între două războaie.

Am supravieţuit întâmplător războiului. Şi, după aruncarea bombelor atomice asupra a două oraşe japoneze – o altă crimă de război, care însă nu se trece la răboj fiind săvârşită de învingători –, urma ca în sfârşit pacea să fericească lumea întreagă.

Curând însă a început Războiul Rece, însoţit şi de cel fierbinte din Coreea. Marile puteri au pus la cale nişte războaie purtate de suplinitori ai lor. Mai multe războaie din Orientul Apropiat, printre care şi războaie-fulger, n-au făcut decât să nutrească ura pătimaşă, fără a le aduce însă

pacea nici israelienilor, nici palestinienilor. Iar când s-a dezmembrat Iugoslavia, europenii obosiţi de războaie au privit pasiv cum se războiau sârbii şi kroaţii, şi-n acest timp sârbii, printre altele, îi kăsăpeau de zor pe vecinii lor de credinţă musulmană.

Prea multe s-au întâmplat konkomitent. Abia s-a reunificat pe hârtie ţara mea, care în urma războiului a fost scindată timp de patruzeci de ani, că iată, undeva departe, mărul discordiei a fost din nou petrolul, ceea ce a dus la război, şi încă la unul repetat. Războaiele din Golf, în decursul cărora rachetele teleghidate nimereau de regulă drept la ţintă; ce nimerea alături se trecea la rubrica „pagube colaterale”.

Neputinţa s-a manifestat protestând împotriva acestor războaie. În mod repetat, am scris şi eu împotriva lor cântecele mele de jale, ieremiadele mele – zadarnicele tânguiri ale unui literat. Aşa de pildă în 2003, când am avertizat printr-un citat din Matthias Claudius[127] împotriva ameninţării unui nou război în regiunea Golfului:

„E, vai, război! Tu ne păzeşte, îngere, şi ne alină! E, vai, război şi-s prins în cleşte, Să cad nu vreau în nicio vină!”

În mai 2006 am luat cuvântul în faţa participanţilor la Congresul P.E.N. internaţional de la Berlin. În discurs, care în mod impus avea ca temă războiul ucigaş din Irak, ce continua, am citat din sonetul „Lacrimile patriei” de Gryphius şi apoi din *Poezii de consolare în faţa vitregiei războiului* de Martin Opitz:

„Măreţul soare caii săi şi i-a mânat, Pământului dând cerc, de trei ori măsurat, De când în ţară s-a fost scoborât Marte cel crud, iar vrajba a-nceput...”

După care urmau versurile lui Simon Dach:

„Ce s-a ales, Germanie, de tine? Omoruri, prădăciuni, rău după rău Treizeci de ani în şir, necontenit, Făcut-au să ajungi propriu-ţi călău...”

Gryphius, Opitz, Dach: tustrei poeţi baroci, dragi mie,

127 Matthias Claudius (1740-1815) - poet şi jurnalist german.

care pentru că Fraţii Grimm îşi doriseră asta, furnizaseră dicţionarului german un belşug de citate, ca să nu spunem că fuseseră puşi să-şi doneze chiar sângele şi seva vieţii lor. Dar în centrul discursului meu se găsea un apel, rostit la primirea Premiului Nobel pentru Literatură de scriitorul englez Harold Pinter, un ins pe care-l găsesc scandalos în mod exemplar: „Oare câţi oameni e nevoie să ucizi ca să-ţi câştigi dreptul să fii considerat un asasin în masă şi un criminal de război?”

Pinter vorbise atunci despre războiul din Irak, despre infamii prezente şi trecute ale SUA şi despre felul ipocrit de a număra al Occidentului – aşa-numitul *body count*[128] –, pentru care nu contează decât morţii proprii. A proferat şi scuipat din el lucruri ştiute de toţi, dar pe care puţini se-ncumetau să le rostească.

Ei, şi? Totul degeaba, kanci, pentru a rămâne la K – discursul lui, ca şi al meu: vorbe-n vânt sau duse pe kopcă, orz pe gâşte, kăpşuni pe kămile! Şi ce s-a auzit, totuşi, s-a înecat într-o pălăvrăgeală dezlânată.

Aşa s-a întâmplat şi cu eseul meu „Libertate după cum e cotată la bursă”, pe care l-am scris în mai 2005 şi care anticipa starea de criză actuală ca pe o răceală socială: „Nu Parlamentul, ci industria farmaceutică şi asociaţiile de medici şi farmacişti, care depind de ea, decid cui trebuie să-i fie necesară – din perspectiva lor, citeşte: *profitabilă* – reforma în sistemul sănătăţii. În loc de obligaţia socială a proprietăţii, valoarea fundamentală e considerată a fi maximizarea profitului. Parlamentarii liber aleşi se supun presiunii interne şi globale a marelui capital. În felul acesta nu statul e distrus, ce-i drept – statul rezistă la multe! –, dar în mod cert, democraţia”.

Şi fiindcă, odată cu acest citat, iar mă salută litera K, o literă care în dicţionarul Fraţilor Grimm umple un întreg volum, am să rămân niţel la cuvântul *Kapital* şi la emanaţia lui ca religie atotmântuitoare – kapitalismul, adică. Ambele cuvinte se găsesc în volumul al doilea, îngrijit încă de Jacob Grimm. În acest volum, *Kapital* se mai scrie cu

128 Numărul total de morţi dintr-o bătălie (în engl., în orig.).

iniţială C. Şi pentru a-l susţine pe capitalistul derivat din capital, grijile sărmanului Lessing, pe care l-au apăsat toată viaţa datoriile contractate la masa de joc – căci nu era cazinou care să-i scape! –, se regăseau într-un citat: „Ce-nseamnă pentru un capitalist dintr-ăştia o mie de taleri?!”

Cum însă, în Manifestul Partidului Comunist, chiar şi Marxengels şi-au luat adio de la C, noi, germanii, scriem azi *kapital* şi *konsum*. Şi de-atunci există konkurenţa şi lupta de klasă. Iar în prezent trăim prăbuşirea kapitalismului de kazinou ca pe un drum al Krucii cu toate staţiile sale, culminând cu învierea ce făgăduieşte profit.

Kopiii, da, şi ei joacă azi Monopoly şi trag învăţăminte de-aici. Fiindcă atunci când komunismul s-a likidat cu propria-i mână, doar grupurile K îşi mai târau zilele, în timp ce kapitalul domina, koncentrându-se în koncerne, sau se fărâmiţa în exoduri, în cele din urmă nutrindu-se din kredite kotkare, panglikăreşti şi skamatoare, pehlivăneşti sau calpe-kalpuzane şi alte kate şi mai kate.

Aşa ceva nu putea, s-a zis după aia, inkorect cum era să se sfârşeaskă ku bine, nu – nu.

Akum el kolabează şi colidează, prekum mai înainte komunismul şi, între timp, şi katolicismul canonizat.

Şi de-atunci câştigă bani buni sindikul falimentului. Keful de kumpărare s-a risipit, *o* kriză o trezeşte k-un sărut pe-o alta. Ka nişte doftoroaie kokârjate, komentatorii kaută-n zaţul de kafea katastrofele viitoare. Vor să ştie ce vine după kapitalism şi cine – în kondiţii klimatice skimbate – ne-ar mai putea făgădui mântuirea, krucea ei...

Când Rudolf Hildebrand a introdus litera K în volumul al cincilea – numărat apoi ca fiind al unsprezecelea al dicţionarului Fraţilor Grimm –, a spus despre acest sunet kă e „un sunet gutural mut, dur”, kare „întreţine raporturi cu C, rivalul său”. Pe deasupra, K „a avut destinul să nu poată răzbate în poziţiile ce i se kuveneau ori să fie izgonit de-akolo”, de pildă de G.

Dar litera asta, G, şi-a găsit abia mai târziu, mult mai

târziu, pe cineva care s-o redacteze: „galben”, „gât”, „gând” şi „glas”, „greutate” sau „gură” – ce-i în guşă, şi-n căpuşă! Tronsoane din drumul vorbelor, al cărui sfârşit nu se vedea. Cine avea să umble cu limba scoasă după L, fără să se lehămetească? Pe cine l-ar fi ispitit să-ntindă nadă după nadă cuvintelor cu N? Cu degetul la tâmplă să tâlcuiască T-ul, să-i îndure tirania? Să urzească o răzbunare, să facă reverenţe dimpreună cu R? Cine să se opintească ku O, să se-arate perspicace cu P, să înalţe-n slăvi S-ul, să coboare pe serpentine, să scurme prin cuvinte pe simbrie mică? Ori să se lase luat în zeflemea de Z? Zexe!

Pesemne că toate aceste întrebări şi multe altele i-au trecut prin minte şi editorului Hirzel atunci când Jacob Grimm s-a prăpădit şi mai erau atâtea de făcut.

Ubicuu, cântatul cucului

După moartea lui Jacob, mult timp nu s-a întâmplat nimic, în afară de asta: pentru a sta mărturie celor trei războaie care au condus la unitatea Germaniei, făurită din sânge şi oţel, au fost dăltuite în piatra plăcilor comemorative numele a mii de soldaţi, pe care le mai poţi vedea şi azi în biserici de la oraş şi sat aflate pe pământ danez şi austriac, francez şi german, completate apoi pretutindeni de datele celor căzuţi în următoarele războaie; s-au mai adăugat apoi gropile comune şi cimitirele speciale, unde crucile „stau în front” până departe. Vizitatorii dau peste această expresie ultimă a ordinii militare pe câmpurile de luptă saturate cu oseminte din cele două războaie mondiale, care – fie şi numai din acest motiv – sunt peisaje memorabile, invitându-te să le fotografiezi sau să le priveşti măcar pentru câteva clipe în tăcere.

Aproape fără ca zornăitul armelor să-i aducă vreo atingere şi, chiar dacă dispariţia lui Jacob putea lăsa impresia că încetase acea şuşoteală a unor capete aplecate peste şpalturile dicţionarului şi că plăcerea resimţită în faţa vocalelor şi consoanelor pierise pentru totdeauna, ba mai mult: că, odată cu el, preocuparea pentru

monumentele limbii germane din vremuri de demult îşi pierduse susţinătorul suprem, munca la dicţionar continua totuşi, se căutau mai departe cuvinte şi citatele potrivite care să le întărească.

E adevărat că, dacă te uitai la calendar, vedeai că se scursese mult timp cu toate astea. De altfel, nici înainte timpului nu-i rămânea nimic altceva de făcut decât să se scurgă. Aşa face el mereu. Pentru a ne asigura de el, îl datăm. De aceea şi ştim cu certitudine că abia în 1878 – după crahul şi marea criză bancară, care au pus în circulaţie şi adus la modă cuvinte şi expresii precum „bancrută” sau „faliment”, „febră bursieră”, „prăbuşirea acţiunilor” ş.a., concomitent fiind legiferată persecutarea social-democraţilor – a apărut la editura Hirzel prima tranşă din volumul al patrulea, de la *Forschel* (investigaţie, scotoceală) la *Gefolgsmann* (vasal, persoană din suita cuiva), a cărui elaborare încă mai poartă semnătura lui Jacob Grimm, pe lângă cea a lui Karl Weigand şi Rudolf Hildebrand. Cea de-a doua tranşă (*Gefoppe – Getreibs*) a apărut cu vreo zece ani mai târziu, cea de-a treia (*Getreide – gewöhniglich*) în secolul următor, cea de-a patra (*gewöhnlich – gleve*) abia în 1949, cea de-a cincea (*Glibber – Gräzist*), la un deceniu după. Cât despre a şasea (*greander – Gymnastik*), înserată în afara şirului, aceasta era gata de tipar încă din 1935.

Dar în paralel şi pentru ca niciuna dintre literele sărite să nu fie neglijată pe termen lung, în 1877 a fost publicat într-un volum tot ceea ce se strânsese până acum la literele H, I, J. Volumul al cincilea, însă – semnat în exclusivitate de Rudolf Hildebrand, cel care încă din vremea lui Jacob, corector fiind, lucrase cu patimă la K –, îi fericise cu apariţia lui pe toţi prietenii dicţionarului încă din 1872.

Recunosc: o mare brambureală, căreia i se mai pot adăuga şi alte încâlceli – de altfel, am uitat să menţionez că volumul al şaselea, care urma să cuprindă literele L şi M, putea fi achiziţionat din 1885 – în el figura şi cuvântul *Märchen* (basm), tratat mult prea succint.

Istoria – desfăşurată cronologic şi, aparent, în succesiune logică – totuşi, ce neorânduială, ce frământare de-a lungul şi de-a latul! Literele – ieşite din şirul lor, dar ţopăiala fusese pur întâmplătoare. Porţiunile de dicţionar sărite nu se grăbeau să vină din urmă. Unele litere încă mai întârziau, altele se vârâseră în faţă, râzându-şi de orice succesiune alfabetică. Dar, în general, tot ce se întâmpla era absurd. Orice pace încheiată chema la noi războaie, blocurile de raport urmau să rezolve „problema socială”, regresul se dădea drept progres, iar în crâşme, tovarăşii de pahar cântau şi chefuiau, sărbătorind victoria asupra boxerilor răsculaţi din îndepărtata Chină. Bine dispuşi, cereau mai multe colonii şi o flotă a Reichului. În acest timp, omenirii i-au fost dăruite becul electric, stâlpii de telegraf şi motorul diesel.

Concentrând timpul, cronica germană continua să scuipe, însă, mereu alte date: în vreme ce de la litera F şi până la ultimul cuvânt aparţinând lui G trecuse aproape un secol, în decursul căruia muriseră câteva duzini de culegători de vorbe, îngrijitori de cuvinte-titlu şi căutători de citate, două războaie care au cuprins întreaga lume au schimbat aproape totul şi, cu toate astea, nu îndeajuns, Reichul lui Bismarck a dispărut, lăsându-şi însă în urmă funcţionarii, o revoluţie a eşuat, poticnindu-se în ea însăşi, Republica de la Weimar a pierit jalnic, grozăviile Reichului Milenar n-au durat, ce-i drept, decât doisprezece ani, dar efectele se mai simt până în ziua de azi, iar din dărâmăturile sale au ieşit două state germane, care ambele voiau în mod decis să fie cu totul altceva, motiv pentru care nu răbdau să împărtăşească unul cu celălalt nimic altceva în afara muncii tăcute – cu impact doar asupra hârtiei – a câtorva cloşcari din Est şi Vest la dicţionarul încă neterminat al Fraţilor Grimm: câteva ultime adaosuri la G, toate cuvintele de la S şi T, apoi de la V şi W şi, luând-o înainte în zbor – zero zăbavă – spre litera Z. Şi aşa s-a tot mers mai departe, cuvânt cu cuvânt, până ce n-a mai lipsit nimic – sau cel puţin aşa părea.

Dar despre asta, mai târziu. Mă mai abţin. Căci

Rudolf Hildebrand continuă să vrea să-mi prezinte aglomerarea lui de kuvinte guvernate, toate, de K: „kazarmă”, „kărbune”, „keie”, „kikiţă”, „kior”, „koardă”, „kur” şi „kurkan”. N-a omis nimika-nimikuţa. Dar tot îmi vine să strecor printre cele găsite de el alte câteva cuvinte din vremea mea: „kartel”, mărire de „kapital”, schimbare „klimatică”, „konsum”, „konsumator” şi, în cele din urmă, un nume propriu drept cuvânt-titlu: Kurras, Karl-Heinz.

Dar ca să ajung la el şi la glonţul lui bine ţintit în cap: punct ochit, punct lovit – din 2 iunie 1967 –, se cere mai întâi povestită o pre şi postistorioară legănătoare. Ea a început cu doi ani mai înainte şi a continuat samavolnic. Istorioara se referea la mine şi la început a produs niţică vâlvă în ziarele din Berlinul de Vest şi din întreaga ţară.

S-a întâmplat în septembrie, fiind mai degrabă vorba de-o pârpăleală prăpădită decât de-un pârjol. Aproape fără pagube materiale. Drept amintire nerămânând decât nişte urme arse.

Willy Brandt candida pentru a doua oară la funcţia de cancelar federal. Cu puţin timp înaintea votării, m-am întors destul de împestriţat de la Cloppenburg, locul ultimei mele manifestări electorale, fiindcă cei de-acolo încercaseră să mă reducă la tăcere aruncând în mine cu ouă, care erau foarte ieftine în cea mai „neagră” cirkumscripţie elektorală din întreaga republică. Să mă redukă la tăcere? Ei, aş – pe mine nu mă puneţi voi cu botul pe labe!

Fusese ultimul dintre discursurile pe care le rostisem kap-koadă între Passau şi Flensburg. La Cloppenburg şi în împrejurimi, în mijlocul unei regiuni în care până şi vacile tărcate alb-negru erau de konfesiune katolikă, existau o mulţime de ferme de păsări unde găinile erau ţinute în koteţe sau kuşti – ceea ce explică surplusul de ouă de calibru normat.

Ajuns înapoi acasă, la Friedenau, m-am prăbuşit într-un somn adânc şi-mi închipui că am continuat, chiar şi în vis, să vorbesc şi iar să vorbesc în faţa unor săli ticsite de lume şi de fum, răspunzând cu prezenţă de spirit unor

interpelări, luptând pentru orice alegător indecis, căutând să am mereu ultimul cuvânt, când… când m-au trezit nişte ţipete:

— Arde! Fooc!!

La drept vorbind, numai uşa de intrare de la tamburul construit din lemn. Sau pentru a o spune mai pe după piersic: de afară se vedea arzând doar uşa de la intrare a casei. Nişte buni prieteni, Ulii şi Herta Härter, care – aflaţi în vizită – locuiau la noi şi observaseră primii fumul suind până în pod, au stins în scurtă vreme incendiul.

Între timp se treziseră şi copiii, punând întrebări la care abia dacă li se răspundea sau numai vag. O sticlă spartă şi nişte cârpe murdare erau un indiciu că focul fusese pus. Aşa susţinea căpitanul pompierilor; aceştia fuseseră chemaţi de vecini şi sosiseră mai repede decât poliţia. Existaseră mai înainte nişte scrisori de ameninţare, câteva telefoane anonime în care fusese folosit obişnuitul vocabular ce trăda pofta de sânge. Totuşi autorităţile au ezitat să vadă în asta o tentativă criminală a extremiştilor de dreapta.

Ziarele din ziua următoare scriau că renunţarea la fostele provincii germane răsăritene, altfel spus necesitatea recunoaşterii graniţei Oder-Neisse, la care mă referisem în discursurile mele electorale, provocase o „golănie de tineri necopţi la minte”. De bună seamă, cine seamănă vânt culege furtună şi alte zicale asemănătoare. De altfel, se mai spunea, nimeni nu păţise nimic – ceea ce era adevărat.

Nu s-a mai întâmplat nimic altceva, în afară de faptul că, de la sfârşitul lunii septembrie, în camera copiilor şedeau doi poliţişti înarmaţi, de la lăsarea serii şi până mult după miezul nopţii, ţinând grădina sub observaţie şi pândind dacă nu cumva vreun ins ar fi vrut să repete tentativa. Conversam cu poliţiştii, le aduceam cafele cu lapte şi sandviciuri cu brânză, iar copiii se obişnuiseră cu aceste vizite prescrise de poliţie. Tinerii poliţişti au tot venit şi plecat de la noi până la sfârşitul anului, raportând

superiorilor: niciun fel de incidente deosebite.

Nici în rest nu se prea întâmpla nimic, în afară de faptul că mă chinuiau nişte dureri de dinţi care, după ce-am aşteptat prea mult să mă lase de la sine, au dus la un tratament de lungă durată al prognatismului meu. Ceea ce a avut urmări – căci mai târziu am putut utiliza lungile şedinţe petrecute în fotoliul cabinetului stomatologic, ca şi pe dentistul care mă trata, în povestirea-cadru a romanului *Anestezie locală*. Anul 1967 s-a desfăşurat, circulând pe mai multe „benzi” narative, într-un neîncetat pe-de-o-parte-pe-de-altă-parte: pro sau contra, nişte prime proteste ale elevilor şi studenţilor, războiul îndepărtat din Vietnam, napalmul şi efectele lui, calmul stoic al dentistului, necazurile profesorilor incapabili de acţiune, perechea de elevi care se iubesc şi se ceartă tot timpul, şoricarul ce urma să fie ars de viu în faţa hotelului Kempiński: din protest împotriva oricăror violenţe.

A mai trecut apoi un timp, la fel ca şi prin alte părţi – şi meseria de scriitor m-a făcut să scriu împotriva scurgerii lui, ceea ce a dus la zăpăcirea sedimentelor materiale şi verbale ale mai multor segmente de timp, aşa încât a trebuit să mă ajut cu o noţiune de timp inventată, compusă din toate cele trei timpuri – „trezentorul”. Romanul meu *Calcanul* l-am aşternut pe hârtie încetul cu încetul, cu tărăgănări şi poticneli pricinuite de prea desele schimbări necesare ale locului de şedere.

Şi când, spre sfârşitul anilor ’70, am citit în public, nu mai ştiu în ce oraş, câteva epfsoade din *Calcanul*, m-a abordat după lectură un bărbat, prezentându-mi-se ca fiind unul dintre poliţiştii care supravegheaseră în septembrie ’65 grădina casei noastre din Nietistrasse. îmbrăcat în civil, stătea lângă masa la care dădeam autografe; la întrebarea mea dacă mai lucrează şi acum, mi-a răspuns că a demisionat din Poliţia berlineză: nu mai vrusese să fie poliţist din cauza lui Kurras.

Şi iată-l din nou pe trăgătorul mortal, care mă îndepărtase de dicţionarul Fraţilor Grimm şi de cuvintele cu iniţială K. Fostul poliţist, al cărui nume nu mi-l mai

amintesc, socotise că din partea lui ar fi fost „iresponsabil să mai continue” să-şi facă serviciul alături de ucigaşul studentului Benno Ohnesorg.

„Pentru mine a fost o problemă de conştiinţă”, mi-a spus. Fusese pur şi simplu dezgustat de felul în care, în instanţă, colegii săi îl acoperiseră pe Kurras *in corpore* cu depoziţii false. „Doar suntem camarazi”, susţineau ei într-ascuns. Deviza fusese atunci: „Să strângem rândurile”.

Dar o camaraderie astfel înţeleasă îi făcuse scârbă. Şi, în general, după acea zi de 2 iunie, Poliţia berlineză i se păruse o mocirlă. Unii gradaţi superiori se lăudau cu realizările lor militare de-altădată împotriva partizanilor din Ucraina sau din Balcani. „Şi pretutindeni vedeai komplicităţi şi klici!”

Privind în urmă, mă mai uimeşte şi-acum atitudinea acestui om, care predă pistolul din dotare, trânteşte pe masă insigna de poliţist, renunţă la carieră, la statutul de funcţionar, precum şi la pensia viitoare, şi se îmbracă de-atunci în civil. Omul ăsta nu-mi iese din minte şi figura lui dobândeşte chiar limpezimi de kristal: de curând – pe când şedeam la biroul meu şi coboram îndărăt în timp, pe urmele Fraţilor Grimm în căutare de mereu alte cuvinte – mass-media a făcut cunoscut, ba chiar a trâmbiţat triumfător prin toate kanalele ei descoperirea că numitul Karl-Heinz Kurras, în calitatea sa de consilier criminalist al Poliţiei din Berlinul de Vest şi de trăgător de elită dovedit, a fost totodată un agent al Securităţii din RDG – drept care nişte prime comentarii în presă au demonstrat dorinţa de a pune uciderea studentului Benno Ohnesorg pe seama statului est-german între timp dispărut şi a guvernanţilor săi, ba încă mai perfid, de a prezenta protestul studenţesc de-atunci ca pe unul telecomandat de comunişti; şi pe dată am avut în faţa ochilor o succesiune nesfârşită de imagini cu poliţia vest-berlineză aflată în exerciţiul funcţiunii şi lovindu-i pe demonstranţi cu bâta şi knutul. Trebuie spus că forţa ei kombativă a fost într-un timp echivalentă cu cea a Poliţiei din Berlinul de Est.

De fapt, nu fusese vorba decât despre una dintre

obişnuitele vizite de stat în oraşul divizat. Trebuia să treacă drept o vizită normală şi să decurgă normal. Însă vizita la nivel înalt s-a dovedit a fi aceea a unui dictator, care se menţinea ca şah al Persiei cu ajutorul poliţiei sale secrete şi cu sprijinul SUA. Dar municipalitatea şi preşedintele federal Lubke, sosit în mare grabă, l-au întâmpinat ca pe un prieten şi aliat în lupta împotriva comunismului: o vizită la primărie, o alta la operă, covorul roşu întins – totul după protocol. împotriva acestei primiri au demonstrat o mie şi mai bine de studenţi. Printre ei, dar mai mult pe margine şi ca spectator, se afla studentul Benno Ohnesorg.

Mai întâi şi-au făcut intrarea în scenă aşa-numiţii „aplaudaci persani”, mardeiaşi plătiţi care i-au ciomăgit pe demonstranţi cu nişte pari; apoi a intervenit şi poliţia, care – după ce comandantul le ordonase trupelor „Scoateţi bâtele!” şi dăduse liber la „Vânătoarea de vulpi” – i-a scos pe protestatari din Piaţa Operei, împingându-i în străduţele lăturalnice, punându-i pe fugă – printre ei şi pe Benno Ohnesorg.

Pe el, însă, l-au nimerit nu numai bâtele. Kurras şi-a scos pistolul de serviciu. Consilierul criminalist Kurras a tras ţintit la mică distanţă, fiind însă achitat în instanţă în mai multe procese, la fel cum nici ziarele concernului Springer n-au fost urmărite injustiţie, deşi îi aţâţaseră pe poliţişti, deci şi pe Kurras, cu agresivitatea titlurilor lor de-o şchioapă; odată cu poliţistul Kurras, mai mulţi făptaşi dintre cei de la masa de scris au apăsat şi ei degetul pe trăgaci. De-atunci, pofta de a ucide a ajuns salonardă.

Şi a mai trecut timp. Oficiul vest-german pentru respectarea Constituţiei a radiat dosarul Kurras. El nu s-a păstrat decât în Est, în arhivele Stasi, unde era înregistrat sub un nume de acoperire.

În timp ce mai reflectez la fermitatea morală a poliţistului meu, care şi-a dat demisia, şi urmăresc totodată şi un alt fir de gând, căutând s-ajung din mocirla vest-berlineză a anului 1967 în Tiergarten-ul de la sfârşitul secolului al XIX-lea, îmi doresc deodată să apară aici unul

dintre Fraţii Grimm: cum Jacob refuză să vină, va trebui ca Wilhelm să ia loc pe banca de vizavi de Insula Rousseau. Dar cu oricâte cuvinte caut să-l momesc la minut – mă gândeam să recurg la cuvintele literei M: nu, nu la „marasm”, „mort”, „mortăciune”, ci la „Muzicanţii din Bremen” sau la moşul din „Fata moşului cea cuminte” –, prezentul dă neîncetat năvală.

Încerc să dau deoparte murdăria, m-am antrenat să fac asta. Ţara mea, a cărei limbă o iubesc atât de mult, mă face să sufăr şi mă dezgustă. Simt că se răzleţeşte de mine, că-mi devine străină. Ca să-mi abat gândurile, mă uit după lucruri agreabile aparţinând altui timp, frunzăresc prin cronica succintă a editurii Hirzel, străbat o porţiune dintr-un drum lăturalnic al istoriei germane şi ascult cucul cântând afară – asta m-ajută! –, cântând neîncetat, de parcă ar vrea cu tot dinadinsul să-l nemurească pe careva, oricine ar fi acela; vrând să mă întorc la cei doi Grimm, am dat mai înainte chiar peste cuc şi *Kuckuck* – dar nu, cum s-ar putea crede, la C sau la K, ci în preajma literei G; căci acolo l-am găsit pe *Gauch*, aşa cum se numea odinioară pasărea asta.

Aşadar, nu vrea să mai sfârşească odată. Sau nu poate s-o facă. Se poticneşte uneori, se bâlbâie, se îneacă, e iar prezent, vrea ca eu să număr de câte ori îşi rosteşte apăsat numele, celebrându-l ca pe un eveniment de durată – căci cântecul acestui uzufructuar deocheat al cuiburilor străine (i-a mers buhul, nu glumă!) i-a şi dat în cele din urmă păsării numele său de *Kuckuck*. Aflu din dicţionar că *Gauch* însemna cândva „nebun”. Dar încă dintr-un vers al lui Reinmar von Zweter, poet şi autor de aforisme din prima jumătate a secolului al

XIII-lea: „*Swer cinen gukgouch haben wil*”[129], numele de *gukgouch* pe care i-l dă păsării te face să-l presimţi pe cel de azi: *Kuckuck*. Pasărea asta ce cântă, numărat sau nenumărat, îşi este suficientă sieşi, ştie cum o cheamă.

Dar mai zăbovesc la *Gauch*, care în unele dialecte, de pildă în germana elveţiană, a supravieţuit ca injurie. Un

---

129 „Cine vrea să aib-un cuc", în germana medievală în original.

Gauch poate fi şi un „găgăuţă”. Unui *Gauch* i se pun în cârcă felurite deprinderi urâte. Şi el prinde chipuri diferite. În *Gargantua* cel tradus de Fischart, *Gauch* denumeşte, nu, nu cuculeţul, că doar suntem oameni în toată firea! ci belengheru’, sugiucu’ sau ştrumeleagu’, taragotu’ sau ţuricanu’ bărbatului, fie el flasc sau cu sparanghelu’ zbârlit, pe care muierea drăgăstoasă va face bine să i-l acopere cu o pătură groasă de nu vrea „să-i îngheţe cu-coaiele”. În plus, dicţionarul Fraţilor Grimm mai pomeneşte şi de un gândac de-un verde otrăvit şi cu picioare lungi, care pute ca un *Gauch*. Cât despre acel *gauchberk* la care Hans Sachs se referă ca la Muntele nebunilor, el are în vedere un munte real, Muntele Gauch, pe care în cursul unor preumblări din tinereţe Wilhelm Grimm îl văzuse în regiunea Pfalz şi pe care poate chiar s-a urcat – dar pe care, în orice caz, l-a glosat mai târziu în felul său erudit şi cu trimitere la *Corabia nebunilor* a lui Sebastian Brant[130].

Îmi confirmă această descoperire imediat după ce-am reuşit să-l ademenesc pe banca din Tiergarten. Şi aici e primăvară. Şi aici cucul cântă ca nebunul, de parcă ar vrea să confirme nemurirea lui Wilhelm. De fapt, vreau să intru de-a dreptul în subiect – adică litera M! –, o literă pe care i-ar fi plăcut s-o redacteze, dacă – după cum a spus de-atâtea ori pe când mai trăia – i-ar mai fi rămas timp de-ajuns. Totuşi mă abţin să mă întind la vorbă despre marafeturi precum „macac”, „magiun”, „metempsihoză”, „mototol” sau „muşuroi” ori despre cântul „mierlei”, care-i mai cu moţ decât al cucului, ci-i spun mintenaş cât de mult îmi plac „Muzicanţii din Bremen” (unde măgaru-i unul dintre ei!), „Pune-te, masă!” şi alte basme de-ale sale şi cum mi-a mai mers la inimă mintosul ăla de Degeţel, aşa încât mai târziu am născocit o creatură, care din proprie dorinţă rămâne măruntă de statură, o piticanie, ce mai, pe care-am botezat-o Oskar…

Însă, de îndată ce încep să-i povestesc istoria lui

---

130 Sebastian Brant (1457-1521) - jurist şi scriitor german, autor al celebrei satire Corabia nebunilor.

Oskar prea cu de-amănuntul şi-apar – cu mic, cu mare – şi celelalte figuri ale romanului, de parc-ar vrea să depună mărturie pentru mine, Wilhelm ameninţă să dispară. Deci revin la chestiune, adică la volumul al doisprezecelea al dicţionarului – litera M – şi-i reproşez redactorului acestuia, Moritz Heyne, că a tratat prea sumar cuvântul-titlu *Märchen* (basm). Şi i-l pârăsc că în acest volum, ei înşişi, Fraţii Grimm, nu-s amintiţi decât într-o notă de subsol la un citat din Freiligrath: „Ia daţi încoa' a voastră carte de minciuni şi basme!”. O asemenea minimalizare a unor merite manifeste e nedreaptă mai ales faţă de Wilhelm, care – în „Basm despre unul care-a plecat în lume să-nveţe ce-i frica” – nu numai că a subliniat încă din titlu specia literară a basmului, ci m-a şi ajutat în momentele când războiul chiar asta m-a-nvăţat şi pe mine şi când…

Dar Wilhelm n-are chef nici să audă cum eu – aşa cum am scris în cartea cu „descojitul cepei” – m-am pomenit în spatele liniei frontului rusesc şi nici să discute despre litera M, ci revine la Muntele Gauch descoperit de el. Şi mă lămureşte *căgaucheyerbrutler*, acest cuvânt peticit, face aluzie la dreptul cutumiar al cucului de a-şi strecura, ou după ou, puii în cuiburi străine.

Însă, în timp ce mai vorbeşte, făcând – cu un potop de citate – din *Gauch* un cuc, mi-e teamă dintr-odată că aşa are să-i cânte cucul, fiindcă păleşte pe la margini şi se fofilo-fărâmiţează, ca să zic aşa. Doar cât să mai aud: „… motiv pentru care *gauchen* însemna odinioară *a înşela*, aşa că Paracelsus nu greşea spunând: «*also geucht ein Narr den anderen*» [131]”.

Ce spectacol mai dă şi primăvara asta, ce tărăboi mai face! Mugurii pocnesc. Fantasme te ademenesc, se sting, te coţcăresc şi boscăresc, din cuc fac, cât ai zice peşte, cuc-armenesc. Într-un arin din apropiere, cucul tot mai cântă. Şi-acum se-aude un al doilea, mai din depărtare. Cântă, pesemne, dintre crengile sălciei plângătoare de pe malul de dincolo de Insula Rousseau. Nu vrea să preia ştafeta de la celălalt. Amândoi cântă de zor, pe întrecute,

131 „Astfel înşală un nebun pe celălalt".

plusează, vor să biruie. Nu, n-am să număr. N-au decât să cucăie pin' le-or ieşi cucuie, că tot de flori de cuc cântă – timpul meu s-a scurs, o ştiu prea bine!

Anticipându-l pe Z: pe vremea lui ori a mea. Dar oare timpul există, îi poţi pune zăbală, te poate zori din urmă?

Cumva e măsurabil doar pentru că-i zămislit? Nu-i mai curând o cârjă – când tu ai vrea să zbori, zadarnic însă! – în care să te sprijini, zălezit, când vei străbate până-n zarea cea din urmă pâcla netimpului?

Noi zicem: letopiseţ sau hronic şi istorie, date-nşiruim pe clipe şi minute, ore, zile, şi asta zi de zi, nezbuciumându-ne prea mult, când zile ne e dat să mai avem – dar alteori, cu sufletul la gură, vai, şi zilele în mână, căci teamă ni-e să ne-auzim strigaţi: E timpul!

Întrebi cu timpul ce poţi face? Timpul e zestre şi, de eşti zevzec, ţi-l iroseşti în zaiafeturi ori dând în bobi şi căutând în zodii, zburătăcind fără folos şi iară zăbovind până se-alege zer din brânză – şi gata-i!

Timpul trecutu-ţi-a în zbor şi s-a sfârşit!

Când, dimpotrivă, chibzuind îl vrei agonisit, trudeşti din zori şi până-n seară, nezorit, cu zor, cu fiecare za din lanţul timpului bătând mătănii ori câte şi mai câte:

zloţi zimţaţi, zorzoane de zlătar, tot căutând să scoţi din piatră seacă, zeamă.

Să nu uiţi: eşti al timpului sârguitor zilier – dar timpul nu ţi-e zbir!

Hei, oameni buni, ia auziţi: ubicuu, de nesfârşite ori, se-aude cucul iar cântând... şi timpul luând în zeflemea.

În sfârşit a tăcut. Mai înainte ca tăcerea neaşteptată să fie potopită de palavre din ziua de azi, mă-ntreb preventiv cu mare iuţeală: oare cum s-a comportat Salomon Hirzel când n-a mai existat un Jacob Grimm? Care a fost istoria editurii Hirzel din secolul lui în următorul? Ce s-a petrecut între coperţile uneia ori alteia dintre litere în timp ce perioadele de secetă ale literei G deveneau tot mai lungi? Cine s-a ocupat de literele H, I şi J, tustrele uitate, şi cine a găsit citate pentru „han", „herb", „hil", „hoit" şi „hun" ori pentru „idee" şi „izlaz" ori pentru, jale" şi Julit"?

Şi pe cine l-a desemnat Salomon Hirzel ca succesor al Fraţilor Grimm?

Cum, odată cu moartea lor, corespondenţa cu editorul a încetat, iar Herman, fiul lui Wilhelm, avea prea puţine de spus pe cale epistolară, va trebui să recurgem la „Cuvântul înainte” al lui Jacob din volumul întâi pentru a ne putea face o imagine despre importanţa lui Hirzel. Jacob îl laudă acolo ca pe un exemplu unic de „devotament dus până la sacrificiu”. După care mai spune: „Înainte de tipărire, citeşte atent fiecare coală, iar cunoaşterea intimă a limbii şi a scriitorilor, dar mai cu seamă, cum se ştie, a lui Goethe, îi inspiră sumedenie de observaţii fine. îşi poate oare dori un autor condiţii mai favorabile?”

La fel judecă şi Karl Weigand, al cărui antisemitism uneori zgomotos Hirzel a încercat să-l ignore ori să-l bagatelizeze ca pe-o marotă specifică epocii. Lui şi lui Hildebrand le-a încredinţat Hirzel continuarea dicţionarului de îndată ce cuvântul-titlu *fruct* a însemnat despărţirea de Jacob. Weigand îl numeşte pe Salomon Hirzel „un editor în stil mare”.

Dar cum îi văd eu pe editorii mei – căci în decursul anilor n-am rămas doar la unul?

Primul a fost Eduard Reifferscheid şi era şeful editurii Luchterhand sau, mai precis: era principalul ei proprietar. „Înc-un saxon care-ţi divulgă lumea flecărind”, am scris eu într-un poem în care-l elogiam cu prilejul împlinirii unei zile de naştere rotunde. Căci era vorbăreţ şi flecar – ar fi putut fi un personaj din romanele lui Fontane –, iar asta mai ales în scrisorile lui, care legau orice de orice, extrăgând sevă chiar şi dintr-o prună uscată. Un mecena epicurian, durduliu, care-şi câştiga banii comentând legi noi ori lucrări juridice de bază – altfel spus, un om de afaceri plin de talent. Copilul răsfăţat al iubirii sale pentru arte era literatura, la care nu voia să renunţe cu niciun preţ – fiindcă de cele mai multe ori ieşea în pierdere, dar nu şi atunci când, după un volumaş de poezii care prin definiţie nu raportase nimic, i-am sporit dintr-odată cu romanele mele cifra de afaceri.

Se bucura de succesul autorului său, dar rămânea în culise, evita târgurile de carte, purta un pedometru la picior atunci când îşi făcea obligatoriile plimbări zilnice, nu era zgârcit decât la sume de câţiva bănuţi, câştiga întotdeauna la jocul de *skat* cu angajaţii lui în poziţii de conducere, schimba tot mai rapid redactorii-şefi şi a acceptat în final, după o împotrivire acerbă, întâlnirile cu traducătorii cerute de mine ca şi un statut al autorilor, care urma să ne apere de vânzarea drepturilor asupra cărţilor noastre. Mi-a fost prieten – asta în măsura în care poţi fi prieten cu editorul tău – până în clipa când, ajuns la o vârstă înaintată, şi-a vândut la iuţeală editura cu gândul doar la câştigul personal şi uitând în mod infam de autorii săi, de parcă ar fi avut de gând să spele putina cu banii la chimir pe lumea cealaltă.

Cine i-a urmat ca editor a strălucit prin incapacitate şi nu merită să risipim vorbe pe el; de la Luchterhand m-am mutat la altă editură.

Nu mă atrăgea niciuna dintre marile edituri. Aşadar m-am dus la Gerhard Steidl, care se arătase dispus să-mi cumpere de-acolo unde rămăseseră drepturile la cărţile mele deja scrise; pe deasupra, îl ştiam ca pe un editor pasionat.

Îşi vede neîncetat, fără oprire, de editura şi tipografia lui cu sediul în nişte clădiri întortocheate din centrul vechi al oraşului Göttingen, tot timpul urcă scări, coboară scări, îşi comunică deciziile comandând, socoteşte inutile cuvintele precum „vă rog" şi „mulţumesc", fiindcă îţi pierzi vremea cu ele, şi este permanent gata să plece în călătorie cu cele două serviete ale sale pline de hârtii şi documente. Doarme numai când este forţat s-o facă şi îl consider de aceea ca fiind unul dintre acei zărghiţi plini de creativitate pe care – oricât ar fi de insuportabili uneori – nu poţi să nu-i îndrăgeşti, fiindcă ei nu se opresc din a face, a crea mereu ceva şi, ca în cazul lui Steidl, sunt nebuni după editarea de cărţi.

Îmi scoate cele mai frumoase cărţi şi, n-ai putea crede, se poartă cu gingăşie cu produsele lui, verificând –

cum făcea odinioară şi Salomon Hirzel – fiecare coală de probă ce iese din maşină, se îngrijeşte ca aceasta să aibă tot timpul „hrană” proaspătă, revenind din scurte călătorii în America sau în Emiratele Arabe cu noi comenzi pentru ca minunăţia lui de maşină tipografică (pe care l-am văzut mângâind-o) să n-aibă linişte nicio clipă – căci, în ciuda internetului şi a Google-ului, crede în viitorul cărţii, dacă aceasta foloseşte o hârtie aleasă, e legată îngrijit, e prevăzută în mod desuet cu un semn de carte şi are o frumoasă oglindă a paginii.

Un schimnic în necontenită activitate, care vine şi pleacă. Venirea îi e anunţată de felul cum îşi drege glasul. Corespondenţa o rezolvă pe cât poate în timpul călătoriilor. Restul rămâne neatins, vraful creşte de la sine. Cine aşteaptă un semn de la el trebuie să aibă timp. Steidl cel mereu zorit. Un ins haotic care pretinde că e preocupat de ordine. Înainte îl puteai lua drept paznicul de noapte al editurii sale, dar mai nou poartă nişte sacouri bătătoare la ochi, cu care îl îmbracă mentorul lui, creatorul de haine de lux de la o casă de modă pariziană. Pentru bijuteriile sale vestimentare, faimoase în lumea întreagă, Steidl tipăreşte şi tipăreşte cataloage pline de frumuseţi anorectice şi orice altceva mai interesează lumea elegantă.

Cu totul altfel sunt cele două editoare care mi-au fost şi mi-au rămas deosebit de apropiate. Una dintre ele, Maria Sommer, e şefa impresariatului de teatru Gustav

Kiepenheuer din Berlin şi, de pe la mijlocul anilor ’50 ai secolului trecut, ea răspundea de piesele mele de teatru nejucate, ca şi de drepturile de ecranizare şi de televizare; cealaltă, Helen Wolff, mi-a îngrijit scrierile timp de treizeci de ani, de la *Toba de tinichea* până la povestirea *Cobeli*. Totodată supraveghind fiecare traducere a cărţilor mele până în ungherele celor mai temerare acrobaţii verbale.

Maria Sommer şi-a întemeiat impresariatul de teatru imediat după război, de cum şi-a încheiat studiile. La început au ajutat-o drepturile pentru *Mătuşa lui Charlie*, o piesă care va fi oricând de efect la public, iar apoi a avut ca autori scriitori francezi şi belgieni de succes. E în

permanentă căutare de talente şi, din principiu, plăteşte întotdeauna la timp.

Helen Wolff şi bărbatul ei, Kurt Wolff, care ca editor tânăr publicase nişte prime povestiri ale lui Kafka, au emigrat după ’33, via Italia şi Elveţia, în America, unde – după ce au schimbat editura – au scos la Harcourt Brace Jovanovich colecţia de cărţi „Helen and Kurt Wolff Books”, printre care se numărau şi cărţile mele traduse în engleza americană.

Maria Sommer, care se apropie acum de nouăzeci de ani, nu este numai o editoare de teatru. Este şi o apărătoare combativă a drepturilor de autor şi, ca să zic aşa, îngerul păzitor al autorilor într-o perioadă când clauzele de expropriere din contracte, tipărite mărunt, precum şi exproprierea mascată, prin digitalizare, devin cele mai noi practici ale tipăririi frauduloase. Dar Maria Sommer descoperă cu ochi infailibil toate stratagemele şi şmecheriile. Adeseori mi se pare că în ea s-a păstrat partea mai bună a Prusiei.

După moartea lui Kurt Wolff, am purtat cu soţia sa, vreme de mai multe decenii, o corespondenţă în care s-au reflectat – de la un preşedinte la altul – toate faliile şi speranţele Americii şi în care, în paralel, viaţa mea familială cu suişuri şi coborâşuri a lăsat şi ea urme. Helen Wolff a murit în 1994. În necrologul meu, ţinut în timpul Târgului de Carte de la Leipzig, care ar fi trebuit, de fapt, ca *laudatio*, să-i reliefeze meritele de editor, spuneam spre final: „Helen Wolff ar fi trebuit să fie azi aici, într-un oraş unde, cu puţini ani în urmă, mai multe mii de oameni le-au strigat guvernanţilor de-atunci: Noi suntem poporul! Ce mult mi-ar fi plăcut să-i mulţumesc prietenei şi editoarei mele. îmi lipseşte”.

Ambele sunt – erau – mai familiarizate cu odăile mai retrase ale locuinţei mele şi cu regulile jocurilor mele de-a v-aţi ascunselea decât îmi place mie să recunosc. Ambele îmi sunt dragi şi nu suferă comparaţie cu nimeni – pe Maria Sommer şi pe Helen Wolff le pot cel mult aşeza alături de Salomon Hirzel, al cărui „devotament dus până

la sacrificiu” îl lăuda Jacob Grimm. Iar când l-am îndemnat, recent, pe Gerhard Steidl – tipograful pătimaş şi editorul meu, aflat într-un continuu progres – ca în timpul călătoriilor sale cu trenul sau avionul să citească corespondenţa purtată de Hirzel cu Fraţii Grimm, mi s-a părut a descifra în mimica lui, care dezvăluie foarte puţin din viaţa lui interioară, că – în ciuda grabei cu care obişnuieşte să se mişte – e dispus să se apropie de editorul dicţionarului german.

I-am zis:

— Hirzel răspundea cu prima poştă fiecărei scrisori a autorilor săi şi nu uita niciodată să spună „vă rog” şi „mulţumesc”.

Dar asta însemna să-i ceri prea mult, pesemne; numai ce sosise, că Steidl şi dispărea iar.

După Hildebrand şi Weigand, Salomon Hirzel a reuşit să mai atragă şi alţi colaboratori, încheind contracte cu ei: Lexer, Wunderlich şi Heyne. Ceea ce nu reuşise din cauza încăpăţânării lui Jacob – împărţirea literelor între nişte colaboratori destoinici – a devenit acum practică curentă: Moritz Heyne a preluat literele H, I, J. El numea H-ul un „sunet aspirat pur din cele mai vechi timpuri” şi atrăgea atenţia asupra râzătorului „ha-ha”, a înfricoşatelor „uh” sau „nu” şi a lui „aha”, ce exprimă uimire; I-ul îl socotea a fi „cea mai înaltă dintre vocale”, care e scurtă în *ich* (eu) şi lungă dacă-i adaugi un E, de pildă în *viei* (mult); iar pe J (tot) îl considera o semivocală ce necesitase mult timp până să fie „complet încetăţenită”, cum spune Heyne – în culegerea de cuvinte a lui Schottel – ca de pildă în *Jahr* (an), *Joch* (jug) şi *jemand* (cineva). Pentru *Ja* (da) a avut nevoie de unsprezece coloane.

Cele trei litere au apărut în 1877, ca partea a doua din volumul al patrulea sau, în ediţia mea, ca volumul al zecelea. În acelaşi an a murit şi Salomon Hirzel, drept care Heyne a scris în scurtul său „Cuvânt înainte”: „E dureros să simţi cum cei mai devotaţi ochi, care au vegheat asupra lucrării şi-au însoţit-o cu un cald interes, au trebuit să se închidă cu puţin înainte ca acest volum să fie terminat”.

Editura a fost preluată de Heinrich, fiul lui Salomon. În perioada cât a fost el editor, au mai apărut volumele cinci, şase, şapte şi opt ale dicţionarului. De L şi M s-a îngrijit tot Heyne. De la N la Q dicţionarul a fost redactat de Lexer şi de la R la *Schiefe* (oblicitate), din nou de Heyne.

Mi-e greu acum să aleg între cuvintele-titlu *literatură* şi *minciună*, *negru* şi *ocru*, *rezistent* şi *şubred*, dar în cele din urmă mă decid pentru *Mărchen* (basm), murmur descântecul, strigând-o: „Rapunzel, Rapunzel, părul tău scoboară-l” – căci toată viaţa m-am căţărat până la ea, oricare i-ar fi fost numele –, şi în felul acesta caut iar să-l atrag pe Wilhelm în Tiergarten din Berlin; dintotdeauna s-a dovedit înzestrat pentru asemenea întâlniri în afara timpului, fiind în această privinţă mai uşor de sedus decât Jacob.

De data asta şedem pe-o bancă în apropiere de monumentul lui Lortzing[132]. De pe soclu gânguresc porumbeii. Soarele ne încălzeşte amintirile. După o sporovăială anodină despre societatea berlineză de-atunci şi de-acum şi despre persoane de mult răposate – continuă să sufere din cauza disensiunii cu Bettina –, ajungem să vorbim despre basmele lor „pentru copii şi casă”, care între timp s-au răspândit în lumea întreagă în milioane de exemplare, ca şi despre interpretările lor analitice. Vreau să aflu de ce-a ascuns sarcina lui Rapunzel în a doua versiune a acestui basm. Apoi mă refer la sondările abisurilor sufleteşti pe care le întreprinde Bruno Bettelheim, care consideră că înţepătura cu fusul de tors a condus la maturitatea sexuală.

Wilhelm pare să asculte, îşi ia un aer pe jumătate morocănos, pe jumătate uimit, dar iată-l acum că-mi zâmbeşte – un lucru care în timpul vieţii nu-i reuşea decât arareori – şi chiar îşi apropie urechea de mine.

Cotoroanţa-i veşnic bună de pus pe foc.

Osânda se cere executată în butea în care-au fost

---

132 Gustav Albert Lortzing (1801-1851) - compozitor, dirijor, cîntăreţ şi actor german.

bătute cuie.

Iar maştera-i totdeauna haină.

Blestemă toate fântânile, morala aferentă ca pe-o haină, aşa încât în ultimă instanţă sărăcia şi bogăţia se conciliau, iar lipsa şi abundenţa păreau a fi date de la Dumnezeu şi natură; aşa stând lucrurile, sunt la rândul meu ispitit să vă servesc, în chip de basm cu dus şi-ntors, o halima adevărată din cea mai recentă perioadă, care aproape că nu mai strigă la cer.

A fost odată un bărbat, care pe dinafară părea bine-crescut, dar pe dinăuntru era hârsit în rele. Stăpânea întreg sistemul Poştei, fie el prin cablu sau fără fir. îşi supraveghea miile de angajaţi până şi în cele mai ascunse cotloane. Cunoscându-i-se duritatea şi manierele alese, se bucura de o bună reputaţie, ceea ce-i şi făcea pe guvernanţi să-i caute sfatul, care nu costa puţin – halal de el.

Cum însă stăpânirea sa îl făcea tot mai bogat şi norocul nu se dădea dus de lângă el, nu mai ştia în ce fel s-o scoată la capăt cu mormanele de bani. În cele din urmă, după o scurtă discuţie cu nişte consilieri şcoliţi tocmai pentru a-i sfătui pe oamenii ajunşi la asemenea ananghie, şi-a ascuns bănuţii într-o ţărişoară ai cărei ocârmuitori trăiesc regeşte de pe urma lucrurilor ascunse. Făcând asta, a uitat din grabă – dar cu siguranţă că şi din bucuria anticipată a unor câştiguri suplimentare – să-şi plătească impozitele după cum e drept.

Asta i-a displăcut unei femei, pe care lumea o socotea înţeleaptă fiindcă studiase temeinic Dreptul şi care veghea acum să nu fie ştirbită dreptatea; această femeie îl văzuse pe omul nostru apucând-o pe căi nu drepte, ci strâmbe, şi-l prinsese cu ocaua mică. Bărbatul a fost arestat şi fotografiat: în fotografii pare uşor jenat şi mirat. Caută să-şi ia un aer nevinovat, purtând ochelari de o calitate aleasă, după cum se pare – astfel de ochelari încă se mai vând bine pretutindeni în ţară.

S-a întâmplat, însă, că bărbatul care nu-şi plătise impozitele, între timp poreclit de popor „Regele Cotlon”,

nu a fost adus în instanţă de femeia înţeleaptă care veghea asupra dreptăţii – dimpotrivă, ea s-a văzut transferată într-o provincie îndepărtată –, ci a primit din partea unui judecător predispus la blândeţe pedepse cu care, pe de-o parte, te puteai consola, şi care, pe de altă parte, nu trebuiau executate în spatele gratiilor, ci erau date cu suspendare, putând fi ispăşite în libertate şi, pe vreme frumoasă, chiar afară, la soare.

Atunci poporul a-nceput să murmure. Şi-a murmurat încă şi mai tare când omul, credincios poreclei sale de „Cotlon”, s-a refugiat într-o ţară muntoasă învecinată, în văile căreia se mai ascundeau destui alţi evazionişti fiscali. Putem deci spune că se afla în societate bună. Ca să nu-i lipsească nimic fostului mai-mare al Poştei, i s-a plătit un milion bătut pe muchie din Casa de pensii a regatului rămas acum fără conducător: cu grijă pentru bătrâneţile lui şi, după cum afirma el, întru totul pe merit.

La care poporul, exersat în murmure şi cârteli, a-nceput să murmure şi mai tare. Murmurele au sporit şi din cauză că, tot atunci, o femeie care nu mai era foarte tânără, o casieră prost plătită de la filiala unui lanţ de magazine cu preţuri reduse – a fost concediată fără preaviz. Era învinuită că păstrase pentru sine – că delapidase, aşa s-a spus – suma de un euro şi treizeci de cenţi; ceea ce-i pasibil de pedeapsă şi condamnabil, vezi bine. Şi asta tot pe bună dreptate.

Deşi fusese timp de treizeci de ani o casieră fără pată şi prihană, ea n-a primit, precum Regele Cotlon, pedeapsă cu suspendare şi nici nu i s-a acordat binevoitor vreo pensie în euro – nu, trebuia să-şi trăiască restul zilelor în sărăcie, căci e dovedit: pedeapsa-i ruptă din rai!

Cum însă, spre deosebire de odinioară – pe când încă nu existau nici euro, nici cenţi, ci numai taleri, şilingi, pfenigi –, niciun prinţ salvator, nicio zână bună ori cancelarie de avocaţi şireţi nu i-au sărit în ajutor bietei femei – şi nici nu ploua cu taleri din cer, ca într-un alt basm –, poporul, sau cel puţin acea parte mai săracă şi murmurătoare a sa, i-a pus gând rău îndepărtatului rege în

cotlonul său, trimiţându-i un blestem împotriva căruia banii n-ajută defel, şi-anume: veşnice mâncărimi şi-o bătrâneţe cu chinuri şi văicăreli.

După care murmurul poporului s-a potolit din nou, aşa cum e obiceiul pe la noi. Casiera şomeră mai putea totuşi spera – aşa-şi dorea majoritatea care tăcea acum din nou – într-un câştig la loto sau pronosport pentru a putea apoi tot restul vieţii să târguiască din belşug pentru scumpii ei nepoţei cotlete de porc şi piept de curcan, bere la pachete de şase, ciocolată şi ursuleţi gumaţi; căci, unde nu-i dreptate, nu te mai ajută decât să-ţi pui o dorinţă…

Între timp, vremea trecea – că tot nu-i rămânea nimic altceva de făcut. Heinrich Hirzel a mai apucat să vadă tipărit volumul al optulea al dicţionarului, de la *R* la *Schiefe* (oblicitate), care cuprindea şi cuvântul-titlu *Recht* (drept) pomenit mai sus şi ajuns discutabil. Moritz Heyne l-a tratat în peste şaptezeci de coloane: *Recht*, *rechtens* (pe bună dreptate), *Rechthaber* (persoană încăpăţânată, voluntară), *Rechtsanwalt* (avocat), *Rechtsordnung* (legislaţie), *Rechtsbeugung* (abuz de drept procesual) şi, derivând de-aici, nedreptatea exercitată în mod „legitim”, în fine, în numeroase discursuri des invocata dreptate. Nu lipseau nici citate din *Vechile cutume germane* cercetate de Jacob Grimm.

După moartea lui Heinrich, editura a fost preluată de fiul său Georg, care era încă prea tânăr pentru a lua povara pe umerii săi. I-a venit în ajutor Academia Prusacă de Ştiinţe, unde s-a creat o subsecţie plătită tocmai pentru lucrul la dicţionar.

Georg Hirzel a mai apucat sfârşitul Imperiului german, murind în timpul inflaţiei, în mai 1924, într-un an în care totuşi au mai apărut volumele *sprechen* (a vorbi) – *Stechuhr* (ceas de pontaj) şi W – *Weg* (drum); şi din nou un Heinrich – în cronica editurii Hirzel numit Heinrich cel Tânăr – a preluat succesiunea în vremuri grele: începând din 1933 şi aflat sub supraveghere specială.

Ceea ce a fost trecut sub tăcere în scurta istorie a editurii publicată în Republica Democrată Germană în

1953, ulterior a ieşit totuşi la lumină: în perioada celui de-al Treilea Reich, când erau în vigoare legile rasiale şi în plus ţi se cereau certificate genealogice, iscoade în solda statului au descoperit că editura Hirzel era şi ea, în termeni nazişti, Jidovită” – drept care a fost „arianizată”, un procedeu practicat pretutindeni în Reich, ai cărui uzufructuari lasă pe mai departe moştenire bunul furat atunci. Ultimii descendenţi ai familiei de editori au emigrat în Elveţia, de unde era Salomon Hirzel. Cât despre editură, aceasta – de parcă n-ar fi suferit nicio nedreptate şi fără a-şi schimba nici numele – şi-a continuat netulburată activitatea, la fel cum şi subsecţia din Academie, fără a lua în seamă vremurile, a finalizat completarea la volumul al patrulea, de la *geander* la *Gymnastik*, şi în plus a livrat şi partea întâi din volumul al unsprezecelea, de la *T* la *teftig*.

Se ridică o serie de întrebări rămase fără răspuns, fiindcă în niciuna din numeroasele scrisori dintre

Salomon Hirzel şi Fraţii Grimm nu vom da peste vreun cuvânt ori vreo propoziţie secundară care să se refere la originea familiei Hirzel. Nici Jacob, nici Wilhelm n-au comentat tendinţa antisemită din *Debit şi credit*, roman de succes, apărut în 1858, al lui Gustav Freytag, autor al editurii, care trecea drept prieten al familiei Hirzel. Şi totuşi numele de familie al unuia dintre eroii principali ai romanului, Veitel Itzig, le-ar fi putut cel puţin reaminti Fraţilor Grimm de o întâmplare reală din viaţa prietenului lor de tinereţe Achim von Arnim: în vremea stăpânirii lui Napoleon, aflat la o petrecere într-un cerc de poeţi cuprinşi de-o exuberanţă romantică, Arnim îl provocase prin nişte tirade cumplit de antisemite pe-un tânăr, pe numele lui Itzig, la care acesta îl provocase pe Arnim la duel; acesta însă refuzase: un jidov, declarase el, nu-i în poziţia să ceară satisfacţie.

La puţin timp după asta, Itzig cel care fusese jignit a murit ca voluntar în războiul de eliberare împotriva lui Napoleon; Achim von Arnim, în schimb, a supravieţuit în calitate de căpitan în trupele de rezervă prusace. La fel a

supravieţuit şi cuvântul injurios „Itzig”, fără însă a atinge în vreun fel familia editorului Hirzel, după cum şi ieşirile violente ale lui Karl Weigand împotriva lui Daniel Sanders, criticul dicţionarului, au fost primite iară vreo reacţie. Ca bun cunoscător al lui Goethe şi simţindu-se într-o afinitate electivă cu germanii, în plus de credinţă protestantă, Salomon Hirzel se considera, cu bunăvoinţă, legat intim de poporul „poeţilor şi gânditorilor”, aşadar în afara oricărui pericol venind dinspre o barbarie incipientă.

Pentru că, însă, în perioada copilăriei mele, injuria „Itzig” – ceea ce pe-atunci nici n-am vrut să-mi închipui – era mortală, am transpus-o în romanul meu *Ani de câine*. În această carte, Eddi Amsel, un ins care confecţionează sperietori de ciori, e insultat de-o fată pe nume Tulla Pokriefke: ea-i spune „Itzig” fiindcă a îndrăznit să deseneze după natură – cu mare exactitate, din bot şi până-n vârful cozii – un ciobănesc german de rasă pură, care păzeşte, legat, un atelier de tâmplărie.

În dicţionarul german, la litera J redactată de Heyne, imediat după *Judas* (Iuda) se găseşte cuvântul-titlu *Jude* (evreu). Comentariul explicativ ne spune: „Condiţia socială şi juridică a evreilor este coborâtă, chiar dacă ei se află sub nemijlocita tutelă a Reichului şi sunt servi ai Coroanei împărăteşti; ei trebuie să se osebească printr-un însemn al straielor, purtând în văzul lumii un inel galben la haină ori la kippa întru recunoaşterea lor”.

Această informaţie care sună arhaic se referă la documentul Reformaţiei de la Augsburg, din anul 1530, dar acesta avea să poată fi luat în serios şi mai târziu. La fel şi următorul citat din Zinkgref[133]: „Era mare lipsă de evrei, drept care grozav s-au mai înmulţit creştinii”.

Apoi continuă preţ de şase coloane de la *Judenbart* (barbă de evreu) şi *Judenbengel* (termen injurios desemnând copilul evreu) până la *Judenwitz* (glumă muşcătoare) şi *Judenzins* (camătă). Pe parcurs e pusă şi problema evreiască „din cauza condiţiei sociale şi juridice

---

133 Julius Wilhelm Zinkgref (1591-1635) - poet, autor de aforisme şi editor german.

a evreilor”. Un răspuns parţial la aceasta – înainte de-a se ajunge la „soluţia finală”, care nu se găseşte în dicţionarul Fraţilor Grimm – va fi „arianizarea” editurii Hirzel.

De asemenea, toţi redactorii ştiinţifici din cadrul subsecţiei Academiei, care lucrau la dicţionar, au trebuit să prezinte un certificat de arian, dar numai unul dintre ei, pe numele lui Hans Neumann, a fost concediat din cauza bunicului său evreu; el a supravieţuit celor doisprezece ani, ba chiar şi războiului, ca soldat.

Clădirea editurii de la Leipzig, însă, din Königstrasse nr. 2, a ars complet după bombardarea oraşului în 4 decembrie 1943. Odată cu ea au fost distruse stocurile de cărţi şi felurite documente, printre care se numărau şi colile de corectură cu însemnări făcute de mâna lui Wilhelm ori a lui Jacob.

Din fericire, cu puţin înainte de-a lua foc clădirea, au mai fost terminate tranşele de la *Stehung* la *stitzig* şi de la *Strom* la *Szische*. Şi încă dinainte de-a începe războiul, în anul 1936, apăruse în librării partea a treia a volumului al unsprezecelea, de la *U* la *Uzvogel*. În scurtul „Cuvânt înainte”, editorul Karl Euling are cuvinte de laudă pentru conlucrarea dintre secţia din Berlin a Academiei şi o filială din Göttingen; această conexiune, despre care se pomeneşte aici pentru prima oară, urma să continue după război – lucru despre care voi mai povesti.

Mai spune Euling tot acolo: „Volumul de faţă, care în esenţă reprezintă încercarea de a cuprinde nesfârşitele combinaţii de cuvinte cu *un* –, *unter* –, un în trăsăturile lor fundamentale, este totodată şi primul volum terminat dintre cele redactate unitar sub conducerea Academiei Prusace...”

După *un* (ne) şi *Unart* (obrăznicie, necuviinţă), după *undeutsch* (negerman), *Umflat* (gunoi, obscenitate), *Unheil* (nenorocire, dezastru) şi *Unhold* (demon, om rău, monstru), mai urmează *Unmensch* (neom) şi *unser* (al nostru) – ca în *Vaterunser* (Tatăl Nostru) – şi, pe alte şase sute de pagini a câte două coloane, *Untergang* (pieire, declin) i se subordonează cuvântului-titlu *unter* (sub,

dedesubt); dar să dăm cuvântul aici câtorva vocabule cu U din volumul al unsprezecelea:

Tot ce a fost şi s-a dus – a făcut umbră sau nu pământului şi-a dispărut altundeva: Soarele, de pildă, zilnic se tot duce undeva, iar noaptea lucrează *underground*, sau Occidentul – un anume Spengler aşa credea – sau urâciunea celui de-al Treilea Reich, cu ucigă-l-toaca şi cu ucenicii săi, dusu – s-a!

Vorbe şi proverbe: Un pas după altul departe te duce – se zice, dar scepticul se-ntreabă, unde…

Totul merge uns pentru unul, dar mai puţin pentru altul – de vrei să meargă carul, ungi roţile, de vrei să nu scârţâie, ungi osia… umbla o anecdotă – că tot veni vorba mai sus – din cele neprietenoase, umilitoare, la adresa unui Iţic bătrân, care vrând să se facă mai bine înţeles, preciza: „cu U de la uţet” – uşor c-a da cu tifla, când uite paiul, nu e bârna – după cum uşor e şi-a da din al altuia!

Unu’ macină, altu’ mănâncă, dar tot aşa:

altu-nghite când unu’ cască gura – de!

Sau: Unu’umblă şi străbate, şi pe alt’norocu-l bate. Cât despre tine, vezi să nu rămâi mofluz, bătând din buze-uze:

când ursu-i în pădure, nu te zori să-i cumperi pielea-n târg, altfel va zice lumea că eşti într-o ureche!

Dai din umeri?! Fie pe-a ta.

Oricum: Urciorul nu merge de multe ori la apă şi:

Urâtă-i pasărea ce-şi spurcă cuibul şi:

Nici usturoi n-a mâncat, nici gura nu-i miroase.

Şi-atât – că prea multă minte strică şi ea. Ăştimp, Fraţii Grimm se preumblau prin Tiergarten, secretând necontenit noi şi noi cuvinte cu iniţialele V şi chiar Dublu V.

Ajuns la ţintă, în zare

Oriunde ai fi privit, cât de departe şi pe orice ţi-ar fi căzut privirea: Tiergarten era distrus. Din faţa ruinelor înnegrite ale Reichstagului şi ale Porţii Brandenburg însemnate de cicatrice şi până la buncărul antiaerienei, a blocului de beton de la Neuer See, se întindea pustiul în

care bombele şi grenadele săpaseră cratere, şenilele tancurilor trăseseră brazde, câteva ultime detaşamente de recruţi crestaseră şanţuri. Mai existau nişte copaci, utilaje de război, bălţi mocirloase. Nu se zăreau nici raţe, nici pescărei, dar peste câmpul de luptă rămas se roteau ciori. Singure sau în pâlc, ţipătul lor era ca într-un film mut ilustrând stadii terminale – fără sunet, dar cu neputinţă să nu-l auzi.

Privirea mea, întoarsă îndărăt, zăboveşte pe monumente crăpate sau care stau strâmb, pe nimfe decapitate, pe zeiţa pângărită, pe principele elector de Brandenburg detronat. Pe soclul ce-i înalţă n-au mai rămas decât cizmele comandantului de oşti cândva victorios. Şi, de parcă ar fi fost aruncate în această sălbăticie, animale din specia om care, fiindcă se apropie iarna, taie cu fierăstrăul leşuri de copaci dezrădăcinaţi, fac aşchii din buturugi şi rădăciniş, leagă vreascurile în mănunchiuri pe care le cară apoi în cartiere distruse de bombardament precum Moabit, Tempelhof şi ajung cu ele până în Wedding, Friedrichshain şi Prenzlauer Berg.

Ce-a mai rămas din Wehrmacht şi din arme: fier vechi. Şi ce mai ţine de litera V: „vuietul" luptei, „vacarmul" bombardamentelor, „vijelia", „violenţa" s-au potolit, totul zace prăpădit, răvăşit, spulberat, vătămat, zdrobit. În *Sfidând privighetoarea* de Spee[134]

dăm peste o „pustietate rămasă vraişte". Luther, în schimb, găseşte că viaţa omului „e precum o vraişte varvară şi-o noapte". Iar în legendele culese de Fraţii Grimm, zace „pe patul vraişte un şarpe mare".

Ceea ce s-a confirmat: *Die Wüste wächst* (ustiul creşte) şi ceea ce ne previne neîntrerupt: *Weh dem, der Wüsten birgt*! (Vai de cel ce-acoperă pustiile!). După care urmează un car de ciulini de citate, care toate încolţesc din nisipul pustiei.

De aceea, în volumul al treizecilea al dicţionarului ce-mi este accesibil – ale cărui tranşe s-au succedat din 1913

---

134 Friedrich Spee (1591-1635) - iezuit, poet religios german, critic vehement al proceselor intentate vrăjitoarelor.

până în 1960 – poţi citi de-a lungul a treizeci şi şapte de coloane despre *wüst* („deşert”, adjectival), trecând apoi prin *Wüste* (deşert), *Wüstling* (desfrânat, libertin) şi a sa viaţă desfrânată (*Wüstlingsleben*), pe care-o găseşti la Thomas Mann, şi ajungând până la *Wüstung* (pustiire, devastare), cum se spunea înainte vreme atunci când războiul şi ciuma provocaseră pustiiri întinse.

Iar şi iar. Nu-mi pot desprinde privirea. Aruncat îndărăt, în anul 1945 al secolului XX, văd Tiergarten-ul din Berlin defrişat aproape ca-n palmă. Abia dacă se mai disting aleile şi potecile pe care altă dată îi întâlneam pe fraţii Grimm, de îndată ce reuşeam să-i ademenesc prin chemările mele ori silindu-i să vină la simpla mea dorinţă.

Plecând din piaţa An den Zelten – ale cărei clădiri cândva animate, promiţând distracţii şi desfătări, sunt acum nişte dărâmături –, o porneau pe drumuri diferite, unul mergând agale, oprindu-se pe poduri, zăbovind pe mal fiindcă nu avea nicio ţintă, în timp ce celălalt, mânat de o voinţă precisă, umbla cu pas rapid. Se întâlneau apoi la Bazinul lui Venus, de unde zeiţa lipseşte acum: o apă plină de gunoaie, în care atunci, la ora zero, pluteau cadavre puhăvite, ale căror uniforme îl semnalau pe duşman; în Tiergarten se mai dăduseră lupte până de curând.

Fraţii se despărţeau pentru a se întâlni iarăşi – deseori vizavi de Insula Rousseau. Şi de fiecare dată aduceau cu sine cuvinte la care trimiteau nenumărate citate, într-atât de multe lecturi evocau ele. Jacob s-a plimbat mult timp cu literele A, B, C asupra lui, având pe buze „aer” şi „apă”, „basm” şi „brutar”, „cambulă” şi „cireaşă”; cât despre Wilhelm, s-a mulţumit cu litera D, ajungând de la „dar” la „durere” şi ţinând pregătite o serie de expresii: „a umbla în vârful degetelor”, „a i se dezlega limba”, „e tot un drac”, „sărac cu duhul”. Sau îl cinsteau pe H cu vocale mediale: „har”, „hău”, „herb”, „hil”, „hâd”, „hoţ”, „hun”.

Mai târziu, când timpul nu le mai acorda îndeajuns răgaz, când începuseră să piară prieteni şi duşmani, au

sărit peste o serie de litere, vrând s-ajungă la ţintă, la sfârşitul alfabetului, care se contura în zare. Aşa că au anticipat monosilabe precum „zar”, „zer”, „zor”, apoi au zăbovit îndelung la „a zice”, „zicere”, „zicală”, „zicătură” şi altele asemenea, unde e nevoie să dai din gură şi din limbă care, când e prea zglobie, se cheamă că suferi de limbariţă. Şi, chiar dacă locvacitatea sau limbuţia le ofereau cuvinte-titlu berechet pentru litera L sau dacă lipsa de opoziţie politică a acelor ani i-ar fi putut ispiti să se ocupe de litera O, pe care mai târziu avea s-o redacteze Matthias Lexer, ori dacă, pe neprevăzute, trecând pragul literei P, se pornea perechea de fraţi să plesnească apa-n piuă cu ea – visul amândurora era tot să vegheze o vreme, vrăjiţi, printre voluptuoasele vorbe ale literei V, drept care, după alte verzi şi uscate, au vuit cu voioşie vorbuliţele: „vai”, „vechi”, „vid”, „voi”, „vulg”.

Cuvintele-titlu potrivite pentru descrierea felului în care a fost devastat Tiergarten-ul mi le furnizează coloanele ultimului volum din cele patru cuprinzând Dublu V. Cine-ar fi putut bănui că va trece atât de mult timp de la volumul al douăzeci şi şaptelea, pe care Karl von Bahder l-a predat în 1922, dându-i bun de tipar, şi până la volumul al treizecilea, cu care s-a încheiat provizoriu, în 1960, munca la dicţionarul Fraţilor Grimm?

Următoarele două volume cu Z, în care se găseşte şi cuvântul-titlu *zare*, erau gata încă de la mijlocul anilor ’50. Truda căutării neîncetate de cuvinte reiese însă cu deosebire din volumul ce se întinde de la Wilbla *Ysop* (isop), care a consumat în decurs de jumătate de secol munca a mai mult de douăzeci de colaboratori, de la Ludwig Siitterlin până la Hartmut Schmidt; dintr-o serie de articole devin perceptibile, în intervalul de timp scurs, atât guvernările politice schimbătoare, cât şi constrângerile rămase constante.

Asta-i valabil şi pentru volumul treizeci. La care introducerea succintă e semnată de Theodor Frângs şi Hans Neumann. Înaintea datei întrucâtva aproximate – „decembrie 1960” – sunt indicate locurile unde a fost

lucrat volumul: la Berlin şi Göttingen. Ca redactori în comun, profesorul Theodor Frângs, originar din Leipzig, care a activat în estul oraşului divizat, şi Hans Neumann, care a supravieţuit celor doisprezece ani cumpliţi, şi-a semnalat prezenţa la sfârşitul războiului şi curând după aceea s-a făcut util în cadrul muncii istovitoare la dicţionarul Fraţilor Grimm, au reuşit să evite orice zavistie şi zâzanie între ei, care perturbaseră timp de decenii şi uneori chiar paralizaseră lucrul la dicţionar şi care-i zădărâseră şi zgândărise pe mai mulţi editori.

Sunt amintite doar pe scurt întârzierile provocate de război. E drept că au trebuit apoi să se supună situaţiei de necesitate a ţării divizate, dar îşi subliniază coeziunea: „După 1945, locurile de activitate din Göttingen şi din Berlin şi-au împărţit munca-reluată”. Era recomandabil să fii rezervat. În completare, doar câteva cuvinte despre felul cum, cu o jumătate de an înainte de sfârşitul războiului, locul de activitate estic a trebuit mutat, din cauza bombardamentelor tot mai dese, din capitala Reichului la castelul Fredersdorf, în apropiere de Belzig.

Adaug: toate fişele, împreună cu biblioteca, fuseseră depozitate în siguranţă într-o mină de potasiu de lângă Bernburg, pe malul râului Saale. Acolo, într-o galerie curăţată de la cea mai mare adâncime, s-ar fi putut la nevoie continua lucrul la literele Dublu V şi Z, fie şi la lumina de opaiţ al lămpilor de carbid.

Însă fiindcă frontul şi, odată cu el, Armata Roşie se apropiau tot mai mult, în aprilie ’45 – conducătorii Reichului nazist se pitiseră deja în buncăre – au mai fost duse din Fredersdorf pe o moşie din Blumental, în apropiere de Magdeburg, patru lăzi pline cu cuvinte-titlu neterminate încă. Răspândite pe o arie largă, mărturiile comprimate ale literaturii fuseseră puse la adăpost de o distrugere iminentă: un tezaur din belşugul căruia mai bine de un milion de citate aşteptau să-şi dovedească elocvenţa.

Curând după sfârşitul războiului, administraţia militară sovietică a sprijinit înapoierea tuturor fişelor.

Castelul Fredersdorf, ce-i drept, fusese jefuit de mai multe ori şi în special biblioteca departamentului estic avusese de suferit de pe urma prădăciunilor; de asemenea, nici cele patru lăzi transportate la Blumental n-au mai fost recuperate vreodată. În plus, un comandant al Armatei Roşii de la faţa locului ordonase închiderea puţului minei de potasiu. Cu toate astea, pentru munca viitoare au putut fi obţinute în curând două săli în Universitätsstrasse din Berlin şi asigurate cu hârtii parafate de autoritatea de ocupaţie; era vădit că în interiorul aparatului de putere care controla totul existau şi câţiva iubitori ai limbii germane.

Chiar la începutul anului următor, prin mijlocirea Academiei de Ştiinţe Sovietice a fost iniţiat transportul de întoarcere din Fredersdorf şi din mina de potasiu de la Bernburg. Masa de fişe cu citate – a cărei polifonie mai sporise din epoca lui Jacob şi Wilhelm Grimm şi care acum, stârnită de transportul inopinat, şuşotea năucită cine ştie ce pentru sine – era dusă îndărăt la Berlin în camioane ale Armatei Roşii, care circulau încolonate şi sub pază strictă. Astfel fişele, puse la păstrare în depozite din motive impuse de război, au început din nou să circule. Göttingen aparţinea, ce-i drept, de zona de ocupaţie britanică, totuşi a luat legătura cu Berlinul de Est; iar în Berlinul de Est se ştia că la Göttingen există un colaborator de nădejde, supravieţuitorul Hans Neumann.

Privind însă îndărăt, la acel an al prăbuşirii şi al eliberării, când lumea întreagă spera la pace, mie Tiergarten din Berlin continuă să-mi pară devastat, „precum o vraişte varvară”. Mi-e greu să-i fac pe fraţii Grimm să iasă din nişele veacului lor, mobilate în stil Biedermeier, şi să se-nfiinţeze printre cioturi de copac carbonizate, deşeuri militare şi bălţişuri năpădite de stuf.

Îmi încerc norocul cu promisiuni de viitor: „Munca se reia curând! Dicţionarul mai creşte cu siguranţă! Frângs şi Neumann au luat legătura unul cu celălalt!”

Şi strig: „Z urmează să fie terminat încă înainte de Dublu V”.

Şi le confirm fapte: „Sigur că da! Toate fişele cu citate au fost depozitate într-o mină de potasiu. La adăpost de orice infiltraţie!”

Le spun chiar şi unele lucruri ce-mi vor deveni cunoscute abia mai târziu: „O coloană de camioane, toate de cinci tone, a livrat de curând totul în Universitätsstrasse nr. 3 b, unde între timp profesorul Frângs şi colaboratorii săi...”

Dar ceea ce speram să-i atragă să vină rămâne fără ecou. Mă postez acum sub un fag aproape neatins de război, cercetez pustietatea întinsă căutând nişte cuvinte-titlu care zac răzleţite prin preajmă, mă-mpiedic în tocuri de măşti de gaze şi în căşti de oţel găurite, de forme diferite, sunt ispitit să culeg de jos cartuşe goale, schije şi nasturi de uniformă, îmi rănesc genunchiul într-un afet de tun, simt scrâşnindu-mi între dinţi zdrumicături de cărămidă purtate de vânt şi depăn în minte cântece bisericeşti pioase pentru a da de un citat care atestă mânia lui Dumnezeu. îmi amintesc de destrămarea şi zdrobirea descrise de mine, care cu altă ocazie erau un semn al războiului şi al violenţei distructive, răguşesc tot ţipând: „Lucrurile se succed zorit – fără zăbavă, înainte!”. Iar apoi – descurajat cum am ajuns între timp şi sfâşiat de îndoieli cu privire la tot ce promite o ţintă finită – vreau să abandonez căutarea lor şi strig: „Totu-i în zadar!” – când dintr-odată iată-i pe cei doi apăruţi ca prin vrajă, cum nu-i cu putinţă decât în basm.

În faţa soclului statuii lui Lortzing, în mod miraculos rămasă aproape intactă în afara câtorva urme de schije, îi văd pe cei doi şezând într-un vehicul de teren deja mâncat de rugină al fostului Wehrmacht, căruia îi lipsesc volanul, toate anvelopele, precum şi mecanismul de transmisie şi motorul.

S-au aşezat pe locurile din spate. După cum mi-e cunoscut din desene şi fotografii, sunt îmbrăcaţi, inconfundabil, după moda germană din vechime, însă pe stofă, păr şi piele pare să li se fi depus praf de mortar: ai crede că, sub stratul cenuşiu, fraţii Grimm sunt pietrificaţi.

Mă apropii şi mă-nvârtesc în jurul bucăţii de „ciubăr”, cum i se spunea vehiculului de patru cilindri. Din nou, dorinţa mea a dobândit putere. Fiind în afara timpului, îmi sunt prezenţi amândoi – e drept că năpădiţi de praf, dar în acord cu situaţia postbelică generală. Cei doi mai tac încă. Să le fi pierit graiul? Oare pot fi forţaţi cu vorbe din prezent să-şi iasă din muţenie şi atraşi într-un dialog?

Nu prea sunt sigur cum ar trebui începută discuţia. Să le dezvălui originea „canapelei” lor spintecate şi devastate – uzinele Volkswagen din Wolfsburg – unde de la începutul războiului nu s-au mai produs broscuţele VW, ci – după ideea profesorului Porsche – vehicule de teren deschise? Cu numele peticit de Volkswagen aş putea contribui deopotrivă la literele V şi Dublu V; de asemenea, cuvântul-titlu *broscuţă* s-ar putea îmbogăţi cu o nouă semnificaţie.

Apoi însă – după ce, anticipând ultima literă a alfabetului, am luat în calcul şi pe dată am şi respins cuvântul „zonă”, dimpreună cu cele patru zone de ocupaţie ale oraşului care zace în ruine –, vreau, aşa cum am făcut-o la început, văzând Tiergarten-ul, să revin la vuietul luptei şi vacarmul bombardamentelor, la vijelie şi violenţă, la „vraiştea varvară” ori la „pustietatea vraişte în care trăieşti”, la care se referă Mechthild von Magdeburg[135]adresându-i-se unui schimnic. Asta pentru a-i ispiti cu aceste contribuţii la litera V. Şi cu o alta, la Dublu V, documentată de Friedrich Rückert, *Wüstenschiff* (corabia deşertului), ca perifrază poetic-orientală a cămilei. Dar înainte de a reuşi să mă bag sub pielea lor, fraţii Grimm, fără a se ridica de pe locurile lor din maşină, mă fac părtaş la discuţia lor despre mai multe litere, care mai înainte de toate e cauzată de zarvă şi zâzanie.

Cei doi ştiu totul dinainte. Jacob o bănuise încă din timpul vieţii, iar Wilhelm se temuse de asta: de nenumărate ori se găsise prilej de zavistii, zbuciumări şi

135 Mechthild von Magdeburg (cca. 1207-1282) - mistică germană, autoarea celebrei scrieri Lumina curgătoare a Dumnezeirii.

zvârcoliri printre colaboratorii dicţionarului şi de zavere împotriva editorilor – aproape zi de zi, din zori şi până-n noapte.

De cum dispăru şi ultimul Grimm, izbucni cearta între Weigand şi fostul corector.

— Era previzibil! spune Jacob.

— Dar şi mai rea – îl aud strigând pe Wilhelm – e zgândărirea şi cearta dintre Hildebrand, căruia Hirzel al nostru îi trece cu vederea toţi gărgăunii, şi docentul

Heyne; acesta îi reproşează lui Hildebrand, numit între timp profesor la Thomasschule, că prin tot soiul de ramificări savante are în vedere o extindere a dicţionarului care cu siguranţă nu e în spiritul tău, Jacob!

La care Jacob demonstrează pe baza cuvântului-titlu *Gefuhl* (simţire) că Hildebrand intenţionase „să extindă dicţionarul nostru până la a deveni o istorie a culturii”.

Le dau dreptate, ciocănind în capota motorului, şi caut să mă insinuez în discuţia lor:

— Mai bine şi-ar fi luat drept model articolul lui Jacob la cuvântul-titlu *emoţie*...

Dar pe neaşteptate, întrerupându-mă din vorbă, Wilhelm se apucă să laude îndărătnicia lui Hildebrand, care – la asta bate el apropo – i-ar fi fost proprie şi lui însuşi, deşi din această cauză fratele său l-a criticat vehement „atunci când ani în şir am slujit litera D” – ba uneori „chiar se zborşise” la el!

La care Jacob:

— Şi pe bună dreptate! Căci, din păcate, felul tău excesiv şi totodată delăsător de a trata particulele, precum şi nesocotirea *Semikolon*-ului (punct şi virgulă) au făcut şcoală. Nu doar în cazul lui Hildebrand, ale cărui digresiuni au fost chiar răsplătite – culmea! – cu tinicheaua Ordinului Coroanei clasa a III-a. Dar şi Heyne i-a călcat pe urme, afirmând cu toate astea că e partizanul prezentărilor mai succinte, chiar dacă îndesate, în dauna celor mai detaliate.

— Pe lângă asta, frate scump, la fel ca tine, nici el nu răbda vreun alt colaborator. După moartea lui Hildebrand

şi a lui Lexer, a ameninţat că nu va lucra mai departe decât dacă faima de-a fi cel care a încheiat marea operă avea să-i revină lui.

— Ceea ce noi ştiam dinainte!

— Zâzanii neîncetate…

— Gâlcevi meschine!

— Ani în şir de stagnare!

— Şi ce-i de mirare când până şi domn' Herman, fiul tău cel vai, cât de înzestrat, a afirmat curând după dispariţia noastră că dicţionarul Grimm era depăşit încă de când am murit.

— Ceea ce pe dată a şi găsit încuviinţarea unor distinse cercuri de filologi.

— S-a spus chiar că ar trebui abandonat totul.

— Şi totuşi lucrul a continuat.

— Oricum, Academia de Ştiinţe ne-a sprijinit mai apoi.

— Îndeajuns de şovăielnic, zău aşa, şi zgârcindu-se la plată.

— În orice caz, o sută şaizeci şi cinci de oameni au furnizat citatele pentru alcătuirea dicţionarului…

— …iar fişele cuprindeau mai mult de un milion de citate.

— Wunderlich, însă, care s-a făcut remarcat în perioada de după Hildebrand şi Heyne, nu voia nici el să tolereze alţi colaboratori – nici chiar atunci când G-ul i-a scăpat de sub control, devenind tot mai voluminos, pentru ca în cele din urmă, în plină erecţie, să umple doldora cinci volume şi jumătate.

— Totul turnat pe calapodul gramatical.

— Noroc că n-a ajuns decât până la *gezwang*.

— Pe deasupra, şi nesfârşita ceartă profesorală dintre Kluge şi Schroder, acesta din urmă, la drept vorbind, un tip meritoriu.

— Zavistii!

— Pură poftă de zarvă!

— Se înstăpânise o nenorocită de zâzanie…

Apoi însă, deodată au început să vorbească despre

începuturile lor la Kassel şi despre litera A, atunci când trebuia semnat contractul pentru dicţionar – operaţiune care mereu se amina.

— Auzi? N-a fost aşa, nu! Ascultă ce-ţi spun – ba da! aşa strigau când unul, când altul.

Zadarnic am tot încercat să m-amestec în discuţia fraţilor şi să-i fac să vorbească despre Z. M-am înghesuit chiar pe locul şoferului, cu intenţia de a prelua conducerea, în ciuda volanului lipsă. Din cauza zdrumicăturilor de cărămidă purtate de vânt îmi scrâşneau dinţii. Dar observaţia mea, că zavistia şi zâzania sunt, din păcate, un fenomen obişnuit, a fost ignorată. Cu toate astea, la fel se petrecuseră lucrurile şi în urmă cu câţiva ani, când reforma ortografică dăduse prilej – în spirit curat nemţesc şi căpăţânos – zavistniciei filologilor. Ceva mai târziu am mai aruncat o vorbă în discuţia lor, care se prelungea la nesfârşit, zicând că eterogenitatea dicţionarului oferă un plus de atractivitate, ceea ce corespunde cu cele spuse de Jacob Grimm în discursul său „Valoarea ştiinţelor inexacte”, ţinut la primul Congres al germaniştilor. Dar nici această remarcă n-a fost băgată în seamă. I-am lăsat, deci, să cârtească liniştit mai departe.

N-aveau decât să şadă în continuare în caroseria eviscerată a unui vehicul de teren din vremea războiului, stârnind cu gesturi impetuoase nori de praf de mortar şi criticându-şi succesorii; oricum, nu reuşeau să-mi tulbure bucuria resimţită în faţa acestui dicţionar, oricât ar fi fost el pe cât de supraîncărcat, pe-atât de incomplet.

Am plecat de lângă „ciubăr” şi-am privit pustietatea din Tiergarten cocoţat pe treapta de sus a soclului statuii lui Lortzing. Zăream în depărtare colosalul buncăr antiaerian, ruina Reichstagului, Coloana Victoriei mursecată de schijele bombelor şi grenadelor. Deasupra lor, ciorile prindeau glas.

Am mai strigat o dată: „Dicţionarul vostru este şi rămâne comoara casei mele!”, după care m-am resemnat la rolul de predicator în pustiu, văzându-mă adică în postura celui ce avertizează zadarnic, despre care deja

Goethe ştia că „vocea lui în pustiu aproape că nu se-aude”.

Să vorbeşti în deşert. Mă antrenasem s-o fac. De îndată ce se prăbuşise zidul dintre de două ori Germania, nimeni nu voise s-audă urmările înşirate de mine ale unificării înfăptuite cât ai zice peşte. Social-democraţii n-au luat în seamă avertismentul meu privitor la violarea paragrafului cu azilul – o adevărată nestemată a Constituţiei. Nimeni n-a vrut şi nu vrea să vadă ceea ce de nu ştiu câtă vreme deplâng repetat, papagaliceşte, adică: asedierea Parlamentului de către mafia lobbriştilor, care-i face pe parlamentari să depindă de ei, să ajungă corupţi şi manipulabili, care legitimează înşelăciunea şi discreditează democraţia. Chiar şi atunci când o parte a escrocheriei a fost dată-n vileag…

Blamat ca moralist fără leac şi căpos care le ştie pe toate mai bine, dispreţuit, batjocorit sau neluat în seamă, mă văd ca pe biblicul ţap ispăşitor de odinioară, care – împovărat cu faptele vinovate ale oamenilor – e trimis în pustiu, unde, se ştie, poţi predica mult şi bine.

Aşadar, mai bine să-mi vărs veninul şi să fac pe ofensatul. Ori să-mi iau valea de-aici unde m-o duce vântul. Ori, împreună cu Gottfried Keller – „Munca-i un călduros veşmânt, izvor de viaţă-n vraiştea pustiei” –, să nu mai fac decât s-aşez vorbă lângă vorbă, fie şi dintre cele de jale: „vai”, „vaier”, „să mă vaiet”. În gotică existând sub forma *wai*. Un sunet natural de când se ştie omul, drept care se şi regăseşte în literatură ca portavoce a oricărei dureri şi suferinţe: o lamentaţie continuă.

Wai, *wei* s-au transformat în *we*. În limbajul saxon de cancelarie al lui Luther, în germana lui biblică din care ne nutrim încă şi azi, *wehe* alternează cu *weh* (vai!). Dar, mai înainte, dăm la Hans Sachs peste *pauchwe* (durere de burtă) şi, cu mult mai înainte, la Hartmann von Aue, peste: *JSie sprach*: *we din, vil ubler tot*!”[136]. Iar când Klopstock exclamă: „Vai de cuceritorul ce păşeşte prin sângele celor în agonie”, Lessing spune: „Ah, vai şi-amar de mine!” şi

136 „Ea spuse: vai ţie, moarte haină!", în germana medievală în original.

Opitz: „Vai mie!”. Goethe, dimpotrivă, o ia în râs: „Iubiţi şi scrieţi sonete! Vai, ce mai gărgăune!”. În *Walkiria* lui Wagner se produce astfel o aliteraţie în plus: „Vai ţie, Wălsung!”. La Morike suie „din apa liniştită un vaier înzecit”.

De altfel, vai şi amar merg deseori mână-n mână, aşa cum se vede şi din cântecul bisericesc al lui Paul Gerhardt: „Cugetu-ţi tâmp judecă strâmb şi-ajungi să strigi: Vai şi amar!”. La fel se împerechează *wohl* (bine) *und weh*. Se mai adaugă *des Weibes Wehen* (durerile facerii la femeie). Iar în poemul „Das Siegesfest” („Sărbătorirea biruinţei”), Schiller spune despre femeile din Troia că „în al biruinţei chef năprasnic / vaierele lor se-amestecau”. Freiligrath prinde cu îndrăzneală viitorul într-o rimă: „Orice timp se mai şi văicăreşte, / O tânără Germanie se iveşte”.

Cuvintele ce urmează sunt *Wehgeschrei* şi *Wehklage* („strigăt de durere”; „bocet, tânguire”), apoi *Wehleid*, care e o stare ce duce printre oameni la mult răspândită „văicăreală”, şi în cele din urmă *Wehmut* (mâhnire, melancolie), care ştie deopotrivă despre „înneguratul zâmbet melancolic”, despre „tăcerea mâhnită ascunsă în adâncul inimii”, ca şi despre ridiculizata, mult citata „sfâşiere melancolică” împănată cu suspine, care li se punea în seamă romanticilor şi epigonilor acestora.

Toate acestea şi încă foarte multe altele au intrat în volumul al paisprezecelea, în ediţia mea a dicţionarului – al douăzeci şi optulea, apărut în librării în 1955, cu mult înainte ca acronimul www.pentru *world wide web* să schimbe lumea, care a necesitat – după cum scrie în prefaţa sa Theodor Frângs, conducătorul institutului Academiei de Ştiinţe din Berlin – „mai mult de patru decenii” până să ajungă să fie publicat.

După ce îi înşiră pe toţi colaboratorii, el aminteşte de departamentul din Göttingen, care – cu tranşa de la *Weh* la *Wendunmut* – a pus bazele acestui volum.

În această perioadă Tiergarten înverzise din nou. În vremea „miracolului economic” nu mai existau aici micile grădini de zarzavat care în anii de după război mai

potoliseră foamea cu cartofi, căpăţâni de varză şi morcovi. Imediat după ce terenul fusese degajat de dărâmături şi craterele bombelor – netezite, după ce fusese transportat fierul vechi şi curăţate toate malurile iazurilor, pe suprafaţa înţelenită au fost plantaţi plopi şi arini negri, care cresc repede. Pe solurile nisipoase, ei formează humusul în care, mai ales în apropierea unei ape curgătoare, pot prinde rădăcini zăvoaiele. În alte locuri, carpeni, goruni, mesteceni şi pini care – aşa cum în vremea fraţilor Grimm fuseseră deseori pictaţi şi mai târziu fotografiaţi – creşteau şi se îndeseau treptat, devenind pădure la umbra căreia se dezvoltau arbuşti rezistenţi la frig. De-a lungul apei ce ducea de la iazul Rousseau la cel al lui Luise înflorea o dumbravă de rododendroni. Podurile se arcuiau, iazurile prindeau viaţă, erau consolidate drumuri, iar aleile făcute carosabile.

Principi, comandanţi de oşti, nimfe, artişti şi fiinţe fabuloase dăltuite în piatră îşi redobândeau strălucirea.

Ce altceva s-a mai făcut? S-au pus bănci, pe care m-aşez acum de parcă aş fi fost invitat, când pe una, când pe alta, pentru a-mi dori iar să reapară fraţii Grimm şi, în cele din urmă, pentru a-i striga cu chemări ademenitoare ca să le relatez cât de bine conlucrează departamentele din Berlinul de Est şi din Göttingen, în ciuda divizării ţării şi a guvernării celor patru puteri de ocupaţie din fosta capitală.

Afirm că n-a avut loc nicio ceartă, lucru altminteri obişnuit în timpul Războiului Rece. Opoziţia ideologică era ignorată. Cu cât mai zelos urlau posturile de radio din Est şi Vest şi difuzoarele montate în apropierea graniţei, cu-atât mai liniştit şi discret se desfăşura munca la dicţionar, oamenii lucrau sârguincios, nu se lăsau distraşi şi avansau coloană după coloană, astfel că în curând – îndrăznesc să prezic asta – se poate conta pe apariţia volumului al cincisprezecelea – în ediţia mea al treizeci şi unulea. Uimitor! Moritz Heyne s-a apucat de lucrul la el în urmă cu cincizeci de ani. Volumul cuprinde cuvinte de la *Z* la *Zmasche*, trecând prin *Zahl* (cifră), *Zeit* (timp), *Ziel* (ţintă), şi bate până departe, în *zare*, dându-ţi speranţă în viitor

(*Zukunft*).

— Ei, da! am strigat eu în august ’55, sărind ca ars de pe o bancă din Tiergarten, Z va apărea înaintea lui Dublu V!

Dar fraţii Grimm nu vor să se aşeze lângă mine. Ai zice că nimic din relatarea mea – care în zadar caută să le spună fraţilor zăbavnici că trebuie să te mai şi zoreşti uneori ca să poţi lăuda, seara, ziua bună – nu-i face să ciulească urechea. Pesemne că cei doi se plimbă acum pe vreo cărare nouă, printre mesteceni tineri.

Încep să-i caut îndată, sunt – ca de-atâtea alte ori – din nou pe urmele lor.

Ajung în apropiere de Grădina englezească – o donaţie a britanicilor, care ceva mai înainte aruncau bombe şi care de curând au trimis puieţi de stejar din parcul Windsor – şi abia acolo dau peste ei: au părul coliliu, sunt îmbrăcaţi în redingotele lor din epoca Biedermeier, de data asta nepudrate cu praf de mortar, şi sunt preocupaţi de cearta începută de nu ştiu câtă vreme dintre editorii Schroder şi Roethe, pe de-o parte, şi redactorul Heinrich Meyer, pe de altă parte.

Cu câţiva ani înaintea izbucnirii Primului Război Mondial, aceasta a pornit de la cuvântul-titlu *a sta*. Articolul ce însoţea cuvântul a displăcut din cauza prolixităţii sale. Când volumul al zecelea, partea întâi – la mine, volumul al şaptesprezecelea –, a putut în sfârşit să apară, asta se întâmpla după o stagnare de câteva decenii chiar şi numai din cauza acestui unic cuvânt ajuns de pomină, după nişte perioade pe parcursul cărora războiul şi pacea îşi predau succesiv ştafeta.

Jacob şi Wilhelm se indignează, mergând – acum trec pe lângă nişte răsaduri de trandafiri –, că Meyer a avut nevoie de mai bine de trei sute de coloane pentru a ajunge de la *stehen* (a sta) la *Stehlampe* (lampă cu picior, lampadar). Ah, de-ar fi în stare să şi râdă. Dar nu, ambii sunt serioşi, teribil de serioşi.

Îl aud pe Jacob exclamând:

— Să-l mai înţeleagă careva pe Meyer ăsta!

Iar Wilhelm îl aprobă:

— Pesemne că nu era în toate minţile!

— Şi tot mereu, de parcă şi-ar căuta un sprijin, se referă la gramatica mea, citându-l, de pildă, pe Hans Sachs: „În felul său, fiece lucru la locui stând”.

— După cum tot aşa îl citează ca de la sine înţeles pe Kleist, cel venerat de mine, pe care tu, frate prea aspru, nu-l voiai citat: „Atât de gros, păsatul, că polonicul stă înfipt”.

— Cu mult peste trei sute de coloane obositoare pentru cititor, numai şi numai despre *a sta*, cu totul fără nicio noimă.

— Ce să te mai miri că Schroder şi Roethe, doi editori destoinici, am zice, au sărit ca arşi la zurbă cu Meyer şi-au făcut zarvă mare, ca nişte zărghiţi…

Înainte ca Fraţii Grimm să înceapă iar să are ogorul lexical al „zavistiei”, „zădărârii” şi „zâzaniei”, precum şi al „zărghelii” mai sus pomenite, aşadar să lucreze câmpul unde hălăduieşte litera Z, m-apuc să le vorbesc cu voce tare, cu neputinţă de ignorat, dintre straturile de flori ale Grădinii englezeşti, înconjurate de un gard de înălţime mijlocie. Le reamintesc de ora acestei întâlniri a noastre, le atrag atenţia asupra Monumentului Armatei Roşii de lângă Aleea Victoriei, monument controversat în Est ca şi în Vest, apoi strig: „Oraşul e scindat în două!” şi anticipez: „La un moment dat un Zid va întări scindarea”.

Cu-atât mai răspicat laud încă o dată continuarea calmă, neîntreruptă, a muncii la dicţionar, „dincolo, în jumătatea de est a oraşului, ca şi acolo, departe, la Göttingen”. Şi spun apăsat de mai multe ori: „Göttingen! Oraşul universitar! Locul protestului vostru şi ruşinea îndepărtării din funcţie!”

Abia după ce le dau un semn dintr-un timp îndepărtat, fraţii ciulesc urechea. Surzenia pare să le fi dispărut. Aşa se face că, până la urmă, tot intrăm în vorbă. îşi amintesc amănunţit de felul cum s-au supus profesorii cu laşitate, iar eu îmi dau ifose afirmând că, fără concediere şi, legat de aceasta, „răgazul lor nedorit”,

probabil că editorii Reimer şi Hirzel n-ar fi ajuns niciodată să le propună un dicţionar care avea să facă istorie în limbă:

— Acolo, la Göttingen, aţi fi putut rugini în pace!

Cei doi nu mă contrazic. Faţa lui Wilhelm schiţează chiar un zâmbet, de parcă în secret nu i-ar fi displăcut să se dispenseze de corvoada sortării de cuvinte.

Displăcut, dispensat – cuvinte-titlu ispititoare, nu-i aşa? Fraţii vor deja să afle mai multe despre colaborarea dintre departamentele din Est şi Vest, aprobată, ce-i drept, de autorităţi şi totuşi mai degrabă secretoasă.

— Ce-nseamnă Război Rece?

— După vremurile de război şi foamete, oare nu s-ar fi putut găsi ceva mai cu folos pentru bieţii oameni decât acolo, comunism, şi-aici, capitalism?

— Nu i-ar fi prins mai bine poporului un rege înţelegător, aşa cum şi-l dorea Bettina?

— Va fi de durată starea aceasta a patriei împărţite?

— Nu cumva se încearcă şi azi, după bine ştiutul sistem al lui Metternich din vremea noastră, ca ambele părţi să se spioneze reciproc?

Şi alte întrebări. Wilhelm, de pildă, vrea să ştie de ce în volumul al şaptesprezecelea, căruia i-a mers buhul şi în care pe şaizeci de coloane – aşadar în putere supranaturală! – e comentat cuvântul-titlu *stat* până se ajunge la *Staatszweck* (scopul statului), nevoia de securitate a statului e, totuşi, atât de succint analizată. Fiindcă în materie de securitate generală, din perspectiva lui şi a experienţei dobândite în ’48, se dovedeşte insuficientă unica trimitere la jurisprudenţa lui Kant. Mi se dă de înţeles că de la cineva ca mine, care se prezintă ca om de litere şi de cuvânt şi se grozăveşte mereu cu noi şi noi cuvinte germane, ai pretenţia la câteva lămuriri în plus!

Fiind abordat în felul acesta direct într-o chestiune ce ţine de stat, îmi arunc privirea în trecut şi, pe baza documentelor mele Stasi, le povestesc fraţilor Grimm despre o întâlnire Est-Vest de o natură mai deosebită.

Direcţia generală XX/7 a Securităţii Statului (Stasi) din RDG fusese informată pe data de 20 iunie 1988 despre o întâlnire dintre reprezentanţi ai Uniunilor de scriitori din ambele state germane; întâlnirea avusese loc cu două zile mai înainte, în Casa de Creaţie Friedrich Wolf din Petzow, de pe malul lacului Schwielow.

Acest raport de cinci pagini şi jumătate, ajuns de curând în mâna mea dimpreună cu alte documente, fusese întocmit în şase exemplare şi aparţine unui convolut de materiale Stasi despre mine de două mii şi mai bine de pagini: figurez în el pe parcursul a trei decenii sub numele de acoperire *Bolzen* (piron). Materialul, mult timp ţinut secret, e lămuritor în privinţa a ce putea constitui în perioada de glasnost şi perestroika un prilej de ceartă, al cărei ecou mai răsună şi-acum cuvânt cu cuvânt – căci la fel ca în vremea Fraţilor Grimm, sistemele de securitate şi urmărire legate în reţea erau căutate şi mai târziu. De îndată ce sunt scoase la lumină, documentele începând cu perioada Prigoanei demagogilor, atunci când Friedrich von Gentz şi mai tânărul dintre fraţii Schlegel şi-au oferit serviciile lui Metternich, şi ajungând până în epoca actuală a acumulării moderne de date şi a activităţii zeloase a informatorilor, se citesc ca un capitol fără sfârşit din istoria spiritului german.

La întâlnirea de la lacul Schwielow mă număram printre membrii prezidiului Uniunii Scriitorilor din RFG. în procesul-verbal întocmit de Direcţia generală XX/7, cele două state germane apar mereu sub acronimul lor de RDG şi RFG, în timp ce fiecare participant e menţionat cu numele întreg. De-a lungul celor două zile de dueluri verbale privitoare la persoane şi fapte, interlocutorii noştri adverşi au fost Hermann Kant şi Gerhard Henniger, primul dintre ei preşedinte al Uniunii Scriitorilor din RDG şi membru al Comitetului Central al SED (Partidul Unităţii Socialiste din Germania)[1], iar celălalt, prim-secretar al Uniunii Scriitorilor din RDG. Cât despre autorii est-germani care, ca membri ai prezidiului, priveau de cele mai multe ori jenaţi în lături, tăceau cu nervii încordaţi ori

îi aprobau cu devoţiune partinică pe Kant şi pe Henniger, pe aceştia vreau să-i cruţ, nepomenindu-le numele – vor fi avut, pesemne, motivele lor pentru teama sau resemnarea de care dădeau dovadă, pe care nu se cade să le judec eu.

Lângă mine şedea Anna Jonas, preşedinta Uniunii noastre. Disputa se purta în jurul unor chestiuni banale, ca de pildă un articol îndreptat împotriva scriitorului Jürgen Fuchs şi apărut în ziarul partidului, *Neues Deutschland2*, ori refuzul de a-i acorda Annei Jonas dreptul de a intra în RDG. în ambele cazuri – după cum se poate citi în dactilogramă – „a fost consolidată poziţia Uniunii Scriitorilor din RDG”.

Ceea ce nu scria în procesul-verbal era că, înainte de-a ne certa, discutaserăm unii cu alţii cu gluma pe buze, tatonându-ne amical, aproape camaradereşte. Cei prezenţi dădeau impresia de a şti să se joace cu echivocuri ironice, altfel spus: obişnuitele taclale de literaţi. Dar, după cuvântarea de salut a lui Henniger, Kant a trecut la subiect, vorbind îndelung despre contribuţia

1. Echivalent al Partidului Comunist Român.

2. Echivalentul oficiosului comunist *Scânteia*.

de dorit a ambelor Uniuni la „sprijinirea luptei popoarelor pentru pace şi dezarmare”. Cum apelul său viza în exclusivitate rachetele americane cu rază medie de acţiune staţionate în Germania de Vest, precum şi focoasele lor nucleare, nu însă şi armele nucleare de fabricaţie sovietică de pe teritoriul Germaniei de Est, nu exista niciun motiv de a-i sprijini apelul. În replică, ne-am referit la mişcarea pacifistă din RDG Schwerter zu Pflugscharen (Din săbii – brăzdare), tot mai puternică şi aproape cu neputinţă de reprimat, care se pronunţa împotriva ambelor sisteme de rachete – dar referirea a fost ignorată şi nu a fost consemnată în procesul-verbal al Stasi.

Răspunzându-i lui Kant, am atras atenţia asupra ocultării sistemului de înarmare sovietic. Afirmam că trebuie să dispară nu numai rachetele Pershing II, ci şi rachetele SS 20. Kant, exersat într-asta, încerca să se

eschiveze cu trucuri retorice, dar Henniger, cel care-l supraveghea, para cu propoziţii din beton armat. Cuvinte pe linie şi-atât. Dubiul în afara discuţiei.

Am trecut apoi la o problemă tabu în Uniunea Scriitorilor est-germani. Era vorba de scriitorul Erich Loest, căruia i se înscenase un proces în anii ’50. Fusese eliberat din închisoarea Bautzen, care din cauza culorii cărămizilor era numită „Mizeria galbenă”, abia după şapte ani şi jumătate.

După cum se poate citi în procesul-verbal, spusesem că Loest fusese „o victimă a stalinismului” şi-am îndemnat Uniunea Scriitorilor est-germani – şi-acest lucru a fost consemnat în procesul-verbal – să-l reabiliteze „în epoca glasnostului şi a perestroikăi”, chiar dacă asta s-ar întâmpla tardiv şi aproape de graniţa lui „prea târziu”.

Anna Jonas m-a susţinut. Am argumentat ambii dintr-o perspectivă nedivizat germană: Erich Loest este colegul nostru al tuturor. Ar trebui ca împreună, aparţinând unei naţiuni civilizate…

La asta procesul-verbal, alcătuit dacă nu de Kant, atunci de Henniger sau de un altul, consemnează: „Aceste cuvinte au stârnit protestul vehement al tuturor participanţilor din RDG”.

Mă-ntreb totuşi azi, de la o distanţă de două decenii, cum de măcar unii dintre scriitorii de rang aşezaţi în faţa mea, ale căror romane şi poezii le preţuiesc, n-au găsit cu cale să spună niciun cuvânt în favoarea lui Loest. În acea perioadă ar fi fost un risc acceptabil pentru ei. Din Uniunea Sovietică soseau semnale care în Polonia şi Ungaria erau imediat înţelese. Pretutindeni se creau mici spaţii de libertate’folosite neîntârziat. La un an după întâlnirea noastră în RDG, tineri şi bătrâni ieşeau în stradă. Leipzigul strălucea. Statul şi sistemul său de securitate se sfărâmau ciocnindu-se de aceste cuvinte. Zidul a căzut.

Privind retrospectiv la comportamentul german, îmi pare că acomodarea fricoasă, ca aceea din anul 1837 – când Cei Şapte din Göttingen au fost concediaţi din cauza

protestului lor –, a fost de-atunci încoace exersată în întreaga ţară. Servilismul demonstrat la lacul Schwielow e exemplar în acest sens. Chiar şi acum, în ciuda libertăţii de opinie afirmate, oportunismul e în floare: te dai *cool* sau cânţi în cor. În loc de cenzura de modă veche, tăcerea e asigurată de constrângerile economice şi de aranjamentele redacţionale. Ucenicii *Zeitgeist-uhii* ţin la tradiţie: o şampanie care se vinde bine se numeşte Fürst von Metternich şi, în faţa Gării Centrale din Hanovra, Ernest Augustus tot mai călăreşte în bronz.

În faţa mea am fotocopia procesului-verbal al Stasi. E de presupus că Serviciul de Informaţii Federal şi Oficiul Federal pentru Apărarea Constituţiei au adunat despre mine, în decurs de decenii, şi ţin la secret documente peste care mi-ar plăcea să-mi arunc privirea; căci informaţiile furnizate de Direcţia Generală XX/7 sunt lacunare şi cer o completare post-unificare.

Fireşte că nu ne-am certat tot timpul pe malul lacului Schwielow. În vremea regimului nazist, vila spaţioasă fusese trecută în proprietate „ariană”, aparţinând, spunea legenda, unui star de cinema din epoca UFA[137], pentru a fi apoi locuită de un ştab de partid, iar în cele din urmă ajunsese acum vila de recreere a unor scriitori de valoare; la amiază şedeam aici şi luam prânzul, iar după-masa ne strângeam la o cafea şi prăjituri. Când făceam pauze, ne plimbam peste pajişte, spre malul lacului. Cuvintele şoptite nu se regăseau în procesul-verbal: bancuri cu Honecker sau din cele în care gogoriţa Mielke[138] trebuia să-ţi stârnească râsul.

Pe când stăteam pe sub nişte copaci bătrâni – să fi fost ulmi sau stejari? –, schimbând vorbe colegiale şi

---

137 Universum Film AG - principalul studio de film german din perioada Republicii de la Weimar şi a celui de-al Doilea Război Mondial, a cărui activitate continuă şi astăzi.

138 Erich Mielke (1907-2000) - politician comunist german, din 1957 ministrul Securităţii Statului din RDG; condamnat în 1993 de Tribunalul federal din Berlin pentru o crimă comisă asupra a doi poliţişti în 1931.

apropiindu-ne unii de alţii, s-a întâmplat ca o cracă putregăită, dar de grosimea unui picior de om, să se desprindă – poate că zgâlţâită prea dur de vreo vorbă de duh antistatală! – din coroana unuia dintre copaci şi să cadă la pământ la nici doi paşi distanţă de mine.

Îmi amintesc de spaima generală. După care s-ar fi putut, de fapt, consemna o „bucurie post-unificare”, fiindcă rămăsesem viu şi nevătămat, dacă Hermann Kant şi Henniger nu s-ar fi arătat atât de îngrijoraţi cu anticipare: temându-se ca nu cumva statul RDG, ajuns între timp fragil, să aibă de suferit de pe urma incidentului, cei doi s-au întrecut unul pe celălalt în inventarea unor titluri de prima pagină în ziarele Germaniei capitaliste, care să arate cât ar fi avut de profitat duşmanul de clasă dacă acea cracă m-ar fi doborât pe solul statului muncitorilor şi al ţăranilor.

A, da – la despărţire Hermann Kant mi-a dăruit o farfurie în formă de peşte, pe care în culori de porţelan era pictat un calcan. Făcând aluzie la romanul meu cu acest titlu, m-a încredinţat că-mi preţuieşte cartea în mod deosebit şi regretă că încă – n-a sosit timpul ca lectura ei să fie permisă cetăţenilor RDG.

Curând după aceea, de îndată ce Zidul a căzut, Kant s-a văzut nevoit să părăsească Uniunea Scriitorilor, Academia de Arte şi, de asemenea, PEN-Clubul devenit acum unul singur. La drept vorbind, păcat. Mi-ar fi plăcut să continui să mă cert cu el despre una-alta, despre stat şi securitatea acestuia.

Mereu a fost vorba despre… vorbe. E rotundă sau ca o tipsie? Asta e, asta înseamnă. Ce sunt germanii ori ar trebui să fie: poporul sau „un popor”. Pro, contra.

Pe de-o parte, vorbe cu sens, pe de alta, vorbe ce pot incita aberaţiile. Cuvintele pot să tămăduiască sau să rănească. Cuvântul ca armă. Cuvinte umflându-se în pene, care ţi-o trântesc, cuvinte plesnind de noimă. În unele ţi se poticneşte limba, altele dau de înţeles, înceţoşează, tăgăduiesc, acoperă sau dau pe faţă. Deseori, sub lavine de cuvinte sunt îngropate adevăruri minuscule.

Din dispute se iscă injurii. Blesteme, conjurări, descântece ostracizează, convoacă, produc adevărate miracole. După cum s-a întâmplat şi în Tiergarten din Berlin, atunci când mi-am mai dorit o dată ca Fraţii Grimm să apară.

E simplu. Trebuie doar să găsesc locurile potrivite pe axa timpului în aval. De pildă, insula pe care-o formează fluviul Ems înaintea oraşului Telgte, suficient de mare pentru hanul umplut până la refuz cu scriitori plini de elocvenţă – şi pe dată sosesc aici, citează din propriile opere, sunt sfioşi şi reţinuţi ori, dimpotrivă, puşi pe arţag. În romanul meu *Calcanul*, care deapănă timpul, nu glumă, din epoca de piatră şi până în prezent – roman care mai adineauri i-a dat prilej lui Hermann Kant să-mi dăruiască o farfurie în formă de peşte –, unul dintre capitole se intitulează „Celălalt adevăr" şi se desfăşoară în vremea romantismului timpuriu, pe atunci când Fraţii Grimm… Iar într-un alt roman al meu, *Şobolanca*, unde este vorba despre sfârşitul omenirii desfăşurat ca după plan, dar mai întâi despre moartea pădurilor, Jacob şi Wilhelm Grimm sunt doi secretari de stat şovăielnici, care lucrează în Ministerul Mediului. Fiindcă vor să preîntâmpine ce-i mai rău, cei doi caută şi chiar găsesc într-un film mut, ce urmează să se intituleze *Pădurile Fraţilor Grimm*, personalul tuturor basmelor închise de ei între coperţi de carte. Astfel apar cu toţii: Frumoasa din Pădurea Adormită şi prinţul care-o trezeşte la viaţă cu un sărut, Cenuşăreasa, vrăjitoarea aliată cu Hänsel şi Gretel, Rumpelstilzehen sau Statu-Palmă-Barbă-Cot, Fetiţa fără mâini, cei şapte pitici şi Rapunzel – ni se arată, se revoltă, rezistă pentru ca pădurea, fără de care nu există nici basme, să fie salvată.

De data asta însă, Fraţii Grimm nu sunt decât parţial apţi pentru roman sau film, deşi la fel de obsedaţi de cuvinte cum au fost întreaga lor viaţă. Cu ce se joacă acum? Cu particule de cuvinte, iar acestea se multiplică în joacă. Mă joc împreună cu ei. Ce le face plăcere? Copularea orală cu vocalele. De ce cuvinte nu se satură? De verbe provenite din substantive, de verbe umflate în

substantive. Pe lângă asta, de cuvinte împerecheate: *Donnerwort* (vorbă apăsată, fără replică), *Kehilaut* (sunet gutural), *Singsang* (cântat monoton), *Stimmgabel* (diapazon) … Aş mai putea adăuga la astea *Schallmauer* (zid sonic) şi *Urknall* (Big-Bang).

Şedem tustrei pe o bancă din apropiere de fosta piaţă An den Zelten, de unde în vremea lor plecau radial alei: Aleea Castanilor, a Ulmilor, a Fagilor; Aleea Arţarilor, a Platanilor, a Stejarilor. Acolo unde odinioară se ridicau clădirile din piaţă, distruse în bombardament spre sfârşitul războiului, se află acum, nu departe de-aici, Hala Congresului, construită cu puţini ani în urmă, care din cauza formei sale a fost botezată de berlinezi „Stridia borţoasă”.

Fiindcă vizităm acum Tiergarten în decembrie 1960, se-ntâmplă ca în librării să fie volumul al treizecilea din dicţionarul Fraţilor Grimm, la care prefaţa a fost scrisă de est-berlinezul Frângs şi de Neumann din Göttingen. Volumul e îndeajuns de gros pentru ca, după *Wille* (voinţă), *wirr* (alandala, confuz, zăpăcit), *Wochenbett* (lăuzie) şi *Wolke* (nor), să mai cuprindă şi *Wort*, cuvântul-titlu dedicat „vorbei” în sine: potopul de vorbe care se-ntrece cu vorba se întinde de la coloana 1467 şi până la *Wortzwist* (dispută, gâlceavă), cu citatul din Krummacher: „Unde a existat vreodată printre învăţaţi şi filosofi mai multă critică, dar şi gâlceavă şi logomahie şi cârcotă obtuză, dacă nu în Germania?”; şi niciodată nu era sigur când trebuie folosit pluralul *Wörter* şi când *Worte*.

Wilhelm se resimte din cauza gerului de decembrie, motiv pentru care vrea, de fapt, să se întoarcă în odaia lui de studiu, încălzită cu o sobă de teracotă; cum pentru el sistemul de norme al lui Jacob înseamnă mai puţin decât ar putea să recunoască, se grăbeşte să spună:

— *Worte* sau *Wörter*, o regulă nu există. Doar simţul limbii decide, după caz.

Jacob, în schimb, căruia o căciulă de blană rusească îi apără, ca şi fratelui său, urechile de frig, îi răspunde cu un citat din scrierile iluministe ale filosofului Christian

Wolff: deosebirea dintre ele rezultă din faptul că „vorbele goale, de care nu se leagă niciun concept, le socotim a fi cunoaştere, declarând cuvintele drept lucruri”.

După care fraţii cad de acord, considerând că mărturiile la cuvântul-titlu *vorbă* sunt din cale-afară de prolixe. Dar totodată le face plăcere să se întreacă între ei în noi şi noi citate.

Mie, însă, nu mi se permite nicio contribuţie. Mai înainte de-a alcătui vreo propoziţie cu anotimpul actual, *Winter* (iarnă) sau de-a ajunge în final la *Wucher* (camătă) şi *Wut* (furie) sau chiar la incriminatorul *Würm* (vierme), Jacob îmi taie scurt orice altă tentativă:

— Nici la Berlin, nici la Göttingen n-au învăţat ce-nseamnă să păstrezi măsura!

Critică, după cum le numeşte, „excursurile fără cap” ale redactorilor literei Dublu V pe terenul gramaticii şi în hăţişurile dialectale, nu-i cruţă nici pe Frângs, nici pe Neumann şi mă ocărăşte pentru că l-am ademenit să vină în Tiergarten, unde-i al naibii de frig. Şi tot îl mai irită decizia arbitrară a editorului Hirzel de a pune „La început a fost Cuvântul” ca motto pe pagina de gardă a primului volum: „Vorbele sunt nu voinţa lui Dumnezeu, ci opera omului!”

În acest timp, Wilhelm respinge pamfletul lui Lessing la adresa lui Gottsched; conform acestuia, Gottsched ar „proscrie toate cuvintele ce nu cresc pe pământ german”.

Jacob este, ce-i drept, de acord cu obiecţia mea că în acest caz vocabularul nostru s-ar diminua cu o treime, ca după o bruscă prăbuşire Bursei de valori, dar consideră imediat că trebuie pusă sub semnul îndoielii apropierea cuvântului-titlu *Wort* (vorbă) de latinescul *verbum*, scoţând la iveală, ca rădăcină, germanicul *wurda* şi *waurd*, atestat în limba gotică.

În timp ce pe lângă banca noastră din Tiergarten se perindă cu pas legănat turişti sosiţi de departe – japonezi, bunăoară, care din cauza gerului şi-au îndesat pe cap, ca Fraţii Grimm, căciuli de blană –, am luat în mână, prevăzător, volumul al treizecilea al dicţionarului,

pregătind, aparent la întâmplare, eşantioane din tot ce-i e postsau prepus celui mai important cuvânt – cuvântului, vorbei.

Vorbe curate, goale, temătoare, ultime vorbe, a avea ultimul cuvânt.

Să-ţi dai cuvântul, să ţi-l încâlci, să crezi în el.

„Şi totuşi mereu numai sursele au vorbă cu greutate...”

De la vorbă la faptă.

Gervinus l-a fericit cu vorbe de mulţumire pe prietenul din vremuri când cuvântul dat nu se mai cerea ţinut – vorbe-n vânt:

„Cu totul altfel ca în cazul dumneavoastră, care desluşiţi viaţa din vorbe moarte”.

A crede pe cuvânt, a se încrede în el fiindcă se ţine de cuvânt, într-un cuvânt: om de cuvânt!

Să nu clintiţi din loc Cuvântul sau cam aşa ceva spusese Luther. Culegeri de vorbe cu miez, vorbe-naripate. Iar popa-i bine exersat să predice cuvântul de duminică. Asta cam orişicine-ar vrea: să aibă un cuvânt de spus.

Ticluiteri, flencănitori de vorbe, asta-s cu toţii – nişte tranca-fleanca ce ne-aruncă-n ceaţă cu vorba, nişte vorbă-lungă, vorbă-lată care umblă cu vorbe şi te fac din ele şi-ţi sucesc vorba-n gură. Sunt meşteri mari la vorbe şi se-ncontrează ca să nu lase să se stingă războiul de vorbe; dimpotrivă, Jean Paul ne atrage atenţia că există inşi care

„Schimbă o mulţime de vorbe fără nicio sfadă”. Mie insă-mi putregăiesc unele vorbe în gură în timp ce le mestec, le-nghit ori dau să le-nghit, sătul cum sunt de cele care mă sufocă.

Doar nu ne lipsesc vorbele niciodată. Totul se cheamă într-un fel, are un nume, se vrea distins de alte lucruri. Vorbele bat orice lucru în cuie, repetă papagaliceşte orice nerozie şi-ascut limbile când n-au păr pe ele, se pun la salată şi – sfinţite şi numărate – sunt cele şapte vorbe rostite pe Cruce. Când sunt strigate, literele prind grai. Se înmoaie, docile, ori sunt aspre precum cele dintâi, când Adam a-nceput să are. Mai târziu, mult mai târziu, după ce

fraţii i-au scris Bettinei la Berlin şi-aceasta le-a găsit o casă drăguţă, chiar dacă fără vedere frumoasă, şi după ce nişte creaturi lipsite de caracter au început să trăiască pe credit, divagaţii şi digresiuni n-au dus la nimic, după ce extaziata expulzie s-a dovedit a fi un eufemism pentru ejaculare şi-odată cu frunzele din Tiergarten căzuse şi fructul – după toate acestea literele s-au bălmăjit între ele într-un lung şir până la cele din urmă.

M-am dezbrăcat, întinzându-mă voluptuos alături de Dublu V, dar visând că mă iubesc, sub vâsc, cu V, o damă de viţă – când colo m-am trezit în pat cu o cocotă care m-a ţepuit şi m-a făcut din vorbe şi m-a tocat mărunt cu X şi U în foi de viţă, dimpreună c-o altă cucoană limbăreaţă şi vorovace, drept care o anumită don'şoară Y, iubirea mea secretă, m-a aşteptat, în chip de consolare, cu picioarele crăcite ca la yoga, mai apoi prinzând însă ură pe mine, fiindcă rătăceam aiurea cu gândul, căutând scăpare în braţele R-ului rostogolit, după ce mai 'nainte mă furase somnul, satisfăcut, între surorile S şi T – motiv pentru care, oricât m-aş fi prefăcut că sunt băiat de zahăr, am ajuns la Z

cam zăbavnic, c-o întârziere de vreun secol.

Aşa-i cu timpul. Scurgându-se, ar vrea să fie trecut, prezent şi viitor. Timpul rămâne pentru mine permeabil şi mereu accesibil, la fel ca şi Tiergarten. De aceea şi pot spune că, dacă abia mai înainte Tiergarten era despădurit, apoi cu pomii crescuţi pe jumătate şi puţin mai târziu înfrunta gerul lui decembrie, între timp parcul a ajuns să aibă copaci înalţi, care acum, vara, pe o căldură toridă, îşi aruncă umbra lor protectoare. Mai că seamănă iar cu acel parc peisagistic visat cândva de marele grădinar Lenne şi în bună parte chiar realizat de el, în ciuda cărpănoşeniei regilor – acel parc prin care fraţii Grimm se plimbau începând cu anul 1840, în vremea când Heleşteul cu peştişori aurii se mai numea Bazinul lui Venus.

Ei, da, între timp te deranjează circulaţia maşinilor, cu gazele lor de eşapament şi fluctuaţia numărului de decibeli. Dar şi Jacob era iritat de prea numeroasele căleşti

şi tramcare. Ce, în ciuda interdicţiei, circulau pe aleile lăturalnice. Cavalerii priveau din şa în jos la fraţii Grimm. Vesele reuniuni de doamne şi domniţe îţi spărgeau urechile cu ţipetele lor în piaţa An den Zelten, aşa încât nu era chip să zăboveşti acolo.

Pentru că şi în timpul vieţii cei doi fraţi erau cumva abstraşi din vremea lor, ei îmi păreau deopotrivă de inactuali şi de contemporani. Şi pentru că vremea lor fusese – aşa cum atât de ades mi-o dorisem şi-o zugrăvisem – de durată elastică, ultima literă din alfabet, Z, cuprinzând cuvântul central *Zeit* (timp), mi-a îngăduit şi o comparaţie a timpului meu cu al lor.

De câte ori reuşeam, tot dând târcoale prin Tiergarten, să-i fac pe cei doi fraţi să se aşeze laolaltă cu mine la început în vehiculul de teren rămas din vremea războiului, iar mai apoi pe-o bancă sau alta, ajungeam să discutăm – trebuia doar să am suficientă răbdare – şi le puteam propune o sumedenie de cuvinte contemporane precum *Zeitmaschine* (maşina timpului) sau numele unei emisiuni radio, *Zeitzeichen* (semnele timpului), sau un citat din Ingeborg Bachmann, *gestundete Zeit* (timp păsuit).

Apoi tustrei ajungeam din nou să stăm la taifas despre Theodor Fontane, care – la fel ca Fraţii Grimm – fusese şi el un iubitor al acestui Tiergarten. În romanul meu *Ein weites Feld* (*O chestiune încurcată*), în care timpul e suspendat şi Fontane apare în chip de strigoi sub numele de Fonty, el se-ntâlneşte cu mine în Tiergarten imediat după introducerea valutei forte a mărcii vest-germane, mirându-se foarte de numărul mare de turci şi de joggeri gâfâitori pe care-i vede. Un pescărel moţat îi stârneşte gândul s-o ia din loc de-aici. Şi-ncearcă să evadeze din timp ştergând-o în Scoţia…

Zeit, timp: în germana medievală *zit*, în dialect *tid*. A fost nevoie de timp până ce *zeyt* să devină *Zeit*. În timpul meu, al tău, al nostru. Deja un Hans Sachs vorbea despre cum e „a-ţi pierde timpul”. La Paul Gerhardt „timpul Domnului nu grăbeşte pasul”. Altminteri poate goni, vine tiptil ori e fugace. De la timpul nemăsurat la cel măsurat al

ceasornicului. De-atunci încoace poţi sosi prea târziu, prea devreme, la timpul nepotrivit – dar poţi fi chiar şi în general un tip ieşit din timp, adică inactual. În vremea sa, August Graf von Platen a fost numit „cel dintâi dramaturg tragic al timpului nostru”. De la spiritul timpului despre care vorbea Schlegel şi galopantul *Weltgeist* (spiritul universal) al lui Hegel până la acel spirit al fiecărei epoci în parte (*Zeitgeist*), cuvintele se lasă cuplate şi acuplate cu alte cuvinte.

În ce-l priveşte pe Fontane – pe care îl evoc în persoana lui Fonty într-o succesiune de imagini derulate accelerat şi din care am făcut de-a lungul timpului un martor al unificării Germaniei repetat eşuate –, nu găsesc citat la cuvântul-titlu *Zeit* din volumul al treizeci şi unulea decât atât: „N-am timp, rămâne pe altă dată”. Mi-ar plăcea să găsesc mai mult de-atât, de vreme ce la timpul său Fontane a fost *Zeitungsschreiber* (ziarist) şi a lucrat pentru *Kreuzzeitung* şi *Vossische*. În loc de altceva, dau totuşi peste distihul lui Goethe despre această meserie mereu persiflată: „Ziaristul este, zău, de-a binelea de plâns: ades nu ştie mai nimic şi-adesea trebuie să-şi ţină botu’ strâns”.

Mi-aş fi dorit să găsesc în coloanele referitoare la *Zeit* şi *Zeitung*, cu sau fără citat, şi un alt sinonim pentru „ziarist”, care e acum în circulaţie şi are o nuanţă uşor peiorativă, *Zeitungsfritze* (un nea jurnalistu ’) –, acest contemporan care trebuie să fie mereu în pas cu timpul; asta în timp ce mă simt acum parcă abstras din timp, derulându-i mersul continuu de-a-ndărătelea şi pierzându-mă într-un secol ori altul şi în evenimentele sale, iar acum – dar ce-nseamnă acum? –, cu puţin înainte de ridicarea Zidului, străbat Tiergarten-ul căutându-i pe cei doi; nu-i găsesc însă nici în preajma statuii lui Lortzing, nici la Heleşteul cu peştişori aurii. Abia când dau peste o bătrână uscăţivă, care-şi petrece timpul de mână cu strănepotul ei, pe care-o rog să mă ajute, descriindu-i pe fraţii Grimm până în cele mai mici detalii ale veşmintelor de modă veche, ea – şi aminteşte de ei şi-mi arată direcţia cu degetul, fără să scoată o vorbă. Iar arătătorul copilului

face şi el ca şi cum ar şti cine unde se găseşte.

Astfel ajung, după o bună bucată de drum, la Neuer See, tocmind acolo o barcă cu vâsle, la fel cum am făcut şi atunci când a căzut Zidul pentru a-i lua în barca mea pe Fonty, eroul romanesc care mereu evadează din timp, şi pe nepoată-sa sosită din Franţa, pe dulce-amăruia Madeleine, pentru a-i face să se cufunde într-o discuţie ce duce înapoi până la sumbrele timpuri ale prigoanei hughenoţilor.

Acum însă nădăjduiesc ca Jacob, Wilhelm şi cu mine să stăm cu fundul în aceeaşi luntre, pentru ca de la A din „adio” s-ajungem în cele din urmă la ţinta care-i Z din „zare”, din nou celebrând vocalele, luând în tărbacă articolele *der*, *die*, *das* şi îndestulându-ne cu particulele.

Şi iată-i deja pe amândoi aşezaţi în faţa mea, căci eu mi-am rezervat banca vâslaşului. E după-amiază târzie şi, prin urmare, soarele a coborât mult. O lumină blândă îi învăluie pe cei doi. Dând rar din vâslă, îndrept barca spre mijlocul lacului, unde dănţuiesc libelule peste luciul abia încreţit al apei. Puţinele bărci de pe lac se ţin la distanţă de-a noastră. Fiindcă tăcerea te-mbie la vorbă, mă pregătesc pentru un discurs mai lung, care, mă tem, nu va fi lipsit de oarecare patos.

— S-a înfăptuit! exclam eu, corectându-mă însă imediat: E gata.

Apoi m-apuc să le povestesc ce lucruri mai are de oferit anul 1960.

— Chiar şi preşedintele Consiliului de Stat al RDG a lăudat lucrarea realizată „în interesul naţiunii noastre, în pofida orânduirilor sociale diferite”.

Aici, pe apă, vocea mea se-aude până departe. Fraţii şed pe banca de la pupă, cu aerul că i-ar poza lui Ludwig Emil pentru un portret. Malurile lacului Neuer See se răsfrâng în apă, cu tufişurile şi zăvoaiele lor. Nimic nu le distrage privirea, nici chiar tânărul care exersează statul pe mâini pe o pajişte la mal. Ici-colo, cursuri de apă care se ramifică ar vrea să mă ademenească la plimbări cu barca, ducând spre noi poveşti altfel întortocheate. Dar nu m-abat din drum, nu cedez ispitei, ci caut s-ajung în mijlocul

lacului, păstrez direcţia corectând-o din vâslă şi mă transpun într-o dispoziţie sărbătorească:

— Bucuraţi-vă împreună cu mine! Ce minime! Dicţionarul german Grimm de la A la Z, cuprinzând treizeci şi două de volume, e în sfârşit disponibil în totalitate.

Cei doi întorc capetele, oferindu-se privirii din profil.

Îi tămâiez:

— A sosit timpul să facem ceea ce până acum s-a trecut cu vederea – să vă ridicăm în sfârşit un monument în piatră. Asta-i ce lipseşte din Tiergarten! Dar fiindcă dicţionarul e gata acum…

Fraţii nu vor nici măcar să clipească ori să-şi dreagă glasul.

Repet:

— Gata! E gata!

— Nimic nu-i gata.

Bănuiesc că cel care-a spus asta e Jacob, rămânând în continuare încremenit.

— Nimic nu va fi gata.

Se prea poate ca ăsta să fi fost Wilhelm.

Deşi ambii au dreptate – căci ce-a ajuns vreodată să fie gata în lumea noastră? obiectez totuşi:

— Ba da, desigur. Până la urmă, departamentele de lucru din Est şi Vest au reuşit – în ciuda patriei împărţite – să cerceteze împreună, post-unificare, aş zice, cuvânt cu cuvânt privitor la originea sa, confirmându-l pe fiecare printr-o abundenţă de citate, acordându-i anexe şi note, adesea în exces, şi ducând la bun sfârşit lucrarea încheiată cu *Zypressenwald* (pădure de chiparoşi) şi, desprinsă din aceasta – citat după Novalis –, *Zypressenzweig* (ramură de chiparos) …

— Nimic nu-i încheiat! primesc răspuns pe două voci, iar dinspre mal se-aude ecoul: … nu-i încheiat…

Aşa încât mă văd nevoit să recunosc că în Berlinul de Est şi la Göttingen s-a plănuit deja ca toate volumele să fie revizuite – ceea ce cu siguranţă va mai dura nişte decenii; cei doi primesc vestea cu resemnare şi dau din cap, în cadenţă.

Pentru a-i menaja, trec sub tăcere faptul că în special literele de la A la F vor avea nevoie de o revizuire deosebit de temeinică.

În timp ce reuşesc să-ntorc barca din două-trei bătăi de vâslă, pentru ca soarele să le vină în spate, strecor mai degrabă în treacăt:

— Probabil că se va mai şi îndrepta pe ici-colo câte ceva…

Amintesc, ce-i drept, pe scurt că, la fel cum a făcut-o în vremea lor un oarecare Daniel Sanders, tot astfel şi-acum Walter Boehlich, un critic peste poate de sever, a luat la scărmănat concepţia generală a dicţionarului – „însă Hans Neumann i-a răspuns în revista *Monat*, lăsând polemica lui Boehlich fără ghimpe” –, dar trec în schimb sub tăcere că în vremea mea, în contemporaneitate adică, *Dicţionarul Fraţilor Grimm* se găseşte digitalizat *worldwide* pe internet, pentru ca fiecare cu laptopul său…

În schimb le povestesc despre lingvişti şi teoriile lor contradictorii, despre nivelul actual al ştiinţei, care cere ca tot ce există să fie verificat necontenit, iar şi iar.

Dar de îndată ce tac – fiindcă totul a fost spus – şi vâslesc înapoi la mal, la ghereta de unde se închiriază bărcile, aud cântecul antifonic al fraţilor.

— Limba, se autocitează Jacob, nu dispune de suficiente stăvilare.

Wilhelm îi dă dreptate:

— Cuvintele se schimbă, dobândesc noi sensuri, se şterg unele pe altele.

Iar mai vârstnicul Grimm spune despre limbă:

— Ea curge şi se revarsă peste maluri – mai ales limba germană.

Dar oare care dintre ei a început să-i acorde multiple semnificaţii cuvântului-titlu *Wahn* (iluzie, amăgire), pentru a ajunge apoi de la *wăhnen* (a-şi închipui, a i se părea) la curat *Wahnsinn* (nebunie, ţicneală), care la Wieland se mai numea şi *Wahnwitz*: „Ţicneala e un punct în care, uneori, se întâlnesc cele mai luminate capete cu cele mai tembele”?

Acum însă, cei doi trec de la Dublu V, cu un citat din Eichendorff, drept la Z şi la *Ziel* – la „ţintă” şi „ţel”, adică: „De cum atinsă-i ţinta cea măreaţă, te mână altă ne'împlinire spre o nouă ţintă”.

— Dar ce înseamnă *Ziel*?

— La început, *tilarids* e numele gotic al lăncii, care e *zielstrebig*, ce tinde adică s-ajungă la ţintă.

— Apoi *în* devine *ziel*.

— În sens spaţial şi temporal.

— Wilhelm Tell a fost nevoit, după Schiller, „să urmărească o fugară ţintă”.

— Şi-am auzit deseori poporul vorbind despre rachiu ca despre *Zielwasser* – aşadar că despre apşoara care te duce în linie dreaptă (oare?) la ţintă.

— Clemens, în schimb, prietenul de tinereţe, considera că doar acela-i om măreţ, care „cea sfântă ţint-o nimereşte dintr-o dreaptă aruncare”.

— Iar Gryphius ştia şi el: „Aici e piatra de hotar a preaputerii, ţinta din urm-a năzuinţei”.

— Ah, măcar o dată să-ţi poţi lua câmpii ori să-i baţi, la întâmplare, făr' de ţel ori ţintă de vreun fel…

Când am tras la mal, isprăvind tot ce avusesem de spus, şedeam singur în barcă, dar multă vreme mi s-a părut că în urechi îmi mai răsună cuvintele Fraţilor Grimm. Cum însă necontenita mea declaraţie de iubire consumase cu mult peste un secol din timp şi, pe deasupra, mai şi depăşisem cu douăsprezece minute ora pentru care închiriasem barca, timpul prezent m-a ajuns din urmă: trebuia să plătesc majorări.

Cuprins

Ajuns la ţintă, în zare 335

seria de autor „Günter Grass”.

a apărut: *Cuvintele Fraţilor Grimm* în pregătire: *Ani de câine* www.*polirom.ro*

Coperta: Radu Răileanu

Bun de tipar: noiembrie 2013. Apărut: 2013 Editura Polirom